

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie

DISERTAČNÍ PRÁCE

Velkomoravské gombíky: původ, účel a vývoj artefaktů v živé kultuře 9. století

Mgr. Šárka Krupičková

Program Historické vědy, obor Archeologie

Školitel
Prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

Brno 2022

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma *Velkomoravské gombíky: původ, účel a vývoj artefaktů v živé kultuře 9. století* zpracovala sama. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použila k sepsání této práce, byly citovány v textu a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Brně 31. srpna 2021

.....
Autorka práce

Poděkování

Je mou milou povinností poděkovat všem, kteří svou vstřícností, znalostmi, zkušenostmi a ochotou spolupracovat přispěli ke zdárnému vzniku této disertační práce. Na prvním místě se jedná o velký dík za moderní metodické vedení a podnětnou diskuzi mému trpělivému školiteli prof. Mgr. Jiřímu Macháčkovi, Ph.D. Dále děkuji své almě mater Masarykově univerzitě za možnost celé studium vůbec realizovat ve tvůrčím a svobodném vědeckém prostředí.

Zásadní vliv na vznik práce mělo vedení Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., kterému tímto velice děkuji za svěřením zpracovávaného souboru artefaktů, všeobecnou podporu a důvěru v průběhu tvůrčího procesu i možnost financování výzkumu z interních i grantových projektů. Vřelý dík patří potom zejména všem mým nejbližším a milým spolupracovníkům a spolupracovnicím, kteří se mnou konzultovali své výzkumné výsledky a odpovídali na mé všetečné dotazy nebo mi vydatně pomáhali v průběhu přípravy práce: PhDr. Lumíru Poláčkovi, CSc., Dr. Estelle Ottenwelter, Ludmile Barčákové, DiS., Mgr. Šimonu Ungermanovi, Ph.D., Ing. Zdeňce Pavkové, Jaroslavu Škojcovi, Martinu Fořtovi, DiS., Jiřímu Šindelářovi, Bc. Aleně Poláčkové, PhDr. Petru Velemínskému, Ph.D., a také mé milé přítelkyni Bc. Hedvice Břínkové.

Bez podpory rodiny by to vůbec nešlo: Martine, Jeronýme, Rozárie, děkuji vám z celého srdce!

Věnováno Margitě a Zdeňkovi Andělovým

Obsah

ÚVOD	9
1 SOUČASNÝ STAV VÝZKUMU GOMBÍKŮ	10
1.1 Přehled výzkumu velkomoravských gombíků	10
1.2 Vývoj terminologie	10
1.3 Použitá terminologie	10
1.4 Vnější pohled - zahraniční výzkum v souvislosti s gombíky	12
2 ZPRACOVÁVANÝ SOUBOR GOMBÍKŮ A JEJICH ZÁKLADNÍ TYPOLOGIE	15
2.1 Typologie gombíků na základě výrobní technologie	15
2.1.1 Skleněné gombíky	15
2.1.2 Lité „gombíky“	17
2.1.3 Plechové gombíky	19
3 TEORETICKÉ MODELY A JEJICH APLIKACE NA VELKOMORAVSKÉ GOMBÍKY	21
3.1 Teoretický výzkum raně středověkých pohřebišť	21
3.1.1 Intencionální a funkční parametry hrobové výbavy (Heinrich Härke)	21
3.1.2 Šíření idejí a jejich mapování v čase a prostoru (Sebastian Brather)	22
3.1.3 Pohřeb jako forma sociální performance (Guy Halsall)	23
3.1.4 Charakteristika šíření módních trendů (Šimon Ungerman)	24
3.1.5 Oděv není jen textil (Sebastian Brather)	24
3.2 Interpretační možnosti gombíků podle teorie archeologie (Evžen Neustupný)	25
3.3 Vstupní hypotéza o účelu velkomoravských gombíků v živé kultuře	26
4 ANALÝZA GOMBÍKŮ	28
4.1 Technické a technologické parametry gombíků	28
4.1.1 Šperkařské techniky	28
4.1.2 Náročnost šperkařských technik	34
4.1.3 Kvalita provedení šperkařských technik	35
4.1.4 Konstrukce pláště a záchytného systému	36
4.1.5 Materiál	37
4.1.6 Rozměry	38
4.1.7 Tvar	39
4.1.8 Předměty uvnitř gombíku	40
4.1.9 Detekce textilních reziduí v souvislosti s gombíky	42
4.1.10 Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti	43
4.2 Nálezový kontext gombíků v hrobech	44
4.2.1 Počet gombíků v hrobech	44
4.2.2 Poloha gombíků v hrobech	46
4.2.3 Společný výskyt gombíků s korálky v jednom hrobě	47
4.2.4 Možnosti interpretace gombíků na základě intencionálních dat	48
4.3 Pohlaví a věk jedinců pohřbených s gombíky	49
4.3.1 Analýza výskytu gombíků podle pohlaví a věku pohřbených jedinců	50
4.3.2 Šperkařské techniky aplikované na gombíky v návaznosti na věk a pohlaví	51
4.3.3 Náročnost šperkařských technik gombíků v návaznosti na věk a pohlaví	52
4.3.4 Materiál gombíků v návaznosti na věk a pohlaví	56
4.3.5 Velikost gombíků v návaznosti na věk a pohlaví	59
4.3.6 Počet gombíků v hrobě v návaznosti na věk a pohlaví	59
4.3.7 Gombíky jako identifikátor sociálního statusu	60

4.4	Lokalizace a chronologie gombíků	62
4.4.1	Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze	62
4.4.2	Centrální aglomerace Velké Moravy	65
4.4.3	Lokální centra, venkov a periferie Velké Moravy	68
4.4.4	Jihozápadní Slovensko	69
4.4.5	Čechy	71
4.4.6	Západní Maďarsko	73
4.4.7	Regionální a nadregionální výskyt gombíků	77
4.4.8	Specifikace modelu relativní chronologizace velkomoravských gombíků	79
4.4.9	Chronologizace gombíků na základě superpozic hrobů u 3. kostela v Mikulčicích	81
4.4.10	Proměny gombíků v prostoru a čase	85
5	PŮVODNÍ ÚČEL GOMBÍKŮ V ŽIVÉ KULTUŘE VELKÉ MORAVY	87
5.1	Praktická funkce gombíků	87
5.2	Společenský význam gombíků	89
5.3	Symbolický smysl gombíků	91
6	ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ A ÚVAHY SMĚREM K DALŠÍMU VÝZKUMU	95
7	VÍCESTRÁNKOVÉ TABULKY	98
8	POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	150

Úvod

Gombíky jsou po desetiletí diskutované a svým způsobem rozporuplné artefakty velkomoravské archeologie. U kořene této kontroverze lze hledat řadu nejasností, které se ke gombíkům pojí. Jedná se de facto o „mrtvé“ předměty, které se v živé kultuře již nevyskytují. Neznáme jejich původní označení (pojmenování) v době, kdy byly aktivně používány. Přestože víme, že tvořily součást oděvu, není možné definovat jejich přesnou funkci. Ačkoliv byla velká energie vkládána do shromažďování předloh pro exotické motivy, které se objevují na tepaných gombících, hledání přesných analogií gombíků z hrobů mimo území Velké Moravy bylo víceméně neúspěšné. Kolem gombíků tak vznikl dojem kulturní velkomoravské výlučnosti podpořený hojným výskytem na pohřebištích velkomoravských center. Zrodila se myšlenka gombíků jako statusového symbolu velkomoravských elit, vázaných přednostně na některé věkové skupiny a pohlaví, což jsou obecné charakteristiky, spojené s gombíky již několik desetiletí. Mechanismy vzniku gombíků, jejich vlastního velkomoravského vývoje a vyznění, stejně jako verifikace jejich účelu v živé kultuře Velké Moravy však zatím nebyly přesvědčivě popsány a argumentovány. Domnívám se, že prohloubením výzkumu a aplikací nových metod by bylo možné dosavadní výsledky zpřesnit a konkrétněji definovat vývoj gombíků a interpretovat jejich funkci, význam a smysl v někdejší velkomoravské kultuře.

V předkládané disertační práci stojí tedy ve středu zájmu jeden artefakt velkomoravské hmotné kultury – gombík: ač dlouhodobě zkoumaný, stále v mnoha ohledech nepoznaný. Zaměřit se při zpracování hmotné kultury primárně na jeden druh artefaktu s sebou nese principálně jisté úskalí, že dojde k jeho vytržení z kontextu dalších předmětů v rámci původního komplexu či archeologizovaného nálezového celku. S vědomým cílem zabránit tomuto efektu, akcentovanému i v pracích současných metodiků, a ve snaze pokusit se o multidimenzionální víceúrovňový přístup k tématu, je nahlíženo v této práci na nálezové celky v promyšlených smysluplných kontextech.¹ V metodické rovině pojímám výzkum mezioborově s

využitím odhadů fyzické antropologie, s přihlédnutím k výsledkům materiálově-technologického studia a především s aplikací teoretických modelů inspirovaných kulturní a sociální antropologií.

Disertační práce začíná krátkým přehledem stavu výzkumu. Na něj navazuje charakteristika vlastních artefaktů a zdůvodnění jejich výběru. V dalším kroku se zaměřuji na přiblížení základních teoretických tezí, v souladu s nimiž analyzuji zpracováváný soubor. Vycházím zejména z teoretických prací anglosaských archeologů, jejichž prostřednictvím precizuji vlastní způsob analýzy velkomoravských gombíků. Nejrozsáhlejší část textu představuje právě analýza empiricky získaných dat. Jedná se o kombinování technických a technologických dat gombíků se základními demografickými údaji jedinců pohřbených s gombíky, a dále s přihlédnutím k lokalizaci a chronologizaci nekropolí, respektive hrobových celků. Interpretaci analýzy jsem následně provedla vyhodnocením praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu gombíků. Práci uzavírá závěrečné shrnutí a krátké zamyšlení nad možnostmi dalšího výzkumu.

Jaký účel měly gombíky v živé kultuře? Měly praktickou funkci při spínání oděvu? Jsou typicky velkomoravské? Nebo je odjinud neznáme v důsledku odlišných pohřebních zvyklostí? Byly vnímány velkomoravskou společností jako symbol sociálního statusu? Můžeme je označit za předměty redistribuční strategie? Nebo byly apotropaikem? Dětským amuletem? Které typy gombíků stály na počátku jejich vývoje a jak se gombíky dále proměňovaly? To jsou některé základní a zároveň zásadní otázky, které si lze v souvislosti s gombíky klást. Všechny směřují k rozpoznání účelu gombíků v někdejší velkomoravské kultuře a v předkládané práci se na ně pokusím přesvědčivě odpovědět. Zároveň mohou výsledky výzkumu poskytnout informace přesahující zkoumané artefakty směrem k poznání velkomoravské společnosti jako celku, zejména v otázkách proměn jejího společenského uspořádání a poznání výrobních a distribučních strategií nebo nadregionálních kontaktů. V neposlední řadě očekávám rovněž praktické ověření zvoleného multioborového metodického postupu.

1 Neustupný 2007, 35–36, 82, 112–113.

1 Současný stav výzkumu gombíků

Gombíkům se věnovala většina badatelů, kteří se zabývali funerálními prameny Velké Moravy, nejčastěji v souvislosti se zpracováním hmotné kultury z odkrytých nekropolí. Do následujícího přehledu byly selektivně zahrnuty na jedné straně nejstarší práce zmiňující gombíky jako součást hmotné kultury Velké Moravy, dále kapitoly věnované gombíkům v analytických částech katalogů významných pohřebišť a konečně také studie, které se zaměřují speciálně na gombíky² (tab. 1).

1.1 PŘEHLED VÝZKUMU VELKOMORAVSKÝCH GOMBÍKŮ

S gombíky se setkáváme v odborné literatuře od první poloviny 20. století. Zpočátku se jednalo o přehledové studie věnované obecně velkomoravskému šperku a oděvním součástem založené na malém souboru artefaktů. K systematictějšímu popisu velkomoravské hmotné kultury došlo až s počátkem velkoplošných výzkumů velkomoravských pohřebišť, tedy přibližně od poloviny 20. století. Množství nových nálezů – včetně gombíků – bylo publikováno a v některých případech také vyhodnoceno v rámci katalogů pohřebišť či přehledových monografií. V centru zájmu stál chronologicko-typologický rozbor artefaktů realizovaný zejména analýzou šperkařských technik a výzdobných motivů. V posledních třech desetiletích se výzkum dotknul komparace nálezů gombíků s demografickými daty jedinců s nimi pohřbených, a také vznikly první materiálově a technologicky zaměřené studie. Zatím ojedinělé je aplikování teoretických modelů (např. z prostředí merovejských a anglosaských pohřebišť³). Můžeme také sledovat postupnou proměnu řešených otázek, souvisejících z výše zmíněným přístupem. Zpočátku byla sledována zejména praktická funkce gombíků, zájem badatelů se postupně přesouval do roviny společenského významu a symbolického smyslu jejich použití. Na tento trend navazuje i předkládaná disertační práce.

1.2 VÝVOJ TERMINOLOGIE

V průběhu uplynulého století se postupně rodilo odborné označení gombíků, jejichž původní

název v živé kultuře neznáme. Dodnes ale nepanuje mezi badateli vždy jasná shoda. Na počátku byly označovány všechny „slovanské“ kulovité artefakty se záchytným ouškem prostě jako knoflíky, byť již L. Niederle v souvislosti s jejich nálezy rozvádí etymologii termínu *gombík/gomb*.⁴ Do literatury uvádí termín gombík poprvé před sedmdesáti lety Jan Eisner.⁵ Téměř okamžitě proniká toto označení do obecné archeologické terminologie, i když je po dvě desetiletí vyhrazené jen plechovým dutým artefaktům zdobeným tepanou ornamentální výzdobou.⁶ S rostoucí pramennou základnou se označení gombík rozšiřuje na všechny konstrukčně podobné typy předmětů bez ohledu na jejich materiál a velikost a tento přístup je záhy i publikačně argumentován.⁷ Podobně jako byla v 70. letech 20. století řešena typologická šíře artefaktů zaštitěných termínem gombík, v posledním desetiletí rozpohybovaly diskuzi kolem gombíků práce Hany Chorvátové a její odmítnutí gombíků coby funkčních oděvních spínadel. Vzorem pro reinterpretaci velkomoravské módy se staly autorce honosné byzantské tuniky opatřované plechovými zdobenými závěsky (*Anhänger, Pendants*).⁸ Obdobné použití navrhla také pro gombíky, včetně alternativního označení *kulovité přívěsky*⁹, které se ovšem v odborné obci neujalo. Autorka ve svých pozdějších pracích od tohoto označení sama ustoupila a používá termín gombíky.

1.3 POUŽITÁ TERMINOLOGIE

Terminologická specifikace knoflíků a gombíků byla v minulosti motivovaná snahou po odlišení tepaných exemplářů od jiných druhů. Tento přístup má svou logiku např. v tom, že tepané gombíky dosahují značných rozměrů a díky své křehlosti mohly jen s obtížemi fungovat jako spolehlivá a trvanlivá spínadla. Zároveň jsou pouze gombíky s tepanou výzdobou výhradní záležitostí velkomoravské módy,¹⁰ jak bude rozvedeno dále, a jistou terminologickou specifikaci by si v tomto směru „zasluhovaly“. Na druhou stranu řada dalších faktorů, jako jsou tvar, konstrukce pláště a záchytného mechanismu, použité materiály nebo způsob uložení

2 Pro podrobné dějiny bádání o gombících viz Pavlovičová 1996, 97–98 nebo naposledy Chorvátová 2008b, 209–211.

3 Tímto způsobem se na gombíky dívala zatím pouze H. Chorvátová (2009).

4 Niederle 1913, 456, 677; Schráníl 1925, 180.

5 Eisner 1947, 146.

6 Hrubý 1955, 206; Dostál 1966, 60.

7 Klanica 1970, 421; Poulík 1975, 69–70.

8 Např. Bosselmann 2001, 489–490, Bühler 2014, 191–192, aj.

9 Chorvátová 2008, 211–212.

10 Dostál 1965, 377, 392–394.

TAB. 1: Přehled tezí velkomoravského výzkumu gombíků.

Autor/ka	Hlavní téma/ta	Praktická funkce gombíku	Společenský význam a symbolický smysl gombíku
Lubor Niederle (1913, zejména 455-457, 677)	Uvedení gombíků do literatury: rozšíření, funkce, tvar, terminologie	Praktický účel (spínadlo) i okrasa oděvu	-
Josef Schránil (1925, 180)	Výčet známých nálezů z našeho území: nálezové okolnosti (počet kusů v hrobě), nálezy z bohatých hrobů, význam přikládá ornamentice	Zřejmě funkční předmět - spínadlo (označuje jako knoflíky)	Výskyt v hrobech bohatšího obyvatelstva
Jan Eisner (1947, 146)	Analogie (byzantský původ), chronologie	Zřejmě funkční předmět - spínadlo, poprvé uvádí termín „gombík“	-
Vilém Hrubý (1955, 206-214)	První typologie, vymezení terminologie (gombíky velké tepané, ostatní knoflíky), chronologie, původ motivů a analogie	Funkční předmět - spínadlo i ozdoba (ozdoba vlasů, závěsek náhrdelníku), termín „užitkový šperk“	-
Bořivoj Dostál (1966, 60-65)	Rozpracování typologie, chronologie, původ motivů tepaných gombíků	Zřejmě funkční předmět - spínadlo	-
Zdeněk Klanica (1970, 421-446)	Funkce, původ a analogie (zejména tepaných motivů)	Spínadlo oděvu	Gombíky určené „vládnoucí třídě kmene Moravanů“
Josef Poulik (1975, 55-56)	Funkce, původ, sjednocení terminologie (gombík)	Ozdoba (křehké)	-
Zdeněk Smetánka (1994, 105-115)	Na příkladu gombíků z Lumbeho zahrady řešeny otázky kulturních vlivů a chronologie, ale také činnosti samostatné české (pražské) dílny	-	-
Eva Pavlovičová (1996, 95-153)	Sériální diagramy zaměřené na chronologii, typologie, okrajově funkce, demografická struktura nositelů	Funkční pluralita	Akcentuje sociální navázání na bohatě vybavené hroby na centrálních hradištích
Luděk Galuška (1996, 99-102; 2013, 182-186; 2017, 167-169)	Chronologie, typologie, původ	Šatové spínadlo; velké a křehké kusy šperkem vysoké umělecké hodnoty	Stavovský znak příslušníků velmožské vrstvy Moravanů, ochranný amulet
Milan Hanuliak (2004, 177-179)	Souhrn slovenských nálezů, mj. řešena demografická struktura, sociální kontext	Funkční součást oděvu (řazen mezi součásti oděvu)	Gombíky používali vyšší vrstvy společnosti (na základě dalších hrobových nálezů), koncentrace nálezů na centrálních VM lokalitách
Blanka Kavánová (2009, 127-135)	Materiálově-technologická analýza zlatých gombíků, sociální kontext v souvislosti s dalšími atributy pohřbu	-	Nálezy zlatých gombíků v hrobech „vynikajících jedinců“ (kostelní hroby, pohřby s rakvemi a s další bohatou výbavou)
Hana Chorvátová (2008a, 153-170; 2008b, 209-218; 2009, 7-19; 2015, zejm. 107-147)	Chronologie, demografická struktura a etnicita nositelů	Ozdoba (závěsek)	Statusový symbol - spojení s moravskou elitou (nízké procentuální zastoupení v hrobech, bohatství další výbavy), definují (velko)moravskou etnicitu (na jiných územích se nevyskytují)
Jiří Košta (2014, 37-39; 93-99; in: Košta, Lutovský 2014)	Chronologie, původ, rozbor kolínských exemplářů a jejich analogií	Ozdoba (závěsek)	Klíčový ukazatel sociální a politicko-etnické identity
Naďa Profantová (2015, 96-99, 170)	Přehled českých nálezů, základní typologická charakteristika a návaznost na věk a pohlaví jedinců s nimi pohřbených	Okrasa k ozdobě oděvu (ovšem pro pohřebiště Klecany II řazen mezi funkční doplňky oděvu)	Návaznost na velkomoravské elity

v hrobě i návaznost na pohlaví a věk zemřelých, jsou velmi podobné pro všechny duté plechové exempláře, čímž dostává teorie výlučnosti kusů s tepanou výzdobou výrazné trhliny. Na základě současného stavu výzkumu nevidím pádný důvod pro resuscitaci terminologické duality a všechny kulovité plechové, ale i skleněné artefakty označuji pojmem gombík. Odlišný přístup volím u exemplářů, které se vymykají velkomoravskému milieu. Pokud přesnější funkce není zřejmá, volím kombinaci termínů „gombík“ (uvozovky jsou záměrem) a *gombíkovitý artefakt*. Termín *knoflík* nebo *závěsek* používám v případě, že byl typ artefaktu opakovaně publikovaný pod tímto označením (reprezentanty knoflíků jsou např. litá drobná spínadla orientálních oděvů, jako závěsky označují potom vertikálně dělené lité artefakty nacházené ve staromaďarském prostředí nebo byzantské oděvní ozdoby). Co se týče plošného použití termínu *kulovitý závěsek*, nedomnívám se, že je možné přeinterpretovat celé spektrum velkomoravských gombíků najednou. Už z toho důvodu, že dochované zbytky textilu umožňují některé z nich označit jako skutečná oděvní spínadla.¹¹ Celá diskuze získává navíc poněkud irelevantní nádech, uvědomíme-li si, že interpretace gombíků od funkčnosti přesahuje významnou měrou do roviny společenského významu a symbolického smyslu (kterým se budu podrobně věnovat dále v průběhu celé práce).

1.4 VNĚJŠÍ POHLED - ZAHRANIČNÍ VÝZKUM V SOUVISLOSTI S GOMBÍKY

Gombíkovité artefakty byly diskutovány také v zahraniční literatuře (tab. 2). Jedná se zpravidla o materiálové práce, kde se přehled knoflíků a závěsků objevuje v podobě stručné typologizace a chronologického zařazení, případně s úvahou, jak byl daný předmět užíván a jaké má analogie. Pouze část nálezů lze ale dávat do souvislosti s velkomoravskou kulturou (dále se věnuji problematice rovněž v kapitole 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové říze*).

Zatím neexistuje ustálená mezinárodní terminologie, ale v zásadě lze ve střední, jihovýchodní a východní Evropě sledovat několik různých skupin kulovitých oděvních součástí, které se liší velikostí, materiálem a zejména výrobní technologií, konstrukcí těla a šperkařskými technikami. Od jejich technických a technologických vlastností se potom odvíjí také jejich časové a kulturní zařazení i způsob použití. Ze souboru se jasně vyděluje skupina drobných litých artefaktů, odlévaných z jenodho kusu, kulovitého či stlačeného („čočkovitého“ až

„hřibovitého“) tvaru. Tyto lité oděvní součásti jsou ve střední Evropě zastoupeny především na staromaďarských pohřebištích, kde sloužily ke spínání oděvu.¹² Často se vyskytují rovněž v paralelním kulturním okruhu Bjelo-Brdo, kde bývají zavěšovány do náhrdelníků.¹³ S velkomoravským kulturním okruhem nesouvisí a odkazují na módu nomádského (asijského) původu.¹⁴ Publikovány byly zejména z Karpatské kotliny (Maďarsko,¹⁵ Rumunsko,¹⁶ jihozápadní Slovensko¹⁷), ale také z Balkánu a Dolního Podunají (panonské Chorvatsko¹⁸, Bulharsko), spíše okrajově se objeví i na dalších lokalitách, napojených na nadregionální obchod (např. Ptuj, Slovinsko¹⁹; Birka, Švédsko²⁰). Méně jasná je funkce další skupiny nomádských litých kulovitých artefaktů, tentokrát dutých a podélně dělených a rovněž rozšířených i mimo vlastní staromaďarská pohřebiště. Oba typy uvedených oděvních součástí jsou ve střední Evropě otázkou velkomoravského vývoje v 10. století. Problematické je bližší určení širokého spektra plných i dutých knoflíků, litých či plechových (?), zpravidla drobných a nezdobených, z oblasti východního Středomoří, severního Egypta, Příčernomoří a Kavkazu (např. lokality Iason (Turecko),²¹ Sardis (Turecko),²² Sarachane (Turecko),²³ Moščevaja Balka (Turecko),²⁴ Balta (Rusko),²⁵ apod.), a to s ohledem na nejistou dataci i specifikaci výrobní technologie. Bývají interpretovány velmi variabilně jako oděvní spínadla, závěsky nebo dokonce korály s ouškem. Další skupinou kulovitých oděvních součástí jsou skleněné knoflíky/gombíky s kovovým ouškem. Setkáváme se s nimi v počtu desítek kusů na moravských a slovenských pohřebištích (Mikulčice, Staré Město - Na Valách, Dolní Věstonice, Čakačevce), ale také v západním Maďarsku (Zalavár²⁶), nebo ve vzdáleném Dolním Podunají (Galiche, Bulharsko²⁷). Variantou jsou celoskleněné exempláře (tj. mají i skleněné ouško²⁸), ojediněle jsou ve sledovaném

11 Krupičková et al. 2019, 87-106.

12 Réka 2015, 153-175; k etnické výpovědi viz Giesler 1981, zejm. 26-29.

13 Korošec, 1950, 95; Rejholcová 1995b, 30; 1999, 75.

14 Ierusalimskaja 1978, 183-211.

15 Gáll 2013, 698-703; Nepper Ibolya 2002a; 2002b, zejm. 236-239 káp.; Istvánovits 2003, 298-299; Špehar, Strugar Bevc 2016, 79, fig. 7.3, 123.

16 Oļa 2008, 122-123.

17 Rejholcová 1995a, 37, 72; Hanuliak 2004, 177.

18 Demo 1996, 49, 79, 86, 105; Tomičić 2011, 118-119, Tab. 4, 13, 15, 19.

19 Korošec 1950, 95-97.

20 Arbman 1940, Taf. 93; Geijer 1938, 143, 150, Taf. 33.

21 Bertl 2012, 187-211.

22 Waldbaum 1983, 126, 134-136, pl. 46, 50-51.

23 Harrison 1986, 262-264.

24 Ierusalimskaja 2012, 293-295, 349.

25 Gončarov, Kadieva 2019, 12-42.

26 Müller 1992, 285; Szóke 2010, 9-52; 2014.

27 Važarova 1976, 230-231.

28 Frolík, Smetánka 2014; Važarova 1976, 377; Szóke 2021, Abb. 102.

TAB. 2: Výběr zahraničních publikací popisujících gombíkovité artefakty.

Autor/ka	Terminologické označení	Typ artefaktu	Původ, použití
Anastassios C. Antonaras (2012, 121, 124)	<i>buttons</i>	Řecko (Soluň), 9.-13. stol.; nálezy ojedinelé: zlato s vertikálním žebrováním, diskovité	oděvní spínadla
Antje Bosselmann-Ruickbie (2011, 24-25)	<i>kugelförmige Anhänger</i>	Bulharsko (Preslav), 2. pol. 10. stol., plechové zdobené kulovité závěsky (granulace, filigrán, email) a protáhlá (vrетенovitá) pendilia (granulace, filigrán)	ozdobné závěsky ceremoniálních korun, eventuálně závěsky lorosu; paralely na Velké Moravě a na Balkáně
Birgit Bühler (2014, 191-192)	<i>kugelförmige Anhänger (gombíky)</i>	panonské Chorvatsko, zlaté exempláře z Brestovace (2. pol. 8. - poč. 9. stol.), jeden nezdobený druhý zdobený granulací a filigránem	odvozuje od avarského klenotnictví (podle Szókeho), použití jako závěsky
Horia Ciugudean (1996, 12, 25; 2006, 28, 29)	<i>pandativ / butoni</i>	Rumunsko, 9.-10. stol., dvě typologické skupiny: plechové duté závěsky (hladký, s emailem) a lité (hřibovité) knoflíky	kulovité: závěsky / hřibovité: knoflíky
Uwe Fiedler (1992, 192-194)	<i>Knöpfe, knopfartige Anhänger</i>	Dolní Podunají, min. 9.-10. stol.; jednoduché kulovité ze dvou polovin (průběžný výskyt), malé masivní (staromaďarské), pyramidální plechové, plechové tepané (!), skleněné (!)	různorodé použití: knoflíky, závěsky v náhrdelníku, zvukový efekt
Erwin Gáll (2013, 698-703)	<i>Gombok: fülesgomb, lemezgomb</i>	Karpatská kotlina, 10. stol.; typologicky je dělí na lité z jednoho kusu (kulovité, hřibovité), lité ze dvou vertikálně spojených kusů (hladké, s vertikálními žebry) a plechové nezdobené nebo zdobené s granulací a filigránem	oděvní spínadlo
M. Nepper Ibolya (2002a, b, zejm. 236-239 kúp.)	<i>fülesgomb, gombok</i>	Maďarsko, 10.-11. stol.; lité knoflíky; typologie: vertikálně dělené, hřibovité/kulovité s rytým zdobením nebo vertikálním žebrováním	oděvní spínadla, kombinovaná s dalšími kovovými ozdobami
Eszter Istvánovits (2003, 298-299)	<i>gombok: öntött füles bronzgombok, öntött félgombok, vasgomb, granulált ezüstgombok</i>	Maďarsko, 10.-11. stol.; lité knoflíky; typologie: plné lité, lité dělené, výjimečně (2 ks) drobné stříbrné reprezentující horizont zlomkového stříbra	oděvní spínadla
Dušan Jelovina (1976, 113-114)	<i>dugmad</i>	Chorvatsko, 8.-9. stol., plechové knoflíky; dvě typologické skupiny: jednoduché nezdobené a luxusní s filigránem a granulací (Trilje)	oděvní spínadla byzantského původu, nálezy z Trilje pokládá za přímý import; v chorvatském kroji plechové kulovité knoflíky dodnes
Josip Korošec (1950, 95-97)	<i>gumbi</i>	Slovinsko (Ptuj), 9. stol.; dvě typologické skupiny: drobné lité (kulovité/hřibovité) jako součást bjelo-brdských i staromaďarských nálezových celků, tři exempláře „velkomoravského“ typu, s rostlinným ornamentem, ale údajně rovněž lité ¹	oděvní spínadla, závěsky v náhrdelníku, ozdoby
Karoly Mesterházy (2000, 211-227)	<i>díszgombok, lemezgombok</i>	Karpatská kotlina, 9.-10. stol., dvě typologické skupiny: velké okrasné (tj. s tepanou výzdobou) a malé plechové gombíky (tj. s pájenou výzdobou)	přehled nálezů z regionu, „velké okrasné“ mají původ na Velké Moravě - v Karpatské kotlině se objevují jako válečná kořist nebo doklad obchodu; malé plechové: knoflíky, velké okrasné: ozdoby
Silviu Oța (2008, 122-123)	<i>nasturi</i>	Rumunsko, 10.-11. stol., několik typologických skupin: lité plné kulovité/hřibovité, lité vertikálně dělené, horizontálně dělené (plechové?) nezdobené i s aplikací filigránu a granulace; dokonce kostěný knoflík hřibovitého tvaru s žebry	spínadla oděvu, objevující se kontinuálně až do 20. stol.
Maja Petrincec (2009, 160-162, 294-296)	<i>puceta, Knöpfe</i>	Chorvatsko, 8./9. stol. - jediný zlatý pár z Trilje s granulací; 2. polovina 9. - 10. stol. - častější výskyt, protáhlý tvar, skleněné kruhové vložky; vždy zdobení filigránem a granulací	spínání oděvu

Tab. pozn. 1 Naposledy se k problematice „velkomoravského“ inventáře ptujských hrobů vyjadřovala S. Hendrychová (2018, 198-203), která poukazuje především na polykulturní prostředí ptujského pohřebiště a historicky doložené kontakty se Zalavárem.

TAB. 2: Pokračování

Autor/ka	Terminologické označení	Typ artefaktu	Původ, použití
Andrási Réka (2015, 153–175)	<i>fülesgomb</i>	Maďarsko, 10.–11. stol.; lité knoflíky, typologie:	spínadlo: kaftanu, spodního oděvu, pokrývky hlavy; knoflíky k zavěšení náhrdelníkové šňůry mezi nimi; pracuje s analogiemi z Moščevejje Balky
Mechtild Schulze-Dörlamm (2010, 128–130)	<i>die Kugelknöpfen</i>	Morava, 9. stol.; plechové gombíky s tepanou výzdobou	velkomoravské gombíky jsou srovnávací datovací materiál k pokladu ze Sannicolau Mare
Béla Miklós Szóke (1996, 98–100; 2010, 38–41; 2020, 446, 448)	<i>Glasknöpfe, Blechknöpfe</i>	Západní Maďarsko, 9. stol.; skleněné knoflíky, plechové gombíky s tepanou i pájenou výzdobou	pozdně avarský původ šperku - včetně gombíků - který se vyvinul v celém prostoru bývalého kaganátu
Živka N. Važarova (1976, 377)	<i>копчета, стъклените копчета</i>	Bulharsko, 6.–11. stol.; pestrá typologie: plně lité, půlené lité, plechové nezdobené i zdobené, skleněné s kovovým ouškem, skleněné se skleněným ouškem, bound pendant (výjimečně)	šperky související s oděvem

prostoru nálezy *bound pendants* (skleněných koulí zavěšených v křížících se kovových páscích), odkazujících zřejmě k nadregionálnímu apotropaiku, v raném středověku známému zejména ze západní Evropy.²⁹

Vlastní kulovité plechové exempláře, zpravidla se zdobeným povrchem, představují v souvislosti s Velkou Moravou nejvíce diskutovanou skupinu. Z publikovaných nálezů vyplývá, že se nikde nevyskytují na pohřebištích v takovém zastoupení, jako na území Velké Moravy nebo na území s jejím silným mocenským vlivem, přesto doložené výjimky relativizují představu o velkomoravské výlučnosti těchto artefaktů. Diskutovány byly zejména nálezy z chorvatských lokalit Trilje a Brestovac (pár zlatých plechových „gombíků“ s granulovanou spodní hemisférou³⁰, dva nepárové kusy zlatých „gombíků“ - nezdobený a zdobený s filigránem a granulací³¹), ze slovinské Ptuj (ve dvou hrobech gombíky s rostlinným ornamentem pravděpodobně odlišné - lité - výrobní technologie)³² z bulharského Dolního Lukovitu (plechový gombík s vertikálním žebrováním)³³ z bavorského Matzhausenu (pár unikátních plechových gom-

bíků s antropomorfním ornamentem),³⁴ a především z maďarského Zalaváru (celé „velkomoravské“ spektrum gombíků).³⁵ Další velkomoravské plechové gombíky jsou zmiňovány v souvislosti se staromaďarskými hroby, kam se dostaly pravděpodobně jako obchodní artikl nebo válečná kořist.³⁶ Interpretace jsou plechové gombíky s tepanou výzdobou nalezené mimo jádro Velké Moravy spojovány zpravidla s velkomoravským importem (často v návaznosti na historicky známé události), zatímco plechové exempláře s pájenou výzdobou tvořenou filigránem a granulací bývají pokládány za artefakty odkazující k byzantskému kulturnímu okruhu (Trilje, Brestovac). Tato problematika je rozpracována podrobněji v části 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze*.

Tepané gombíky se staly rovněž datačním prostředkem pro zahraniční badatele, např. v souvislosti s analogickou výzdobou nádob z tzv. pokladu ze Nagyszentmiklós (Sannicolau Mare, Rumunsko). Mechtild Schulze-Dörlamm použila shodu v tepané výzdobě jako argument pro starší dataci rumunského nálezu.³⁷

29 Morava: Kalousek 1971, 136–137; Hrubý 1965, 40, obr. 13: 8; Bulharsko: Važarova 1976, 198; západní Evropa: Kornbluth 2015, 50, 54; 2019, 130–132.

30 Petrinec 2009, 160, 194.

31 Bühler 2014, 191–192.

32 Korošec 1950, 95–97.

33 Važarova 1976, 208–209 (špatné číslování tabulky).

34 Stroh 1954, 30, Taf. 1: 1, 2.

35 Szóke 1996, 98–100; 2014, 104–107.

36 Mesterházy 2000, 212–213.

37 Na podobnost výzdoby poprvé upozornil M. Szóke (1960, 76); k diskuzi se záhy připojili čeští kunsthistorici (Benda 1961; pro přehled literatury k motivům na gombících viz Klanica 1970, 434–444). K datování pokladu Schulze-Dörlamm 2010, 128–129.

2 Zpracováváný soubor gombíků a jejich základní typologie

Pro detailní zpracování v rámci této disertace jsem měla k dispozici soubor gombíků spravovaný Archeologickým ústavem AV ČR, Brno, v. v. i., tedy zejména gombíky z hradiště Mikulčice-Valy a částečně rovněž z jeho zázemí. Hradiště Mikulčice-Valy je jednou ze tří centrálních aglomerací mocensko-politického útvaru Velké Moravy. Tradičně je považováno za hlavní sídlo vládnoucích Mojžírovců.³⁸ Oporou této teorie je jak vysoká koncentrace dochované zděné architektury a šíře a bohatství hmotné kultury na vlastní lokalitě, tak rozsáhlé raně středověké osídlení v okolí hradiště.³⁹ Zpracováváný soubor artefaktů pochází ze systematického výzkumu lokality, která byla jen minimálně poškozená recentními zásahy. Za významný lze považovat rovněž fakt, že je možné vzájemně porovnávat předpokládané sociálně diferentní skupiny obyvatel z pohřebišť z centra hradiště (akropole a podhradí) a z jeho hospodářského zázemí. Hradiště se zázemím navíc poskytují největší velkomoravský soubor gombíků – jedná se dohromady o 436 exemplářů.⁴⁰ V práci analyzuji pouze gombíky nalezené v hrobovém kontextu,⁴¹ což je 386 kusů, které pochází z celkem 214 hrobů (tab. 3). Nejpodrobněji se věnuji plechovým gombíkům funerálního původu z akropole a podhradí, což je skupina 317 artefaktů.

2.1 TYPOLOGIE GOMBÍKŮ NA ZÁKLADĚ VÝROBNÍ TECHNOLOGIE

Klasickou metodou archeologického zpracování nálezů s primárně relativně chronologizač-

ním potenciálem je typologizace. U gombíků byl v minulosti osvědčený způsob uplatňovaný při jejich typologizaci popis uměleckého ztvárnění povrchu. Docházelo při něm ovšem k prolínání nebo naopak tříštění jednotlivých technických a technologických parametrů gombíků (tj. výrobních a šperkařských technologií, uspořádání a motivů výzdoby nebo tvarových specifik). Tento systém nastavil popisem konkrétních skupin gombíků z lokality Staré Město – Na Valách Vilém Hrubý.⁴² Jeho systém přebírali a modifikovali další badatelé,⁴³ ale s rozšiřováním pramenné základny se vytrácel původní záměr V. Hrubého spočívající v definici typologických skupin nálezů z jednoho konkrétního pohřebiště (kde má maximální konkretizace náleзовých skupin artefaktů svůj význam). Postupně se tak tato typologizace bez jasně definovaných obecných pravidel stala de facto formálním rozdělením všech gombíků, ovšem s omezenými možnostmi dalšího výzkumného využití. Protože se domnívám, že jednotlivé technické a technologické parametry artefaktů mají odlišnou výpovědní hodnotu, rozhodla jsem se je ve své práci sledovat samostatně. Na tomto místě je popsáno základní rozdělení gombíků podle výrobní technologie do tří skupin. První dvě skupiny představují gombíky vzniklé tavením skla a gombíkovité artefakty vzniklé odléváním kovu. Třetí skupinou jsou exempláře z tepaného plechu, které představují gros celé práce a jsou podrobně zpracovány zejména v části *4.1 Technické a technologické parametry gombíků*.⁴⁴

2.1.1 Skleněné gombíky

Skleněné gombíky jsou tvořeny pravidelně kulovitým tělem ze sklovité hmoty s vloženým železným, zcela výjimečně měděným ouškem (obr. 1: 1). Zatím nejpočetnější soubor skleněných gombíků zpracovával v rámci své disertační práce Šimon Ungerman. Pocházejí z pohřebišť v Dolních Věstonicích – Na pískách. Z původně vykopaných 83 exemplářů bylo 68 dostupných autorovi pro výzkum v rámci jeho disertační práce. Autor si všímá jejich zploštělého tvaru, který je důsledkem výroby

38 Např. Poulík 1975.

39 Více k hradišti Mikulčice-Valy např. viz Poláček 2007, 499–524; 2008, 257–298; 2010 31–55; 2020a, 139–147; 2020b 107–112; Poláček, Velemínský 2013, 405–422.

40 V této souvislosti je ale potřeba upozornit na fakt, že část archeologického mikulčického materiálu již fyzicky neexistuje v důsledku tragického požáru mikulčického základny v roce 2007 a je tedy nutné vycházet jen z dochované dokumentace. Pro gombíky se jedná cca o 150 ks: většinou šlo o skleněné, železné a již při objevu zlomkové exempláře.

41 Sídlištní nález mají omezenou výpovědní hodnotu a představím je tedy jen krátkým souhrnem: jednalo se o 17 skleněných, 22 plechových a 1 železný artefakt. Z plechových gombíků je nejvíce kusů s tepanou rostlinnou výzdobou (9 kusů), dále s geometrickou výzdobou (4 kusy), žebrovaných a s kroužky (po 3 kusech), nezdobených (2 kusy) a jeden exemplář s ptačími motivy. Minimálně dva páry plechových gombíků pochází zřejmě z nerozpoznávaných hrobů. Většinou byly v sídlištním kontextu objeveny jednodušší gombíky; raritou jsou zlatý exemplář s rostlinným ornamentem (inv. č. 1897/57) a největší mikulčický gombík vůbec – stříbrný se stylizovanými ptačími motivy, který dosahoval roměřů 52 mm výšky (s ouškem) a průměru 44 mm.

42 Hrubý 1955, 206–214.

43 Typologizace jsou obsaženy dále v těchto pracích: Dostál 1966, 60–65; Klanica 1970, 421–442; Pavlovičová 1996, 95–153; Chorvátová 2015, 111–121. Určitou výjimkou je členění gombíků na základě materiálu a šperkařských technik Z. Klanici (1970, 421–442).

44 Z toho důvodu je charakteristika plechových gombíků v následující typologizaci stručnější než v případě skleněných a litých gombíků.

Areál	Lokace	Σ hrobů celkem ²	Σ hrobů s gombíky	Σ gombíků	% hrobů s gombíky
akropole	2. kostel	236	36	67	15 %
akropole	3. kostel	564	63	122	11 %
akropole	4. kostel	106	3	3	3 %
akropole	11. kostel	81	9	12	11 %
akropole	12. kostel	79	5	8	6 %
Celkem akropole		1066	116	212	11 %
podhradí	6. kostel	205	16	30	8 %
podhradí	7. kostel	16	2	3	13 %
podhradí	8. kostel	26	1	4	4 %
podhradí	9. kostel	80	7	10	9 %
podhradí	10. kostel	11	-	-	-
podhradí	Kostelisko	415	29	50	7 %
podhradí	Klášteřisko	317	11	15	4 %
podhradí	Žabník	74	-	-	-
Celkem podhradí		1144	66	112	6 %
zázemí	Josefov-Záhumenica	171	-	-	-
zázemí	Kopčany-Kačenáreň (3 polohy)	92	2	2	2 %
zázemí	Kopčany - sv. Margita	7	1	2	14 %
zázemí	Mikulčice-Panské	113	12	27	11 %
zázemí	Mikulčice-Trapíkov	6	-	-	-
zázemí	Mikulčice-Virgásky	29	-	-	-
zázemí	Mutěnice - Hrubé Kapansko	11	-	-	-
zázemí	Nový Poddvorov	4	-	-	-
zázemí	Prušánky-Podsedky I	308	8	13	3 %
zázemí	Prušánky-Podsedky II	234	6	8	3 %
zázemí	Skalica-Kopečnica	109	5	12	5 %
Celkem zázemí		1084	32	62	3 %
Celkem aglomerace		3294	214	386	7 %

TAB. 3: Přehled analyzovaných hrobů s gombíky v rámci aglomerace Mikulčic.

Tab. pozn. 2 Podle Poláček, Marek 2005.

gombíků na rovné podložce. Dále uvádí, že převážná většina je vyrobena z průsvitného skla, které má nejčastěji barvu světlezelenou, sytě zelenou, modrou a žlutou až žlutozelenou. Z Dolních Věstonic je znám jediný exemplář skleněného gombíku s měděným ouškem, ostatní jsou opatřeny ouškem železným. Velikostně se pohybují v rozmezí 1-1,7 cm.⁴⁵

Obdobná situace platí také pro Mikulčice a jejich zázemí. Zde je inventováno dohromady 65 skleněných gombíků. Většina z nich byla ale fyzicky zničena při požáru výzkumné základny v roce 2007 (dosud se jim podařilo zpětně identifikovat 17). Sedmáct kusů pocházelo ze sídlištních objektů a vrstev, ostatní tvořily součást hrobové výbavy celkem 32 hrobů. V inventářích nejsou vždy informace o barevnosti, ale existující záznamy odpovídají dolnověstonické nálezové situaci - nejčastěji se jedná o světlezelené, dále o modré, zelené, žlutozelené exempláře, v jednom případě byla barva popsána jako šedá, v dalším ojedinělém pří-

padě jako hnědá. Několik málo měřených exemplářů odpovídá velikostně rovněž dolnověstonickým nálezům (rozmezí 1-2 cm).

Skleněné gombíky byly tradičně považovány spíše za lidovou ozdobu, což souvisí s jejich s výskytem mimo elitní hroby.⁴⁶ Z toho důvodu byla tato kategorie v následujících analýzách speciálně sledována v souvislosti se statusovými otázkami jako komparační vzhledem k plechovým gombíkům. Neuzavřený je zatím výzkum chronologického ukotvení skleněných gombíků. Původně byly řazny do mladšího a pozdního velkomoravského i povelkomoravského období. Posléze se ale podařilo doložit také hroby s těmito exempláři spadající na základě vertikální stratigrafie zřejmě do 1. poloviny 9. století a skleněné gombíky se tedy jeví v tuto chvíli jako časově průběžné.⁴⁷ Tři exempláře z Mikulčic

46 Ungerman 2007, 133. Zřejmě v této souvislosti doprovázejí skleněné gombíky nálezy dalšího venkovského šperku, a to náhrdelníků, jak zmiňuje H. Chorvátová (2015, 126).

47 Přehledně k chronologii viz Ungerman 2007, 132-134. Chronologizaci skleněných gombíků řeší též H. Chorvátová (2015, 125-127).

45 Ungerman 2007, 132-134.

a dva z Prušánek byly podrobeny analýze skla.⁴⁸ Bohužel nebyl publikovaný přesný poměr obsažených sloučenin, který by mohl napomoci s určením jejich proveniencí a datování.⁴⁹ Skleněné gombíky se objeví sporadicky i v Dolním Rakousku a západním Maďarsku v hrobech z 9. – počátku 10. století. Károly Mesterházy však na základě rozboru staromadžarských pohřebišť konstatoval, že se v tomto kulturním kontextu skleněné gombíky nacházejí pouze zcela výjimečně.⁵⁰ Na lokalitě Devínská Kobyla byla objevena raně středověká sklářská pec, jejíž destrukce obsahovala i světlezelený skleněný gombík, který posloužil spolu s doprovodnou keramikou k datování pece do 9. až počátku 10. století. Autoři výzkumu sklářské pece opírají své chronologické závěry o rozbor výskytu skleněných gombíků v hrobech, kde se tento typ vytrácí spolu s nástupem bjelo-brdského horizontu pohřbívání.⁵¹ V tuto chvíli je tedy možné shrnout, že nejvýraznější koncentrace skleněných gombíků je na jižní Moravě a jejich přesah do 10. století je spíše diskutabilní. V maďarském prostředí se až na výjimky neobjevují a nejsou typické ani pro bjelo-brdské hroby. Pouze výjimečně se nacházejí rovněž v Čechách.

Zcela specifickými představiteli skleněných „gombíků“ jsou skleněné koule umístěné do kovového úvazu s ouškem k zavěšení (obr. 1: 2). Z Velké Moravy jsou známy dva kusy – jeden pochází z Pohanska u Břeclavi, druhý ze Starého Města Na Valách. Tyto artefakty jsou technologicky podobné tzv. podvazaným závěškům (*bound pendants*), známým především z merovejských a anglosaských pohřebišť od poloviny 5. do konce 7. století. Zde se nacházejí převážně v hrobech dospělých žen, vždy v jednom exempláři, původně zřejmě zavěšovaném na opasku. Ginevra Kornbluth interpretovala exempláře z křišťálu jako genderový symbol vázaný na pohřby žen v plodném věku.⁵² V kontextu Velké Moravy pochází z hrobu pouze exemplář z Pohanska z pohřebiště od prvního kostela. Jednalo se o pohřeb dítěte, podle dalšího hrobového inventáře zřejmě chlapce. Závěsek byl nalezen severně od lebky.⁵³ Druhý exemplář ze Starého Města byl

OBR. 1: Skleněné gombíky. 1 - s kulovitým tělem a kovovým ouškem; 2 - skleněné koule v úvazu (*bound pendants*).

1a - Mikulčice-Panské, hrob 23, foto M. Bárta; 1b - Mikulčice-Panské, hrob 78, foto M. Bárta; 2a - Staré Město - Na Valách, obj. 51, foto J. Foltýn; 2b - Pohansko u Břeclavi, hrob 230, foto J. Foltýn.

objeven v jámě oválného půdorysu v tzv. Osadě I (obj. č. 51).⁵⁴ Vzhledem k časovému posunu i k rozdílům v materiálu a konstrukci západních analogií se zřejmě v případě těchto dvou velkomoravských nálezů nejedná o importy nebo merovejské starozitnosti. Ouška obou moravských nálezů jsou utvářena shodně jako u gombíků, proto se domnívám, že se jedná spíše o místní variaci, volně inspirovanou vzdálenějšími předlohami. Tuto hypotézu může potvrzovat i fakt, že obdobně utvářené kamenné či skleněné artefakty jsou známé z různých období a regionů – raně středověký výskyt v západní Evropě například přímo navazuje na oblibu křišťálových kulovitých amuletů z doby římské.⁵⁵

2.1.2 Lité „gombíky“

Tato kategorie je na Velké Moravě zastoupena jen sporadicky. Jedná se o exempláře odlévané do forem.⁵⁶ V uvozovkách uvádím v tomto případě termín „gombíky“ z důvodu odlišné technologie výroby, původu, chronologie a zřejmě i použití a významu těchto artefaktů, a také s ohledem na jejich převažující mimovelkomoravský výskyt.⁵⁷

48 Klanica 2006a, 84.

49 Více k provenienci a datování skla viz Rohanová 2020, 360–361.

50 Mesterházy 2000, 212.

51 Farkaš, Turčan, 1998, 33, 37.

52 Kornbluth 2015, 50, 54; 2019, 130–132. Paradoxně neznámější je ovšem křišťálový exemplář z hrobu Childericha – nacházel se údajně u jeho ruky, a proto byl interpretovaný (druhotně použitý?) jako kulovitá hlavice žezla (Böhner 1981, 453). Na fotografii G. Kornbluth je patrné, že křišťálová koule nese stopy vázání. Fotografie dostupná z: <https://www.kornbluth-photo.com/RockCrystal2.html>.

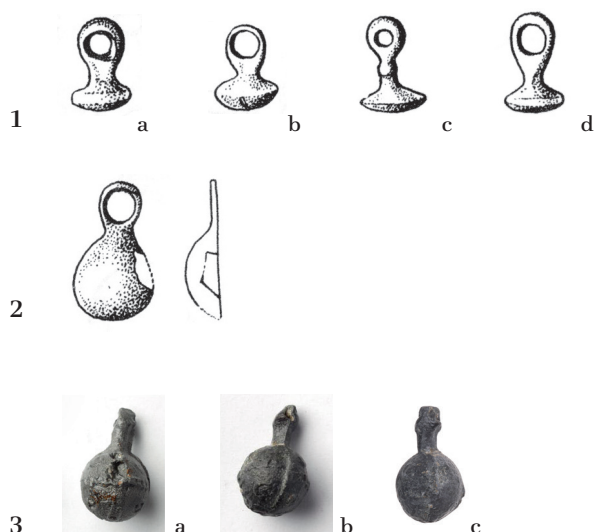
53 Kalousek 1971, 136–137. Hrob 230 obsahoval dále pár měděných gombíků s tepanými palmetami, ostruhy s přezkami a průvlečkami a dva nože.

54 Hrubý 1965, 40, obr. 13: 8.

55 Kornbluth 2019, 125–133.

56 Nálezy forem na lité „gombíky“ jsou známé např. z Bulharska, viz Doncheva 2015, 53, 251–256.

57 Typologický přehled, návrh chronologie a návaznost na pohlaví, věk a sociální stratifikaci na základě lokalit Haidú-Bihar a Rétköz publikovala A. Réka (2015, 153–175).

OBR. 2: Lité „gombíky“. 1 - plně lité „hřibovité“; 2 - vertikálně púlené „hruškovité“; 3 - olovené s vysokým krčkem. 1 - Čakajovce (SK), hrob 123, podle Rejholcová 1995, tab. XXVIII; 2 - Čakajovce (SK), hrob 123, podle Rejholcová 1995, tab. XXVIII; 3a - Staré Město - Na Valách, hrob 209/AZ, foto J. Foltýn; 3b - Dolní Věstonice, hrob 535/55, foto J. Foltýn; 3c - Mikulčice, 8. kostel, hrob 10/VIII, foto M. Fořt.

Vlastní drobné plně lité knoflíky na bázi mědi, často zploštělé (hřibovitý tvar - *mushroom shape*, *pilzförmig*), které sloužily jako skutečná spínadla kaftanových typů oděvů a pocházejí ze střední Asie⁵⁸, se v prostoru Moravy vyskytují ojediněle⁵⁹. Větší množství nálezů pochází z pozdních hrobů na pohřebištích jižního Slovenska, které souvisejí s kontakty zdejších obyvatel se staromaďarským etnikem, případně se jedná o staromaďarské pohřby (obr. 2: 1).⁶⁰ Lité knoflíky jsou ale rozšířené na oděvech nomádkých etnik obecně, pravidelně se objevují na raně středověkých pohřebištích v Panonii,⁶¹ na Balkáně,⁶² na Ukrajině,⁶³ v Rusku,⁶⁴ i v Turcku,⁶⁵ spíše výjimečně také v severní Evropě jako doklad dálkových obchodních kontaktů Vikingů.⁶⁶

58 K oděvu střední Asie viz Peck 1992; stručný přehled také viz Krupičková 2020, 295-308.

59 Z funerálního kontextu velkomoravského pohřebiště pochází jediný litý knoflík hřibovitého tvaru, a to exemplář z hrobu 188 z pohřebiště v Rajhradě; Staňa 2006, 63, obr. 17: 188.

60 Např. Čakajovce: Rejholcová 1995, 76-77 (35 ks); Bešeňov (7 ks): Nevizánský 1979, 393; Bučany (1 ks): Hanuliak 1993, 83-112; Mužla-Čenkov (1 ks): Hanuliak, Kuzma 2015, 155; staromaďarské pohřebiště Levice - Géňa (1 ks): Nevizánský 2006, 289; aj.

61 Szóke 1962; 1992, 91.

62 Oja 2008, 122-123; Važarova 1976, 377; Jelovina 1976, 113-114.

63 Majko 2007.

64 Ierusalimskaja 2012, 293-295, 349; Gončarov, Kadieva 2019, 12-42.

65 Harrison 1986, 262-264; Waldbaum 1983, 126, 134-136, pl. 46, 50-51.

66 Arbman 1940, Taf. 93; Geijer 1938, 143, 150, Taf. 33.

S povelkomoravským vývojem a nomádkými vlivy jsou spojovány také nálezy dutých litých závesků zdobených i nezdobených hruškovitého tvaru, které jsou nacházeny opět mj. na slovenských pohřebištích.⁶⁷ Tyto „gombíky“ se skládají pravidelně ze dvou částí - na rozdíl od velkomoravských plechových exemplářů jsou ale dělené vertikálně po celé své délce. V hrobech se nachází často pouze polovina artefaktu. Úplné i poloviční exempláře zřejmě sloužily jako závěsky náhrdelníků (obr. 2: 2).⁶⁸

Také další litá varianta - olovené „gombíky“ s vysokým krčkem⁶⁹ (obr. 2: 3) - bývají dávány do souvislosti se závěrem velkomoravského vývoje. Známé je přímo z velkomoravských center - nalezeny byly u 8. kostela v Mikulčicích, Na Valách ve Starém Měste i na severovýchodním předhradí Pohanska u Břeclavi, a zřejmě v největším počtu na nekropoli v Dolních Věstonicích - Na pískách.⁷⁰ Mikulčický nález datoval Pavel Kouřil do závěru 9. a dále do 10. století a považuje je za „specifický místní výrobek, produkováný společně s dalšími olovenými předměty a jednoduššími šperky v době politického, hospodářského a kulturního úpadku kdysi mocného impéria, některou (?) ze skomírajících šperkařských dílen (...)“.⁷¹ S datováním na přelom velkomoravského a povelkomoravského období souzní také rozbor. Š. Ungermana.⁷²

Neznámé zůstávají železné gombíky, které jsou několikrát uvedeny v mikulčických inventárních knihách, ale staly se kompletně obětí požáru mikulčického depozitáře v roce 2007. Jednoduchá kresebná dokumentace zachycuje kulovité předměty obalené korozními produkty, které znesnadňují identifikaci, a není tak vyloučeno, že se jedná o záměnu s rolničkami.⁷³ Vzhledem k tomu,

67 Z Moravy jsou publikovány pouze sídlištní nálezy, a to z lokalit Mikulčice-Valy, Dolní Věstonice - Vysoká zahrada, Břeclav - Na včelách (Měřinský 1986, obr. 28: 1, 30: 1-3; Dresler 2016, obr. 139). Jediný hruškovitý exemplář s rytou výzdobou odlitý v jednom kuse pochází z Čakajovců (Rejholcová 1995b, 77).

68 Čakajovce, Rejholcová 1995b, 77; 1999, 76; Nitra - Mikov dvor: Hanuliak, Chropovský 2019b, 142.

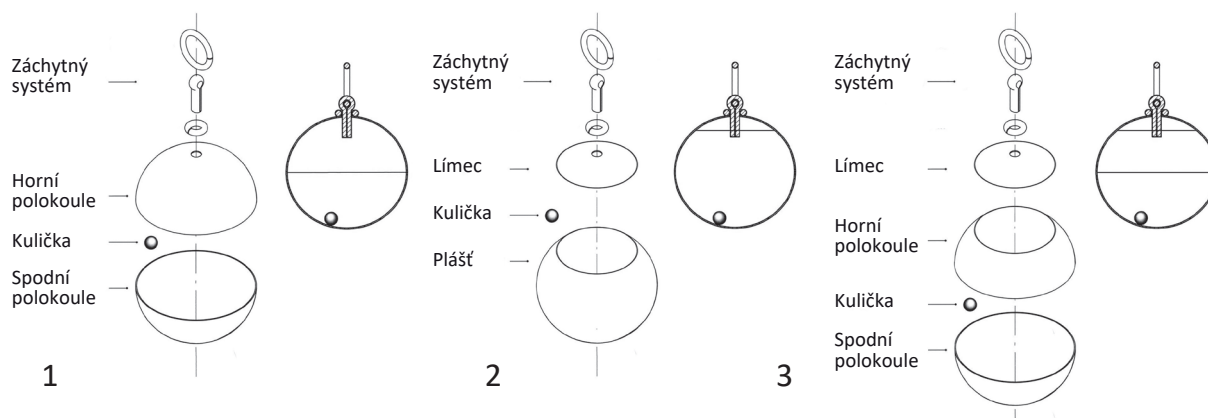
69 Plechové gombíky s vysokým a často tordovaným ouškem jsou známé z Panonie - z neznámé lokality je exemplář z pozlacené slitiny mědi s perforovaným pláštěm zdobeným palmetami uložený v muzeu v Debrecenu (Mesterházy 2000, 212, 215); z pohřebiště v Brestovaci jsou známé dva zlaté plechové gombíky s obdobně vysokým ouškem (Bühler 2014, 24-25). Š. Ungerman neolovené nálezy gombíků s vysokým krouceným ouškem datuje naopak do počátků moravského kostrového pohřbívání (Ungerman 2005, 715-716).

70 Kouřil 2008, 71-73; Hrubý 1955, 262, 430; Dostál 1970, 122-124; Ungerman 2007, 135-136.

71 Kouřil 2008, 71-73; k horizontu olovených nálezů viz dále např. Měřinský 1985, 35-37.

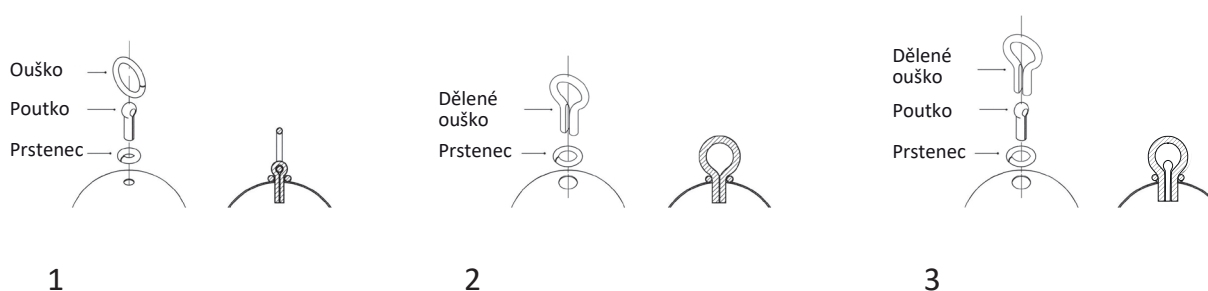
72 Ungerman 2007, 136.

73 Např. Š. Ungerman na základě konfrontace záznamů v inventářích a samotných nálezů z Dolních Věstonic - Na pískách vylučuje možnost výskytu železných gombíků a všechny je interpretuje jako rolničky (Ungerman v přípravě:

OBR. 3: Konstrukce pláště plechových gombíků. 1 - tělo ze dvou horizontálně pájených polokoulí; 2 - tělo z jednoho kusu plechu s límcem; 3 - tělo kombinované ze dvou horizontálně pájených polokoulí s límcem.

Podle Ottenwelter et al. 2020; grafika Z. Pavková.

OBR. 4: Konstrukce záchytného systému gombíků. 1 - kruhové ouško přichycené poutkem a prstencem; 2 - dělené ouško bez poutka s prstencem; 3 - kombinace děleného ouška s poutkem a prstencem.

Podle Ottenwelter et al. 2020; grafika Z. Pavková.

že podobu artefaktů nelze ověřit a jedná se o statisticky zanedbatelné množství exemplářů, ponechávám je pro potřeby této práce zařazené do kategorie gombíků (v souladu s určením inventarizátorů, kteří je měli fyzicky k dispozici). Železné gombíky jsou publikované mimo jádro Velké Moravy z Dolných Lefantovců severně od Nitry, kde byly objeveny rovněž v prokorodovaném textilním balu u kolenou nedospělého jedince v hrobě 12. M. Rejholcová je interpretuje jako funkční součást oděvu, i když poněkud netypicky v souvislosti se spínáním kalhot.⁷⁴

2.1.3 Plechové gombíky

Dominantní skupinou velkomoravských gombíků, kterou lze považovat za jádro mého výzkumu, jsou artefakty vyrobené tepáním z kovového plechu do (půlkulaté) jamkovnice, spájené dohromady a

uvnitř duté.⁷⁵ Jejich tělo je složeno nejčastěji ze dvou horizontálně pájených polokoulí (obr. 3: 1), alternativně z jednoho kusu plechu zaklopeného límcem (obr. 3: 2), případně kombinací obou technik (obr. 3: 3). Záchytný systém je koncipován buď jako kruhové ouško přichycené poutkem a jištěné prstencem (obr. 4: 1) nebo dělené ouško bez poutka (obr. 4: 2), případně se jedná o kombinaci obou variant (obr. 4: 3).

Zcela specifickým typem plechových „gombíků“ jsou drobné exempláře ve tvaru pyramidky s dlouhým ouškem (obr. 5: 1). V kontextu Velké Moravy je známo jen z hrobu 286/49 ze Starého Města - Na Valách.⁷⁶ Š. Ungerman je spojuje se skupinou šperků, které mají vztah k dolnímu Podunají a tzv. předkötlašskému horizontu.⁷⁷ Také jejich nálezy mimo Velkou Moravu jsou ojedinělé. Ačkoliv tvarově připomínají lité hřibovité knoflíky asijského původu, pro přesnější interpretaci je k dispozici málo podkladů. Zajímavý je potenciál jejich

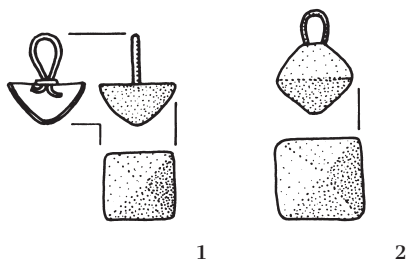
děkuji tímto za možnost práce s nepublikovaným katalogem pohřebiště).

74 Rejholcová 1992, 266-267; gombíky byly identifikovány na základě rentgenového snímku.

75 K technologii výroby viz Barčáková 2014, 311-418; Ottenwelter et al. 2014, 163-288; 2020.

76 Hrubý 1955, 262, 456.

77 Ungerman 2005, 733-734.

OB. 5: Plechové gombiky ve tvaru pyramidky s dlouhým ouškem (1); jednoduchá polyedrická varianta (2).
Podle Fiedler 1992, 193, Abb. 43: 4, 5.

proměny v polyedrické exempláře, kterému napovídá paralelní výskyt obou variant na rumunských lokalitách (obr. 5).⁷⁸

Základní typologizaci plechových gombiků vztahují k použitým šperkařským technikám,⁷⁹ čímž je dělí na skupinu exemplářů s tepanou výzdobou a s pájenou výzdobou (tyto dvě techniky na gombicích zpravidla nebývají kombinovány). Detailní rozbor obou skupin plechových gombiků je obsažen v kapitole 4.1 *Technická a technologická data gombiků*.

Pro nastavení způsobu dalšího zpracování plechových gombiků jsem nejprve přistoupila v následující kapitole k vytvoření teoretického modelu vycházejícího z publikovaných teoretických tezí navázaných na výzkum mimovelkomoravských raně středověkých pohřebišť, respektive na interpretační model účelu archeologických artefaktů v živé kultuře.

⁷⁸ Fiedler 1992, 192-194.

⁷⁹ O šperkařských technikách podrobně např. Täubl 1976.

3 Teoretické modely a jejich aplikace na velkomoravské gombíky

Gombíky, jak již bylo řečeno v úvodu, mizí nejspíše v 10. století ve středoevropském prostoru z živé kultury a při jejich interpretaci jsme odkázáni k novodobé rekonstrukci jejich užívání velkomoravskou společností. Dynamiku fungování raně středověkých společností popisují v obecné rovině četné teoretické modely. Současní teoreticky zaměřené archeologové vycházejí ze široké platformy euro-amerického výzkumu inspirovaného kulturní antropologií a navazujícího na postprocesualistické paradigma. Pro evropský raný středověk se v tomto směru výrazně profilují zejména britská a německá teoretická škola, jejichž vybrané modely představuji níže. Samostatně jsem vydělila interpretační schéma archeologických faktů Evžena Neustupného, publikované jako součást jeho vlastního paradigmatu teorie archeologie, prostřednictvím kterého přistupuji k závěrečné interpretaci gombíků.

3.1 TEORETICKÝ VÝZKUM RANĚ STŘEDOVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ

Drtivou většinu gombíků nacházíme na velkomoravských pohřebištích jako součást hrobové výbavy zemřelých. Nálezové okolnosti gombíků nás tedy přivádějí k výzkumu pohřebního ritu a k někdejšímu uživatelům gombíků. Jakým způsobem lze nahlížet vědecky na obsah hrobu, řeší již několik desetiletí výzkum v západní Evropě, kde se prosazuje od 80. let 20. století v souvislosti s nástupem postprocesualismu příklon k symbolickému významu pohřbu a nutnosti individuálního přístupu k pramenům. S tím souvisí snaha po jasném definování hranice objektivit funerálních nálezů - co je možné vyjmout z rituální symboliky a jak k různým zdrojům dat přistupovat.⁸⁰

80 Pro evropský raný středověk se výrazně profiluje německá teoretická škola na univerzitě ve Freiburgu se zásadními pracemi Heiko Steuera (1982) a jeho žáka Sebastiana Brathera (2004; 2007; 2008) nebo na univerzitě v Tübingenu, kde působil Heinrich Härke (např. 1997a; 1997b; 2004; 2014). Řada teoretických studií vznikla také ve Velké Británii, kterou reprezentuje tým univerzity v Yorku, a to především práce Edwarda Jamese (např. 1977) a jeho následovníka Guye Halsalla (např. 1995; 1996; 2009). V pracích H. Steuera (1982), S. Brathera (2004) a G. Halsalla (2009) je také přehledně uvedený vývoj teoretického výzkumu v západní Evropě 20. století směřující od pozitivismu k postprocesualismu.

3.1.1 Intencionální a funkční parametry hrobové výbavy (Heinrich Härke)

V roce 1993 zveřejnil teorii intencionálních a funkčních dat Heinrich Härke.⁸¹ Je založená na výsledcích výzkumů britského antropologa Edmunda RONALDA Leache, německého etnologa Wilhelma Emila Mühlmanna a britského archeologa Iana Hoddera, které H. Härke aplikuje na podmínky funerální archeologie (zejména) raného středověku. Teoretický základ je postaven na tvrzení, že „způsob pohřbu, konstrukce hrobu a především také pohřební výbava (...) jsou jednoznačně součástí pohřebního rituálu a jedná se proto o intencionální data: reflektují myšlení společnosti, vykonávající pohřeb, a tímto prostřednictvím její sociální názor, ale nikoliv reálné společenské postavení pochovaného jedince“. A dále: „k osvětlení reality, např. sociální role pochovaného jedince v životě společnosti, je zapotřebí jiných dat, která jsou funkční nebo přinejmenším nejsou intencionální“.⁸² Intencionální data jsou tedy spojena s myšlením, zatímco funkční data s jednáním. Klíčová funkční data je možné a nutné hledat při výzkumu pohřebního ritu v datech fyzické antropologie vzhledem k pochovanému jedinci a v technických datech vzhledem k pohřební výbavě.⁸³ Na pohřebního jedince je možné nahlížet na základě určení demografických údajů, metrických údajů nebo paleopatologie. Jedná se tedy o stanovení pohlaví, věku, tělesné stavby, epigenetických znaků, definování bioarcheologických vlastností (např. obsah izotopů v kostech) nebo o odhalení stop nemocí a zranění. Mezi technické parametry artefaktů patří vlastnosti související s jejich výrobou a užíváním; patří k nim např. velikost, materiálové složení, konstrukce, propracovanost, způsob výroby a její náročnost nebo stopy opotřebení, poškození a opravy. Svůj teoretický výzkum zúročil Härke při praktickém zpracovávání sociální struktury Anglosasů založeném na analýze výskytu a charakteru zbraní a výbroje v hrobech podle věku zemřelých.⁸⁴

Podobně vykreslil Sebastian Brather mero-vejský pohřeb jako představení, kde je zemřelý hlavním aktérem v režii pozůstalých s publikem

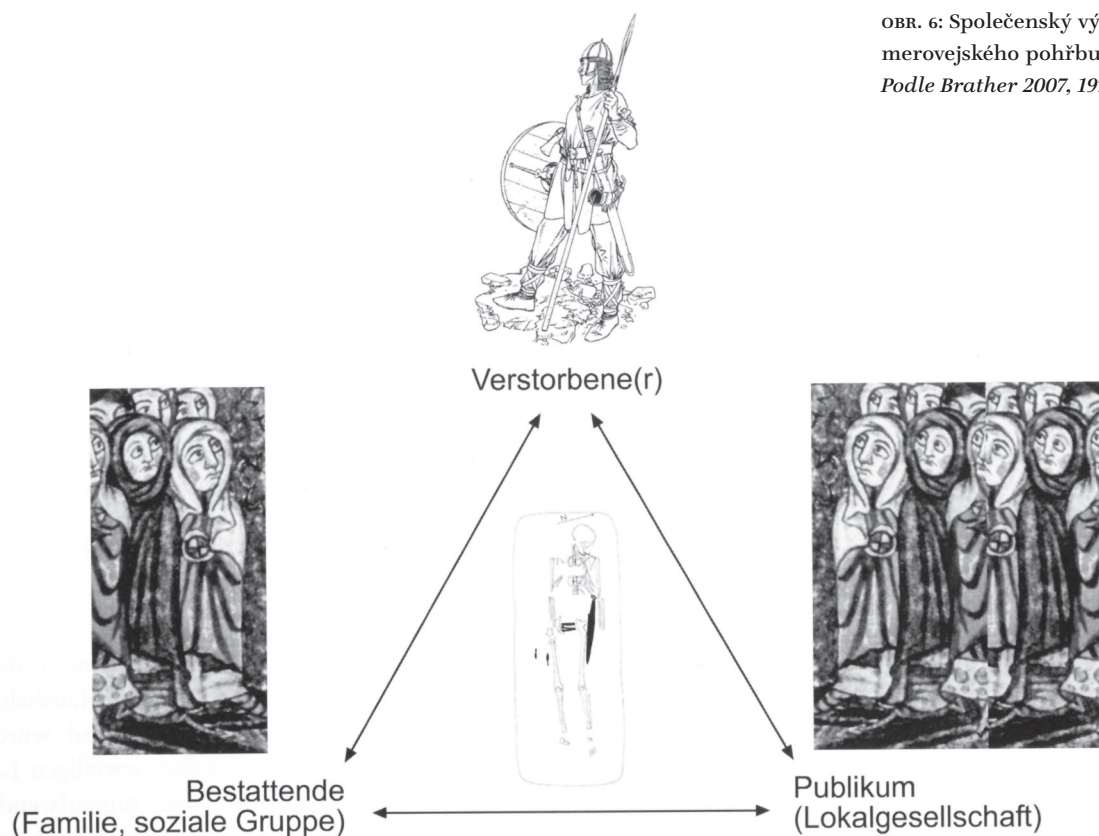
81 Härke 1993, 141-146.

82 Härke 1993, 142.

83 K používání slov technika a technologie v češtině viz Daneš 1994.

84 Härke 1997a, 125-170; 2004, 197-207.

OBR. 6: Společenský význam merovejského pohřbu.
Podle Brather 2007, 197, Abb. 7.

tvořeným lokální společností (obr. 6).⁸⁵ Podoba identity zemřelého/ho (*Gestorbene(r)*) byla tedy ovlivněna sociálními potřebami pozůstalých (*Bestattende*) a užší i širší komunity (*Lokalgesellschaft*) a pozůstatky pohřbu jsou idealizovanou formou reality přizpůsobené potřebám pozůstalých. S. Brather definoval také pojem „identit“ (*Identitäten*), které jsou zároveň inkluzivní i exkluzivní, tj. zahrnující i vylučující. Jedna a táž osoba je součástí skupiny více identit a z dalších je naopak vyloučena. Příkladem může být příslušnost k rodině, pohlaví, věkové, ale také sociální skupině. Prostřednictvím identit dochází k ovlivnění charakteru a rozsahu hrobové výbavy, proto je nutné analyzovat každou identifikovatelnou skupinu samostatně.⁸⁶ Prakticky aplikovali tento přístup na hrobové celky rovněž další badatelé, zpracovávající vikingská nebo avarská pohřebiště.⁸⁷

Tento pohled na hrobový celek jsem integrovala rovněž do své práce. Objektivně hodnotitelné aspekty pohřebního ritu označuji jako funkční data. Právě tato funkční data v souvislosti s gombíky sleduji přednostně, abych se dostala k vlastnímu obrazu živé společnosti bez rituálního zkraslení. Mezi tato funkční data řadím technická a technologická

data gombíků (např. materiál, velikost, konstrukce těla a záchytného systému, šperkařská technologie, vložené předměty, atd.) a základní demografické údaje jedinců pohřbených s gombíky (tedy jejich pohlaví a věk). Funkčním vlastnostem tvoří protipól intencionální data, do kterých se promítá vlastní pohřební rituál a jejichž podobu de facto určili pozůstalí. Patří k nim návaznost gombíků na další hrobovou výbavu, umístění a množství gombíků v hrobě, případně lokace hrobu s gombíky v rámci pohřebiště. Intencionálním charakteristikám nálezových celků se věnuji pouze doplňkově, a to za účelem doplnění interpretace gombíků (např. sledují počet gombíků a jejich umístění v hrobech v rámci interpretace praktické funkce).

3.1.2 Šíření idejí a jejich mapování v čase a prostoru (Sebastian Brather)

Lidská společnost je dynamická a rozdělení lidských dějin do schematických vývojových úseků může být svým způsobem zavádějící. Časové a prostorové vymezení lidských komunit se totiž ve skutečnosti neustále proměňovalo a tento fakt je třeba mít na paměti rovněž při interpretaci jejich archeologizovaných kulturních projevů. Pokud tedy hovoříme o Velké Moravě, je nám jasný přibližný časový a prostorový rámeček, ve kterém

85 Brather 2008, 254–257.

86 Brather 2004, 370; 2007, 196–202; 2008, 259–273.

87 Halsall 1996, 1–24; Kokkotidis 1999; Distelberger 2004, 25–42; Staecker 2009, 475–500.

OBR. 7: Interpretační výpo-
vědní hodnota oděvu a jeho
součástí.
Podle Brather 2004, 402,
Tab. 12.

Merkmale	Identifikationsmöglichkeiten	kulturelle Hintergründe
Zeitstil (chronologische Unterschiede und Veränderungen)	Modeempfinden	Mode, Zeitstil
Regionalismen (aufgrund von Merkmals- Kartierungen)	regionale Identität	Bistümer, Herzogtümer, Herrschaft, Kommunikation
Qualität (Material- und Herstellungs- Unterschiede)	soziale Identität	Gesellschaftsstruktur, soziale Hierarchien
Altersspezifika (aufgrund anthropologischer Untersuchungen)	Altersgruppen-Identität	Altersgruppen, Verwandtschaft
Geschlechtsspezifika (aufgrund anthropologischer Untersuchungen)	Gender-Identität	Geschlechterrollen, Familienstruktur
ideelle Besonderheiten (weitere Gruppenspezifika)	ideeller Bezug (religiöse Identität, Identifizie- rung mit bestimmten Heiligen, rein ästhetisches Empfinden)	ideelles Bezugssystem (z. B. weltliche und geistliche Kleidung)

se pohybujeme. Při interpretacích je ale potřeba mít zároveň na paměti jemnější a neustávající společenské změny, a to jak vnitřní (regionální), tak vnější (nadregionální). S. Brather tuto dynamiku označil za princip přenosu idejí (*Ideen*) prostřednictvím komunikace a distribuce (*Kommunikation und Distribution*).⁸⁸ Jako důsledek distribuce a komunikace docházelo podle něj k časovému a prostorovému rozptylu trendů a idejí napříč prostorem i časem, a tyto změny jsou zachytitelné prostřednictvím srovnání hmotné kultury. Z pohledu archeologie tak můžeme sledovat nitky tohoto přenosu idejí, které se projevují jako místní stylové varianty (*Stilvarianten*). Problematiku přenosu idejí demonstruje S. Brather na příkladu „durynských“ spon pokládáných v jižním Německu za doklad migrace Durynků. Na základě srovnání chronologie se ale ukázalo, že je výskyt spon ve středním i jižním Německu paralelní, a tudíž je spíše dokladem distribuce a nadregionální módy.⁸⁹ Za irelevantní považuje S. Brather v tomto kontextu složité stylistické typologie, které představují „tím difuznější rozšíření (artefaktu), čím detailnější je typologické členění“.⁹⁰ Zásadní otázkou je spíše podmíněnost oděvních součástí celkovou módou a oděvním střihem nebo vědomé přijetí možné diskrepance v rozšíření artefaktu v živé kultuře a zvyku (či způsobu) jeho ukládání do hrobu (*Regionalspezifische Kleidung, Situationsspezifische Kleidung*).⁹¹ S. Brather rovněž rozpracoval pro historický oděv model návaznosti jeho proměn po časové, regionální, kvalitativní, významové a symbolické stránce vzhledem

k procesům probíhajícím v rámci někdejší živé kultury (obr. 7).⁹²

Na podobné bázi je postaven ve velkomoravském prostředí výzkum Šimona Ungermana. Porovnáním konkrétních výrobních detailů sleduje Š. Ungerman rozšíření konstrukčních typů čtyřbubínekových náušnic v širokém geografickém pásmu od jihovýchodu po sever Evropy⁹³ a přesvědčivě demonstruje také na příkladu dalších druhů náušnic rozvoj nadregionální módy ve slovanském prostředí 9. století.⁹⁴

V souvislosti s touto teorií zapojují do svého výzkumu jako důležité parametry rovněž lokalizaci a chronologii. Sledují nejprve širší nadregionální rámec, do kterého řadím nálezy plechových dutých kulovitých oděvních spínadel a ozdob z širokého okruhu Evropy až střední Asie a jejich časové vymezení. Poté se soustřeďují na vlastní střeoevropský region a místní výskyt gombíků, který završují charakteristikou velkomoravských pohřebišť s gombíky a jejich chronologizací v rámci 9. až 1. poloviny 10. století.

3.1.3 Pohřeb jako forma sociální performance (Guy Halsall)

Guy Halsall představil především na základě analýz hrobů z 6. až 7. století z Lotrinska teorii, že čím větší byl společenský význam zemřelého (a jeho smrtí došlo k narušení společenských vztahů), tím více péče o stabilizaci těchto vztahů se

88 Brather 2004, 390–412; 2007, 185–206.

89 Brather 2004, 404–406; 2007, 188–190.

90 Brather

91 Brather 2007, 186–190.

92 Brather 2004, 402.

93 Ungerman 2021.

94 Ungerman 2020c, 273–277; 2020d, 278–280; 2020e, 281–286.

odráží v pohřební výbavě. G. Halsall nazývá tento jev jako úmrtím vyvolané společenské pnutí (*tension within society/social stress*). Podoba pohřebního rituálu tedy odráží míru napětí, které způsobila smrt jedince v pozůstalé společnosti a význam zemřelých se odráží v míře veřejné povahy jejich pohřbu. Pohřeb je jak příležitostí pro pozůstalou rodinu k vlastnímu novému přeuspořádání, tak k obnově vztahů s ostatními rodinami a jednotlivci. Hrobová výbava je v tomto pojetí záměrně vybranou intenzivní společenskou výpovědí, využívající k idealizovanému zobrazení sociální identity zesnulého přesně vymezenou škálu předmětů. Použití omezeného rozsahu artefaktů vyjadřuje zásadní aspekt rituálního „jazyka“, kterým je opakování. Opakované použití konkrétní hrobové výbavy ve spojení s konkrétními skupinami lidí slouží k uklidnění napětí; překrývá známým a „bezpečným“ okolností, které jsou potenciálně kritické, ohrožující a neznámé.⁹⁵ Vlastní hrob je potom spojením sémiotických proměnných určených k předávání informací publiku, které si hru symbolů dokáže přečíst a porozumět poselství. Bohatá hrobová výbava může být interpretována jako výraz sociální nestability, zejména v případech, kdy je ohroženo udržení moci v rámci generační výměny.⁹⁶

Tyto úvahy jsem využila při interpretaci chronologicky podmíněných změn výskytu gombíků v souvislosti s věkem a pohlavím zemřelých. Na mizení gombíků z hrobové výbavy dospělých, zejména mužů, se snažím demonstrovat proměny v rámci celé velkomoravské společnosti.

3.1.4 Charakteristika šíření módních trendů (Šimon Ungerman)

Šimon Ungerman uplatňuje ve svých převážně chronologicko-typologických pracích o velkomoravském šperku a oděvních součástech dlouhodobě a systematicky „neevoluční“ metodu šíření trendů raně středověkou společností.⁹⁷ Je založena na tom, že v objektech jemné kovovýroby a uměleckého řemesla není možné v raném středověku hledat vývojovou linii směřující od méně řemeslně a umělecky kvalitních výrobků k dokonalým exemplářům. Naopak za hybatele módních trendů je třeba považovat elity, které měly nadregionální kontakty, přístup k drahým kovům a nejlepším řemeslníkům. V rámci svých diplomatických a obchodních vztahů se tak dostávaly k exkluzivnímu zboží, které se stalo vzorem inspirujícím k napodo-

bování. Elitní výrobky tedy stály na počátku vývoje a výroby, zatímco na jeho konci nacházíme zjednodušené varianty sériových unifikovaných výrobků pro širší společenské vrstvy.⁹⁸

Důležitou součástí diplomatických vztahů byl v raném středověku rovněž systém obdarovávání, sloužící jako podpůrný prostředek pro získání či udržení (politické) loajality. Jeho prostřednictvím zároveň mohlo docházet k předávání nových trendů mezi elitami. Fungování *gift-giving economy*⁹⁹ v podmínkách, které mohly odpovídat Velké Moravě, lze demonstrovat na příkladu výroby exkluzivního textilu v Birce. Textilní výrobu zde popisuje Eva B. Andersson jako symbiózu importu suroviny a současně rekrutování mimořádně zručných řemeslníků v rámci obchodně-vojenských výprav vikingských náčelníků (*chieftans*) v cizině. Řemeslníci-specialisté vyráběli potom exkluzivní zboží, kvalitativně vysoce převyšující běžnou produkci. Toto zboží bylo určeno pouze pro potřeby náčelníka, který výrobků sám užíval, ale také je předával jako exkluzivní dary.¹⁰⁰

Tyto principy se staly základem teoretického modelování chronologické vývojové linie gombíků. Na počátku vývoje předpokládám výskyt exkluzivního vzoru (importu?)¹⁰¹, který je následně napodobován ve více kvalitativních úrovních.¹⁰² Celý mechanismus se mohl uskutečňovat například prostřednictvím zavazující obdarovovací strategie velkomoravských elit a gombíky tak mohly plnit roli statusového symbolu, tedy odznaku příslušnosti k určité mocenské/zájmové společenské skupině. Pro verifikaci modelu šíření gombíků v čase od exkluzivních exemplářů k napodobeninám vidím jako žádoucí rovněž komparaci s klasickou metodou vertikální stratigrafie.

3.1.5 Oděv není jen textil (Sebastian Brather)

Gombíky - bez ohledu na interpretaci jejich funkce - tvořily součást oděvní kultury, kam lze počítat kromě funkčních (spínacích) a ozdobných součástí textilií rovněž šperky, obuv a úpravu vlasů

95 Halsall 2009, 207-208.

96 Halsall 2009, 175-176.

97 Ungerman 2005, 716; aplikace metody např. viz 2020a, 51-57; 2020e, 281-285; 2021, 116-121.

98 Nejedná se ovšem o paralelu k absolutní dataci. To znamená, že některé napodobeniny mohou být starší než typologicky odlišné vzory. S tím koresponduje např. zjištění Š. Ungermana o chronologickém řazení unifikovaných gombíků s pájenými kroužky do staršího horizontu pohřbívání v Dolních Věstonicích - Na pískách (Ungerman 2007, 135).

99 Více o redistribuci na Velké Moravě např. Hlavica, Procházka 2020, 76-78.

100 Andersson 2008, 81-83.

101 K byzantským importům v Čechách a na Moravě např. Profantová 2008, 73-121; kontakty Velké Moravy a východní Evropy viz Rjabceva 2014, 170-177.

102 Na příkladu náušnic to demonstrovuje např. Š. Ungerman (2021, zejm. 34-35, 116-121).

TAB. 4: Interpretace gombíků podle modelu E. Neustupného.

INTERPRETACE

FUNKCE	SPOLEČENSKÝ VÝZNAM	VYŠŠÍ SMYSL
spínadlo/ozdoba	statusový symbol/ diplomatický dar - oděvní trend	apotropaikum

a vousů.¹⁰³ Všechny tyto fakty jsou součástí celkového obrazu odívání, jejichž dochované součásti mohou poskytovat informace o částech nedochovaných. V západní Evropě poskytují nejlepší analogii ke gombíkům merovejské spony, u kterých se předpokládá rovněž funkce ozdobného oděvního spínadla, a jsou dochovány v četných hrobových inventářích. Ani u spon se nesetkáme s typologickou jednotou a shodným uložením v hrobech. Rozdíly v materiálu, počtu, velikosti a nálezových okolnostech v hrobě bývají dávány do souvislosti s proměnou funkce a společenského významu spon v průběhu času. Zvětšování spon a jejich výskyt v oblasti partií níže pasu bývá vykládán jako upuštění od jejich praktické funkce oděvního spínadla. Spony tak plnily jako nepřehlédnutelný akcent módního oděvu elit nadále úlohu (statusového?) symbolu, oděv již ale nespínaly.¹⁰⁴ Důvodem pro změnu používání spon mohla být proměna oděvního střihu - pro merovejské období se uvažuje o přechodu od *peplosu* k mediteránní módě tunik.¹⁰⁵

Gombíky kopírují do značné míry obraz merovejských spon. Nenalezneme u nich sice obdobnou variabilitu uložení v hrobech, ale jejich materiálové, velikostní a početní proměny jsou sponám blízké. Zda je možné spojit tuto variabilitu s postupnými proměnami praktické funkce a společenského významu gombíků se pokusím dále sledovat v analytické části práce.

3.2 INTERPRETAČNÍ MOŽNOSTI GOMBÍKŮ PODLE TEORIE ARCHEOLOGIE (EVŽEN NEUSTUPNÝ)

Gombíky se nevyskytují v současné živé kultuře, neznáme je z ikonografie,¹⁰⁶ ani nefigurují v písemných pramenech. Jejich interpretace je tedy možná pouze na základě archeologických pra-

menů a hledání analogií. Jako vítaná pomoc při zpracování množství dat navázených na vlastní artefakty a celkový nálezový kontext, se jeví aplikace interpretačního modelu.

Interpretací archeologických faktů se zabýval ve své teorii archeologie Evžen Neustupný. Účel, ke kterému artefakty v živé kultuře sloužily, charakterizuje jako symbiózu praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu.¹⁰⁷ Důležité je uvědomění, že tyto tři roviny interpretace jsou zároveň navázány na jeden typ faktu a nejsou exkluzivní. Tedy například praktická funkce artefaktu jej nevyjímá z významové a smyslové roviny (tab. 4). Pokusím se adaptovat teoretický model na gombíky. Funkce (*function*) představuje způsob, jakým jsou fakty dané kategorie obvykle užívány, neboli jsou to praktické úkoly, k jejichž plnění jsou tyto fakty určeny. U gombíků můžeme jejich funkci detekovat ve způsobu jejich aplikace na oděv či integrování do módních doplňků (náhrdelníků). Tj. jedná se o jejich interpretaci coby oděvních spínadel, nášivek a/nebo závěsků. Význam (*meaning*) je potom navázán na společenské prostředí, v jehož rámci jsou kategorie živé kultury užívány; význam tedy odráží vztahy lidí k jiným lidem. Pro gombíky můžeme jejich významovou rovinu spojit se statusovou funkcí, napojením na elitu a její diplomatické strategie. A konečně smysl (*significance*) je duchovní, myšlenkové prostředí kategorií; odráží vztah lidí k jejich vlastnímu vědomí. Pochopení tohoto rozměru gombíků na základě archeologických nálezů hledám v jejich výtvarné a zvukové symbolice. Všechny tři uvedené roviny interpretace nejenže se u faktů (včetně gombíků) prolínají, ale také se proměňují v čase. To jsou zásadní argumenty, jejichž akceptací můžeme pochopit dosavadní zdánlivou interpretační neuchopitelnost gombíků, a také nás vtahují do dynamiky někdejší živé společnosti. Určitou nevýhodou schematického přístupu je možné zkreslení výsledků způsobené aplikací umělé struktury na archeologické nálezy, ale tuto nevýhodu vyvažuje podle

103 Brather 2007, 85.

104 Brather 2004, 393-394.

105 Martin 1995, 42-47.

106 Pomineme-li pozdní (11. století) a problematicky čitelnou skulpturu z kostela Panny Marie z Biskupije.

107 Neustupný 1986, 543; 1993, 157-159; 2010, 83-92.

mého názoru možnost jasného „utřídění“ dat a přesnější specifikace otázek.

3.3 VSTUPNÍ HYPOTÉZA O ÚČELU VELKOMORAVSKÝCH GOMBÍKŮ V ŽIVÉ KULTUŘE

Teoretický interpretační model gombíků vychází jak z poznatků dosavadního archeologického výzkumu, tak z výše uvedených teoretických modelů, navázaných na funerální archeologii merovejského prostředí. Pro zpřehlednění výkladu jsem využila interpretační model archeologických faktů E. Neustupného. Základní otázky, na které se předkládaná práce pokouší odpovědět, se tedy vztahují k interpretaci gombíků v souladu s jejich účelem v živé kultuře – k zodpovězení otázek týkajících se jejich praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu.

Principy, na kterých je práce postavena lze shrnout do tří základních bodů:

- › Zásadní je sledování funkčních parametrů pohřbu, které nesouvisí s pohřebním rituálem a lze je najít v technických a technologických vlastnostech artefaktů, antropologických datech o pochovaném jedinci, a také v prostorovém a chronologickém rámci pohřebiště;
aplikace v předkládané práci: cíleně tato data komparuji a sleduji významné shluky nebo naopak absence výskytů dat
- › Stylové varianty artefaktů souvisí s meziregionální komunikací a distribucí myšlenek, jejichž nositeli byla dobová elita a právě od ní přicházely impulzy, které byly dále napodobovány;
aplikace v předkládané práci: definovala jsem tuto časovou posloupnost výskytu gombíků: 1) vzorový import – 2) elitní artefakt mimořádné kvality – 3) průměrná napodobenina – 4) sériově vyráběný artefakt; nejedná se ovšem o absolutní datování, tj. některé napodobeniny mohou být starší než typologicky odlišné vzory
- › Účel artefaktů se v živé kultuře proměňoval, ale všechny jeho aspekty – praktická funkce, společenský význam i symbolický smysl zůstávají přítomny a jdou paralelně vedle sebe; co se proměňuje, je „váha“, kterou jim přiřkládají jejich uživatelé;
aplikace v předkládané práci: interpretace gombíků nemusí být jednoznačná, ale je třeba sledovat její chronologickou a prostorovou proměnlivost

V praktické rovině tedy předpokládám, že gombíky lze interpretovat analýzou vycházející z vědomého oddělování, ale rovněž vhodného komparování parametrů pohřbu vztahujících se k někdejší živé kultuře (funkční data) s jeho rituální rovinou (intencionální data). Za základ považuji analýzu technických dat gombíků a technologie jejich zpracování, které v sobě zrcadí řemeslnou zručnost, přístup k cenným kovům nebo limity jejich funkčního použití. Z technických dat považuji za reálné zpracovat charakteristiku výrobního materiálu, rozměry, tvar, přítomnost předmětů uvnitř gombíků a detekci textilních reziduí na povrchu gombíků. Z technologických parametrů budu analyzovat konstrukci pláště, konstrukci záchytného mechanismu a použitou šperkařskou techniku – včetně deskripce výzdobných motivů a schémat. Pro úspěšnou interpretaci gombíků hodlám připojit ke zpracování rovněž některá intencionální data, jejichž podobu určili pozůstalí, ovšem účelnost jejich výzkumného použití byla prokázána při výzkumech merovejských pohřebišť. Tato data by měla být v předkládané práci reprezentována analýzou počtu gombíků a jejich umístění v rámci hrobu, a dále analýzou společného výskytu gombíků s korály v rámci jednoho hrobového celku.

Poznatky vážící se k vlastním artefaktům budu cíleně komparovat s antropologickým odhadem věku a pohlaví jedinců pohřbených s gombíky, a to v souladu s předpokladem, že se může použít artefaktů u jednotlivých lidských identit lišit a vypovídat tak o složitějších mechanismech účelu gombíků a jeho proměnách.

V souladu s přesvědčením o vnitřní dynamice historických společností, včetně té velkomoravské, se jeví jako klíčová prostorová a časová proměnlivost účelu gombíků. Proto hodlám do výzkumu včlenit i rozsáhlý rozbor prostorového a časového rámce výskytu gombíků a gombíkovitých artefaktů, zaměřený obecně na širokou nadregionální oblast střední, jihovýchodní a východní Evropy a kulturně napojených oblastí Asie s cílem sledovat transfer idejí vedoucích ke vzniku gombíků na našem území. Ve větším detailu bych se potom ráda zaměřila na středoevropský prostor s akcentací výskytu gombíků na vlastním velkomoravského území v prostorovém rámci dnešní Moravy, kde bude možné sledovat nuance již konsolidovaného typu artefaktu. Nejúžeji bych ráda zacílila svůj zájem na rozbor aglomerace Mikulčice-Valy a výskyt gombíků na jejich centrálních pohřebištích (na akropoli a v podhradí) a v zázemí, což mi umožňuje fyzický přístup k vlastním artefaktům.

Pokud docházelo k proměnám účelu gombíků ve velkomoravské kultuře, jeví se jako nedostatečné tradiční hledání jediné odpovědi v otázkách jejich interpretace. Přístup hledající jedinou od-

pověď z podstaty věci směřuje k její exkluzivitě a vyloučení alternativ, což je ve výsledku zavádějící a nemůže postihnout někdejší realitu živé kultury. Gros svého výzkumu tedy spatřuji v definování pravděpodobného vývoje interpretace gombíků v rovinách praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu. Výslednou otázkou je tedy formulování proměn účelu gombíků v průběhu 9. a 1. poloviny 10. století.

Na základě výše uvedených modelů očekávám na počátku etablování gombíků na Velké Moravě jasný impuls v podobě importu exkluzivního plechového kulovitého šperku určeného nejvyšším elitám, který se postupně rozšířil mezi širší společenskou špičku. Tato asimilace širší elitou by měla být charakteristická stále vysokou kvalitou, použitím cenného kovu a standardizací výskytu (včetně počtu a umístění v hrobě) u určitých společen-

ských skupin. Pravděpodobná je místní výroba ve více šperkařských dílnách. V této době lze rovněž očekávat vznik vlastních stylových variant projevujících se rozšířením typologické škály a implementací nových technologií. Otázkou je proměna praktické funkce artefaktů, kde očekávám upouštění od jejich užívání ke spínání oděvu a posílení společenského významu gombíků, případně také jejich symbolického smyslu. Gombíky by se v této době mohly stát rovněž předměty obdarovací strategie elit z velkomoravských center a šířit se do lokálních center Velké Moravy i mimo vlastní velkomoravský region. Poslední fází vývoje gombíků by byl vznik unifikovaných a méně technologicky náročných variant, které by se projeví jako módní vlna i v rámci širších vrstev obyvatel.

Tento teoretický model projde ověřením v následující analytické části práce.

4 Analýza gombíků

Po vytvoření teoretického modelu následuje analytická část práce. Lze ji definovat jako čtyři provázané bloky. V prvních dvou blocích analyzují vlastní artefakty – plechové gombíky – po stránce jejich technických a technologických parametrů, ale také v kontextu jejich nálezové situace v hrobě. Třetí blok komparuje údaje z artefaktuální analýzy s daty fyzické antropologie, vážících se k jedincům pohřbeným s gombíky. Tyto tři bloky se vztahují s ohledem na dostupnost i zpracovatelné množství artefaktů k hradišti Mikulčice-Valy, případně k jeho zázemí. Poslední blok je věnován lokalizaci pohřebišť a chronologickým aspektům šíření výskytu gombíků. Tento blok je rozšířen na celý středoevropský prostor prokazatelně dlouhodobě ovlivněný velkomoravskou kulturou, ale rámcově mapuje výskyt plechových či litých kulovitých oděvních součástí v eurasijském prostoru (tab. 5).

4.1 TECHNICKÉ A TECHNOLOGICKÉ PARAMETRY GOMBÍKŮ

Technická data a výrobní technologie gombíků byly v minulosti sledovány v omezené míře spíše prostřednictvím externích specializovaných analýz bez jasných interpretačních závěrů směrem k vývoji samotných artefaktů.¹⁰⁸ Přístrojové analýzy významné části mikulčických gombíků byly realizovány v posledních třech letech pod vedením archeoložky a technoložky E. Ottenwelter z Archeologického ústavu AV ČR, Praha. Tento výzkum byl primárně zaměřen materiálově analyticky, doplnkově potom i výrobně-technologicky. Analyzováno bylo v jeho průběhu celkem 35 gombíků, tj. 11 % z celkového počtu mikulčických nálezů. Výzkum prokázal značné rozdíly technických dat gombíků (např. v ryzosti kovů, v dosahování eutektického bodu mezi pájenými kovy, apod.), které podporují předpoklad jejich vzniku v různých dílnách, kde působili řemeslníci s odlišnými dovednostmi a zkušenostmi.¹⁰⁹

108 První analýzy šperku obecně srovnávaly parametry artefaktů z Moravy a z Čech (Smetánka, Štverák, 1992, 418–430; Smetánka, Staňa 1996, 137–142; Profantová, Frána 2003, 47–58). Čtrnáct gombíků zpracovala ve studii o složení mikulčického zlata B. Kavánová (2009, 127–135); další analýzy mikulčického šperku viz Kavánová, Šmerda 2010, 151–162; Kavánová 2011, 23–29. Mezi posledními publikovanými pracemi jsou analýzy kovových artefaktů z hrobů od sv. Margity v Kopčanech (Baxa et al. 2010, 492–513).

109 Ottenwelter 2018, 2019, 2020a, 2021. Dílčí výsledky publikovány viz Ottenwelter et al. 2020, Ottenwelter 2020b; Krupičková et al. v tisku. Výzkum se stal rovněž součástí disertační práce E. Ottenwelter (realizované pod Universitě Toulouse).

V předkládané disertační práci je výzkum technických a technologických parametrů plechových gombíků koncipovaný tak, aby bylo možné efektivně a jednoduše sledovat tyto parametry u velkého množství artefaktů a výsledky potom použít pro interpretaci gombíků. Jako dostačující jsem proto vyhodnotila metodu makroskopické analýzy bez speciálního přístrojového vybavení. Základem analýzy se stal soubor artefaktů z akropole a podhradí mikulčické aglomerace. Popisovány nebyly v rámci aglomerace artefakty ze zázemí, protože jsem jejich významnou část neměla fyzicky k dispozici. Konkrétně jsem tedy zpracovávala 317 plechových gombíků nalezených ve funerálním kontextu.

4.1.1 Šperkařské techniky

Šperkařské techniky uplatňované na plechových gombících lze charakterizovat obecně jako aplikaci granulace, filigránu a skleněných vložek pájením a jako rytí a tepání plechu.¹¹⁰ Na základě šperkařské techniky ztvárnění povrchu, respektive na základě její absence, dělím následně gombíky do tří skupin (přehled početního zastoupení viz tab. 6):

1. Nezdobené: na tepaný plášť není aplikována žádná výzdoba, některé exempláře mají prstenec z perlového drátu (obr. 8).
2. S plastickou pájenou výzdobou: na tepaný plášť jsou napájeny další ozdobné komponenty, mezi které patří granule, filigránní i hladké dráty, ohýbané filigránní plíšky (můstky), puklice (drobné polokoule), příhrádky se skleněnou vložkou
3. S vhloubenou tepanou a rytou výzdobou: gombík je vyztužen měkkou snadno tavitelnou hmotou (na bázi pryskyřice), na povrch je rozvržena rytím výzdoba (pomocí kružítka nebo šablony)¹¹¹, která je následně tepána šperkařským čakanem; některé exempláře zůstaly nevytepané, jen hruběji ryté; výjimečně se objeví i kombinace tepaného gombíku se vsazenými skleněnými vložkami, jinak nebývá pájená a vhloubená výzdoba kombinována¹¹²

110 Popis technologií viz např. Täubl 1976.

111 Na některých gombících jsou patrné stopy po předryté výzdobě.

112 Výjimku tvoří polyedrické gombíky se skly, tepáním a velkými granulami bez podkladových kroužků (včetně tzv. lucerničkových gombíků).

Dvě poslední kategorie je možné na základě umělecko-řemeslného ztvárnění výzdoby detailněji členit. Toto dělení chápou rovněž jako základní typologizaci gombíků.

Gombíky s pájenou výzdobou dělím na základě kombinace kovových komponent dále na:

- > gombíky s celoplošnou granulací na podložkách z hladkého drátu (obr. 9: 1)
- > gombíky s řídkou hrubou granulací na podložkách z hladkého drátu (obr. 9: 2)
- > gombíky s makovou granulací bez drátěných podložek tvořících ornamentální výzdobu (kombinace trojúhelníků, někdy tvořících tvar kříže nebo „přesýpacích hodin“) (obr. 9: 3)
- > gombíky s filigránními dráty (krouceným drátem, tordovaným drátem, spletaným drátem), často v kombinaci s další výzdobou (filigránní plíšky, granulace) (obr. 9: 4)
- > gombíky s ohýbanými filigránními plíškami (v kombinaci s puklicemi a granulací) - tzv. dvouplášťové (obr. 9: 5)
- > gombíky s plechovými puklicemi (v kombinaci s makovou granulací) (obr. 9: 6)

Gombíky s tepanou výzdobou dělím dále na základě motivu a uspořádání výzdoby. Podle motivu sleduji:

- > vertikální žebrovaní (obr. 10: 1)
- > rostlinný ornament (obr. 10: 2)
- > zoomorfní ornament (obr. 10: 3)
- > antropomorfní ornament (obr. 10: 4)
- > geometrický ornament (obr. 10: 5)

Povrch gombíku je členěný do schémat ve tvaru:¹¹³

- > arkády (= tři kvadratická pole obsahující motivy, oddělená navzájem svislými sloupky, ukončená oblouky připomínajícími arkádu) (obr. 11: 1)
- > medailonu (= tři/čtyři kruhová ohraničená pole obsahující motivy) (obr. 11: 2)
- > srdcovitého meandru (*S-Friese*)¹¹⁴ (= esovitě schéma přerušované nebo průběžné tvořící šest protilehlých polí ve tvaru srdce) (obr. 11: 3)
- > jiného (průběžného) meandru/motivu (= průběžné schéma tvoří zpravidla tři opakující se hlavní motivy, bez ohraničení; průběžný je rovněž motiv některých gombíků s geometrickým ornamentem) (obr. 11: 4)

113 První čtyři schémata převzata podle Hrubý 1955.

114 Bühler 2014, 47-48, Taf. 18.

TAB. 5: Přehled materiálu vstupujícího do analýz.

Typ analýzy	Aglomerace Mikulčice-Valy	Další lokality
Technická a technologická data gombíků	Ano	Ne
Kontext hrobu	Ano	Ne
Věk a pohlaví jedinců pochovaných s gombíky	Ano	Ne
Lokalizace pohřebišť a chronologie nálezů	Ano	Ano

TAB. 6: Přehled nálezového fondu plechových gombíků z Mikulčic.

Typ plechového gombíku	Σ	% z Σ
Nezdobené	15	5 %
S tepanou výzdobou - vertikální žebrovaní	15	5 %
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	117	37 %
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	13	4 %
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	2	1 %
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	24	8 %
S tepanou výzdobou celkem	186	59 %
Granulované - celoplošná granulace	28	9 %
Granulované - hrubá řídká granulace (včetně lucerničkových)	15	5 %
Granulované - maková granulace	19	6 %
Filigránní - s filigránními dráty	13	4 %
Filigránní - s filigránními plíškami (= dvouplášťové)	4	1 %
Filigránní - s puklicemi	18	6 %
S pájenou výzdobou celkem	97	31 %
Neurčitelné	34	11 %
Celkem	317	

OB. 8: Nezdobené gombíky.

1 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 71, foto J. Foltýn;

2 - Mikulčice, Panské, hrob 61, foto M. Bárta;

3 - Mikulčice, Panské, hrob 96b, foto M. Bárta.

- > síť (= devět nebo dvanáct polí ve třech horizontálních pásech obsahujících motivy, prostřední tři/čtyři ve tvaru kosočtverce, horní a spodní ve tvaru pětiúhelníka) (obr. 11: 5)
- > geometrického obrazu (= na osminy rozdělený plášť kombinací čtyř poledníkových a jednoho rovníkového „řezu“, s akcentem v místech průniku čar, doplněný o další vhloubenou výzdobu) - toto schéma bývá ztvárněno pouze rytím, rozložením výzdoby se vymyká obvyklému trojímu opakování a je tak bližší gombíkům s pájenou výzdobou (obr. 11: 6)

OBR. 9: Gombíky s pájenou výzdobou. 1 - s celoplošnou granulací na podložkách z hladkého drátu; 2 - hrubá řídká granulace na podložkách z hladkého drátu; 3 - ornamentální maková granulace bez drátěných podložek; 4 - s pájenými filigránním dráty; 5 - dvouplášťové (s filigránními plíšky, drátky, granulemi); 6 - s plechovými pukličkami.

1a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 1b - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1870; 1c - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1766; 1d - Mikulčice, 6. kostel, hrob 77VI; 2a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 318; 2b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 271; 2c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 364; 2d - Mikulčice, Panské, hrob 46; 3a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 300; 3b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 470; 3c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 437; 3d - Mikulčice, 2. kostel, hrob 212; 4a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 440; 4b - Mikulčice, Panské, hrob 78; 4c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 531; 4d - Mikulčice, 3. kostel, hrob 472; 5a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 5b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 98; 6a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 6b - Mikulčice, 6. kostel, hrob 160VI; 6c - Mikulčice, 2. kostel, hrob 51; 6d - Mikulčice, 2. kostel, hrob 134. Foto J. Foltýn; 2d, 4b - foto M. Bárta.

OBR. 10: Gombíky s tepanou výzdobou: motivy. 1 - vertikální žebrování; 2 - rostlinný ornament; 3 - zoomorfní ornament; 4 - antropomorfní ornament; 5 - geometrický ornament.

1a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 580; 1b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 425; 1c - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1871; 1d - Mikulčice, 3. kostel, hrob 504; 1e - Mikulčice, 6. kostel, 161VI; 2a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 380; 2b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 328; 2c - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1871; 2d - Mikulčice, 3. kostel, hrob 396A; 2e - Mikulčice, 7. kostel, hrob 11VII; 2f - Mikulčice, 3. kostel, hrob 427; 2g - Mikulčice, 2. kostel, hrob 44; 2h - Mikulčice, 3. kostel, hrob 550; 2i - Mikulčice, 3. kostel, hrob 396A; 2j - Mikulčice, 3. kostel, hrob 662; 3a, b - Mikulčice, 4. kostel, hrob 64IV; 3c - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1729; 3d - Mikulčice, 3. kostel, hrob 58; 3e - Mikulčice, Klášterisko, hrob 1314; 4 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 170; 5a - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 989/57; 5b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 64; 5c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 1182; 5d - Mikulčice, 2. kostel, hrob 133. Foto J. Foltýn; 1d, 2b - foto M. Bárta.

1

a

b

c

d

2

a

b

3

a

b

c

d

4

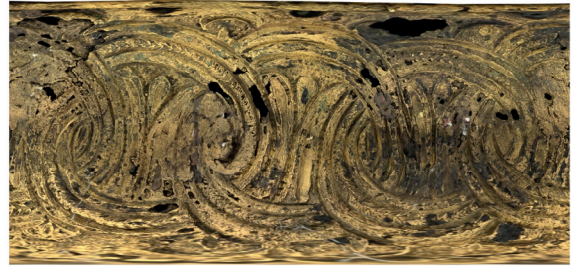
a

b

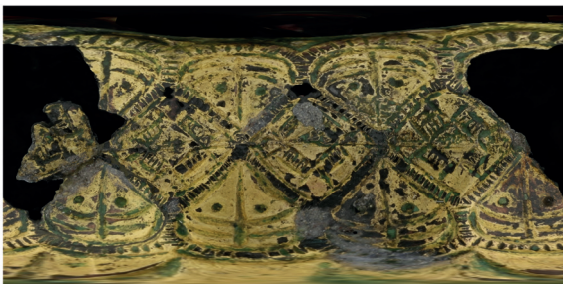

c

d

5

a

b

c

d

6

a

b

OBR. 11: Gombíky s tepanou výzdobou: schémata. 1 - arkáda; 2 - medailon; 3 - srdcovitý meандр; 4 - průběžný motiv; 5 - síť; 6 - geometrický obraz.

1a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 490; 1b - Mikulčice, 7. kostel, 11/VII; 1c - Mikulčice, palác, hrob 780; 1d - Mikulčice, 3. kostel, hrob 349; 2a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 508; 2b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 662; 3a - Mikulčice, 2. kostel, hrob 100; 3b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 343; 3c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 328; 3d - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1871; 4a - Mikulčice, 2. kostel, hrob 54; 4b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 550; 4c - Mikulčice, 6. kostel, hrob 42/VI; 4d - Mikulčice, 6. kostel, hrob 178/VI; 5a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 170; 5b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 216; 5c - Mikulčice, Klášteřisko, hrob 1314; 5d - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1766; 6a - Mikulčice, 2. kostel, hrob 64; 6b - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 989/57. Foto M. Bárta, výpočet modelu J. Šindelář.

TAB. 7: Kombinace motivu a schématu výzdoby mikulčických gombíků.

Motiv/Schéma	Arkáda	Medailon	Srdcovitý meандр	Průběžný motiv	Síť
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	41	19	28	3	10
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	5	5	0	0	3
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	0	0	0	0	2
Celkem	46	24	28	3	15

Motivy i schémata na gombících lze zpravidla vymezit těmito několika skupinami, ačkoliv jsou gombíky vždy originální. V minulosti se motivům a jejich uspořádání věnovala řada badatelů, kteří k nim hledali předlohy zejména v orientální ornamentice objevující se na materiálově i funkčně různorodých nálezech od toreutiky po hedvábi.¹¹⁵ Domnívám se, v souladu s minulými výzkumy, že motivy i schémata jsou odrazem dobové nadregionální módy, která má své kořeny v bohaté antiko-orientální tradici. Zároveň jsem ale skeptická k možnosti dešifrování jejich šíření raně středověkým světem bez detailního komparačního průzkumu předmětů z různých dotčených regionů jasně definovanou (jednotnou) metodou. Bez zapojení exaktních výzkumných metod jsme prakticky odkázáni ke shomažďování nekonečné řady analogií palmových listů, akantů, ptačích ornamentů, srdcovitých meандрů, apod., objevujících se na tepané toreutice, kamenných architektonických člancích nebo na hedvábi od střední Asie po západní Evropu. Pro výzkum gombíků se mi jeví v tuto chvíli jako důležitější a reálně dosažitelný úkol sledování nějaké jasnější struktury ve výskytu motivů a schémat jejich výzdoby v rámci Velké Moravy. Základním kombinováním motivů a schémat gombíků s tepanou výzdobou je možné konstatovat, že v Mikulčicích je nejčastější výskyt rostlinného ornamentu uspořádaného do schématu arkády, což lze považovat za důkaz nejdelsího užívání a vysoké obliby v živé kultuře (tab. 7). Podrobněji se budu věnovat chronologickým a regionálním souvislostem výskytu tepaných motivů a schémat v kapitolách 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu* a 4.4.10 *Proměny gombíků v prostoru a čase*.

115 Zejména Klanica 1970 (zde i další literatura); Benda 1961; Bureš 1964; Klanica 1991; Anoškinová 1995; naposledy přehledně Kohoutková 2008.

4.1.2 Náročnost šperkařských technik

Specifikace náročnosti šperkařské technologie a výzdoby použité při výrobě gombíků je kategorie, která přesahuje běžné znalosti archeologa. Pro studium v této oblasti jsem využila kombinaci šperkařských učebnic,¹¹⁶ informací ze specializovaných konferencí a workshopů, ale především čerpám z několikaleté spolupráce se šperkařkou a konzervátorkou Ludmilou Barčákovou¹¹⁷ a technoložkou a materiálovou analytičkou Estelle Ottenwelter¹¹⁸ z Archeologického ústavu AV ČR, Praha. Dílčí dotazy jsem konzultovala s kolegou šperkařem a konzervátorem Martinem Fořtem.

Obecně lze šperkařské techniky tepání a aplikace granulace a filigránu, které jsou používány při výrobě gombíků, označit za velice náročné a vždy unikátní postupy, jejichž výrobní časová dotace se pohybuje v řádu stovek hodin.¹¹⁹ Již tento fakt činí z gombíků mimořádné objekty. Přesto hodinová dotace na jejich výrobu zřejmě nebyla hlavním ukazatelem ceny raně středověkého šperku. Lidský čas byl v hodnotovém žebříčku daleko za prezentací náročnosti výrobního postupu, který ovládali jen nejlepší řemeslníci pracující pro nejvyšší elity.¹²⁰ U dutých gombíků lze jako obzvláště náročné označit takové typy, které procházely mnohonásobným pájením. Vzduch obsažený v plášti se totiž neustálým zahříváním rozpíná a hrozí roztržení předmětu.¹²¹ Pokud tedy některé gombíky prošly

116 Braniš et al. 1968; Täubl 1976.

117 Přihlédnuto bylo k publikovaným poznatkům o náročnosti výroby L. Barčákové (Barčáková 2014, 344–354, 414–418).

118 Ottenwelter 2018; 2019; 2020a; 2020b; 2021. Dílčí výsledky publikovány viz Ottenwelter et al. 2020b, Ottenwelter 2020; Krupičková et al. v tisku.

119 Barčáková 2014, 414–418.

120 Ungerman 2020b, 179–180; 2020b, 278–285.

121 Zřejmě z toho důvodu se nacházely v pláštích gombíků záměrné perforace, které měly předejít efektu přehřátí a roztržení pláště, viz Ottenwelter et al. 2020, 12:145/9; Ottenwelter 2020b, 313.

OBR. 12: Technologicky náročné typy gombíků. 1 - dvouplášťový, 2 - s pájenými pukličkami, 3 - polyedrický s hrubou granulací a skleněnými vložkami (tzv. lucerničkový), 4 - s makovou granulací.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 2 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 134; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 318; 4 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 300. Foto J. Foltýn.

TAB. 8: Definice náročných postupů

Typologická skupina gombíků	Mimořádně náročné postupy	Mimořádně náročné typy gombíků
S tepanou výzdobou	Repoussé (protepávání z vnitřní strany); systematické rozvržení výzdoby (kružítka, rozrýsování schématu); puncování lemující výzdobné motivy; použití perlového drátu; vytepání pláště z jednoho kusu plechu s límcem	Nelze typologicky definovat
S pájenou výzdobou	Aplikace pukliček; aplikace různých druhů výrazné plastické výzdoby (můstky, plíšky, granulace); aplikace makové granulace; aplikace skleněných vložek; použití perlového drátu	Pukličkové; dvouplášťové; s makovou granulací; polyedrické „lucerničkové“ se skly

několika desítkami zahřátí, což se týká například exemplářů s napájenými pukličkami, zvyšovala se pravděpodobnost zničení již odvedené práce a výroba kladla vysoké nároky na zručnost řemeslníka. Podobně nebylo snadné vytepat z jednoho kusu plechu objekt o výšce cca dvou třetin až tří čtvrtin koule. To je případ gombíků konstrukční skupiny pláště označované jako varianta B. Mezi efektní, ale komplikované postupy lze zařadit rovněž aplikaci skleněných vložek nebo výrobu perlového drátu. Obecně lze potom charakterizovat jakoukoliv výzdobu s množstvím navazujících postupů za technologicky náročnou (dvouplášťové gombíky, gombíky s pukličkami, polyedrické lucerničkové gombíky, gombíky s makovou granulací; obr. 12). U gombíků s tepanou výzdobou je definice náročných postupů obtížnější a subjektivnější. Bez diskuze sem patří vyspělá technika oboustranného tepání (*repoussé*¹²²) a pochopitelně rovněž složité utváření motivu v kombinaci s jeho přesným rozvržením (tab. 8).

Výzkumný potenciál hodnocené kategorie náročnosti šperkařských technik spatřuji ve vydělení skupin skutečně elitních a mimořádně technologicky náročných gombíků, které mohly sloužit jako vzor pro méně složitě koncipované napodobeniny (více téma rozebírám v kapitole 4.1.10 *Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti*). V souladu s mode-

lem Š. Ungermana o impulzech přicházejících od elit směrem k širším vrstvám obyvatelstva¹²³ je zároveň možné mezi vzorovými exempláři spatřovat chronologický počátek šíření určitého trendu.

4.1.3 Kvalita provedení šperkařských technik

Jakkoliv je pro archeologa obtížné definování náročnosti šperkařských technik, ještě větší problém představuje hodnocení kvality výzdoby. V tuto chvíli totiž nepracujeme s obecným postupem šperkaře a zvoleným způsobem výroby gombíku, ale hodnotíme jeho zručnost a zkušenost. Makroskopicky a bez speciálních technologických znalostí je tento úkol možné realizovat pouze povrchně a do značné míry subjektivně. Jak ukázal výzkum E. Ottenwelter,¹²⁴ zásadní co do kvality výrobků je sledování eutektického bodu pájky, zalití granulí při pájení, síla plechu nebo ryzost kovu, které nelze bez přístrojových analýz realizovat. Přesto jsou některé aspekty kvality gombíků pozorovatelné i méně sofistikovaným způsobem a domnívám se, že mají svou výpovědní hodnotu o kvalitě výrobků. Na gombících je například možné se setkat s výrobními chybami. Jedná se třeba o nedotepané linie (u gombíků s tepanou výzdobou), nepravidelnosti ve schématu nebo motivu (u gombíků s pájenou i tepanou výzdobou), apod. Výsledné hodnocení ale musí být individuální - u některých

122 Z analyzovaných 35 mikulčických gombíků definovala tuto technologii E. Ottenwelter u 3 exemplářů (z hrobů 100 u 2. kostela a 328 a 662 od 3. kostela; Ottenwelter 2018, 5; 2020a, 4; 2021, 4).

123 Ungerman 2005, 716-717.

124 Ottenwelter et al. 2020.

OBR. 13: Výrobní nepravidelnosti a chyby. 1 - šipka ukazuje přespočetné okvětní plátky rozety, 2 - rámeček znázorňuje místo s nedotepanou předrytou výzdobou.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 216, foto J. Foltýn;
2 - Mikulčice, 6. kostel, hrob 42/VI, foto J. Foltýn a M. Bárta.

velmi jistě a pravidelně tepaných gombíků se objeví chyba, která evidentně nevznikla menší zručností řemeslníka, ale spíše nedopatřením nebo prostě nedůležitostí dodržení pravidel. Typickým příkladem může být pár gombíků z hrobu 216 od 2. kostela v Mikulčicích. Dvojice stříbrných gombíků patří mezi největší mikulčické exempláře, na povrchu má aplikované skleněné vložky a pravidelně vytepané rozety ve schématu sítě. Překvapivě proto působí fakt, že jediná rozeta na exempláři 1300b/57 má deset lístků místo osmi, jak je tomu u všech ostatních rozet. Toto zjištění ale současně nemůže zásadním způsobem snížit výrobní kvalitu gombíkového páru. Naopak nedotepání průběžného geometrického motivu na gombíku inv. č. 572/60 z hrobu 42/VI u 6. mikulčického kostela v kombinaci s jednoduchým a ještě nepravidelným ornamentem navozuje obraz celkově nekvalitní, respektive nezvládnuté řemeslné práce (obr. 13).

Výzkum kvality provedení gombíků je slibný opět pro identifikaci řemeslně dokonalých vzorů a jejich odlišení od napodobenin, což by bylo velmi přínosné zejména u široké palety průměrných gombíků (typicky např. u artefaktů z pozlacené slitiny mědi). Aby se ale tato kategorie mohla stát regulérně vědecky hodnotitelnou, bylo by potřeba vypracovat jasný deskriptivní systém s detailním popisem hodnocení pro jednotlivé typy z celého typologického spektra gombíků, včetně sledování rukopisu řemeslníka a použitých nástrojů. Optimálně by se do přípravy takového systému měli

kromě archeologa zapojit rovněž technologové a šperkaři, proto stojí jeho zpracování mimo možnosti předkládané práce.

4.1.4 Konstrukce pláště a záchytného systému

Základní konstrukční principy těl gombíků umožňují rozdělit utváření pláště i záchytného systému na tři skupiny (obr. 3, 4).¹²⁵ Konstrukce pláště plechových gombíků z Mikulčic vznikala nejčastěji spájením dvou polokoulí, což označuji jako variantu A. Druhá nevíce zastoupená varianta, kterou označuji písmenem C, zahrnuje gombíky, kdy je plášť opět tvořen ze dvou polokoulí, ale na horní pól nasedá ještě kulatý vrchlík - tzv. límec. Nejméně se vyskytovaly plechové gombíky varianty B, které byly vytepany přibližně do tří čtvrtin výšky z jednoho kusu plechu. Jednalo se o mimořádně náročnou disciplínu, která vyžadovala značnou zručnost v tepání, a to je také možný důvod pro její nízký výskyt. Jak již bylo řečeno výše, lze do tří variant rozdělit také konstrukci záchytného mechanismu. Varianta A představuje kruhové ouško připoutané k plášti poutkem a jisticím prstencem, varianta B je charakteristická děleným ouškem, které je jištěno pouze prstencem. Poslední možností je kombinace děleného ouška jištěného na-

¹²⁵ Ottenwelter et al. 2020.

TAB. 9: Konstrukce pláště a záchytného mechanismu gombíků z Mikulčic (Konstr. = Konstrukce).

Typ gombíku/ Konstrukce	Tělo - konstr. A	Tělo - konstr. B	Tělo - konstr. C	Závěs - konstr. A	Závěs - konstr. B	Závěs - konstr. C
Nezdobené	10	0	1	0	6	0
S tepanou výzdobou - vertikální žebrování	6	4	4	1	13	0
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	41	6	54	67	26	8
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	8	2	2	6	6	1
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	2	0	0	2	0	0
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	21	0	1	7	14	0
S tepanou výzdobou celkem	88	12	62	83	65	9
Granulované - celoplošná granulace	27	0	0	5	19	0
Granulované - hrubá řídká granulace	14	0	0	9	0	3
Granulované - maková granulace	15	0	0	5	8	1
Filigránní - s filigránními dráty	13	0	0	0	5	0
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)	4	0	0	0	2	2
Filigránní - s puklicemi	15	0	0	6	2	1
S pájenou výzdobou celkem	88	0	0	25	36	7
Celkem	176	12	62	108	101	16

TAB. 10: Závislost konstrukce gombíků na materiálu (Konstr. = Konstrukce).

Materiál/Konstruckce	Tělo - konstr. A	Tělo - konstr. B	Tělo - konstr. C	Závěs - konstr. A	Závěs - konstr. B	Závěs - konstr. C
Zlato	15	3	1	4	11	4
Stříbro	62	6	23	43	34	7
Slitina mědi	98	3	38	61	56	5
Celkem	175	12	62	108	101	16

víc poutkem a prstencem. Varianty A a B jsou relativně rovnoměrně početně zastoupeny, varianta C je výrazně v menšině. Varianta A je typická pro gombíky s tepanou výzdobou, zvláště potom s rostlinným ornamentem, a také pro stříbrné gombíky a gombíky z pozlacené slitiny mědi. Varianta B je charakteristická pro gombíky s pájenou výzdobou, ale drtivě převažuje rovněž u nezdobených exemplářů a kusů s vertikálním žebrováním; materiálově je na ni navázáno především zlato (tab. 9, 10).

V konstrukčních změnách gombíků spatřuji proměnu interpretace gombíků v otázce jejich praktické funkce. Nápadná je především různorodost záchytného mechanismu, kdy se vedle sebe objevují dělené ouško s objímkou jako reprezentanti pevného způsobu uchycení, a současně kruhové ouško s poutkem, které vytvářejí pohyblivý spoj. Domnívám se, že nejde jen o odlišný způsob výroby, reprezentující například různé šperkařské dílny, ale rovněž o parametr vážící se k odlišné praktické funkci artefaktu. Raně středověká oděvní spínadla mívají vždy pevný záchytný mechanismus, podpořený často odléváním knoflíků v jednom kuse - jako příklad lze uvést hřibovitá spínadla kaftanovitěho typu oděvu. Naopak závěsky, které známe jako oděvní aplikace z území

Byzance, mívají záchytný systém pohyblivý. Domnívám se tedy, že odlišný záchytný systém gombíků může představovat doklad dvou odlišných způsobů aplikace na oděv, přičemž tyto proměny mohou být podmíněny chronologicky. Podrobněji se budu tématu věnovat v kapitolách 4.1.10 *Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti*, 4.2.1 *Počet gombíků v hrobě*, 4.4.8 *Specifikace modelu relativní chronologizace velkomoravských gombíků* a 5.1 *Praktická funkce gombíků*.

4.1.5 Materiál

Materiál gombíků byl určen makroskopicky na základě pozorování, eventuálně u nedochovaných kusů podle záznamů v inventárních knihách. U 35 plechových gombíků bylo možné toto určení potvrdit na základě mikroskopické metody SEM/EDS, realizované E. Ottenwelter a D. Janovou.¹²⁶ Pro výzkum plechových gombíků byly definovány tyto

¹²⁶ Viz nepublikované nálezové zprávy Ottenwelter 2018, 2019, 2020, 2021.

TAB. 11: Orientační odhad materiálového složení gombíků z Mikulčic.

Typ gombíku	Σ	Zlato	Zlato %	Stříbro	Stříbro %	Slitina mědi	Slitina mědi %
Nezdobené	15	4	27 %	1	7 %	10	67 %
S tepanou výzdobou - vertikální žebrování	15	2	13 %	5	33 %	8	53 %
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament		5		46		66	
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament		0		7		6	
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament		0		0		2	
S tepanou výzdobou - geometrický ornament		0		0		24	
S tepanou výzdobou celkem		11		52		116	
Granulované - celoplošná granulace		0		18		10	
Granulované - hrubá řídká granulace		3 (lucerničkové)		1		11	
Granulované - maková granulace		1		18		0	
Filigránní - s filigránními dráty		2		0		11	
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)		2		2		0	
Filigránní - s puklicemi		0		16		2	
S pájenou výzdobou celkem		8		39		24	
Celkem		19		114		150	

obecné kategorie: zlato¹²⁷, (pozlacené) stříbro, (pozlacená/postříbřená) slitina mědi. Další typy gombíků a jejich specifické materiály - olovo, sklo se železným ouškem a železo - nebyly v tuto chvíli blíže hodnoceny (tab. 11). Materiálové kritérium hodnocení gombíků je obzvláště důležité pro formulování společenské hierarchie a sociálních struktur (obr. 7). Zlaté gombíky se nachází jen v několika mikulčických hrobech, které tak lze spojovat s nejvyšší nobilitou. Také v hrobech se stříbrnými gombíky lze očekávat příslušníky mikulčických elit. Komplikovanější je charakteristika gombíků ze slitin mědi, které mohou vypovídat o pohřbech jedinců relativně nižšího společenského statusu, ale svou roli při interpretaci může sehrát rovněž kvalitativní stránka konkrétních gombíků nebo se v tomto trendu projevuje odlišná chronologie.

V souvislosti s předpokladem materiálové podmíněnosti chronologického vývoje gombíků je mimořádně zajímavé zjištění, že zlaté a stříbrné exempláře se váží na vybrané typy gombíků. Relativně vysoké zastoupení ve zlatě mají gombíky nezdobené, lucerničkové gombíky (zařazené v kategorii hrubé řídké granulace) a dvouplášťové. Společně s dvojicí gombíků s filigránními dráty z hrobu 440 lze právě v této skupině spatřovat potenciální importy, které byly dále modifikovány na Velké Moravě, respektive se jedná o vzorové exempláře, dále napodobované ve stříbře či slitinách mědi. Naopak celá skupina gombíků s tepanou výzdobou představuje spíše následný vývojový stupeň, což se projevuje na dominanci stříbra a slitin mědi použitých na jejich výrobu. Většina gombíků se dočkala širokého spektra napodobenin vyrábě-

ných ze slitin mědi, zcela typický je tento materiál pro gombíky s geometrickým ornamentem, s hrubou řídkou granulací a s filigránními dráty (zejména gombíky s pájenými kroužky). Právě tyto skupiny artefaktů mohou být tedy předběžně označeny za spíše „lidovější“ reprezentanty gombíkové módy.

4.1.6 Rozměry

Gombíky dosahují, co se velikosti týče, značné variability. Největší mikulčický tepaný exemplář představuje gombík inv. č. 3083/78 nalezený kupodivu v sídlištním kontextu, který dosahuje i s poutkem výšky 52,3 mm (bez poutka 40,9 mm) a má maximální průměr pláště 44,5 mm (obr. 14: 1). Naopak nejmenší gombík z Mikulčic se skrývá pod inv. č. 4526/57 z hrobu 98 od 2. kostela s rozměry 10,0 mm výška s poutkem, 6,0 mm výška bez poutka a 5,8 mm maximální průměr pláště (obr. 14: 2). Plošný výzkum vychází z měření plechových gombíků v kategoriích celková výška s ouškem/výška pláště bez ouška/průměr pláště; z důvodu poškození artefaktu nebo jeho zničení při požáru v roce 2007 bylo 102 exemplářů neměřitelných. Na základě velikosti jsem gombíky rozdělila na exempláře malé velikosti (max. průměru těla do 1,9 cm), střední velikosti (max. průměr těla 2,0-2,9 cm) a velké velikosti (max. průměr těla 3,0 cm +).

U mikulčických gombíků je patrná souvislost mezi použitou šperkařskou technikou a velikostí. Do skupiny velkých exemplářů patří výhradně gombíky s tepaným rostlinným nebo zoomorfním ornamentem. Naopak gombíky s pájenou výzdobou byly vyráběny zpravidla malých velikostí. Výjimkou jsou pájené exempláře, kde zvětšení

127 Přehled všech zlatých nálezů z Mikulčic in Kouřil, Poláček 2013, 407-422.

do středních rozměrů vyžadovala náročná výrobní technologie; jde tedy zejména o dvouplášťové a pukličkové gombíky (tab. 12). Existuje ale také závislost mezi velikostí gombíků a výrobním materiálem. Z tohoto srovnání je patrné, že stříbro představovalo ideální kov pro tepání velkých exemplářů; naopak zlaté gombíky jsou vzhledem k hodnotě kovu i k jeho měkkosti především malé, pouze ojediněle střední velikosti. Slitina mědi byla potom jakýmsi univerzálním kovem pro malé a střední gombíky (tab. 13). Ve velikosti gombíků se mohl opět odrážet sociální status jejich uživatelů. Více kovu znamená vyšší náklady na výrobu artefaktu. Svou roli hraje sice také hmotnost, ale pro demonstraci množství použitého kovu je velikost rozhodně viditelnější volbou (navíc pro výzdobu formou tepání je vhodná tloušťka stěn do určité míry daná). Z hlediska funkčnosti se jeví jako důležité porovnání velikosti a konstrukce záchytného systému gombíků. Jasně se tak ukázala souvislost mezi menšími gombíky a nepohyblivým systémem uchycení v podobě varianty B, zatímco velké až střední gombíky bývaly opatřeny pohyblivým kruhovým ouškem označovaným jako varianta A (tab. 14). Toto zjištění koresponduje s předpokladem, že velikostně menší gombíky mohly být spíše užívány jako praktická oděvní spínadla, zatímco velké kusy plnily na oděvu spíše společenskou a symbolickou úlohu. Důležitým faktorem v proměně velikosti v souvislosti s dalšími parametry mohly být opět chronologické aspekty.

OBR. 14: Největší a nejmenší gombík z Mikulčic.
1 - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 3083/78, foto J. Foltýn;
2 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 98, foto M. Bárta.

4.1.7 Tvar

Již při zběžném seznámení s gombíky je zřejmé, že pro většinu z nich je charakteristický kulovitý tvar. V rámci detailního zpracování bylo ale možné vydělit ještě zástupce polyedrického, hruškovitého a oválného utváření pláště.¹²⁸

Drtivá více než 90% převaha kulovitých gombíků svědčí o jasné tvarové preferenci jejich tvůrců

¹²⁸ Terminologicky vycházím z již dříve publikovaných tvarových charakteristik.

TAB. 12: Velikost gombíků z Mikulčic.

Typ gombíku	Počet měřitelných exemplářů	Průměrná velikost	Malé	Malé %	Střední	Střední %	Velké	Velké %
Nezdobené	5	11,2 mm	5	100 %	-	-	-	-
S tepanou výzdobou - vertikální žebrování	10	15,6 mm	10	100 %	0	0 %	0	0 %
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	98	23,6 mm	33	34 %	43	44 %	22	22 %
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	11	23,6 mm	7	64 %	1	9 %	3	27 %
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	2	20,9 mm	0	0 %	2	100 %	0	0 %
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	18	18,4 mm	8	44 %	10	56 %	0	0 %
S tepanou výzdobou celkem	144	18,9 mm	63	44 %	56	39 %	25	17 %
Granulované - celoplošná granulace	23	16,5 mm	15	65 %	8	35 %	0	0 %
Granulované - hrubá řídká granulace	12	17,1 mm	10	83 %	2	17 %	0	0 %
Granulované - maková granulace	14	15,4 mm	10	71 %	1	7 %	0	0 %
Filigránní - s filigránními dráty	5	15,6 mm	5	100 %	0	0 %	0	0 %
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)	4	21,8 mm	0	0 %	4	100 %	0	0 %
Filigránní - s puklicemi	12	20,4 mm	4	33 %	11	92 %	0	0 %
S pájenou výzdobou celkem	70	17,8 mm	44	63 %	26	37 %	0	0 %
Neurčitelné	1	12 mm	1	100 %	0	0 %	0	0 %
Celkem	215	18,3 mm	108	50 %	82	38 %	25	12 %

TAB. 13: Závislost velikosti gombíků na použitém materiálu.

Materiál / Velikost	Malé	Malé %	Střední	Střední %	Velké	Velké %	Neměřitelné	Neměřitelné %
Zlato	15	14 %	3	4 %	0	0 %	1	1 %
Stříbro	35	32 %	21	26 %	23	92 %	46	44 %
Slitina mědi	58	54 %	58	71 %	2	8 %	53	51 %
Nejistitelný	0	0 %	0	0 %	0	0 %	4	4 %
Celkem	108	100 %	82	100 %	25	100 %	104	100 %

TAB. 14: Závislost velikosti gombíků na konstrukci záchytného systému.

Záchytný systém / Velikost	Malé	Malé %	Střední	Střední %	Velké	Velké %	Neměřitelné	Neměřitelné %
Varianta A (pohyblivý)	26	24 %	53	62 %	23	92 %	6	6 %
Varianta B (pevný)	64	58 %	20	23 %	-	-	17	18 %
Varianta C (pevný)	10	9 %	4	6 %	-	-	2	2 %
Nejistitelný	10	9 %	7	9 %	2	8 %	71	74 %
Celkem	110	100 %	86	100 %	25	100 %	96	100 %

i uživatelů (tab. 15). Kulovitý tvar navíc zůstal po celou dobu výskytu gombíků jejich konstantní vlastností, což prozrazuje, že byl spjatý se základní symbolickou či duchovní interpretační rovinou artefaktů. Gombíky nejsou v tomto smyslu ojedinělým případem. Kulovité oděvní aplikace jsou známe z různých oblastí raně středověkého světa a je jim přisuzován shodně magický ochranný účinek. Jako konkrétní příklady mohou uvést křišťálové závěsky - tzv. *bound pendants* - merovejského světa a textilní aplikace - tzv. *clavi* - v kulturním okruhu Byzance. Tvarové symbolice gombíků se věnuji podrobněji v interpretační kapitole 5.3 *Symbolický smysl gombíků*.

Jako jediný další významněji zastoupený tvarový fenomén lze uvést skupinu polyedrických gombíků, z nichž nejpočetnější jsou tzv. lucerničkové gombíky s aplikací skleněných vložek (které řadím typologicky mezi gombíky s hrubou řídkou granulací, obr. 9: 2a, 2b). Polyedrický tvar měl také unikátní pár gombíků se stylizovanou antropomorfní výzdobou (obr. 10: 4) a několik nezdobných exemplářů. Je otázkou, nakolik lze hráněný tvar spojit s několika nálezy pyramidálních plechových gombíků, které známe ze staromadarského horizontu v Karpatské kotlině, z Bulharska, ale rovněž z velkomoravského kontextu ze Starého Města - Na Valách. Nabízela by se možnost, že je polyedrický tvar vývojově mladší variantou pyramidálních nálezů, ale také mohou být naopak gombíky ve tvaru pyramidy reziduem polyedrických kusů. Hrob 286/49 z pohřebiště Na Valách obsahoval kromě pyramidálních gombíků rovněž několik exemplářů typologicky starších korálů

(mozaikový korál, korály s kruhovými očky)¹²⁹. Zahraněční nálezy jsou potom široce datovány od minimálně 2. poloviny 9. století do 2. třetiny 10. století¹³⁰ a přesnější chronologické závěry nejsou bez detailnějšího výzkumu v tuto chvíli možné. Každopádně polyedrické lucerničkové gombíky představují v mikulčickém souboru spíše původní menší a kompaktní formu gombíku s nepohyblivým ouškem, která mohla být užívána jako oděvní spínadlo a u párových exemplářů z hrobu 498 se tuto funkci podařilo rovněž exaktně doložit díky dochovaným textilním poutkům příkorodovaným k pláštům obou gombíků.

Hruškovitý a oválný tvar byly v Mikulčicích natolik vzácné, že rozhodně nemohly tvořit standardizovanou skupinu, která by se těšila déletrvajícím oblibě. Lze snad dokonce uvažovat o jejich odlišné chronologii či vzniku s přispěním jiného kulturního okruhu (obr. 15: 1, 2).

4.1.8 Předměty uvnitř gombíku

Některé gombíky obsahují kovovou kuličku, která při pohybu artefaktu dodnes vydává zvuk. Pokud gombík zvuk nevydává, neznamená to automaticky, že nemohl kuličku obsahovat. Pomineme-li exempláře s poškozeným povrchem, může být hypoteticky kulička rovněž příkorodovaná k vnitřní stěně gombíku a zvukově tedy dnes již nejistitelná. Rentgenovou analýzou 35 mikulčických gombíků

129 Hrubý 1955, 456-457, tab. 67.

130 Fiedler 1992, 193; zde další literatura.

TAB. 15: Tvar těla gombíků z Mikulčic.

Typ gombíku	Σ tvarově určitelných exemplářů	Σ kulov- vitých	% kulov- vitých	Σ polye- drických	% polye- drických	Σ hruško- vitých	% hruško- vitých	Σ ovál- ných	% ovál- ných
Nezdobené	14	12	86 %	1	7 %	1	7 %	-	-
S tepanou výzdobou - vertikální žebrování	15	14	93 %	1	7 %	-	-	-	-
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	112	103	92 %	4	4 %	4	4 %	1	1 %
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	13	13	100 %	-	-	-	-	-	-
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	2	-	-	2	100 %	-	-	-	-
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	22	22	100 %	-	-	-	-	-	-
S tepanou výzdobou celkem	164	152	93 %	7	4 %	4	2 %	1	1 %
Granulované - celoplošná granulace	28	28	100 %	-	-	-	-	-	-
Granulované - hrubá řídka granulace	15	9	60 %	6	40 %	-	-	-	-
Granulované - maková granulace	22	18	82 %	1	5 %	-	-	-	-
Filigránní - s filigránními dráty	13	11	85 %	-	-	-	-	2	15 %
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)	4	4	100 %	-	-	-	-	-	-
Filigránní - s puklicemi	13	16	123 %	-	-	-	-	-	-
S pájenou výzdobou celkem	95	86	91 %	7	7 %	-	-	2	2 %
Celkem	273	250	92 %	15	5 %	5	2 %	3	1 %

v rámci materiálově-technologických analýz¹³¹ sice zatím tato možnost nebyla prokázána, ale přesto lze použití rentgenu označit za jedinou spolehlivou cestou k identifikaci případné kuličky uvnitř pláště. Pro potřeby této disertační práce byla u dochovaných a nepoškozených gombíků k detekci kuličky využita metoda poslechová.¹³²

Z celkového počtu 162 hodnotitelných gombíků byly kuličky zachyceny u 10 exemplářů (cca 6 %). Více než 40 % plechových gombíků ale nebylo možné v tomto smyslu zkoumat z důvodu poškození nebo zničení, což může způsobit významné zkreslení výsledku (tab. 16). Pokusila jsem se zjistit také závislost umístění kuličky do gombíku na jejich velikosti pro definování potenciálně odlišné

131 Autorkou analýz je E. Ottenwelter z Restaurátorských laboratoří ARÚ AV ČR Praha. Zajímavým zjištěním je umístění dokonce 3 kuliček do gombíku 1038b/57 - v párovém exempláři přitom nebyla zachycena žádná kulička (Krupičková 2020, 306-307).

132 Na gombíku z Mělníka-Rousovic byl detekován druhotně proražený otvor, interpretovaný jako cesta ke vsunutí kuličky vydávající zvuk, svědčící o druhotné změně funkce artefaktu nesoucího zřetelné stopy dlouhodobého užívání (Tomková, Košta 2015, 278-279). Podobné otvory se nacházejí i na mikulčických gombících, zpravidla v horní části pláště, nejčastěji u artefaktů konstrukční varianty C (s límcem). E. Ottenwelter je označila spíše za výrobní postup, kdy měl otvor zabránit prasknutí pláště v důsledku zahřívání a rozpínání vzduchu při pájení (Ottenwelter 2020b, 313).

OBR. 15: Gombíky hruškovitého a oválného tvaru. 1a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 471, foto J. Foltýn; 1b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 987, foto J. Foltýn; 2a - Mikulčice, 11. kostel, hrob 876, foto J. Foltýn; 2b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 553, foto M. Bárta.

TAB. 16: Přítomnost předmětů (kuliček) v pláštích gombíků.

Typ gombíku/ Přítomnost kuličky	Bez poškození - s kuličkou (RTG poslech)	Bez poškození - bez kuličky (RTG/poslech)	S poškozeným povrchem, zničené (původní obsah neznámý)
Nezdobené	0/0	0/5	10
S tepanou výzdobou - vertikální žebrovaní	0/0	1/5	9
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	0/6	7/54	50
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	1/1	2/3	6
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	0/0	0/2	0
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	0/1	1/14	8
S tepanou výzdobou celkem	1/8	11/83	83
Granulované - celoplošná granulace	0/0	1/18	9
Granulované - hrubá řídká granulace	0/0	3/7	5
Granulované - maková granulace	0/0	1/9	9
Filigránní - s filigránními dráty	0/0	0/5	8
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)	0/0	1/3	0
Filigránní - s puklicemi	0/1	3/7	7
S pájenou výzdobou celkem	0/1	9/49	38
Celkem	1/9	20/132	121

TAB. 17: Závislost výskytu předmětu (kuličky) v plášti gombíku na jeho velikosti.

Velikostní kategorie gombíků	Σ s kuličkou
Malý	1
Střední	3
Velký	6

interpretace (tab. 17). Kuličky obsahovaly především gombíky s tepanou výzdobou, zejména velké exempláře s tepaným rostlinným nebo zoomorfním ornamentem. Celkem byly kuličky zachyceny v 10 % z hodnotitelných gombíků s tepanou výzdobou. Zároveň ale tyto typy gombíků vykazují přibližně dvě třetiny kusů s poškozeným pláštěm, takže jeho původní obsah se nemusel dochovat. Naopak pouze u jednoho gombíku s pájenou výzdobou (s pukličkami) se podařilo prokázat přítomnost kuličky v plášti.

Přítomnost kuličky v plášti a tedy zvukový efekt gombíku můžeme zřejmě spojovat se symbolickým smyslem gombíků a s jejich užitím jako apotropaických předmětů (více se tématu věnuji v kapitole 5.3 *Symbolický smysl gombíků*).¹³³ Praktickou funkci cinkání - např. k upozornění matky na pohyb dítěte - můžeme zřejmě rovnou vyloučit. Dodnes ozvučené gombíky totiž dokazují, že jejich

jemné cinkání nedosahovalo parametrů rolniček a bylo zřejmě v běžném životě obtížně slyšitelné pro vzdálenější okolí. Očekávám tedy spíše symbolickou roli zvukového efektu. Přesto se budu v kapitole 5.3 *Symbolický smysl gombíků* věnovat výzkumu, zda se ozvučené gombíky nacházely častěji v hrobech dětí (jako je tomu u rolniček), a to i vzhledem k faktu, že děti byly v historických společnostech častějšími nositeli ochranných oděvních součástí.¹³⁴

4.1.9 Detekce textilních reziduí v souvislosti s gombíky

Na gombíky je třeba neustále pohlížet jako na součást velkomoravského oděvu. Vzhledem k jejich absenci v živé kultuře, písemných pramenech a ikonografii můžeme způsoby jejich aplikace na oděv pouze rekonstruovat. Důležitým aspektem je tedy rovněž studium textilu dochovaného na gombících, zejména pokud má výpovědní hodnotu ke způsobu aplikace gombíků na někdejší oděv. Dokladů nálezů textilu v kontextu velkomoravských gombíků známe z literatury více,¹³⁵ přímo

¹³³ Křížová 2011, 141-163.

¹³⁵ Např. hrob 335 z Břeclavi-Pohanska, Březinová, Přichystalová 2014, 162.

¹³³ K apotropaické funkci zvuku viz Smetánka 2003, 11-16.

OBR. 16: Gombíky s dochovaným textillem. 1 - pleteninová poutka oděvního spínadla; 2 - textilní provázek závěsku náhrdelníku. 1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 498; 2 - Dolní Věstonice - Na pískách, hrob 391/55. Foto M. Bárta.

textilních pozůstatků jejich funkčního uchycení v podobě dochovaných textilních poutek je uváděno několik. Po revizi publikovaných nálezů¹³⁶ lze do této kategorie zahrnout prokazatelně pouze hroby 498 a 889 z Mikulčic. Fyzicky dochovaný je dnes již pouze pár gombíků z dětského hrobu 498 u 3. kostela v Mikulčicích (obr. 16: 1). Velikostně patří tato dvojice mezi malé kusy a bytelné pájení i hráněný tvar gombíků nevyklučují, že mohly být skutečně použity ke spínání oděvu. To ostatně dokládají poutka z pleteniny,¹³⁷ dochovaná na obou párových kusech. Jsou to jak poutka provlečená oušky gombíků, za která byl gombík přichycen k povrchu textilu, tak poutka přikorodovaná k plášti obou gombíků, která byla původně našita na spínané látce.

Alternativní příklad použití gombíku představuje skleněný exemplář z hrobu 391/55 v Dolních Věstonicích - Na pískách (obr. 16: 2).¹³⁸ I zde napomohl identifikaci zachovaný textil, konkrétně prokorodovaný textilní provázek, který dodnes prochází kovovou trubičkou (ze skleněného korálu) i ouškem gombíku a je tedy evidentní, že byl gombík součástí jednoho závěsu společně s korály. Jednalo se zřejmě o náhrdelník, protože v tuto chvíli není možné ve velkomoravském kontextu prokázat aplikaci korálových šňůr na hrudní partie oděvu, jak je to známo např. z Kavkazu nebo severní Evropy.¹³⁹ Z Dolních Věstonic pochází dále skleněné korály spojené korozními produkty se skleněnými gombíky z hrobů 485/49 a 600/56 (více k tématu v kapitolách 4.2.3 *Společný výskyt gombíků s korály v jednom hrobě* a 5.1 *Praktická funkce gombíků*).¹⁴⁰

Na základě výzkumu textilních reziduí byla tedy exaktně prokázána aplikace polyedrických gombíků střední velikosti s méně členitou výzdobou na oděv jako funkčního spínadla výstřihu. Stejně tak je prokázáno zavěšení skleněného gombíku do náhrdelníku mezi skleněné korály. Textilní rezidua se zatím nepodařilo popsat na základě z velkých elitních gombíků a otázka jejich

aplikace na oděv je tedy exaktním výzkumem zatím neřešitelná.

4.1.10 Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti

Analýza technických a technologických parametrů vnesla řád do zdánlivě velkého množství typů gombíků. Kromě vlastní typologické deskripce se začaly ukazovat první shluky dat, které představují nenahodilou strukturu. Za silně propojené mohou označit kategorie šperkařské techniky, rozměry a výrobní materiál gombíků. Tyto souvislosti shledávám za velice důležité pro další interpretaci artefaktů a domnívám se, že se v proměnách umělecko-řemeslného ztvárnění povrchu, velikosti a materiálového složení promítá rovněž chronologizační princip gombíků. Konkrétně je v nálezovém souboru patrná skupina malých až středně velkých zlatých gombíků, šperkařsky zdobených jak pájenou technikou, tak tepáním. Zároveň je to jediná kategorie, kde převažují artefakty s pájenou výzdobou nad tepanými a poměrně výrazné je zastoupení nezdobených exemplářů. Naopak pro stříbro je typické použití u gombíků středních až velkých rozměrů, nejčastěji s tepanou výzdobou v podobě rostlinného ornamentu, ale stále významné je rovněž procento gombíků s pájenou výzdobou. Pozlacená slitina mědi převažuje naprosto u gombíků s tepanou výzdobou střední velikosti, gombíků s pájenou výzdobou této materiálové charakteristiky je výrazně méně než u zlata a stříbra. S těmito třemi základními charakteristikami úzce souvisí význam náročnosti šperkařské techniky a kvality provedení výzdoby. Tyto parametry jsou důležité pro určení míry elitnosti artefaktu a tedy pro úvahy o společenském postavení jedinců pohřbených s gombíky. Podle modelové teorie šíření módních trendů od společenských špiček dále mezi širší společenské vrstvy je zároveň v definici elitnosti gombíků obecný chronologizační potenciál - exkluzivní kusy v dané typologické řadě můžeme považovat za artefakty, které „nastartovaly“ daný módní trend. Čím více artefaktů daná typologická skupina poskytuje, tím větší je potenciál jejího rozšíření v živé společnosti a tím pravděpodobnější je vznik méně elitních napodobenin. Za mimořádně

136 Krupičková et al. 2019, 87-106 (podle Kostelníková 1973).

137 Textilní rozbor realizovala H. Březinová, viz Krupičková et al. 2019, 89-90.

138 Krupičková et al. 2019, 93-97.

139 Pro Kavkaz: Ajbabin, Chajredinova 2009, 118, Taf. 146; Ierusalimskaja, Borkopp 1996, 46; Ierusalimskaja 2012, 61, 68, 74; pro severní Evropu: Martin 1995, 43-44; Jørgensen et al. 1997, 59, Fig. 46 (spony); souhrnně Krupičková et al. 2019, 87-106.

140 Ungerma 2007, 131.

náročné šperkařské techniky u gombíků s tepanou výzdobou považují oboustranné protěpávání plechu (*repoussé*), doklady systematické rozvržení výzdoby (stopy po bodci kružítka nebo po rozrýsování schématu), pravidelné jemné puncování lemuující výzdobné motivy, aplikace perlového drátu (nejčastěji v podobě prstence jisticího záchytný mechanismus) a vytepání pláště z jednoho kusu plechu s límcem (varianta B). Za mimořádně náročnou šperkařské techniky u gombíků s pájenou výzdobou považují obecně postupy vyžadující mnohonasobné opakované pájení a pečlivé rozvržení povrchu. Jedná se tedy zejména o aplikaci pukliček, aplikaci různých druhů výrazné plastické výzdoby (můstky, plíšky, granulace) a aplikaci makové granulace. Patří sem rovněž vsazování skleněných vloček do kovových přihrádek a podobně jako u gombíků s tepanou výzdobou použití perlového drátu.

Z technických dat a rozboru výrobní technologie gombíků vyplynula jako zásadní výsledek definice jejich elitnosti.¹⁴¹ Zakládám ji na kombinaci použité šperkařské techniky, materiálu a velikosti; do budoucna by bylo možné zapojit ještě kvalitu provedení artefaktů aplikací speciálních analýz. Gombíky s náročnými výrobními technologiemi ze zlata a stříbra lze považovat za mimořádné exempláře identifikující své nositele jako zástupce velkomoravských elit.

Zároveň se ale v náleзовém souboru rýsují i skupiny technologicky jednodušších artefaktů, které navíc vykazují výraznou unifikaci v provedení. Patří sem gombíky s celoplošnou granulací na kroužcích, gombíky s hrubou řídkou granulací, dále gombíky s aplikací filigránního drátu (tato kategorie se z velké části shoduje s gombíky s pájenými kroužky) a gombíky s tepaným geometrickým ornamentem. Materiálově se pouze gombíky s celoplošnou granulací pravidelně objevují v provedení z drahého kovu (stříbro). Ve skupině gombíků s hrubou řídkou granulací zvyšují její prestiž lucerničkové gombíky, včetně tří zlatých exemplářů z hrobu 318, ale ostatní typy jsou již pouze ze slitin mědi s absencí náročnějších výrobních postupů. Ze skupiny gombíků s pájenými kroužky je výjimečný zlatý pár z hrobu 440 u 3. kostela, dosahující i mimořádně kvalitního řemeslného provedení. Další exempláře už spadají do kategorie z pozlacené slitiny mědi. A tento levnější materiál

141 Elitnost lze definovat různými způsoby. Pro diferenciaci náročnosti výroby gombíků s tepanou a pájenou výzdobou v rámci centrální mikulčické aglomerace je důležité porovnávání jednotlivých typů pájené a tepané výzdoby, ale toto jemné členění se stává při porovnání Mikulčic s dalšími lokalitami příliš podrobným. Proto v kapitole 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové říze* rozšiřuji typologickou škálu elitních gombíků na všechny skupiny s tepanou a pájenou výzdobou, které nevykazují unifikovanou podobu v důsledku sériové výroby.

je bez výjimek charakteristický pro gombíky s geometrickým ornamentem.

Na základě elitnosti stojí tedy proti sobě dvě výrazné skupiny – zlaté nebo stříbrné artefakty vyrobené náročnými technologiemi a na druhé straně unifikované gombíky jednodušších výrobních postupů obvykle z pozlacené slitiny mědi. Mezi tyto dva protipóly potom spadá většina mikulčické produkce. Není pochyb, že se na jedné straně jasně rýsuje nejvyšší velkomoravská elita, kterou lze spatřovat v nositelích elitních gombíků. Naopak jako nositele druhé skupiny gombíků lze označit nejspíše zástupce mikulčických *familií* z řad nerodinných příslušníků nebo vzdálenější rodiny, kteří tvořili součást široce koncipované raně středověké domácnosti. Vysvětlení ale nemusí být jen takto prvoplánové. Pokud se vrátíme k teoretickému modelování, můžeme v „sériovosti“ a ztrátě exkluzivity a luxusu spatřovat rovněž chronologický aspekt šířícího se módního trendu. Z interpretačního hlediska bude důležité dále formulovat pohlaví a věk nositelů obou kategorií gombíků, a také upřesnit jejich lokalizaci v rámci mikulčické aglomerace.

4.2 NÁLEZOVÝ KONTEXT GOMBÍKŮ V HROBECH

Charakteristiky náleзовého kontextu gombíků nelze označit za funkční technická nebo technologická data, ale přesto mohou mít tyto okolnosti důležitou vypovídací hodnotu pro interpretaci. Merovejská pohřebiště v modelových studiích poskytla pestrou škálu spon v ženských hrobech, oscilujících početně od jednoho po čtyři kusy a lokalizovaných v hrobě na více různých místech, zpravidla podle jejich typologického zařazení.¹⁴² Pokusila jsem se o podobnou analýzu počtu a umístění gombíků v mikulčických hrobech. Pro doplnění analyzuji dále jejich současný výskyt s korály. Očekávám, že výsledky mohou pomoci při řešení praktické funkce gombíků a otázek spojených s jejich společenským významem.

4.2.1 Počet gombíků v hrobech

Gombíky se v mikulčických hrobech vyskytují průměrně lehce pod hranicí dvou kusů na jeden hrob; rovnoměrně zastoupený je výskyt hrobů s jedním a se dvěma gombíky (tab. 18). V případech dvojic se obvykle vyskytovaly na oděvu dva kusy tvořící jeden pár, výjimečně byla dvojice seskládána ze dvou nepárových exemplářů (ztráta, poškození párového kusu, nedůležitost párovosti ze společen-

142 Brather 2004, 393–394, Tab. 11.

TAB. 18: Průměrný počet gombíků v jednom hrobě v aglomeraci Mikulčice (včetně zázemí). Gombík – gomb.

Σ gomb. v jednom hrobě	Σ hrobů akropole	% zastoupení ze všech hrobů s gomb.	Σ hrobů podhradí	% zastoupení ze všech hrobů s gomb.	Σ hrobů zázemí	% zastoupení ze všech hrobů s gomb.	Celkem hrobů	% zastoupení ze všech hrobů s gomb.
1	47	41 %	32	48 %	10	31 %	89	42 %
2	53	46 %	25	38 %	18	56 %	96	45 %
2 (pár)	47	41 %	24	36 %	15	47 %	86	40 %
2 (není pár)	6	5 %	1	2 %	3	9 %	10	5 %
3	8	7 %	4	7 %	2	6 %	14	6 %
4	4	3 %	3	5 %	2	6 %	9	4 %
5	3	2 %	-	-	-	-	3	2 %
6	1	1 %	1	2 %	-	-	2	1 %
Celkem	116	100 %	66	100 %	32	100 %	214	100 %

ských/chronologických důvodů?)¹⁴³. Vzhledem k na-
proště převaze těchto dvou množstevních kategorií
se domnívám, že představují standardní způsob
použití gombíků. Násobné páry gombíků nebo tro-
jice gombíků ve funkční poloze¹⁴⁴ interpretuji jako
doklad více kusů oděvu s aplikovanými gombíky.
Pokud se objeví v hrobě více než 4 kusy gombíků
(to je případ pěti mikulčických hrobů: 318, 396A,
472, 505 a 118/VI), zpravidla se jeden či více kusů
nacházely v nefunkční poloze. Výjimku tvoří pouze
hrob 318 s aplikací trojice polyedrických gombíků
uprostřed hrudi, které byly po bocích doplněny pá-
rem gombíků s celoplošnou granulací.

Z analýzy počtu gombíků v hrobě v závislosti
na jejich typologickém zařazení (tedy použité
šperkařské technologii) je zřejmé, že poměr gom-
bíkových solitérů i dvojic je relativně rovnoměrný
u gombíků s pájenou i s tepanou výzdobou (tab. 19).
Mírná převaha solitérů v případě gombíků s tepa-
nou výzdobou může být způsobena zkreslením
kvůli vynechání hrobů s více než dvěma kusy
gombíků z analýzy.¹⁴⁵ V nálezovém souboru se ov-
šem jasně vyrýsovalo několik typologických sku-
pin, které se této obecné charakteristice vymykají.
Solitéry se objevují výrazně častěji mezi gombíky
s vertikálním žebrováním a s pájenými puklicemi.
O něco méně významnou převahu mají gombíky
s celoplošnou granulací a hrubou řídkou granu-
lací ve skupině gombíkových dvojic. V souboru ná-
lezů se nezobrazuje jednoznačná souvislost mezi
praktickými charakteristikami jednotlivých typů
gombíků a jejich počtem v hrobě. Nezdá se tedy
pravděpodobné, že by bylo možné počítat s odliš-
nou množstevní aplikací gombíků na oděv podle

šperkařské techniky použité ke ztvárnění jejich
povrchu (a s tím související velikosti či materiálu).
Proměny v početním zastoupení vybraných typů
artefaktů v hrobech dávám do souvislosti spíše se
společenským významem gombíků a jejich odliš-
nou chronologií.

Proměny funkce gombíků je ale možné na-
vázat i na jiné technologické parametry. Jedním
z nich jsou různé varianty záchytného systému
gombíku. Analogicky je možné vzít za příklad du-
alitu byzantských závěsků (*pendilii*), které mívaly
pohyblivý záchytný mechanismus, a naopak kulo-
vitých či hřibovitých oděvních spínadel, která mí-
vají vždy pevné ouško hodící se lépe k jejich provlé-
kání textilním poutkem. Je tedy možné, že i pevná
dělená ouška gombíků (varianta B záchytného
mechanismu) souvisí spíše s jejich spínací funkcí,
zatímco pohyblivá kruhová ouška jištěná poutkem
(varianta A záchytného mechanismu) odpovídají
jejich použití ve funkci závěsků. Tyto rozdíly by
mohly být podpořeny odlišným početním výsky-
tem gombíků s různými závěsy v hrobech. V sou-
vislosti s touto hypotézou jsem porovnávala s vari-
antami záchytných systémů právě počet gombíků
(tab. 20). Výsledkem je skutečně konstatování pa-
trných souvislostí mezi nepohyblivým záchytným
systémem B a uložením pouze jednoho gombíku
do hrobu (respektive tří gombíků - párové dvojice
a jednoho solitérního s pevným ouškem). Zároveň
tento jev nepřevažuje výrazně a mezi nálezy se lze
setkat rovněž s pohyblivým poutkem u solitérního
gombíku i s pevnými poutky u gombíkových dvo-
jic. Situaci bych tedy interpretovala tak, že došlo
k proměně trendu v čase - tedy v určitém časov-
ém úseku skutečně převažovaly oděvy s jedním
gombíkem se záchytným mechanismem typu B,
ale nebylo tomu tak pořád. Jakým způsobem tato
interpretace zapadá do celkové vývojové koncepce
gombíků, formulují dále v kapitolách 4.4.8 *Specifi-
kace modelu relativní chronologizace velkomorav-
ských gombíků* a 5.1 *Praktická funkce gombíků*.

143 Využití nepárových gombíků můžeme očekávat spíše v méně
elitních hrobech, kde pozůstali neměli při sestavování hro-
bové výbavy tak bohaté možnosti výběru.

144 Definice v následující kapitole 4.2.2 *Poloha gombíků v hrobě*.

145 Nejčastější kombinací v případě gombíkové trojice je sestava
tvořená párem gombíků s tepanou výzdobou a solitérem
s pájenou výzdobou; jejich započítáním by se početní dispo-
porce obou skupin zřejmě vyrovnaly.

TAB. 19: Typologické zařazení gombíkových dvojic a solitérů.

Typ gombíku/Počet gombíků v hrobě	1	%	2	%	2 (pár)	%	2 (není pár)	%
Nezdobené	2	4 %	8	6 %	8	100 %	-	-
S tepanou výzdobou - vertikální žebrování	5	11 %	4	3 %	4	100 %	-	-
S tepanou výzdobou - rostlinný ornament	18	39 %	56	41 %	52	93 %	4	7 %
S tepanou výzdobou - zoomorfní ornament	4	8 %	5	3 %	4	80 %	1	20 %
S tepanou výzdobou - antropomorfní ornament	-	-	2	1 %	2	100 %	-	-
S tepanou výzdobou - geometrický ornament	3	7 %	14	10 %	12	86 %	2	14 %
S tepanou výzdobou celkem	30	65 %	81	58 %	74	90 %	7	10 %
Granulované - celoplošná granulace	2	4 %	14	10 %	10	71 %	4	29 %
Granulované - hrubá řídká granulace	1	2 %	11	8 %	10	91 %	1	9 %
Granulované - maková granulace	4	8 %	13	9 %	12	92 %	1	8 %
Filigránní - s filigránními dráty	1	2 %	8	6 %	8	100 %	-	-
Filigránní - s filigránními plíšky (= dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
Filigránní - s puklicemi	6	14 %	4	3 %	4	100 %	-	-
S pájenou výzdobou celkem	14	30 %	50	36 %	44	88 %	6	12 %
Celkem ³	46	100 %	139	100 %	126	91 %	13	9 %

Tab. pozn. 3 Z celkového počtu gombíků „vypadly“ hrobové celky s násobnými kusy a páry.

TAB. 20: Souvislost počtu gombíků v hrobě a konstrukce závěsného systému pro pohřebišť z akropole a podhradí Mikulčic (mimo zázemí).

Σ gombíků v hrobě	Záchytný mechanismus A	% ze všech v dané kategorii	Záchytný mechanismus B	% ze všech v dané kategorii	Záchytný mechanismus C	% ze všech v dané kategorii	Nevím	% ze všech v dané kategorii	Celkem
1	12	15 %	18	23 %	4	5 %	45	57 %	79
2	58	37 %	48	31 %	5	3 %	45	29 %	156
3	9	25 %	10	28 %	4	11 %	13	36 %	36
4	10	36 %	9	32 %	-	-	9	32 %	28
5	6	40 %	4	27 %	1	7 %	4	27 %	15
6	6	50 %	2	17 %	2	17 %	2	17 %	12
Celkem	101	-	91	-	16	-	118	-	326

4.2.2 Poloha gombíků v hrobech

Od počátků zpracování velkých centrálních velkomoravských pohřebišť se hovoří o výskytu gombíků v oblasti klíčních kostí, respektive u krku či po bocích lebky. Početní převaha gombíků nacházených v horních partiích trupu, krku a v blízkosti lebky je opravdu drtivá. Tento převažující výskyt označují tedy za tzv. funkční polohu, tj. umístění gombíků odpovídá jejich obvyklé aplikaci na oděv, do kterého byl zemřelý oblečen (tab. 21). Nezabývá se přitom odchylkami v poloze, které souvisí s postdepozičními procesy, při nichž docházelo při rozkladu těla,¹⁴⁶ nebo byly způsobené aktivitou hlodavců.

¹⁴⁶ Polohové transformace skeletu ovlivňují i posun hrobové výbavy (např. Prokeš 2007, 17–28). Jedná se typicky o posun jen jednoho z páru gombíků, případně u solitérního kusu o posun gombíku jako jediné části hrobové výbavy. Podrobnější výzkum polohy by byl možný u nového výzkumu pohřebišť za přítomnosti antropologa a s detailním dokumentováním nálezových okolností. U starších výzkumů - jako v případě Mikulčic - není navzdory dílčí fotodokumentaci přesnější interpretace polohy možná.

Poloha - stejně jako počet - gombíků v hrobě souvisí nepochybně se stříhem oděvu, kterému se budu podrobněji věnovat ve shrnutí této kapitoly. Interpretačně zajímavá je ovšem rovněž skupina gombíků, které se ve funkční poloze nenacházely. Ne vždy je možné rozhodnout, zda je neobvyklá poloha gombíku výsledkem procesů následujících po uložení hrobového celku nebo byly na neobvyklém místě uloženy záměrně. V některých případech je ale jasné, že výjimečné umístění gombíků bylo záměrem pozůstalých. Typickým příkladem je uložení gombíku/ů v textilním/koženém váčku, obvykle s dalšími artefakty; jedná se o mikulčické hroby 250, 271 (zde byly součástí váčku v mužském hrobě i náušnice), 472 nebo 10/VIII. Jeden z nejvýraznějších hrobů od mikulčické baziliky, hrob 505 s párem gombíků v nefunkční poloze, ale do této kategorie zřejmě nespádá. Dospělá žena byla vybavena mimořádně elitní hrobovou výbavou, mj. také šesti gombíky, včetně páru zlatých dvouplášťových exemplářů. Dva páry byly součástí oděvu a našly se ve funkční poloze blízko klíčních kostí. Poslední pár - mimořádně velké a kvalitní exempláře

TAB. 21: Poloha gombíků v hrobě (na akropoli a v podhradí Mikulčic).

Poloha	Σ nálezů	%
Funkční poloha	247	76 %
Nefunkční poloha	26	8 %
Nevím	53	16 %
Celkem	326	100 %

TAB. 22: Počet hrobů se společným výskytem gombíků a korálů.

Lokalizace/ Typ gombíků	Plechové gombíky	% (ze všech hrobů s gombíky)	Skleněné gombíky	% (ze všech hrobů s gombíky)
Mikulčice, akropole	6	5 %	2	2 %
Mikulčice, podhradí	2	3 %	3	5 %
Mikulčice, zázemí	9	28 %	2	6 %
Dolní Věstonice	8	12 %	26	39 %

s celoplošnou granulací – byl umístěn u levého chodidla zemřelá a nebyl tedy součástí oděvu, který by měla na sobě oblečený.¹⁴⁷

Interpretace neobvyklého způsobu uložení gombíků může být navázaná jak na symbolickou rovinu ve smyslu deponování milodaru, tak na rovinu společenského významu. První možnost předpokládám u předmětů uložených hromadně v textilním nebo koženém obalu. Ukrytý depozit svědčí dle mého názoru spíše o intimní formě osobního daru. Společenský aspekt spatřuji potom v náleзовých okolnostech hrobů, které obsahují nadprůměrný počet gombíků, přičemž některé se vyskytují ve funkční a jiné v nestandardní poloze. Důležitá je přitom podle mého názoru absence obalu, který by bránil společenské performanci ukládané výbavy.¹⁴⁸ To je patrné zejména u hrobu 505, kde byl třetí pár gombíků uložený (zřejmě volně) u nohou ženy. V souladu s teoretickým modelem¹⁴⁹ lze takový pohřeb interpretovat jako příklad záměrného zdůraznění významu pohřbeného jedince a velikosti ztráty způsobené jeho odchodem ze strany pozůstalých formou navýšení jeho hrobové výbavy.

4.2.3 Společný výskyt gombíků s korály v jednom hrobě

Opakující se kombinace hrobové výbavy, které vytvářejí ustálené kolekce, představují důležité prameny pro chronologizaci a rekonstrukci původního oděvu.¹⁵⁰ Do souvislosti s výskytem gombíků bývají dávány zejména skleněné korály z náhrdelníků. Jak gombíky, tak korály, se nacházejí

shodně v partiích horní části trupu a v okolí krku a hlavy. V některých případech se podařilo prokázat zavěšení gombíků do náhrdelníku, a to u skleněných gombíků (viz kapitoly 4.1.9 *Detekce textilních reziduí v souvislosti s gombíky* a 5.1 *Praktická funkce gombíků*). Souběžný výskyt korálů s gombíky ale principálně nemusí reprezentovat vždy součásti náhrdelníků. Ze Starého Města – Na Valách interpretoval V. Hrubý náleзовé okolnosti gombíků z hrobů 25/48 a 33/48 jako doklad zavěšení korálů mezi nimi.¹⁵¹ Tento prvek není raně středověké oděvní kultury cizí. Známe jej z dochovaných oděvů jak z Asie, z kavkazské obchodní stanice Moščevaja Balka,¹⁵² tak z vikingské módy, kde se ale místo knoflíků používaly spony.¹⁵³ Pokusila jsem se tedy ověřit, nakolik se kryje výskyt korálů s gombíky v mikulčických hrobech a co z toho plyne pro oděvní kulturu Velké Moravy. Vzhledem k prokázanému výskytu skleněných gombíků v náhrdelnících jsem přidala do analýzy rovněž tuto typologickou skupinu gombíků.

Společný výskyt plechových gombíků a korálů je doložený na mikulčických pohřebištích v případě 17 hrobů (tab. 22). Na akropoli a v podhradí se jedná pouze o zlomek z celkového počtu nálezů gombíků. Navíc plechové gombíky objevené ve stejném hrobě jako skleněné korály většinou vykazují různá specifika, takže se jeví přímá souvislost obou skupin artefaktů jako spíše nepravděpodobná.¹⁵⁴ Naopak v mikulčickém zázemí procentuální zastoupení paralelního výskytu plechových gombíků a korálů výrazně stoupá téměř ke třetině celkového počtu všech hrobů s plechovými gombíky. Co se

147 Vzhledem k tomu, že se gombíky nacházely u sebe, je pravděpodobné, že zde nebyl uložen celý další oděv, ale jen samotné artefakty.

148 Lze samozřejmě namítnout, že obaly nemusely být archeologickým výzkumem zachyceny, stejně tak, jako mohlo být bohatství vloženo do váčku demonstrováno před uložením hrobu specifickým rituálem.

149 Halsall 2009, 207–208.

150 Macháček et al. 2016, 75; Chorvátová 2018, 125–137.

151 Hrubý 1955, 414, 415.

152 Ierusalimskaja, Borkopp 1996, 46–47; Ierusalimskaja 2012, 61–62.

153 Kleeman 1992, 94–99; Martin 2000, 226–241.

154 Tři z těchto výskytů spolu zřejmě funkčně nesouvisí: v hrobě 271 u 2. kostela v Mikulčicích byl nalezen muž s plechovými gombíky, náušnicemi a korálky ve váčku. V hrobech 987 a 1182 od 3. kostela z téže lokality se korálky nacházely v neobvyklé poloze, respektive v zásypu hrobu. V dalších dvou hrobech se korály vázaly zřejmě spíše na současný výskyt lunice (hroby 1 od 2. kostela a 550 od 3. kostela).

týče skleněných gombíků, přibližně jedna pětina mikulčických hrobů, která jimi byla vybavená, obsahovala zároveň i skleněné korály. V absolutních číslech se ale jedná pouze o 7 hrobů, což koresponduje s celkově nízkým výskytem skleněných gombíků v Mikulčicích ve funérálním kontextu. Můžeme tedy konstatovat, že kombinace plechových nebo skleněných gombíků a korálů je v hrobech na akropoli a v podhradí Mikulčic ojedinělým jevem bez zjevné funkční souvislosti, výrazněji se zvyšuje pouze společný výskyt plechových gombíků s pájenými kroužky a korálů v zázemí hradiště.¹⁵⁵ Ani v jednom případě není v rámci aglomerace prokázáno navlečení gombíku do náhrdelníku.

Mikulčice ovšem nepředstavují lokalitu s výrazně zastoupenou módou náhrdelníků. Skleněné korály se objevují více mimo centrální pohřebiště. Typickým příkladem je pohřebiště v Dolních Věstonicích, které jsem si zvolila jako komparační celek (tab. 22). V trati Na pískách se souběh skleněných gombíků a korálů týkal přibližně poloviny ze 48 hrobů se skleněnými gombíky. Minimálně ve třech hrobech z této lokality bylo možné identifikovat gombíky jako součást původního náhrdelníku – kromě výše zmiňovaného hrobu 391/55 s dochovanou textilní šňůrou jde ještě o hroby 485/49 a 600/56, kde byly gombíky s korály spojeny korozními produkty. Část skleněných gombíků zde tedy nepochybně sloužila jako závesek v náhrdelníku, přestože se to nedá říci ani zdaleka o všech nálezech. Skleněné korály se na tomto pohřebišti objevily i v kontextu poloviny zdejších hrobů obsahujících gombíky s pájenými kroužky, ale v těchto případech není možné prokázat jejich funkci závesku.¹⁵⁶ Celkově jsou korály v Dolních Věstonicích více navázány na skleněné gombíky, včetně průkazného zavěšení skleněných gombíků do náhrdelníku.

Z analýzy výše uvedených lokalit vyplývá výrazná závislost společného výskytu gombíků a korálů na elitnosti pohřebiště. Zatímco na centrálních mikulčických pohřebištích je společný výskyt gombíků s korály minimální, v zázemí aglomerace se již objevují tyto artefakty v kontextu společné hrobové výbavy pravidelně a to stejné je možné uvést pro pohřebiště v Dolních Věstonicích. Vysvětlení se nabízí v podobě odlišné módy v rámci různých – sociálně diferentních – komunit. V souvislosti s lokalizací hrobů s gombíky a korály je ale patrná i typologická proměna gombíků. Náhrdelníky se tak stávaly součástí oděvu opatřeného vždy „nejlidovějšími“ gombíky, které odpovídaly

charakteru lokality, na níž se nacházely. Tedy v případě mikulčického zázemí jsou to plechové exempláře s kroužky (zatímco skleněné exempláře se zde obecně příliš nevyskytují), v případě Dolních Věstonic převažují v kombinaci s korály skleněné exempláře (ačkoliv plechové gombíky s kroužky se zde rovněž objevují v hojném počtu, ale představují zřejmě elitnější typ šperku).

Navlečení gombíků do náhrdelníků souvisí do určité míry zřejmě s upouštěním od původní funkce těchto artefaktů coby oděvní součásti. Svou roli zde může sehrávat rovněž chronologie, neboť dolnověstonické pohřebiště bylo intenzivně užíváno i po zániku Velké Moravy, což o většině mikulčických pohřebišť spolehlivě říci nelze.

4.2.4 Možnosti interpretace gombíků na základě intencionálních dat

Intencionální data, tedy takové údaje o hrobové výbavě, které ovlivnili svým výběrem pozůstalí v rámci pohřebního rituálu, jsou v této práci zastoupena analýzou počtu a polohy gombíků v hrobě a společného výskytu gombíků se skleněnými korály. Informační přínos těchto dat spatřuji v rovině rekonstrukce podoby a prostorového i časového vývoje velkomoravské módy, respektive v osvětlení interpretačních možností praktické funkce gombíků.

Počet a uložení gombíků v hrobě mají souvislost s oděvním střihem a proměnami velkomoravského oděvu stejně tak, jako byly proměny uložení merovejských spon interpretovány jako přechod od oděvního střihu peplosu k tunice.¹⁵⁷ Mikulčická pohřebiště poskytla značnou početní variabilitu gombíků, které v hrobech oscilují v rozmezí mezi 1 až 6 kusy. Téměř 90 % gombíků se ale nacházelo v hrobě v jednom nebo dvou zpravidla párových kusech. Domnívám se, že toto masivní zastoupení nízkého počtu gombíků je dostatečně vypovídající pro jejich obvyklý počet na velkomoravském oděvu. Vyšší čísla potom signalizují nejspíše vrstvení oděvu, na který byly gombíky aplikovány, respektive depozita gombíků mimo funkční polohy. Různé šperkařské techniky neznamenají v rámci celku výrazný rozdíl pro početní výskyt gombíků; jedinou výjimkou jsou skupiny gombíků s vertikálním žebrováním a s pájenými pukličkami, které se vyskytují výrazně častěji v hrobech v jednom kuse. Soliterní výskyt gombíků převažuje rovněž u exemplářů s nepohyblivým záchytným mechanismem, který interpretuji jako starší a konstrukční prvek související s funkcí gombíků coby oděvního spínadla.

155 Výjimečný je bazilikální hrob 472, který kombinoval elitní a neelitní módu. Můžeme tak interpretovat raritní společný výskyt tří plechových zdobených gombíků, dvou skleněných gombíků a skleněných korálků.

156 Ungerma 2007, 131, 134–135; v přípravě.

157 Martin 1995, 42–47.

Proti početní variabilitě je poloha gombíků v hrobech relativně homogenní. Většinu odchylek od jejich uložení v oblasti ramen, krku, hlavy a hrudi lze vysvětlit v souvislosti s postdepozicičními procesy. Dokladem záměrné aktivity pozůstalých je uložení jednoho, ale častěji dvou gombíků jako součást váčku s cennostmi, případně úmyslná akvizice násobného páru gombíků samostatně v prostoru hrobové jámy. Zatímco důvody prvního způsobu deponování ve váčku spatřuji v rovině symbolického smyslu, druhé „viditelné“ deponium bych označila spíše jako doklad demonstrování společenského významu zemřelého/ho. Zajímavý je samotný fakt, že se gombíky objevují odejmuté z oděvu – pracovalo se s nimi v živé kultuře rovněž nezávisle na oděvním „nosičím“? Jako pravděpodobnější se zatím jeví vysvětlení, že se jednalo o součást „výbavy“ nebo rodinného bohatství, uchovávaného samostatně bez uchycení na oděv.

Co se týče podoby velkomoravského oděvu, jsme odkázáni na analogie v podobě dochovaného textilu ze severní Evropy, Egypta nebo Kavkazu,¹⁵⁸ na analýzy textilních reziduí nebo na nepočetnou ikonografii, ale o podobě oděvu částečně vypovídají rovněž gombíky. Kulovitá oděvní spínadla, jak je známe z Orientu, sloužila vždy k horizontálnímu spínání (výstřihů v partii krku nebo průstřihů mezi dvěma částmi oděvu).¹⁵⁹ Tyto předměty tedy nenesly váhu oděvu, ale pouze u sebe přidržovaly jeho sešité části. Vzhledem k tomu, že de facto žádný z gombíků nepředstavuje zvlášť pevný artefakt, který by mohl být výrazně zatěžován napínáním textilu, domnívám se, že i gombíky sloužily k úpravě výstřihů a průstřihů v partii hrudníku, klíčních kostí a krku. Střihově se nejspíš jednalo o volnou tuniku, neboť ke spínání vypasovaného oděvu (např. kaftanu) by bylo potřeba více drobnějších „knoflíků“ v celém prostoru hrudi a břicha, jak je to známé např. z hrobů v Birce.¹⁶⁰ Tunika měla zřejmě v oblasti výstřihu jeden či dva průstřihy, které byly sepnuté pomocí textilních poutek a gombíků.¹⁶¹ Zatím nejasnou otázkou zůstává aplikace gombíků bez spínací funkce.

Na základě konstantního umístění gombíků v hrobech a víceméně také dodržení jejich počtu v úrovni jednoho až dvou kusů po celou dobu je-

jich výskytu nepředpokládám radikální proměnu oděvního střihu, jako je to proklamováno v mero-vejském prostředí v souvislosti s variabilitou počtu a uložení tamějších spon. Je nicméně patrné, že gombíky s pevným záchytným mechanismem, ze kterých se rekrutují oděvní spínadla, se objevují častěji v hrobech jako solitéry. Z toho by se dal s opatrností vyvodit závěr, že se v průběhu 9. století zvyšovala obliba elitních oděvů se dvěma průstřihy nebo překládaným výstřihem (kde by mohly mít gombíky neustále rovněž spínací funkci), případně se rozšiřuje demonstrativní zavěšení gombíkových dvojic s pohyblivým záchytným mechanismem na oděv (bez ohledu na jeho střihové řešení?).

Na základě nízkého společného výskytu gombíků a korálů není pravděpodobné, že by gombíky sloužily k zavěšování korálových šňůr na hrudi, jako je to známo u ženského oděvu ze severní Evropy nebo Kavkazu.¹⁶² Korály představují samostatný oděvní prvek, vázaný spíše na méně elitní a venkovské prostředí s chronologizací volně přecházející do 10. století. Zavěšování gombíků do náhrdelníků lze interpretovat jako aspekt „lidové“ módy, který byl prokázán jen u skleněných gombíků. Móda využití náhrdelníku jako „nosiče“ pro oděvní spínadla či kulovitý šperk je dále typická v 10. století pro kulturní okruh Bjelo-Brdo. Z jihozápadního Slovenska tak máme doklady o zavěšování hřibovitých staromaďarských knoflíků, vertikálně dělených litých závesků a snad rovněž o náhrdelníkové aplikaci pozdních plechových gombíků pravděpodobně české provenience (více se tématu věnuji v kapitolách 4.4.4 *Jihozápadní Slovensko*, 4.4.7 *Regionální a nadregionální výskyt gombíků* a 5.2 *Společenský význam gombíků*).

4.3 POHLAVÍ A VĚK JEDINCŮ POHŘBENÝCH S GOMBÍKY

Po analýzách gombíků přistupuji ke komparaci jejich technických, respektive technologických dat a nálezového kontextu se základními demografickými údaji o jedincích pohřbených s gombíky. Jak uvádějí shodně autoři modelových teoretických studií, součástí hrobové výbavy je nutné posuzovat pro jednotlivé věkové kategorie a obě pohlaví jedinců s nimi pohřbenými zvlášť. Věk a pohlaví jsou totiž klíčové biologické parametry, které ovlivňovaly jak postavení jedince v živé společnosti, tak proces pohřebního ritu.¹⁶³ Propojení

158 Thomas 1990; Ierusalimskaja 1978; 2012; Ierusalimskaja, Borkopp 1996; Geijer 1938.

159 Naopak spony se užívaly rovněž ke spínání vertikálně navazujícího textilu – viz oděvní střih peplosu, případně spínání asymetricky uložených plášťů na ramení (Martin 2000, 226–241). Zároveň tak držely určitou váhu textilu, a pokud byly funkčně užívány, musely být pevnější konstrukce. Ztráta praktické funkce se projevila také proměnou konstrukční pevnosti (Martin 1995, 43).

160 Arbman 1940, Taf. 93; Geijer 1938, 143, 150, Taf. 33.

161 Možnosti spínání výstřihu řešil podrobně Z. Klanica (1970, 422); v poslední době rozpracoval podrobně oděvní střihy s využitím knoflíků T. Vlasatý (2018).

162 Pro Kavkaz: Ajbabin, Chajredinova 2009, 118, Taf. 146; Ierusalimskaja, Borkopp 1996, 46; Ierusalimskaja 2012, 61, 68, 74; pro severní Evropu: Martin 1995, 43–44; Jørgensen et al. 1997, 59, Fig. 46 (spony); souhrnně Krupičková et al. 2019, 87–106.

163 Halsall 1996, 11; 2009, např. 207; Distelberger 2004, 25–42; Brather 2004, 406–408.

artefaktů s jejich uživateli odkazuje interpretačně zejména do roviny společenského významu artefaktu, jehož rozkrytí by mělo být výsledkem této části práce.

Fyzická antropologie odhaduje věk v době smrti (*age-at-death*). Nejužší věkové nuance lze zachytit v dětském věku, kdy je možné – zejména u malých dětí – evidovat růstové faktory v rámci jednotlivých let, byť mohou být ovlivněny mírou stresu a zátěže. Přesnější určení věku v době smrti u dospělých je naopak problematické v důsledku velké variability procesu stárnutí a velice záleží na metodě, kterou je tento proces sledován.¹⁶⁴ Co se týče pohlaví, za nejspolehlivější místa kostry k jeho určení jsou považovány pánev, případně lebka u dospělých jedinců. Pro dětské hroby nejsou zatím známé dostatečně spolehlivé antropologické metody, proto se odhaduje pohlaví zpravidla pouze u dospělých jedinců.

Analýza pohlaví a věku jedinců pohřbených s gombíky probíhala na datech z mikulčické aglomerace. Pohlaví i věk byly pro mikulčická pohřebiště určovány primárně Milanem Stloukalem.¹⁶⁵ Revizní výzkum a odhad věku a pohlaví novými metodami proběhl u koster nalezených u 3. a 6. mikulčického kostela autorským kolektivem vedeným Petrem Velemínským (Národní muzeum) a Jaroslavem Brůžkem (Katedra antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty UK). Významným výsledkem revizního výzkumu bylo detekování jedinců starších 60 let díky speciálně vybraným metodám a identifikátorům. Zatímco M. Stloukal popsal v této věkové kategorii jen 6 jedinců od 3. kostela, E. Zazvonilová (et al.) řadí do této věkové kategorie 36 jedinců od 3. kostela a 18 jedinců od 6. kostela.¹⁶⁶ Změn doznala také demografická kategorizace věku, která pracuje s širšími intervaly: < 1, 1–4, 5–9, 10–14, 15–19, 20–29, 30–59, 60+.¹⁶⁷

Pro výzkum gombíků jsem definovala tři základní věkové kategorie, a to kategorii dospělých, juvenilních jedinců a dětí.¹⁶⁸ Do kategorie dětí byli zahrnuti jedinci s věkem odhadnutým v intervalech < 1, 1–4, 5–9, 10–14, juvenilní jedince představuje věkový rozptyl 15–19 let a věkový odhad 20+ je vyhrazen dospělým.¹⁶⁹ Na základě antropologického odhadu bylo možné vyčlenit rovněž genderové kategorie dospělých jedinců; pracuji tedy s kategoriemi dospělý muž, dospělá žena a dospělý neurčitelného pohlaví. V případě dětí a juvenil-

ních jedinců byly informace o pohlaví doplňovány na základě genderově specifické hrobové výbavy. Všechny kategorie byly sledovány samostatně pro tři prostorové okruhy aglomerace, tedy pro centrální akropoli, okolní podhradí a zázemí. Údaje o lokalizaci hrobu s gombíky tak doplňují spektrum informací vztahujících se k interpretaci společenského významu hrobů s gombíky.¹⁷⁰

4.3.1 Analýza výskytu gombíků podle pohlaví a věku pohřbených jedinců

Kategorie dospělých, juvenilních jedinců a dětí byly na pohřebištích mikulčické aglomerace zastoupeny přibližně stejným poměrem na akropoli, v podhradí i v zázemí. S tímto stavem ovšem nekoresponduje nálezová situace gombíků pro jednotlivé věkové kategorie (tab. 23, 24, 25 v samostatné sekci za textem).

V hrobech dospělých se s gombíky setkáváme ve větší míře pouze na akropoli, a to zejména na pohřebištích u 2., 3. a 11. kostela. V podhradí je výraznější zastoupení gombíků u dospělých patrné pouze kolem 9. kostela. V mikulčickém zázemí se gombíky v hrobech dospělých téměř nevyskytují. V dětských hrobech je možné pozorovat na jednu stranu úbytek gombíků směrem od centra k zázemí, ale na druhou stranu markantně roste celkový podíl dětí mezi jedinci pohřbenými s gombíky (ruku v ruce s tím, jak klesá procento hrobů dospělých s gombíky). Jakkoli je celkový poměr dospívajících na všech pohřebištích nízký, konstantně si udržuje tato věková skupina poměrně vysoké zastoupení hrobů s gombíky (být jde o jednotky hrobů). Obzvláště pozoruhodné je vybavení téměř třetiny juvenilních jedinců od 2. a 3. kostela na akropoli gombíky.

Návaznost výskytu gombíků na pohlaví pochovaného jedince hovoří pro častější výskyt v hrobech žen a dívek.¹⁷¹ V rámci mikulčické aglomerace bylo možné odhadnout pohlaví u 107 jedinců pohřbených s gombíky, tedy přibližně u poloviny. Třetinu z nich tvořili jedinci mužského pohlaví, dvě třetiny byly pohlaví ženského. Nejvyšší zastoupení měli jedinci mužského pohlaví s gombíky na akropoli, a to na pohřebištích u 2., 3. a 11. kostela. Tento jev se zvláště markantně projevil u dospělých mužů. Poměr dospělých mužů s gombíky na akropoli je téměř vyrovnaný vůči ženám s gombíky. Mužských jedinců s gombíky výrazně ubývá na podhradích a v zázemí jde o ojedinělé případy. Hroby jedinců ženského pohlaví jsou naopak relativně

164 Zazvonilová et al. 2020a, 259–268. Zde další relevantní literatura.

165 Stloukal 1963; 1964; 1967; 1969; Stloukal, Vyhnánek 1976.

166 Zazvonilová et al. 2020b, 88–89.

167 Zazvonilová et al. 2020b, 79.

168 Detailnější rozbor navazující například na antropology užívané věkové intervaly příliš tříštil nálezový fond, proto jsem od něj upustila.

169 Na tyto intervaly jsem převedla rovněž data od M. Stloukala.

170 Ve své práci používám tradiční dělení mikulčické aglomerace na akropoli, podhradí a zázemí, se kterým pracují rovněž antropologové (naposledy Velemínský et al. 2020, 387).

171 Chorvátová 2009, 14–15.

OBR. 17: Zlaté gombíky z mužských hrobů u 3. kostela.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 580; 2 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 425; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 380; 4 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 490; 5 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 300; 6 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 553. Foto J. Foltýn.

rovnoměrně zastoupené na akropoli, v podhradí i v zázemí. Co se ovšem liší, je věk žen s gombíky. Zatímco na akropoli dominují gombíky hrobům dospělých žen, na pohřebištích v podhradí přibývá dětí s ženskou hrobovou výbavou s gombíky. V zázemí již dívčí hroby zcela převažují. Domnívám se, že tato situace odpovídá prostorovým i chronologickým proměnám společenského významu gombíků, které se takto projevují jako sociálně citlivé identifikátory, jak popisují dále.

Po zpracování obecného přehledu výskytu gombíků v návaznosti na pohlaví a věk zemřelých se nyní pokusím tuto analýzu rozvést a porovnávat také jednotlivé kategorie technických, respektive technologických parametrů a nálezových okolností těchto artefaktů (tab. 26-34 v samostatné sekci za textem). Jako důležité charakteristiky gombíků s ohledem na identifikaci významu pohřbu, respektive sociálního prostředí zemřelého, jsem zvolila kombinaci antropologických dat jedinců pohřbených s gombíky s následujícími parametry gombíků - šperkařskou technikou a její náročností, materiálem použitým na jejich výrobu, velikostní kategorií gombíků a jejich počtem v hrobě. Pracuji nyní převážně nikoliv s počty hrobů s daným typem gombíku, ale s počty gombíků. V jednom hrobě se totiž mohla vyskytnout kombinace více gombíkových typů.

4.3.2 Šperkařské techniky aplikované na gombíky v návaznosti na věk a pohlaví

Základní dělení gombíků na exempláře s pájenou a tepanou výzdobou je poměrně homogenní v rámci genderových a věkových skupin jedinců pohřbených s gombíky, přesto jsou drobné nuance důležitým dílkem do interpretační skládačky.

Na mikulčické akropoli u 2. a 3. kostela vykazují nadprůměrně vysoké zastoupení pohřby dospělých žen s pájenými gombíky mimořádných kvalit: vždy se jedná o exempláře ze stříbra, zlateného stříbra nebo zlata, zpravidla také vyrobené složitou technologií (dvouplášťové, pukličkové,

s makovou granulací), doplněné o stříbrné exempláře s celoplošnou granulací. Celkem jde o 45 % ze všech zde uložených ženských hrobů s gombíky. Tyto gombíky se zpravidla nacházejí v hrobech v párech, výjimečně jde o jeden kus nebo jsou doplněny dalším kusem do trojice. V mužských hrobech na akropoli naopak gombíky s pájenou výzdobou nepřevažují. Objeví se pouze v 15 % hrobů, nevykazují tolik princip párovosti a působí poněkud roztržštěně, bez možnosti sledovat nějakou pravidelnost. Pokud bychom tuto skupinu rozšířili ještě o další elitní typy gombíků z mužských hrobů (např. gombíky s vertikálním žebrováním), vystoupí nám ze souboru zřetelně skupinka čtyř mužů od baziliky pohřbených s malými až středními gombíky ze zlata, které se nacházejí v hrobě v jednom kuse. Ve dvou případech jde o vertikálně žebrované gombíky (hroby 425 a 580, obr. 17: 1, 2) a ve dvou případech o gombíky s rostlinným ornamentem tepaným do zlata (hroby 380 a 490, obr. 17: 3, 4). K těmto mužům bychom mohli přiřadit ještě juvenilního muže s jedním zlatým gombíkem s ornamentální makovou granulací (hrob 300, obr. 17: 5). Do skupiny mužů se zlatými gombíky spadá rovněž hrob 553, který ale obsahuje párovou dvojici polyedrických gombíků kombinujících tepání a hrubou granulaci akcentující spoje ploch gombíků, na spodním pólu jsou tento exempláře opatřené skleněnou vložkou (obr. 17: 6). Mužské hroby na akropoli vykazují všeobecně převahu gombíků s tepanou výzdobou. Pokud vyjmeme exempláře s vertikálním žebrováním, jedná se vždy o kusy s rostlinnou ornamentikou malé až střední velikosti, které se zpravidla objevují v páru a bývají vyrobeny ze zlata či z pozlacené slitiny mědi. Naopak ženské hroby z akropole vykazují menší zastoupení gombíků s tepanými ornamenty - a to dokonce nejen procentuálně, ale i v absolutních číslech (14 kusů v ženských hrobech, 21 kusů v mužských hrobech). Analýzu přitom považuji za vzácně přesnou, protože odhadnout pohlaví nebylo možné pouze u jednoho hrobu dospělého. Tyto ženské i mužské elitní hroby jsou klíčové pro pochopení počátků gombíkové módy, kterým se

věnuji podrobně v kapitolách 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu*, 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze*, 4.4.10 *Proměny gombíků v prostoru a čase* a 5.2 *Společenský význam gombíků*. Zastoupení juvenilních hrobů je natolik nízké, že zde není možné data považovat za relevantní. Dětské hroby na akropoli kopírují do značné míry situaci u dospělých. Gombíky s pájenou výzdobou převažují v hrobech dívek podobným poměrem jako u dospělých žen. Proti dospělým ženám jsou ale dívčí hroby mnohem více vybaveny rovněž gombíky s tepanou výzdobou.

Na podhradí je obraz šperkařských technik poněkud odlišný. Tepané gombíky jsou zde zastoupeny rovnoměrně u obou pohlaví i různých věkových skupin. Výraznější výskyt pájených exemplářů lze spojit s juvenilními jedinci, kde je ale nutné počítat se zkrácením v důsledku zařazení pouhých 3 hrobů do analýzy. Vyšší výskyt pájených gombíků přetrvává také u dětí ženského pohlaví (přibližně půl na půl vzhledem k tepané výzdobě). U dospělých pohřbených na podhradí se gombíky s pájenou výzdobou téměř nevyskytují.

V zázemí dochází ke zdánlivému vzepětí módy gombíků s pájenou výzdobou, ale tento efekt je způsobený vysokým zastoupením gombíků s pájenými kroužky (obr. 9: 4b), tedy levnější napodobeniny elitních artefaktů, jak bude blíže popsáno např. v kapitole 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu*.

4.3.3 Náročnost šperkařských technik gombíků v návaznosti na věk a pohlaví

V rámci mikulčické aglomerace je možné sledovat jasnou souvislost mezi technologickou náročností zpracování gombíků a lokalizací pohřebiště. Pestrost je patrná zejména u gombíků s pájenou výzdobou, u kterých můžeme považovat za nejnáročnější výrobní technologie pájení filigránních plíšků do podoby dvojího pláště (obr. 9: 5), pájení samostatně tepaných pukliček (obr. 9: 6), případně skládání vzorů z drobné, tzv. makové granulace (obr. 9: 3). Tyto honosné typy pájených gombíků se u dospělé populace Mikulčic vyskytují pouze na akropoli, v dalších částech aglomerace z hrobů dospělých zcela mizí. Dětské a juvenilní hroby poskytují obraz poněkud posunutý - na podhradí se objeví několik hrobů obsahujících gombíky s náročnou pájenou výzdobou zařaditelných do kategorií infans a juvenis. Konkrétně se tyto hroby nacházely u 6. kostela (4 hroby), na Kostelisku (3 hroby) a u 9. kostela (1 hrob). V zázemí se náročné typy gombíků s pájenou výzdobou nevyskytují vůbec.

Z výrobně náročných gombíků je nejpočetněji zastoupený typ s pájenými pukličkami. Její výskyt

je vázán zejména na dospělé ženy z akropole, a dále na nedospělé dívky na akropoli a v podhradí. Pár těchto exemplářů obsahuje mj. také honosně vybavený ženský hrob 505 od baziliky (obr. 9: 6a). Z hlediska společenského významu gombíků můžeme očekávat jejich šíření směrem od dospělých k dětem a od centra směrem k zázemí, což by mohlo potvrzovat i rozložení výskytu pukličkových gombíků.

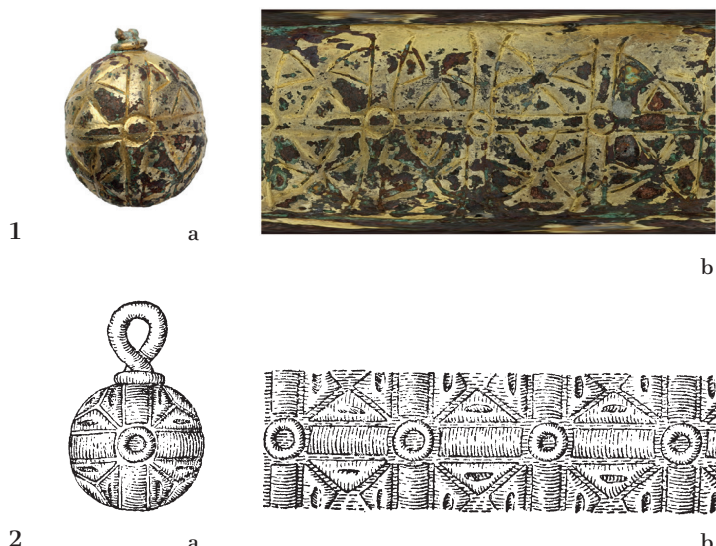
Obecně řadím do skupiny gombíků s pájenou výzdobou s méně náročnými výrobními postupy exempláře s celoplošnou granulací na kroužcích (obr. 9: 1), hrubou granulací (obr. 9: 2) a také s pájenými filigránními dráty (obr. 9: 4). Mezi dospělými jsou na akropoli zastoupeny první dvě kategorie. Gombíky s celoplošnou granulací jsou tu vždy vyrobeny ze stříbra a gombíky s hrubou granulací se de facto kryjí se skupinou tzv. lucerničkových artefaktů (obr. 9: 2a, b).¹⁷² Lze tedy říci, že všechny gombíky této skupiny na pohřebištích na akropoli jsou prezentovány elitními výrobky. Na podhradí gombíky s pájenou jednodušší výzdobou v hrobech dospělých téměř absentují (s výjimkou hrobu 1766 na Kostelisku); proměnou prochází jejich výskyt u dospělých v zázemí. Ačkoliv se jedná o malý vzorek tří kusů, jsou to všechno zástupci „lidového šperku“ v podobě gombíků s kroužky. U dětí je obraz gombíků s technologicky jednodušší pájenou výzdobou mírně odlišný. V dětských hrobech na akropoli se nacházejí jak elitní kusy vyrobené z drahých kovů v mimořádné řemeslné kvalitě, podobně jako u dospělých (např. zlaté páry z hrobů 440¹⁷³ a 531), tak zde nacházíme i průměrné gombíky, typicky s hrubou řídkou granulací vyrobené z pozlacené slitiny mědi. Děti na podhradí byly ještě vybaveny i několika elitními gombíky s pukličkami, a také gombíky s celoplošnou granulací, včetně stříbrných exemplářů (hlavní výskyt vykazuje 6. kostel a Kostelisko). Na Kostelisku se objeví i první hroby s lidovým šperkem - gombíky s pájenými kroužky z tordovaného drátu z pozlacené slitiny mědi. V zázemí už se vyskytují výhradně „kroužkové“ exempláře, z Panského sice ve stříbrném provedení, z dalších lokalit (Prušánky, Skalica) ale již ve známé jednoduché podobě. Juvenilní jedinci z podhradí ani ze zázemí nebyli vybavováni méně náročnými typy gombíků s pájenou výzdobou.

172 Formálně mám totiž s ohledem na převládající výrobní postup zařazené mezi gombíky s hrubou granulací rovněž kusy lucerničkové a pár polyedrických gombíků z hrobu 553, reálně je ovšem třeba je přiřadit k vysoce elitním kusům.

173 Tento pár gombíků je jediným bezesporu elitním představitelem gombíků s aplikací kroužků - byl vyroben ze zlata a filigránní kroužky byly doplněny mimořádně zdařile aplikovanými dalšími tordovanými a perlovými dráty. Interpretovala bych jej jako vzor pro výrobu levnějších napodobenin; opět je to jeden z adeptů na zařazení mezi importy.

OBR. 18: Gombíky se schématem v podobě geometrického obrazu - příklad unifikované oděvní součásti.

1 - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 989/57, foto J. Foltýn; 2 - Skalica, Kopečnica, mohyla 12, podle Budinský-Krička 1959, Abb. 30: 3.

Tepanou ornamentiku nelze en bloc kvalitativně rozdělit bez detailního technologického průzkumu. Jednoduše vydělitelnou kategorií jsou gombíky s vertikálním žebrováním. Jejich nejvýraznějšími zástupci jsou dva zlaté kusy z mužských hrobů 425 a 580 u 3. kostela tepané do tří čtvrtin z jednoho kusu plechu a překryté límcem (konstrukční varianta B), s konkávně prohýbanými stěnami vzniklými zpracováním plechu z vnitřní strany (obr. 17: 1, 2). Tyto exempláře rozhodně není možné zařadit mezi výrobně jednodušší typy z důvodu náročného způsobu vytepání pláště z jednoho kusu plechu. Ostatní gombíky s vertikálním žebrováním jsou většinou vyrobeny klasicky ze dvou polokoulí tepáním z vnější strany (konvexní utváření stěn) ze stříbra nebo slitiny mědi a jejich výskyt není vysoký v žádné věkové ani genderové kategorii. Relativně jednoduchá výroba a zároveň zastoupení tohoto typu v provedení z (někdy pozlacené) slitiny mědi v několika dětských hrobech v zázemí by mohlo svědčit o konsolidaci dalšího zástupce spíše „lidového“ šperku.

Jednoduššími gombíky s tepanou výzdobou jsou jednoznačně kusy s geometrickou výzdobou, někdy jen rytou. Tento typ se dále rozpadá na dílčí skupiny. Gombíky, jejichž plášť je dělený na osm polí (obr. 18), vykazují zajímavou koncentraci na pohřebišti u 2. kostela. Jedná se o skupinku dětských hrobů 64, 91, 95 a 136, dále vesměs nevýrazně vybavených. Jeden exemplář téhož typu pochází z hrobu ženy 1958 na Kostelisku, vybavené dále dvěma stříbrnými hrozníčkovými náušnicemi. Poslední pár exemplářů tohoto typu byl v rámci zázemí mikulčické aglomerace objeven v mohyle 12 ve Skalici (obr. 18: 3) u juvenilního muže, jehož hrob obsahoval dále sekeru, trmen (?) a další pár gombíků se stylizovanými antropomorfními motivy. Tato výrobně jednoduchá skupina

gombíků je zcela unifikovaná, což je podle mého názoru dokladem „lidového“ a sériově vyráběného typu artefaktu. Další typ gombíků s geometrickým ornamentem představuje výzdoba tvořená průběžným motivem. Objevuje v hrobě 133 u 2. kostela na akropoli (obr. 19: 1) a rovněž v hrobě 42/VI u 6. kostela v podhradí (obr. 19: 2a, b). V zázemí se objevil jeden exemplář v hrobě 3 u kostela sv. Margity (obr. 19: 3)¹⁷⁴ a z mikulčických Valů pochází ještě nelokalizovaný sídlištní nález (obr. 19: 4). Exempláře od sv. Margity a z hrobu 42/VI jsou vlastně jednoduchou a schematizovanou alternativou srdcovitého meandru, a je možné, že tento dílčí vzor další jmenované exempláře neuměle napodobují (viz výrobní chyba u gombíku 572/60 z hrobu 42/VI, obr. 13: 2). Mezi gombíky s geometrickou výzdobou dále řadím i motiv spirál (obr. 20), který z mikulčické aglomerace pochází ze tří hrobů (544 od baziliky, 1526 od 12. kostela a mohyla 2 ve Skalici). Zastoupení mají tyto gombíky dále na pohřebišti Na Valách ve Starém Městě, kde se v hrobě 317/49 nalezl dokonce stříbrný pozlacený pár, tedy možný vzor pro výrobu dalších ze slitiny mědi.

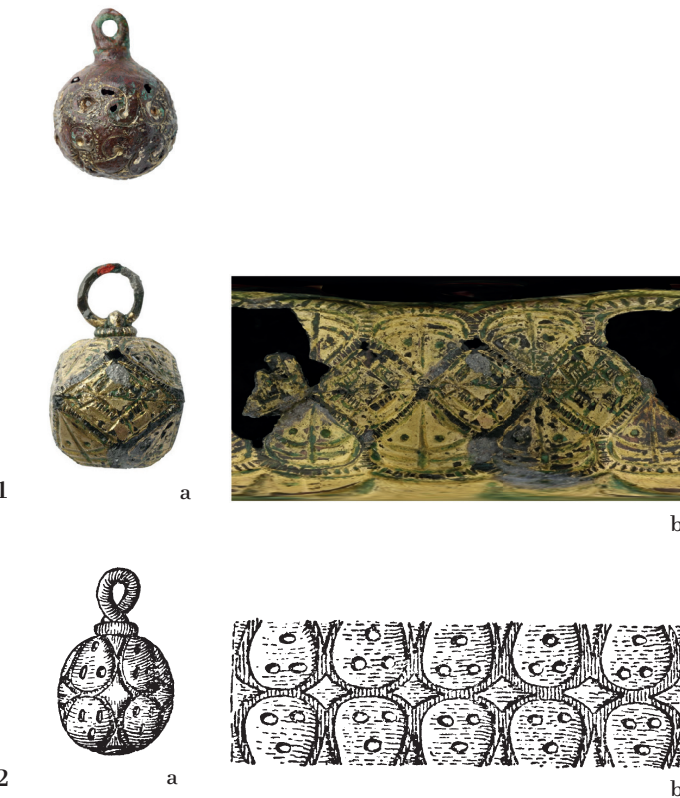
U dvou nejméně početně zastoupených typů gombíků s tepanou výzdobou, totiž s antropomorfními a zoomorfními motivy, je obtížné definovat elitnost i návaznost na některé skupiny nositelů. Oba antropomorfní páry byly vyrobeny ze slitiny mědi. Polyedricky utvářená dvojice byla objevena v blíže neurčeném dětském hrobě 170 od 3. kostela (obr. 21: 1), druhý hrob byl již zmíněný výše – jedná se o mohylu 12 ve Skalici, pod kterou byl pohřben juvenilní muž (obr. 21: 2). Dva gombíky pocházející

¹⁷⁴ Tento exemplář je téměř analogický ke gombíku z hrobu 42/VI u 6. kostela; ani jeden z dvojice neměl u sebe v hrobě shodný párový exemplář.

OBR. 19: Gombíky s průběžným schématem a geometrickým ornamentem.

1 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 133, foto J. Foltýn; 2 - Mikulčice, 6. kostel, hrob 42/VI, foto J. Foltýn; 3 - Kopčany, sv. Margita, hrob 7, podle Baxa et al. 2010, obr. 12a; 4 - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 988/57, foto J. Foltýn.

OBR. 20: Gombík s geometrickým spirálovým ornamentem.

Mikulčice, 12. kostel, hrob 1526. Foto J. Foltýn.

OBR. 21: Gombíky s antropomorfním ornamentem.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 170, foto J. Foltýn; 2 - Skalica, Kopečnica, mohyla 12, podle Budinský-Krička, 1959, Abb. 30: 2.

z akropole vykazují náročnější výrobní technologii i kvalitnější provedení výzdoby, což vzhledem k výskytu druhého páru na lokalitě v zázemí nepřekvapí. Mezi gombíky se zoomorfním motivem patří jeden kus nalezený v sídlištním kontextu a dalších dvanáct, které pochází z hrobů. Jejich nejvyšší funerální koncentrace - sedm kusů ze čtyř hrobů - pochází z pohřebiště od baziliky. Pět exemplářů nese vyobrazí ptáka umístěného ve schématu arkády, medailonu nebo sítě (obr. 22: 1, 2), další exem-

pláře jsou pokryty tepáním se stylizovanou rostlinnou výzdobou, která přechází do motivu ptačích a rybích/hadích hlaviček (obr. 22: 3, 4). Jediný exemplář z hrobu 64/IV od čtvrtého kostela nese vyobrazení čtyřnohého zvířete (obr. 22: 5).¹⁷⁵ Tyto gombíky byly vyrobeny v polovině případů z pozlacené

¹⁷⁵ Motiv byl dlouho interpretován jako znázornění beránka (Poulik 1975, 93), podrobná nová interpretace motivu viz Kohoutková 2008, 93-95.

slitiny mědi, dosahují malých velikostí a objevuje se na nich spíše jednodušší provedení ornamentu. Druhá polovina byla vyrobena ze stříbra, přičemž tři z těchto gombíků (včetně jednoho sídlištního nálezu) dosahují kategorie velkých rozměrů, pravidelného od rozvržení dekoru a lze je označit za elitní kusy. Gombíky se zoomorfním ornamentem z akropole nepřevažují v žádné věkové skupině ani u jednoho pohlaví. Naopak jde o pestrou skladbu jedinců, mezi které patří jeden dospělý muž, jedna dospělá žena, juvenilní žena a dvě děti (z nich je minimálně jedna dívka). Další čtyři exempláře pocházejí ze tří hrobů v podhradí (6. kostel, Kostelisko, Klášterisko). Tentokrát se jednalo výhradně o starší děti - dívky. Nízký počet exemplářů se zoomorfní a antropomorfní ornamentikou hovoří o krátké oblibě jejich ukládání do hrobů. Důvodem mohly být jak změny v důrazu kladeném na ornamentiku, tak také jejich případné pozdní datování. Každopádně právě z důvodu jejich nízkého počtu nejsou tyto gombíky vhodné pro detailní analýzu.

Naopak nejpočetnější skupinou gombíků z Mikulčic vůbec jsou exempláře zdobené tepaným rostlinným ornamentem. Tato skupina zahrnuje kompletní paletu schémat - arkádu (obr. 11: 1), medailon (obr. 11: 2b), srdcovitý meандр (obr. 11: 3) i různá provedení průběžných schémat (obr. 11: 4a, 4b, 4d) a schéma sítě (obr. 11: 5b, 5c). Obsahuje rovněž nejširší možnou variabilitu kvalitativního, velikostního a materiálového provedení. Gombíky tohoto typu se vyskytují u obou pohlaví a věkových skupin s výjimkou situace v zázemí. Zde se výrazně snižuje počet gombíků s rostlinným ornamentem obecně a tato forma výzdoby zcela mizí u dospělých jedinců. Masivní výskyt rostlinného ornamentu je patrný naopak na akropoli. Týká se to jak absolutního počtu exemplářů (61 kusů), tak i procentuálního zastoupení v hrobech, které osciluje u různých věkových skupin mezi 30 až 40 % z celkového počtu hrobů s gombíky. V podhradí je procentuální situace stejná, ale v absolutních číslech je vidět vysoký úbytek hrobů dospělých (celkem se jedná o čtyři exempláře pocházející ze tří hrobů). Nejoblíbenějšími schématy jsou arkáda s výskytem 28 kusů v 18 hrobech, v těsném závěsu je potom srdcovitý meандр, který se nacházel v 15 hrobech dohromady ve 27 kusech. Menší zastoupení měla schémata medailonu (8 kusů ve 4 hrobech) a sítě (5 kusů ve 3 hrobech). Ojedinelé se objeví motivy stojící na pomezí rostlinného ornamentu - např. stylizovaná výzdoba doplněná o zoomorfní motiv ryby/hada (hrob 508 u 3. kostela) nebo geometrizovaný srdcovitý meандр (hroby 42/VI od 6. kostela a 3 od sv. Margity). Hlavní typy schémat nejsou zastoupeny na mikulčických pohřebištích rovnoměrně, rozdíly jsou pozorovatelné především na akropoli a v podhradí. Na akropoli je jednoznačně

1

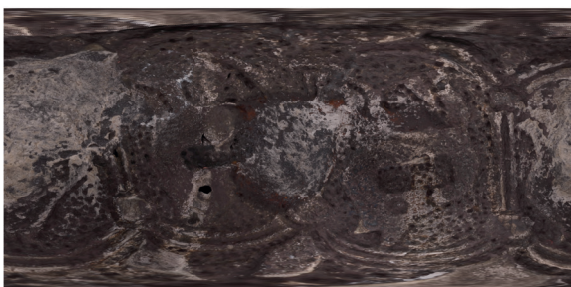
2

3

4

5

OBR. 22: Gombíky se zoomorfním ornamentem.
 1 - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1729; 2 - Mikulčice, Klášterisko, hrob 1314; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 675; 4 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 508; 5 - Mikulčice, 4. kostel, hrob 64/IV. Foto M. Bárta, výpočet modelu J. Šindelář.

OBR. 23: Zlaté nezdobené gombíky. 1 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 2032, foto M. Bárta; 2 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 71, foto J. Foltýn.

OBR. 24: Pár zlatých dvouplášťových gombíků - nejhonosnější velkomoravské gombíky nalezené v hrobě 505. Foto J. Foltýn

nejtypičtější schéma srdcovitého meandru, které má výraznou procentuální převahu v hrobech dospělých, kde tvoří polovinu všech gombíků s rostlinnou výzdobou, zatímco arkáda zde dosahuje ve výskytu jedné pětiny. V hrobech dětí z akropole se poměr srdcovitý meandr versus arkáda vyrovnává a obě schémata mají výskyt kolem 40 %. K dalšímu posunu dochází při přechodu na podhradí. Srdcovitý meandr mizí zcela z hrobů dospělých, a pouze jeden výskyt můžeme připisat schématu arkády v hrobě mladé ženy u 6. kostela.¹⁷⁶ Srdcovitý meandr ustupuje také z dětských hrobů, ve kterých ale přetrvává schéma arkády (dokonce ve vyšším absolutním počtu než na akropoli), konkrétně na nekropolích u 6. kostela, ale také na Klášteřsku a Kostelisku. Dovolila bych si tuto situaci interpretovat nejen jako doklad změny sociálního prostředí, ale rovněž chronologického vývoje. Interpretace je postavena na principu šíření napodobenin artefaktů od nejvyšší nobility mezi širší elitu a další společenské skupiny. Proměna schémat rostlinného ornamentu tak může odrážet trend, přesouvající se z akropole do podhradí. Více se věnuji tématu dále v kapitole 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu*. Vzhledem k nízkému

výskytu dalších schémat rostlinných ornamentů s nimi nelze obdobným způsobem pracovat.

Nezdobené plechové gombíky pochází z Mikulčic ze 14 hrobů (obr. 8). Všechny je možné zařadit mezi technologicky jednoduché exempláře. Z kategorie neelitních artefaktů se ale vymykají díky výrobnímu materiálu 4 zlaté malé kusy objevené v dětských hrobech u 2. kostela (obr. 23). Jediný stříbrný nezdobený exemplář (dnes neexistující), který je mi z mikulčického souboru gombíků známý, pochází z hrobu 512 u baziliky, kam byla uložena dospělá žena. Další nezdobené gombíky z mikulčické aglomerace byly vyrobeny z pozlacené slitiny mědi. Pouze v jednom hrobě s takovým gombíkem byla pohřbena dospělá žena (Skalica, mohyla 4, hrob 3), jinak všechny hroby náležely dětem.

4.3.4 Materiál gombíků v návaznosti na věk a pohlaví

Materiál – tedy kov použitý na výrobu plechových gombíků – představuje další důležitý identifikátor společenského postavení jedinců s gombíky. Zlato se ve velkomoravském prostředí váže výhradně na nejvyšší elitu, čemuž odpovídá fakt, že mikulčické gombíky vyrobené ze zlata se vždy nacházely v hrobech na akropoli. Typickým příjmcem gombíku z nejcennějšího kovu byl dospělý

¹⁷⁶ Je to vůbec jediný hrob dospělé osoby s gombíky z tohoto pohřebiště, 118/VI, do kterého byla uložena mladá žena s rekordními 6 gombíky a vyrovnala se tak početně téměř nejvýraznějšímu ženskému hrobu na akropoli – hrobu 505.

muž - stalo se tak v pěti hrobech od baziliky, které zpravidla obsahovaly jeden kus gombíku (hroby 380, 425, 490, 580), v jednom případě gombíkovou dvojici (hrob 553) (obr. 17: 1-4, 6). Převahu mužských hrobů se zlatými gombíky doplňuje ještě juvenilní jedinec mužského pohlaví (hrob 300) (obr. 17: 5). Všechny zlaté gombíky spadají mezi velikostně malé artefakty. Typologicky to byly ve dvou hrobech gombíky s vertikálním žebrováním, ve dvou hrobech s tepaným rostlinným ornamentem (jediné dva zlaté exempláře s tepanou rostlinnou výzdobou z Mikulčic), dále solitérní kus s makovou granulací a pár gombíků se vzácnou kombinací hrubé granulace, tepaného ornamentu a skleněné vložky. V podílu zlatého kovu v hrobech mužské nobility spatřují silný společenský podtext, umocněný rovněž výskytem zlatého gombíku s vertikálním žebrováním v nejvýznamnějším interiérovém bazilikálním hrobě 580 (obr. 17: 1). Zlato obsahovaly rovněž tři ženské hroby - ve dvou případech šlo o hroby dospělých žen, trojici uzavírá pohřeb starší dívky. Dospělé ženy se zlatými gombíky představují vůbec nejlépe vybavené hroby žen na akropoli. Hrob 505 byl již výše zmiňován několikrát a jeho dvouplášťové zlaté gombíky představují vrchol raně středověkého šperku nalezeného ve střední Evropě (obr. 24). Hrob 318 byl situován do pravé lodi interiéru bazilikální stavby a je to jediný ženský hrob z tohoto hlavního chrámového prostoru. Žena byla uložena do hrobu se třemi zlatými polyedrickými gombíky se skleněnými vložkami (obr. 25: 1), které známe v řadě napodobenin. Několik hrobů s obdobnými gombíky z pozlacené slitiny mědi se našlo přímo v Mikulčicích (hroby 271 a 498, obr. 25: 2, 3), ale i na dalších pohřebištích (např. Pohansko u Břeclavi, Rebešovice, obr. 25: 4). Juvenilní žena z hrobu 440 měla u sebe pár zlatých gombíků, rovněž zmíněných již výše, které jsou luxusní obdobou gombíků s pájenými kroužky (obr. 26: 1) a snad mohly sloužit jako vzor pro výrobu dalších početných exemplářů (obr. 26: 2). Z přehledu zlatých gombíků je zřejmé, že se mohly stát typologickým vzorem pro celou řadu odvozených artefaktů. V méně náročně zpracovaných a technologicky zjednodušených variantách ze stříbra nebo pozlacené slitiny mědi jsou známé jak gombíky s vertikálním žebrováním, tak polyedrické (lucerničkové) kusy; gombíky s napájenými kroužky se staly vysloveně oblíbeným lidovým šperkem. Tepané motivy se naopak přemístily z ojedinelých zlatých exemplářů na pláště stříbrných gombíků a ovládly zřejmě na určitou dobu hradištní módu.

Stříbro se jako surovina pro výrobu gombíků nachází opět nejčastěji na akropoli, kde tvoří v průměru polovinu všech gombíků právě stříbrné exempláře. Jejich zastoupení podle věku a pohlaví není rovnoměrné. Výraznou skupinu tvoří

OBR. 25: Zlaté polyedrické gombíky z hrobu 318 uvnitř 3. kostela a jejich napodobeniny.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 318, foto J. Foltýn; 2 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 271, foto J. Foltýn; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 498, foto M. Bárta; 4 - Břeclav-Pohansko, první kostel, hrob 205, foto M. Bárta.

zejména hroby dospělých žen, které zpravidla obsahují gombíky s pájenými pukličkami, případně s tepaným rostlinným ornamentem nebo jde o gombíky pokryté celoplošnou granulací. U mužů supluje stříbrný materiál z části zlato, ale také slitina mědi - tyto materiály se naopak vyskytují v ženských hrobech na akropoli v menším množství. Oproti dospělým se vyšší procentuelní zastoupení stříbra v dětských hrobech týká chlapců. U dívek byl zase vyšší průměrný počet gombíků v hrobech v pestřejší typologické škále (včetně pájených exemplářů, které se v hrobech chlapců nevyskytovaly). Stříbro představovalo rovněž nejčastější materiál gombíků v hrobech juvenilních na akropoli. Lokality na podhradí poskytly rovněž početný soubor stříbrných gombíků. Jejich výskyt byl

OBR. 26: Zlaté gombíky s pájeným filigránem a granulací z hrobu 440 z pohřebiště u 3. kostela a příklad odvozené napodobeniny.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 440, foto J. Foltýn;
2 - Mikulčice, Panské, hrob 76, foto M. Bárta.

ale selektivně vymezen věkovou kategorií – se stříbrnými gombíky byly pohřbívány především děti, chlapci i děvčata. Pokles procentuálního zastoupení stříbra je patrný u juvenilních jedinců z podhradí a graduje ve věkové kategorii dospělých, kam spadá pouze jeden stříbrný exemplář. V zázemí se objevily stříbrné gombíky ve třech dětských hrobech – pár stříbrných exemplářů s kroužky pochází z Panského, u Kačenárně v Kopčanech se jednalo o jeden exemplář s pájenými pukličkami a jeden stříbrný gombík pochází rovněž z Prušánek II (hrob P220). Z mikulčické aglomerace známe také několik kusů gombíků z pozlaceného stříbra, a to výhradně z akropole. Tato technologie ale zůstala okrajovou, zřejmě z důvodu vysoké hodnoty stříbra, které bylo oblíbené i bez dalších náročných povrchových úprav.

Slitiny mědi byly vůbec nejčastějším materiálem na výrobu mikulčických gombíků. Tuto skupinu lze dále rozdělit na exempláře s pozlaceným povrchem a na kusy bez zlacení pláště. Na akropoli a v podhradí naprosto převládají pozlacené gombíky, nezlacená alternativa je zastoupena jen jednotkami exemplářů. V zázemí se poměr zlacení překlápí a převažují naopak gombíky ze slitiny mědi bez pozlaceného povrchu.¹⁷⁷ U dospělých dominuje pozlacená slitina mědi na podhradí. Na akropoli se tyto gombíky nacházely více v hrobech mužů (ženy z akropole vykazují vyšší zatoupení stříbrných gombíků). U dětí je výskyt na akropoli a v podhradí vyrovnaný; na akropoli je opačný rozdíl mezi pohlavími než u dospělých – pozlacené měděné exempláře převažují v hrobech dívek a u chlapců

je více zastoupeno stříbro. Tepané gombíky ze slitin mědi představují širokou typologickou paletu a vyskytují se v rámci akropole a zázemí v podstatě na všech pohřebištích. Nejvíce se objevují kolem 2., 3., 6., 11. a 12. kostela, a také na Kostelisku. Pájené exempláře se objevují na shodných lokacích, navíc přibývá Klášteřisko (gombíky s kroužky). Procentuálně je ale pájených exemplářů ze slitin mědi méně než tepaných ze stejného kovu. Lze zároveň poznamenat, že gombíky vyrobené ze slitiny mědi nemají žádný vysloveně osobitý šperkařský projev, jak je to u zlatých nebo stříbrných exemplářů. Tj. ke všem typům jsou dohledatelné předlohy v gombících vyrobených z drahých kovů. Potvrzuje to logický předpoklad, že měď představovala finančně dostupný a snadno zpracovatelný materiál, který se využíval jako alternativa k drahým kovům zejména v méně elitním prostředí.

Ze slitin mědi byly vyrobeny i sporadicky se na Moravě objevující lité gombíky. Z mikulčického zázemí vím o jediném exempláři – z hrobu 78 na lokalitě Prušánky II (obr. 2: d). Jedná se o netypický masivní litý exemplář s odsazeným límcem s ouškem (nejde tedy o klasický litý gombík hřibovitého tvaru). Do hrobu s ním bylo uloženo dítě s ženskou pohřební výbavou v podobě tzv. podunajského šperku.

V rámci mikulčické aglomerace se objevily rovněž skleněné gombíky (obr. 1: 1), a to převážně v dětských hrobech v rámci celé aglomerace. U 3. kostela se jednalo o tři hroby malých dětí (hrob 472 kombinoval netypicky elitní a neelitní módu). Stejně tak na podhradí se většina skleněných gombíků nacházela v dětských hrobech a pouze ve třech hrobech dospělých, shodou okolností ve dvou od 9. kostela (včetně mužského hrobu 128/IX – jinak jsou skleněné gombíky vázány na hroby dívek a žen). Nejvíce skleněných gombíků pochází z dětských hrobů v zázemí, kde tvořily téměř třetinu všech gombíků v dětských hrobech.

¹⁷⁷ Jedná se o makroskopický průzkum, respektive častěji o rekonstrukci vlastností na základě dokumentace – většina mikulčických gombíků, které nebyly vyrobeny z drahých kovů, totiž shořela. Část gombíků ze zázemí jsem tedy popisovala jen na základě publikací. Je možné, že došlo k setření původního zlacení, které by bylo možné zachytit mikroskopicky, nebo nebyl údaj o materiálovém složení do záznamu zapsán správně.

Naopak v hrobech dospělých ze zázemí skleněné gombíky zcela absentují. Nabízí se srovnání s dolnověstonickou nekropolí, odkud pochází vůbec nejrozsáhlejší soubor skleněných gombíků, ale většinou zde postrádáme antropologické údaje o pohřbených. Přesto, kde jsou tyto údaje uvedeny, případně rozměry hrobové jámy vylučují pohřeb dospělého, poukazují data na převahu nedospělých jedinců pohřbených se skleněnými gombíky.¹⁷⁸

Další alternativou ojedinělého výskytu „gombíků“ jsou olovené lité exempláře z hrobu 10/VIII u 8. kostela (obr. 2: 3c).¹⁷⁹ Nálezy podobných artefaktů interpretovaných jako závěsky jsou známe z více lokalit, byly již vícekrát popsány a chronologicky determinovány jako zástupci typologicky výrazného, nicméně zřejmě nedlouho travajícího horizontu hrobů na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období.¹⁸⁰

Posledními a poněkud kuriózními představiteli kovových kulovitých artefaktů z Mikulčic jsou železné gombíky. Slovo kuriózní volím z toho důvodu, že tyto exempláře již bez výjimky fyzicky neexistují a v inventárních knihách jsou vždy zakresleny v korozním balu, který neumožňuje bližší tvarovou identifikaci. Ponechala jsem je ve svém přehledu mezi gombíky, ale je docela pravděpodobné, že se jednalo ve skutečnosti o rolničky.¹⁸¹ Každopádně je jich známo z Mikulčic 7 kusů, které pocházejí ze 6 hrobů (v jednom případě se jedná o sídlištní nález). Pouze jednou šlo o hrob dospělé osoby – ženy – ostatní nálezy se nacházely v dětských hrobech, a to u 2. a 11. kostela, na Klášteřisku a především na Kostelisku (3 hroby).

4.3.5 Velikost gombíků v návaznosti na věk a pohlaví

Velikost gombíků je výrazně odstupňována podle lokace v rámci Mikulčic, ale výkyvy jsou patrné i v souvislosti s věkem a pohlavím. Je nutné podotknout, že velikostně mohly být hodnoceny průměrně dvě třetiny exemplářů, což je méně než u většiny jiných sledovaných technických dat. Nejvíce gombíků velké velikostní kategorie se nacházelo na akropoli, vlastně se mimo akropoli vyskytl jen jeden hrob s velkými gombíky (hrob 1314 na Klášteřisku). Na akropoli se vyděluje skupina dospělých a juvenilních žen, které mají co do počtu velkých gombíků výraznou převahu nad ostatními demografickými kategoriemi. V hrobech dospělých mužů se naopak objevují převážně malé, ale rovněž středně velké gombíky. Tento jev souvisí

do určité míry s vysokým výskytem zlatých exemplářů malých rozměrů v mužských hrobech na akropoli, naopak ženské hroby na akropoli byly vybavené většinou stříbrnými gombíky, které dosahují zpravidla velkých rozměrů. U dětí na akropoli souvisí materiálové složení gombíků rovněž s jejich převládající velikostí. Je to patrné u chlapců, kteří představují skupinu vybavenou ve většině velkými gombíky, což koresponduje s vysokým výskytem stříbrných exemplářů v jejich hrobech. Dívčí hroby obsahovaly nižší počet stříbrných gombíků proti chlapcům a v převaze jsou u nich průměrně menší gombíky ze slitiny mědi. Dokonce by mohla naprostá absence velkých exemplářů zrcadlit společenskou realitu, že totiž byly dívkám do hrobu dávány záměrně spíše menší gombíky z horšího kovu. Tuto situaci by zdánlivě podporovaly i nálezy okolnosti v podhradí, kde jsou všechny chlapecké hroby vybavené středními gombíky, zatímco u dívčích převažuje malá velikost – a to tentokrát při shodném poměrném zastoupení výrobního materiálu (stříbra a mědi) u obou pohlaví. Společenský význam bychom ale měli dedukovat obezřetně, protože interpretace vychází z omezeného množství dětských hrobů, u kterých bylo možné určit pohlaví (a shodou okolností jsou mezi neurčenými hroby poměrně výrazně zastoupeny nálezy velkých, respektive středních gombíků).

Posuny ve velikosti gombíků lze tedy dávat přesvědčivě do souvislosti se změnou výrobního materiálu, což interpretuji jako kombinovaný sociálně-chronologický parametr, kterému se budu věnovat v dalších částech práce, zejména v kapitolách 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu* a 5.2 *Společenský význam gombíků*.

4.3.6 Počet gombíků v hrobě v návaznosti na věk a pohlaví

Gombíky se v mikulčických hrobech vyskytují průměrně lehce pod hranicí dvou kusů na jeden hrob; běžný je výskyt také jednoho exempláře, ale lehce převažují dvojice gombíků ukládané ve shodných párech. Z pokusů o sledování závislosti počtu a párovosti gombíků na věku a pohlaví s nimi uložených jedinců se objevily dva významnější clustery. Za prvé je v hrobech dívek a žen průměrně mírně vyšší počet gombíků na jeden hrob. Je to způsobeno jednak tím, že v ženských hrobech se častěji objevila kumulace výrazně vyššího množství gombíků (4–6 kusů), ale výsledek odráží i reálně mírně vyšší výskyt hrobů s jedním gombíkem mezi muži. Genderové vymezení vyššího výskytu hrobů s jedním gombíkem u mužské populace se týká dospělých i nedospělých jedinců. Druhý cluster představuje snižující se procento párovosti gombíků v hrobech

178 Ungerma n v přípravě.

179 Kouřil 2008, 71–73.

180 Ungerma n 2007, 136.

181 Ungerma n v přípravě.

dospělých jedinců směrem od akropole k zázemí. Zatímco na akropoli mají svůj párový gombík více než dvě třetiny kusů, v podhradí necelá polovina a v zázemí je to jen třetina. Oba popsané shluky souvisí zřejmě se socio-chronologickými procesy. Zatímco jeden gombík v hrobech mužů na akropoli může souviset s počátky gombíkové módy nejvyšších elit, nepárové exempláře z podhradí a zázemí mohou být naopak dokladem postupného pronikání elitní módy mezi nižší společenské vrstvy, pro které nehrála roli přísnější oděvní pravidla vyhrazená elitám. Násobné počty párů či vyšší počet gombíků obecně se vyskytují u dětí ve všech částech aglomerace, u dospělých výrazně více na akropoli. Počty gombíků v hrobech obou pohlaví v různých věkových skupinách jsou nicméně v rámci celé aglomerace poměrně homogenní. Výkyvy od průměru je možné v některých případech vysvětlit také malým počtem analyzovaných hrobů v dané skupině v kombinaci s jiným mimořádným aspektem (zpravidla jeden extrémně gombíky vybavený hrob ovlivní počet celé malé skupiny).

Pokud bohatství hrobové výbavy souvisí s významem pohřbeného jedince,¹⁸² násobné počty párů gombíků lze interpretovat jako záměr pozůstalých zdůraznit význam pohřbeného a velikost ztráty z jeho odchodu. Vzhledem k tomu, že gombíky byly především součástí oděvu, mohlo se tak dít vrstvením oděvu zemřelého.¹⁸³ Tedy, dovolím si interpretaci, že počet gombíků, odpovídající jedné vrstvě oděvu je 1 nebo 2 kusy. U mužů se častěji objevuje aplikace pouze jednoho kusu gombíku, jinak nejsou genderové ani věkové rozdíly významné. Přidáním dalších kusů oděvu (s gombíky) do hrobu dochází ke zvýšení počtu gombíků v hrobě, a to s možným cílem zdůraznění významu zemřelého, respektive ztráty z jeho odchodu (odlišný oděv zemřelých při „zimních“ pohřbech zůstává hypotetickou otázkou). Stejný význam mělo v některých případech uložení násobných párů gombíků samostatně v „nefunkční“ poloze. Nejvýznamnějším příkladem je mikulčický hrob 505. Dospělá žena byla vybavena zřejmě vůbec nejelitnější hrobovou výbavou ve své genderové (a chronologické) skupině z celých Mikulčic, mj. šesti gombíky, a to dvěma dvouplášťovými zlatými a dvěma páry stříbrných exemplářů.¹⁸⁴ Dva páry byly součástí oděvu a našly se v tzv. funkční poloze blízko klíčních kostí. Poslední pár - exempláře s celoplošnou granulací -

byl umístěn u levého chodidla zemřelé a nebyl tedy součástí oděvu, který by měla na sobě oblečený a šlo zřejmě o formu, jak vyjádřit význam pochovávané osoby pro komunitu.

4.3.7 Gombíky jako identifikátor sociálního statusu

Při analýze gombíků v souvislosti s demografickými charakteristikami jedinců s nimi pohřbených se objevilo ve zpracovávaném souboru několik nápadných shluků dat, představovaných konkrétními druhy artefaktů navázaných na specifické věkové a genderové kategorie nositelů. Tyto skupiny jsou podle mého názoru obrazem jednotlivých společenských vrstev, které jsou zároveň proměnlivé v čase. Na prvním místě bych uvedla skupinu mužů se zlatými - obvykle nepárovými a malými - gombíky z akropole. Dále jde o výraznou skupinu dospělých (respektive juvenilních) žen i několika dívek z akropole vybavených stříbrnými gombíky s náročnou pájenou výzdobou, zpravidla pukličkovou - této skupině „vévodí“ ženské hroby 318 a 505, které byly vybaveny násobnými páry honosných gombíků, včetně zlatých exemplářů. Samostatně skupiny tvoří rovněž nositelé různých druhů tepaných gombíků s rostlinnou ornamentikou, jejichž obliba se „přelévá“ mezi věkovými a genderovými skupinami na akropoli a v podhradí. A v neposlední řadě jde o skupiny nositelů gombíků neelitního charakteru, objevující se zejména v zázemí (gombíky s pájenými kroužky), ale rovněž na akropoli prezentované několika hroby dětí (gombíky s geometrizovanou výzdobou, skleněné gombíky).

Jak z těchto skupin vytvořit smysluplný obraz, který by mohl postihnout někdejší realitu? Zkusím si pomoci v úvodu zmíněným teoretickým modelem. Budu vycházet z premisy, že se oděvní trendy šíří směrem od dospělých k dětem a z centra směrem k periferii (respektive od nobility k nižším společenským vrstvám)¹⁸⁵ a tento předpoklad se pokusím demonstrovat na nálezech gombíků.

Klíčové hroby mikulčické akropole byly zpravidla vybaveny gombíky - je to většina interiérových bazilikálních hrobů, ale i několik hrobových celků s mimořádnou výbavou v areálu pohřebiště. Právě zde můžeme hledat nositele nových trendů, nejvyšší elitu, jejíž móda byla následně napodobována dalšími společenskými skupinami. Tato nejvyšší elita musela mít rozsáhlé diplomatické kontakty a přístup k importům, disponovala drahými kovy a měla k dispozici nejlepší řemeslníky v rámci své komunity. Tyto parametry splňují

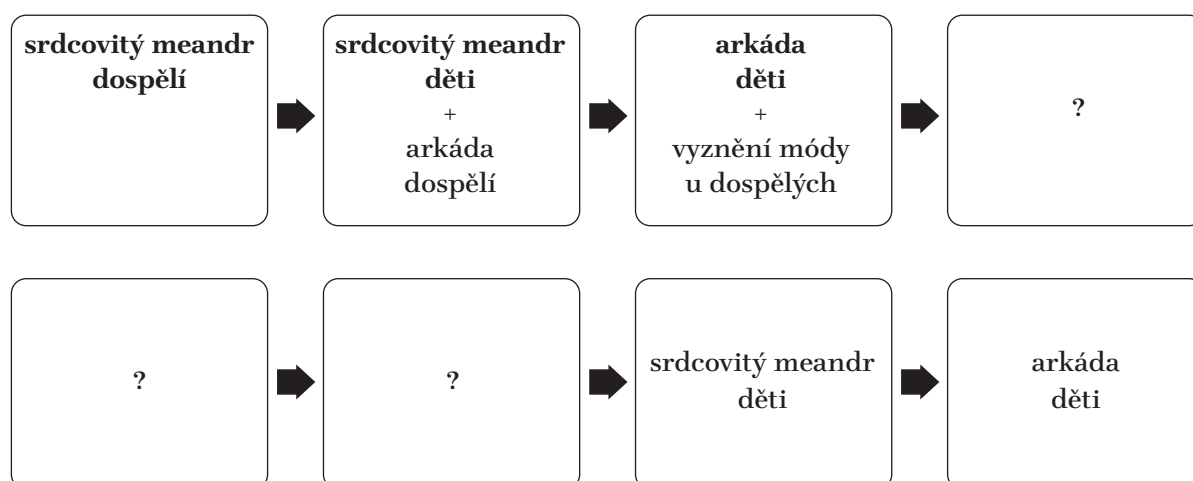
182 Halsall 2009, 207-208.

183 Oděv ostatně představoval ve své době značnou hodnotu i bez kovových doplňků, ale tyto aspekty pohřebního ritu není možné v našich klimatických podmínkách sledovat.

184 Minimálně dvouplášťová dvojice, ale snad i gombíky s celoplošnou granulací dělenou filigránem, můžeme označit za předměty mimořádné řemeslné a umělecké kvality. Pokud bych chtěla poukázat z Mikulčic na nějaké gombíky jako na importy, volba by padla přednostně na tyto dvě dvojice.

185 Ungerman 2005, 716-717.

TAB. 35: Vizualizace posloupnosti hlavních typů gombíků s tepanou výzdobou v Mikulčicích na akropoli (horní řádek) a v podhradí (dolní řádek).

zpravidla nositelé zlatých gombíků z akropole – mají k dispozici zlato, některé exempláře výbavy aspirují na importy (včetně gombíků), předměty z jejich výbavy jsou mimořádné řemeslné a umělecké kvality. Konkrétně mám na mysli skupinu mužů se zlatými gombíky a dvě ženy vybavené rovněž gombíky ze zlata (hroby 300, 318, 380, 425, 490, 505, 553, 580). Od těchto jedinců – společenských špiček – se trendy šířily mezi širší nobilitu a od širší nobility k jedincům na nižších společenských úrovních. Jako příklad je možné použít gombíky s pukličkami z hrobu 505, které odkazují k širší platformě hrobů žen s elitní výbavou – ke skupině dospělých žen s gombíky s pukličkovou výzdobou. Následně se pukličky na gombících objevují i v několika hrobech juvenilních jedinců a dětí, a to včetně podhradí.

Dalším příkladem šíření módních trendů je na akropoli identifikovatelná výrazná skupina dospělých s gombíky s tepaným rostlinným ornamentem ve tvaru srdcovitého meandru. Ženy jsou nositelkami středních a velkých stříbrných exemplářů, mužský hrob obsahoval střední exemplář. Výjimečně se objeví kusy mimořádné kvality, které mohly sloužit jako vzor (gombík z hrobu mladé ženy číslo 328); ale celkově je kvalitativní průměr vysoký. Srdcovitý meandr je hojně zastoupený i v hrobech dětí na akropoli, a to v podobě malých až středních exemplářů nižší kvality než v hrobech dospělých. Na podhradí už se setkáváme se srdcovitým meandrem jen v dětských hrobech, navíc ve výrazně nižším počtu než na akropoli. Paralelně se rýsuje jiná skupina tepaných gombíků s rostlinným ornamentem utvářeným ve schématu arkády. Na akropoli jsou v několika případech jejími nositeli dospělí obou pohlaví, ale především se jedná o děti. Na rozdíl od exemplářů se srdcovitým mean-

drem se nyní objevuje schéma arkády v podobě velkých exemplářů i v dětských hrobech. Na podhradí je arkáda známá pouze z dětských hrobů, s výjimkou jednoho kusu v hrobě mladé ženy od 6. kostela (hrob 183/VI).

Domnívám se, že v souladu se vstupním modelem jsme svědky prolínání sociálního a chronologického principu v zastoupení gombíků. Každý specifický trend (tedy v tomto případě módní varianta gombíku) začíná na akropoli u významných jedinců dospělého věku a přenáší se odtud do dalších skupin společnosti. Přímocíarost modelu je ale narušena vyzníváním výbavy v hrobech dospělých, zatímco vybavování dětských hrobů se udržuje ve společnosti déle. Konkrétní postupování módního trendu vyplývá z výše uvedeného příkladu gombíků s tepaným rostlinným ornamentem utvářeným ve schématu srdcovitého meandru a arkády. Nejprve se dostávaly do hrobů gombíky se srdcovitým meandrem dospělým jedincům na akropoli, následně také do dětských hrobů z akropole. Motiv srdcovitého meandru následně v módě vystřídal prvek tepané arkády. Gombíky se nicméně po krátké době přestaly dostávat do hrobů dospělých, ale udržují se v hrobech dětí na akropoli a v hojném počtu rovněž v podhradí (zejména 6. kostel, ale i Kostelisko a Klášteřisko). Tento postup jsem se pokusila vizualizovat (tab. 35).

Velké množství gombíků s tepaným rostlinným ornamentem vyrobených z různých kovů v odlišné kvalitě jsou dokladem módního trendu širšího okruhu elit Velké Moravy. Na produkci se rovněž muselo podílet více řemeslníků, což prozrazují i makroskopicky odlišitelné svébytné výrobní „rukopisy“, k jejichž detailní analýze by bylo zapotřebí intenzivní spolupráce se šperkařem a technologem.

4.4 LOKALIZACE A CHRONOLOGIE GOMBÍKŮ

Čas a prostor jsou základní předpoklady změn, včetně modifikací hmotné kultury; jsou to veličiny vymezující distribuci idejí a vznik stylových variant artefaktů. V čase a prostoru se měnily rovněž technologické a technické parametry gombíků, a proměňovali se jejich nositelé, věkově a genderově identifikovatelní na základě odhadů fyzické antropologie. První část této kapitoly je věnovaná časovému a prostorovému rozptylu gombíkovitých artefaktů od západní Evropy do střední Asie. Následně svůj výzkum přesunu na Velkou Moravu a budu sledovat zdejší regionální i širší střeoevropský výskyt gombíků a podle něj formulovat hlubší poznatky o velkomoravské společnosti. Poté se budu věnovat časovým proměnám gombíků na Velké Moravě. Jejich teoreticky vymodelovaný chronologizační potenciál na závěr této kapitoly verifikuji pomocí analýzy vertikální stratigrafie hrobů s gombíky od mikulčické baziliky.

4.4.1 Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze

V případě gombíků lze zřejmě sledovat několik impulzů, které dostaly příležitost k regionální transformaci na Velké Moravě. Podívejme se nejprve na funkčně blízké oděvní součásti užívané v raném středověku. Zatímco západní a severní Evropa je v této době orientovaná na sponovou módu a plechová dutá spínadla ani ozdoby nepoužívá,¹⁸⁶ jejich nálezy se koncentrují v oblasti jihovýchodní Evropy a odtud výskyt paralelně pokračuje dále do Asie. Jednoduché drobné kulovité artefakty s ouškem – většinou nezdobené s velikostí do 1 cm v průměru – jsou známy z prostoru Předního východu až střední Asie minimálně od 8. století.¹⁸⁷ Kovová spínadla paralelně provázely rovněž výskyt alternativ z organických materiálů¹⁸⁸ a vývoj vyústil v litá kovová spínadla vypasovaných oděvů kaftanovitěho typu (obr. 27: 2).¹⁸⁹ Do ideologického podhoubí gombíků můžeme dále zařadit duté plechové závěsky s pájenou výzdobou (*pendilia*), objevující se v řadě variant na honosném byzantském oděvu od středního byzantského období (obr. 27: 1).¹⁹⁰

Výzdobou a šperkařskými technikami gombíky souzní s dobovou nadregionální módou. Ta

se v ornamentice vyznačovala stylizovanými palmetami a dalšími rostlinnými motivy uspořádanými do sítí, kruhových medailonů či srdcovitého meandru, v zahraniční literatuře známých např. jako *Stäbchenrankenzier*, *S-Friese*, *Querband*, *Flächenornament*, *Streumuster*, *dreipaßförmiges Ornament*, apod.¹⁹¹ Na základě detailů výzdobných motivů a schémat gombíků se jeví ve svém uměleckém provedení jako nejbližší inspirační zdroje importovaná střeoaasijská postsasánovská toreutika (obr. 27: 3),¹⁹² vzory na asijském a byzantském hedvábí (obr. 27: 4)¹⁹³ či raně křesťanská církevní architektura Dalmácie a severní Itálie (obr. 27: 5).¹⁹⁴ Orientální toreutika představuje rovněž nejbližší analogii pro technologii ornamentálního tepání plechu, naopak pájená výzdoba v podobě aplikace filigránních drátů a granulace pochází z byzantského kulturního prostředí.¹⁹⁵ Omezená škála průkazných importů šperku a hedvábí, v kombinaci s úplnou absencí toreutiky na Velké Moravě a značnou vzdáleností nejbližších kamenných kostelů s aplikací zdobných kamenických článků nepřímě hovoří pro migraci samotných řemeslníků znalých módních motivů a osvědčených šperkařských technologií, a také pro bohatou diplomaticko-politickou fúzi evropských elit, včetně těch velkomoravských.¹⁹⁶

Je otázkou, nakolik pronikaly na Moravu již myšlenkově konsolidované impulsy a v čem je možné spatřovat vlastní velkomoravský styl. Na základě současného stavu poznání se jeví jako nejpravděpodobnější zrod plechových dutých ozdobných spínadel mimo území Velké Moravy (tab. 36). Z Balkánu známe z 2. poloviny 8. století a počátku 9. století několik nálezů plechových kulovitých závěsků – hladkých nebo s pájenou výzdobou – které by mohly odpovídat předloze velkomoravských gombíků. Z brestovackého rozrušeného pohřebiště pochází zlatý nezdobený „gombík“ (*kugelförmiger Anhänger*) s vysokým ouškem jištěným objímkou z perlového drátu, který dosahuje značných rozměrů (v. i s ouškem 2,7 cm, pr. 1,4 cm) (obr. 28: 1). Zdobenou alternativou z téže lokality je drobnější zlatý exemplář (v. i s ouškem 2 cm, pr. 1,05 cm) s napájeným perlovým drátem a granulací, který má vysoké zatočené ouško (obr. 28: 2).¹⁹⁷

186 Oděv území Franské říše vychází z tradice nošení oděvních spon, Martin 2000, 226–241.
187 Ierusalimská 1978, 183–211.
188 Aben 1979, 12–13; Ierusalimská 1978, 203; 2012, 75; Harrison 1986, 262–264; Réka 2015, 153–175.
189 Ierusalimská 2012, 144.
190 Bosselmann-Ruickbie v tisku.

191 Zahraniční terminologie viz práce Bühler 2014, 35, 48, Taf. 18: 1; Lennartsson 1997/1998, 448, 465.

192 Známá ve střeoevropském prostoru nejbliže Velké Moravě asi z rumunského pokladu ze Sannicolau Măre, viz např. Bühler, Freiburger 2018a, 2018b; obecně k sasánovské toreutice např. Masia-Radford 2013.

193 Ierusalimská, Borkopp 1996; Bier 2013.

194 Počátky velkomoravského šperkařství bývaly spojovány také s avarským původem, viz Szóke 1992, 862; oponentura viz Ungerma 2005, 716.

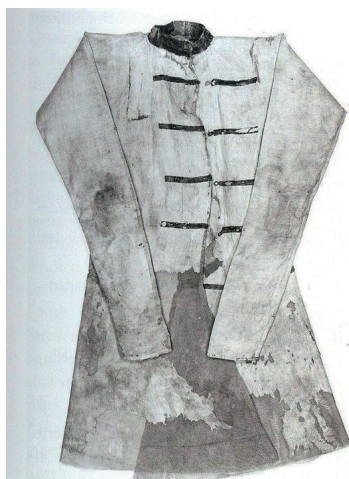
195 Ottenwelter et al. 2020, 12:145/20.

196 Podrobněji k tématu viz Krupičková 2020, 299–301.

197 Bühler 2014, 24–25, Taf. 11.

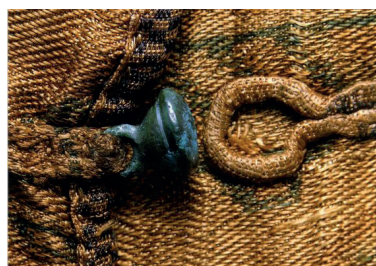
1a

2a

1b

2b

3a

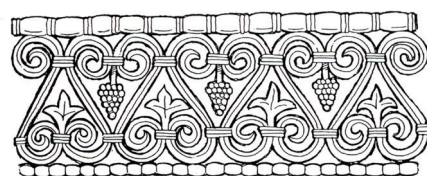
4a

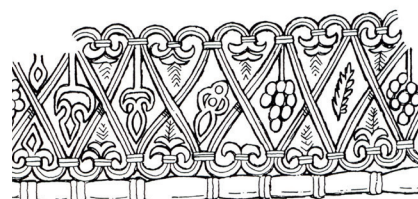
3b

4b

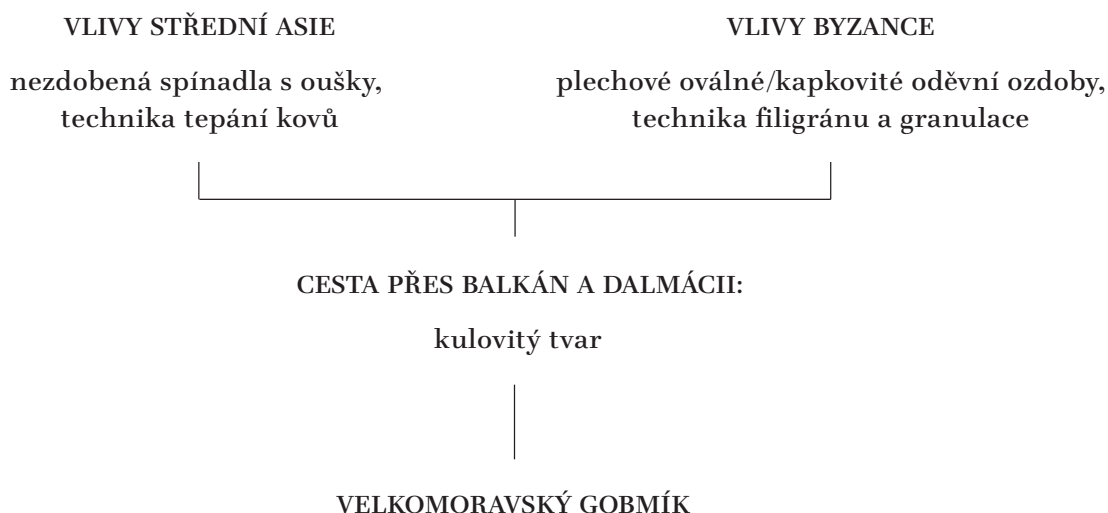
5a

5b

OBR. 27: Inspirační zdroje pro vznik gombíků? Funkční, technologické a výzdobné vzory. 1a - Kovová pendilia na šatu císařovny Theodory, mozaika z baziliky San Vitale, Ravenna (Itálie, rok 547), zdroj: Wikipedia, Mosaics of Justinianus and Theodora, photo b P. Milosevič [online]; 1b - pendilia z Preslavského pokladu uložená v Muzeu Veliki Preslav (Bulharsko, 10. století ?), foto: S. Steidel, archiv Römisch-Germanisches Zentralmuseum (RGZM); 2a - kaftan z lokality Moščevaja Balka (Rusko, 9. století), podle Ierusalimskaja, Borkopp 1996, 21; 2b - detail spinadla kaftanu ze střední Asie z 9./10. století, foto: Ch. von Virag, Abegg-Stiftung; 3a - postsasánovská toreutika s motivy palmet (Írán, kolem roku 600), zdroj: MIHO Museum [online]; 3b - postsasánovská toreutika s motivem ptáka s kapkou (Írán, 6.-7. století), zdroj: Christies.com [online]; 4 - hedvábí s kruhovými medailony z lokality Moščevaja Balka (Rusko, 9. století), podle Ierusalimskaja, Borkopp 1996, 63, 75; 5 - kamenná plastika (severní Itálie, 8. století), podle Bühler 2014, Taf. 18.

TAB. 36: Schéma původu gombíků.

OBR. 28: Balkánské vzory pro velkomoravské gombíky - malé zlaté kulovité plechové artefakty s pájenou výzdobou.

1, 2 - Brestovac (Chorvatsko), podle Bühler 2014, Taf. 11: 2, 7; 3 - Trilj, sv. Mihovil (Chorvatsko), podle Petrínek 2009, 199, Bild 55.

Nálezky z pohřebiště jsou typologicko-chronologickým rozbořením vesměs datovány do poslední třetiny 8. a počátku 9. století, kdy se zřejmě dostaly do hrobů.¹⁹⁸ Tyto kusy můžeme - spolu se známým příkladem páru zlatých „gombíků“ opatřených granulací na spodní polokouli z Trilje (obr. 28: 3)¹⁹⁹ - považovat za nejstarší dochované projevy zvětšování a aplikování pájené výzdoby u kulovitých tepaných dutých závěšků/spínadel. A lze je tedy označit za pravděpodobné nejbližší známé předchůdce velkomoravských gombíků.

Na Velké Moravě byly potom gombíky obohaceny o novou šperkařskou techniku tepání, uplatnily se na nich rovněž nové technologické postupy reprezentované pohyblivým závěsným mechanismem, otvory v plášti (s ohledem na bezpečnost při pájení²⁰⁰) nebo vkládáním předmětů

do plášťů (kvůli zvukovému efektu). Gombíky rovněž narostly do impozantní velikosti a získaly mimořádný společenský význam, odrážející se v hojnosti a variabilitě jejich výskytu. Gombíky můžeme tedy podle mého názoru označit za reprezentanty myšlenkové fúze, za dobré příklady přenosu idejí (*Ideen* S. Brathera) formou obchodně-politických impulzů (tab. 37 v samostatné sekci za textem). Jejich prostřednictvím vznikla regionálně-specifická oděvní ozdoba (*Stilvariante* S. Brathera), kterou představují tepané gombíky, nevyskytující se mimo území s přímým velkomoravským kulturním vlivem.²⁰¹

Zastavme se nyní u regionálně-specifických variant gombíků ve středoevropském prostoru. V případě jádrového území Velké Moravy v blízkosti center v povodí řeky Moravy je hmotná kultura natolik homogenní, že asi nelze pochybovat o regionální jednotě. Dosavadní výzkumy ukazují spíše na fakt, že pomyslná dělicí čára šla mezi centry a venkovem. Jednotlivé lokality se od sebe odlišovaly oděvem, reprezentovaným v hrobech šperkem a oděvními součástmi tzv. veligradského okruhu na elitních pohřebištích nebo neelitním tzv. podunajským šperkem charakteristickým pro nekropole mimo velkomoravská centra.²⁰² Výraznou společenskou diferenciací je ale možné očekávat i v rámci jednotlivých centrálních aglomerací, které v průběhu času integrovaly širší sociální spektrum obyvatelstva, jak ostatně vyplynulo také z výše popsaných analýz mikulčických gombíků (viz výsledky analýzy v kapitole 4.3.7 *Gombíky jako*

198 Bühler 2014, 173-202.

199 Petrínek 2009, 160-162; k datování rovněž podrobně Ungerman 2005, 715.

200 Ottenwelter 2020b, 313.

201 Asijské i byzantské kulturní vlivy působily na sebe navzájem i na další regiony dlouhodobě a intenzivně za vzniku řady dalších symbiotických artefaktů.

202 Dostál 1966, 30-66; viz také Ungerman 2016, 181-236.

identifikátor sociálního statusu). Nyní budu komparovat mikulčická data s nálezovými okolnostmi gombíků z dalších dvou velkomoravských aglomerací, tedy ve Starém Městě - Uherském Hradišti a na Pohansku u Břeclavi. Na základě výskytu gombíků na pohřebištích na velkomoravském „venkově“ se potom pokusím ověřit, jaká byla sociální stratifikace obyvatel mimo centrální aglomerace a o čem vypovídá zdejší výskyt gombíků vzhledem k mocenskému uspořádání Velké Moravy.

Vedle regionálně homogenního, ale sociálně stratifikovaného vzorku populace jádra Velké Moravy, se věnuji rovněž gombíkům z jiných regionů, které sleduji převážně po stránce typologické návaznosti gombíků na Velkou Moravu. Jedná se především o území blízka Velké Moravě, která byla po určitou dobu pod jejím mocensko-politickým vlivem - tedy jihozápadní Slovensko a centrální lokality v Čechách. Do tohoto výčtu přidávám také území západního Maďarska, které ačkoliv nebylo nikdy integrální součástí Velké Moravy, vykazuje neobvyklou blízkost hmotné kultury v oblasti aglomerace Zalavár na jihu jezera Balaton.

Pro potřeby shrnutí výsledků společenského významu gombíků v rámci Moravy jsem vytvořila jednoduché schematické dělení na elitní a neelitní artefakty.²⁰³ Mezi elitní gombíky řadím tentokrát téměř všechny plechové zdobené exempláře s tepaným nebo filigránem a granulací ztvárněným povrchem, případně i nezdobené gombíky z drahých kovů. Naopak jako neelitní označuji unifikované typy gombíků s potenciálem masové produkce vyráběné méně složitou technologií ze slitin mědi nebo skla. Konkrétně se tedy jedná o plechové nezdobené gombíky, gombíky s aplikací kroužků nebo jednoduché hrubé řídké granulace, gombíky s geometrickým schématem z osmi polí, a rovněž skleněné exempláře (obr. 29).

OBR. 29: Unifikované (neelitní) typy gombíků. 1 - nezdobené; 2 - s pájenými kroužky; 3 - s hrubou řídkou granulací; 4 - s geometrickým výzdobným schématem; 5 - skleněné.

1a - Mikulčice, Panské, hrob 61, foto M. Bárta; 1b - Mikulčice, Panské, hrob 96b, foto M. Bárta; 1c - Mikulčice, Panské, hrob 123, foto M. Bárta; 2a - Mikulčice, Panské, hrob 78, foto M. Bárta; 2b - Dolní Věstonice, Na pískách, hrob 644, foto M. Fořt; 2c - Dolní Věstonice, Na pískách, hrob 118, foto M. Fořt; 3a - Mikulčice, 3. kostel, hrob 364, foto J. Foltýn; 3b - Mikulčice, Panské, hrob 46, foto M. Bárta; 3c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 472, foto J. Foltýn; 4a - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 989/57, foto J. Foltýn; 4b - Mikulčice, Kostelisko, hrob 1958, foto M. Bárta; 4c - Mikulčice, 2. kostel, hrob 64, foto J. Foltýn; 5a - Mikulčice, Panské, hrob 23, foto M. Bárta; 5b - Mikulčice, Panské, hrob 23, foto M. Bárta; 5c - Mikulčice, Panské, hrob 78, foto M. Bárta.

4.4.2 Centrální aglomerace Velké Moravy

Z kategorie velkomoravských center jsem porovnávala gombíky z nekropolí v rámci mikulčické sídelní aglomerace se sídelním komplexem Staré Město - Uherské Hradiště a s Pohanskem u Břeclavi.

203 Definice elitnosti je relativní a liší se podle širě zpracovávaného souboru a lokalit, které hodnotím. Proto v kapitole 4.1.10 *Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti*, která se věnuje pouze mikulčické aglomeraci, označuji jako elitní gombíky jen některé jejich vybrané typy vyrobené mimořádně technologicky náročnými postupy. Naopak při porovnání širokého spektra nálezů z mnoha lokalit v celém regionu se toto dělení jeví jako nevyhovující. Důležitým kritériem hodnocení gombíků totiž přestávají být jemné rozdíly v náročnosti jejich výroby, ale spíše odlišení individuální výroby od sériové produkce.

Jako významově nejbližší komparační lokalita k Mikulčicím se jeví především aglomerace Staré Město - Uherské Hradiště. Zdejší elitní velkomoravský komplex s několika kostelními stavbami a bohatými funerálními aktivitami poskytl obdobně rozsáhlý archeologický i antropologický nálezkový soubor. V prostoru bývalé aglomerace jsou ovšem poměrně komplikované možnosti terénního výzkumu a následné interpretace nálezkových okolností z důvodu překrytí velkomoravského osídlení novodobou zástavbou.²⁰⁴ Další vhodnou komparační lokalitou je Pohansko u Břeclavi, což je Mikulčicím geograficky nejbližší sídlo elit, neporušené recentní zástavbou s čitelnou sídelní strukturou opevněného centra, okolních předhradí a zázemí.

Z Mikulčic pochází nejvyšší počet gombíků v rámci jedné lokality (386 kusů pochází z hrobů, dalších 50 kusů ze sídlištního kontextu), které reprezentují zároveň nejvyšší průměrné zastoupení gombíků v hrobech, dosahující téměř 7 % na celou aglomeraci včetně zázemí. Výskyt gombíků na pohřebištích v rámci aglomerace není rovnoměrný (tab. 38 v samostatné sekci za textem), jejich největší počet pochází z rozsáhlých pohřebišť kolem 2. a 3. kostela a od hypotetického 11. kostela. Tyto tři nekropole přesahují desetiprocentní hranici výskytu hrobů s gombíky z celkového počtu odkrytých hrobů. Význam nekropolí na akropoli jako pohřebních areálů pro elity podtrhuje poměr gombíků z drahých kovů - na pohřebištích na akropoli se našly všechny mikulčické zlaté gombíky a tři čtvrtiny stříbrných gombíků.

Naopak na podhradích nejenže klesá počet hrobů s gombíky, ale snižuje se i množství gombíků z drahých kovů. Navíc je vidět úbytek výrobně náročných typů gombíků. Pokles „elitnosti“ ale není na všech lokalitách v podhradí stejný a obraz zdejších lokalit je poměrně pestrý. Průměru se vymyká především pohřebiště u 6. kostela, kde jsou téměř všechny plechové gombíky tvořeny tepanými exempláři. Společně s proměnou „nositelů“ gombíků - u 6. kostela jsou to téměř výhradně děti - by mohly tyto okolnosti znamenat další potvrzení chronologických vln gombíků s tepanou výzdobou, pojednávané v rámci předcházející kapitoly *4.3.7 Gombíky jako identifikátor sociálního statusu*. Za další relativně „bohaté“ pohřebiště mimo akropoli můžeme označit Kostelisko s vysokým zastoupením gombíků v hrobech dospělých. Na opačném

konci pohřebišť z mikulčického podhradí stojí Žabník, který co se pohřebního ritu týče, zapadá spíše do obrazu hospodářského zázemí hradiště či ještě vzdálenějšího venkova (bez výskytů gombíků v hrobech).

Zatímco podhradí zaznamenává v souvislosti s gombíky sice nerovnoměrný, ale výrazný pokles „elitnosti“ proti akropoli, zázemí Mikulčic vykazuje v průměru ještě výraznější posun. I zde jsou ovšem vidět rozdíly. Bohatou výbavou hrobů se k pohřebištím z podhradí blíží lokalita Mikulčice-Panské. Bohatství nálezů v rámci této nekropole nelze vysvětlit pouze malou vzdáleností od akropole a podhradí. Například pohřebiště v trati Virgásky, ačkoliv akropoli prostorově blízké, představuje místo posledního odpočinku komunity s výrazně nižším společenským statusem než nekropole objevená v trati Panské. Obdobně pestrý obraz nabízí slovenský břeh Moravy. Zatímco kolem kaple sv. Margity pohřbívala sociálně silnější komunita, nedaleké pohřební areály v trati Kačnárna využívaly minimálně dvě rozdílné sociálně slabší skupiny (přes ojedinělý nález elitního gombíku). Zajímavým fenoménem je mohylník ve Skalici. Jeho začlenění do mikulčického zázemí téměř porušuje 10 km hranici kolem hradiště, a přestože zdejší komunita nosila oděvní prvky odkazující k velkomoravské aristokracii, jejich pojetí je méně elitní (gombíky s kroužky, zavěšení gombíků v náhrdelníku, svérázná antropomorfní výzdoba). Zdá se tedy, že okolí Mikulčic skýtá pestrou paletu nekropolí, odrážející různé sociální komunity.²⁰⁵ A zároveň upozorňuje na fakt, že vzdálenost od centra nemusí být pro definování významu komunity jediným parametrem.

V případě aglomerace Staré Město - Uherské Hradiště jsou pozvolna skládány střípky původní sídelní struktury, jejíž obraz je narušen recentním osídlením lokality. Zdejší aglomeraci tedy nedělím na jednotlivé sídelní okruhy (centrum versus zázemí), ale omezují se na prostý výčet publikovaných lokalit. Na katastrech obou současných měst byla zachycena zásadní a všeobecně známá pohřebiště, která jsou po několik desetiletí do značné míry určující pro obraz hmotné kultury Velké Moravy. Nejpočetnější a chronologicky, sociálně a komunitně pestrá nekropole rozprostírající se v trati Na Valách ve Starém Městě poskytla nejvíce nálezů gombíků. Průměrně se zde nacházely gom-

204 Návrh podoby aglomerace vykreslil již V. Hrubý, a to jako systém osad s centrálním pohřebišťem v poloze Na Valách (Hrubý 1965, 37; přehled výzkumů v pravobřeží Moravy viz Galuška 2002, 51-69). V posledních letech se pozornost soustřeďuje rovněž k jádru Uherského Hradiště (Ostrov sv. Jiří), které stálo díky husté recentní zástavbě v minulosti stranou (shrnutí výzkumů viz Menoušková 2020, 809-829). Další významnou oikumenou tvoří sadská výšina s předpokladem nadregionálního církevního centra (Galuška 1996).

205 Pestrost komunit v okolí Mikulčic, která je patrná na základě funerálních pramenů, je doložena také sídlištními nálezy. Hospodářský model Mikulčic vycházející z komparace archeologických a archeobotanických pramenů modifikovali v tomto smyslu Marek Hladík, Marian Mazuch a Michaela Látková. Autoři hovoří obecně o vícestupňové hierarchii sídlišť mezi velkomoravskými centry a periferií, který demonstrují na pestrém obrazu sídlišť v okolí mikulčické aglomerace spojených s různorodými komunitami (Hladík et al. v tisku).

bíky v 6 % hrobů. Typologická struktura gombíků odpovídá vrstevnatosti pohřebiště – setkáváme se zde s výrazným zastoupením plechových zdobených gombíků (73 %) včetně tepaných (45 %), na druhou stranu je ale vysoké i procento unifikovaných neelitních artefaktů, které dosahuje téměř 30 % (tj. gombíky skleněné, plechové nezdobené, plechové s kroužky a lité) (tab. 39 v samostatné sekci za textem). Odlišný obraz poskytují menší nekropole v Sadech u Uherského Hradiště a ve Starém Městě – Špitálkách, kde je doložena mimořádně vysoká koncentrace hrobů s gombíky, včetně zastoupení elitních kusů. Například zlaté gombíky se zde nacházely v nejvyšším poměru vůči gombíkům z jiných materiálů ze všech velkomoravských lokalit, a vysoký byl rovněž výskyt stříbra. Tato pohřebiště tedy zahrnují koncentrovanou vysoce elitní složku obyvatelstva, byť se zde objeví i hroby s neelitními gombíky.²⁰⁶ Potenciál místa pohřbů elit má na základě nálezů hrobu s plechovými (filigránními?) gombíky i intravilán dnešního Uherského Hradiště. Naopak spíše hospodářskému zázemí odpovídá pohřebiště v trati Horní Kotvice, několik menších pohřebišť v trati Špitálky mimo kostelní nekropoli a další funerální okrsky na katastru Starého Města.

Obyvatelé staroměstko-uherskohradištské aglomerace tedy zřejmě pohřbívali převážně na menších komunitních nekropolích, které podobně jako v Mikulčicích odráží jejich sociální status. Výjimečné je v tomto směru pohřebiště Na Valách, které zřejmě ve svých „obřích“ rozměrech zrcadlí více sociálních, ale také chronologických rovin. Na rozdíl od rovněž velkého elitního pohřebiště kolem 3. mikulčického kostela pohřbívaly na nekropoli Na Valách zřejmě mnohem početnější skupiny neelitního obyvatelstva (otázkou zůstává vyjasnění chronologických a prostorových aspektů). Zajímavé by mohlo být do budoucna srovnání tohoto největšího velkomoravského pohřebiště s podobně početnou nekropolí kolem Hadriánovy baziliky v Zalaváru.

Co do velikosti je v pořadí třetím sídlem velkomoravských elit aglomerace na Pohansku u Břeclavi. Aglomerace byla v minulosti považována za významné velkomoravské hradiště s koncentrací specializované výroby pod správou elit sídlících na centrálním dvorci,²⁰⁷ nově je teoreticky proklamována funkce Pohanska jako střediska nadregionálního obchodu řízeného z administrativního a politického centra v Mikulčicích.²⁰⁸ Dva na lokalitě objevené ohrazené dvorce byly identifikovány

jako palatium (dvorec u prvního kostela)²⁰⁹ a curtis (dvorec u druhého kostela)²¹⁰. Napojení Pohanska na klíčové aglomerace v Pomoraví se mohlo v průběhu času proměňovat. Svědčí o tom jak změny ohrazení dvorce se stavbou prvního kostela a postupné rozšiřování zdejšího funerálního okrsku,²¹¹ tak objev druhého kostela s pohřebištěm s atributy pozdního velkomoravského/povelkomoravského vývoje a koneckonců i výskyt rozptýlených chudých hrobů a drobných pohřebišť v celé ploše aglomerace.²¹²

Obraz lokality viděný prostřednictvím nálezů gombíků (tab. 40 v samostatné sekci za textem) evokuje přítomnost vysoce elitní složky populace, která pohřbívala v okolí prvního kostela (včetně skupiny označované jako pohřebiště II v blízkosti opevnění dvorce). Zdejší zastoupení hrobů s elitními gombíky (7 %) je podobné jako například Na Valách ve Starém Městě (6 %) nebo u baziliky v Mikulčicích (9 %). Pohřebiště kolem prvního kostela na Pohansku (spolu s pohřebištěm II) se těmito lokalitám také téměř blíží výskytem zlatých gombíků (v 6 % hrobů s gombíky). Naopak žádná další nekropole v rámci aglomerace na Pohansku již neposkytla nález zlatého ani stříbrného gombíku a neobjevují se zde – až na výjimky hrobů 120 a 143 od druhého kostela – elitní typy gombíků. Pro okolí druhého kostela se vysvětlení méně honosné výbavy hrobů nabízí v jejich pozdní dataci – mohou spadat až do povelkomoravského vývoje 10. století.²¹³

Mezi neelitní typy gombíků, které se objevují na pohřebištích v aglomeraci Pohansko u Břeclavi, patří nezdobené plechové a skleněné gombíky. Dohromady tvoří téměř čtvrtinu všech funerálních nálezů gombíků v rámci aglomerace. Do kategorie neelitního šperku lze zařadit zřejmě také olovené lité závěsky „gombíkového“ charakteru, které byly na Pohansku objeveny ve 3 hrobech (celkem 4 kusy). Zatímco na pohřebištích opevněné části Pohanska tvořily neelitní gombíky 15 % z celkového počtu gombíků, na předhradích toto číslo narůstá na více než 75 %. Z pohřebišť v hospodářském zázemí Pohanska pochází pouze jeden ojedinělý nález gombíku, a to skleněného exempláře z lokality Stará Břeclav, Přední čtvrtky. Řada pohřebišť na Pohansku, ať už z centrální části nebo předhradí, neobsahovala v hrobech žádné gombíky. V porovnání s ostatními dvěma centrálními aglomeracemi se tento fakt jeví jako velký sociální skok – jako by byly sociální nůžky na Pohansku rozevřenější než

206 V případě kostelního pohřebiště ve Špitálkách je ale potřeba počítat se zkreslením v důsledku zničení části hrobů.

207 Dostál 1975, 239–262; 1993, 31–53.

208 Macháček 2001, 248; 2012, zejm. 781–782; 2015, zejm. 473–476; Hlavica, Procházka 2020, 78.

209 Macháček 2005, 100–138.

210 Macháček et al. 2016, 215.

211 Dostál 1975, 239–247.

212 Přichystalová et al. 2019, přehled viz 20–23; Dostál 1982, 135–201.

213 Macháček et al. 2016, 209–211.

v dalších dvou centrálních aglomeracích a chudé obyvatelstvo žijící v bezprostřední blízkosti elit mělo jen velmi omezenou možnost napodobovat elitní módu (nebo k tomu nemělo dostatek času). Alternativním vysvětlením je chronologický posun vzniku menších roztroušených pohřebišť v areálu někdejšího hradiště až po odchodu nobility a změně jeho původní funkce.

4.4.3 Lokální centra, venkov a periferie Velké Moravy

Výskyt gombíků v prostoru centrálních aglomerací jsem se pokusila doplnit o vybraná publikovaná data pro venkov. Kategorizace velkomoravského „venkova“ je pro potřeby této práce poměrně široká a zahrnuje pohřebiště s odlišnými detailními charakteristikami. Objeví se zde jak nekropole mimo elitní centra, ale zároveň v blízkosti lokálního centra (např. sídelní oikumeny v prostoru Olomouce, Přerova, Starých Zámků, Strachotína a Dolních Věstonic nebo Rajhradu), tak lokality mimo lokální centra, ale stále ještě v „klíčové“ sídelní oikumeně (např. Velké Bílovice, Mutěnice, atd.), ale také lokality na předpokládané periférii Velké Moravy (Stěbořice).²¹⁴ Tento soubor lokalit je zároveň selektivním výběrem, který byl vytvořen v souvislosti s rozsahem terénního výzkumu a jeho publikační dostupností.

„Venkovské“ lokality obecně jsou hodně poznamenány torzovitostí výzkumů. Většina pohřebišť byla prokopána pouze částečně, obvykle formou záchranného výzkumu v obtížných podmínkách. Obraz gombíků, které pocházejí z těchto lokalit, tedy není tolik přesný jako z poloh zkoumaných komplexně a systematicky. Gombíky ale i v tomto případě poskytují řadu informací o sociální diferenciaci v rámci velkomoravského sídelního prostoru. Lokality jsem se pokusila strukturovat opět podle typologického výskytu gombíků, případně na základě zjištění jejich absence.

V souvislosti s výskytem typologicky odlišných gombíků můžeme popsat několik odlišných skupin pohřebišť (tab. 41 v samostatné sekci za textem). Jako první typ bych uvedla velké nekropole, které se často nacházejí v blízkosti lokálních center a mají větší zastoupení hrobů s gombíky. Jedná se ovšem o výskyt zpravidla jednoho nebo

dvou typů sériově vyráběných gombíků, které byly zřejmě produkovány pro pokrytí módních potřeb většího množství obyvatel. Zároveň se objevuje minimální zastoupení hrobů s elitními typy gombíků (zpravidla jen 1-2 na lokalitě). Tuto charakteristiku naplňuje zejména lokalita Dolní Věstonice – Na pís-kách, o které pojednám podrobněji. Pokud se podíváme na typologickou škálu dolnověstonických gombíků, zjistíme, že je podivuhodně uniformní. Kromě převažujících skleněných a několika nezdobených exemplářů se zde vyskytuje dominantně jeden typ plechového gombíku – jedná se o gombíky ze slitiny mědi pokryté připájenými kroužky. Nejedná se o zcela homogenní typ, jak upozorňuje Š. Ungerman.²¹⁵ Vyšší hodnotu měly nepochybně zlacené exempláře (např. z hrobu 48/54), stejně tak, jako gombíky s aplikací kroužků z tordovaného drátu (v hrobech 385/55 a 644/56). Přesto bych si dovolila označit tento typ jako představitele lidové podoby gombíkové módy. Tento závěr může být podpořen i faktem, že známe pravděpodobné elitní předlohy gombíků s kroužky. Jedná se především o zlatý pár z hrobu 440 od mikulčické baziliky.²¹⁶ Vedle dolnověstonického pohřebiště by mohla být do stejné skupiny zařazena snad také lokalita Rajhrad. Přestože v Rajhradě celkové procentuální zastoupení gombíků není vysoké, opět zde převažují hroby s výskytem skleněných a „kroužkových“ exemplářů, doplněné dvojicí hrobů s elitními gombíky. Na obou uvedených lokalitách se dále objevují lité „gombíky“, které můžeme spojovat se závěrem velkomoravského období, případně s povelkomoravským vývojem. V Rajhradě je to nomádský knoflík hřibovitého tvaru z hrobu 188 (který se obvykle objevuje ve staromaďarských hrobech, viz kapitoly 2.1.2 *Lité „gombíky“* a 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze*), v Dolních Věstonicích jsou to olovené „gombíky“ s vysokým krčkem (více viz kapitola 2.1.2 *Lité „gombíky“*). Tato pohřebiště poskytují obraz poměrně společensky unifikované komunity, případně komunity, jejíž lépe situovaná část nepotřebovala do svého pohřebního ritu výrazně promítat své společenské postavení.

Další skupinu představují pohřebiště s dobře patrnými hroby nobility, vybavenými elitními typy gombíků, často z drahých kovů. Na těchto lokalitách naopak téměř absentují neelitní gombíky. Typickým příkladem jsou Rajhradice, kde jsou všechny exempláře elitního charakteru a zastoupení stříbrných gombíků dosahuje dokonce 70 % ze všech gombíků. Obdobné parametry se týkají také Rebešovic a zřejmě rovněž hrobů z Chromečkovy zahrady v Předmostí u Přerova. Tyto nálezné

214 Kritérium vzdálenosti od centra je ovšem třeba vnímat jako uměle vytvořenou hranici, která sice jako celek vystihuje určitý trend, ale zároveň zahrnuje mnohem pestřejší strukturu někdejší živé společnosti: lokality v rámci zázemí vykazují evidentně různorodý charakter (viz dualita nekropolí Josefov a Prušánky ve shodném hraničním pásmu zázemí Mikulčic). Zároveň ani odlehlost od archeologům známých center nemusí nutně znamenat absenci elitní hmotné kultury (Nechvalín).

215 Ungerman 2007, 134.

216 Exempláře z drahých kovů v analýzách řadím mezi elitní gombíky (a hroby jejich nositelů rovněž započítávám mezi elitu).

okolnosti bych se pokusila vyložit jako pohřebišť výrazně společensky strukturované komunity s nobilitou navázanou úzce na centrální aglomerace. Právě tato místní nobilita mohla tvořit politickou oporu pro mocenské špičky Velké Moravy a přijímat elitní gombíky jako dary v rámci *gift-giving economy*. Nelze vyloučit ani možnost, že se jednalo o elitu dosazenou přímo z velkomoravských center.

Třetí skupinu pohřebišť představují menší venkovské nekropole, kde se gombíky zpravidla vyskytovaly sporadicky, a to pouze v podobě unifikovaných výrobně jednoduchých typů. Jedná se většinou o skleněný artefakt, nacházený výhradně v hrobech žen a dětí ženského pohlaví, často v blízkosti korálků z náhrdelníku.²¹⁷ Tato nálezová situace odpovídá hrobům s gombíky z Pěňčina, Brankovic nebo Žlutavy a představuje konotace dobové módy kulovitého šperku ve venkovském kontextu. Zde bych výskyt gombíků neinterpretovala jako přebírání oděvního stylu nobility nebo demonstraci politické sounáležitosti. Jednalo se spíše o oděvní ozdobu akceptovanou danou komunitou (s možnou praktickou funkcí nebo apotropaickým smyslem?), jejíž uložení do hrobu ale nebylo ani v tomto případě rozšířeno plošně. Na závěr můžeme konstatovat, že většina skutečně venkovských pohřebišť neposkytla nálezy gombíků nebo jim podobných artefaktů vůbec (Velké Bílovice, Mutěnice, Kuřim, Předmostí - Nivky, Stěbořice).

Variabilita gombíků na různých pohřebišťích odráží různé typy zde pohřbívaných velkomoravských komunit. Jedná se o pestrý obraz s širokou škálou nuancí, jejichž část lze zřejmě spojovat rovněž s chronologickým posunem, jak bude pojednáno dále, zejména v kapitole 4.4.10 *Proměny gombíků v prostoru a čase*.

4.4.4 Jihozápadní Slovensko

Území jihozápadního Slovenska bývá považováno za integrální část Velké Moravy. V tomto smyslu nás informují rovněž písemné prameny, hovořící o vypuzení nitranského knížete Pribiny Mojmirém I. a přiřčení jeho území k Moravě.²¹⁸ Rozkrývání významu slovenských lokalit vzhledem k moravským centrům na základě archeologie je ale poměrně komplikované. Nálezová situace na Slovensku je totiž od Moravy v několika aspektech odlišná. Zatímco na Moravě se nacházejí a byly systematicky zkoumány dvě centrální velko-

moravské aglomerace nepřekryté recentní zástavbou (Mikulčice, Pohansko u Břeclavi), slovenská centra z 9. století byla vždy významně porušena pozdějšími sídelními aktivitami (Bratislava, Nitra). K tomu se přidává faktor kontinuálního vývoje slovenských pohřebišť mnohdy od 9. do 11. století, jehož důsledkem je sice pestrý nálezový inventář, ale rovněž méně čitelná (převrstvená?) velkomoravská etapa. Na druhou stranu zdejší nekropole poskytují díky nepřerušnému vývoji významný prostor pro řešení chronologických otázek vývoje hmotné kultury včetně šperků a oděvních součástí, které lze navíc sledovat i multietnický díky patrné avarské a výrazné maďarské složce.

Výběr lokalit pro území Slovenska byl zacílen na předpokládaná centra Velké Moravy, především tedy na okolí Bratislavy a Nitry. Přihlédla jsem rovněž k výskytu gombíků v lokálních centrech v Pováží, v Povážském Inovci (Pobedim, Ducové, Nitrianská Blatnica, Bojná) a v Pohroní (Biňa, Ipel'ský Sokolec). Sledovány byly i vybrané další lokality, koncentrované zejména na dolním toku Váhu (Galanta, Šaľa, Trnovec n. Váhom, Tvrdosovce), ve slovenském Podunají (Bajč, Mužla-Čenkov, Svätý Peter) nebo v podhůří Malých Karpat (Smolenice, Cífer-Pác, Veľký Grob). Opět se tedy nejedná o soupis nálezů všech slovenských gombíků, ale o průzkum jejich zastoupení v určitých regionech, s přihlédnutím k publikační dostupnosti.

Nálezy plechových gombíků se zdobeným povrchem jsou na jihovýchodním Slovensku - zřejmě i v důsledku výše uvedených specifík - poměrně vzácné (tab. 42 v samostatné sekci za textem). Dodržují ovšem víceméně obdobnou strukturu výskytu jako na Moravě. Objevují se především na centrálních lokalitách: klasické „velkomoravské“ exempláře pochází vedle Bratislavy a Nitry ještě z Bíni; vždy v jednom hrobě byly zastoupeny také na lokalitách Šaľa-Veča, Mužla-Čenkov a Abrhám. V Čakajovicích a na hradišti v Pobedimi se našly rovněž plechové zdobené exempláře, ale jednalo se o spíše neelitní typ s napájeným drátem. Kromě toho se nacházejí na slovenských pohřebišťích nejčastěji nezdobené plechové gombíky převážně malé velikosti ze slitiny mědi, a také skleněné gombíky s kovovým ouškem. Výjimečné - a pokud vím, tak bez analogií - jsou plechové zdobené gombíky z Cífer-Páce, jejichž povrch je pokrytý tepanou pseudogranulací (obr. 30: 1). Jediný dosud objevený slovenský zlatý gombík s vertikálním žebrováním pochází výmluvně z Nitry - Starého Města (Vřškok) ze zdejších rozrušených hrobů a má nejbližší analogii v Uherském Hradišti - Sadech, v hrobě 19/59.

Technologie výroby slovenských plechových gombíků odpovídá moravským nálezům. Nejčastěji se zde vyskytuje varianta pláště A, ale výjimečně se objeví i exempláře ze dvou polokoulí

217 Ačkoliv to nemusí nutně znamenat, že byl jeho součástí, byť je takto situace obvykle prezentována a máme pro ni i exaktní doklad z Dolních Věstonic (Krupičková et al. 2019, 93-94).

218 Třeštil 2001, 127-135; Měřinský 2006, 142-144.

OBR. 30: Svěbytné slovenské gombíky bez analogií na Moravě. 1 - Pseudogranulace na páru z Cíferu-Páce; 2 - „český“ typ gombíků z polohy Nitra-Amfiteáter. 1 - Cífer-Pác, hrob 19, podle Zábajník 1985, 205-216; 2 - Nitra-Amfiteáter, hrob 38, foto J. Foltýn.

s límcovým překrytím - tedy varianta C. Jediný zlatý žebrovaný gombík z Nitry-Vřšku je vyrobený technologií vytepání z jednoho kusu plechu s límcem (varianta B). Gombíkům dominuje záchytný mechanismus A, ale z obrazové dokumentace je patrná i méně zastoupená varianta B. Mezi plechovými zdobenými gombíky jsou v převaze exempláře s tepanou výzdobou, a to přibližně v poměru dvě třetiny gombíků s tepanou vůči jedné třetině s pájenou výzdobou. Mezi exempláře s tepanou výzdobou patří nejčastěji gombíky s rostlinným a geometrickým ornamentem, výjimečně byly objeveny vertikálně žebrované gombíky a ojedinělý je nález zoomorfního „ptačího“ gombíku (Nitra-Amfiteáter). Elitní exempláře s pájenou výzdobou zahrnují zejména dvouplášťové gombíky (Bratislava - Hradná vyvýšenina, Nitra - Mikov dvor), nejistý je nález špatně dochovaného pukličkového kusu z Ahrámu. K jednoduchým typům slovenských pájených gombíků patří kusy pokryté celoplošnou granulací a filigránními dráty (nejčastěji aplikovanými v podobě kroužků).

V souboru slovenských gombíků je patrná silná návaznost na moravské exempláře. Tepané gombíky s rostlinnými motivy bývají utvářené ve schématu arkád s palmetami; za „partnerské“ můžeme označit exempláře z hrobu 14 z Nitry - Mikova dvora a z hrobu 104 od 2. kostela v Mikulčicích s dlouhými hraněnými spodními listy palmety (inv. č. 4465/57) (obr. 31: 1), dále nález z hrobu 1070 v Ducovém (s límcem, inv. č. 152ak) a z hrobů 780 (inv. č. 415a/59 a 415b/59) a 396A (inv. č. 1033a/57 a 1033b/57) z mikulčické akropole (obr. 31: 2). Téměř totožně jsou rovněž tepané gombíky s geometrickým ornamentem, které byly objeveny v hrobech 174 a 177 u kostela na Bratislavském hradě s exempláři z hrobu 1182 od 3. mikulčického kostela (obr. 31: 3). I mezi elitními gombíky

s pájenou výzdobou lze dohledat velmi blízké moravsko-slovenské analogie. Totožné konstrukce jsou dvouplášťové gombíky z dětského hrobu 53 z nekropole kolem kostela na Bratislavském hradě a z dívčího hrobu 98 od 2. mikulčického kostela (obr. 31: 4).²¹⁹ Dalšími hroby s analogickými gombíky jsou pohřeb bojovníka (hrob 1) z lokality Šala-Veča a hrob 216 od 2. mikulčického kostela (obr. 31: 5). V obou se nacházely polyedrické gombíky s obdobně koncipovanou sestavou trojúhelníků vyskládaných z makové granulace.

Svěbytným slovenským fenoménem, který se vymyká moravským předlohám, se staly plechové tepané gombíky, jejichž tepání připomíná dvouplášťovou výzdobu (obr. 30: 2). Novým technologickým prvkem je vodorovné přesekávání dvojitého tepaných linií,²²⁰ ale překvapující jsou zejména doprovodné artefakty spadající zcela jednoznačně do hmotné kultury typické pro 10. století. V ženském hrobě 38 z Nitry - Zoboru (poloha Amfiteáter) se nacházely souběžně s párem těchto plechových gombíků ještě esovitě záušnice, bronzový nákrčník a náramek z pleteného drátu. Také v hrobě 73 na téže lokalitě se našel obdobný plechový gombík spolu se záušnicemi. Oba gombíky jsou interpretovány jako závěsky v náhrdelníku ze skleněných korálů.²²¹ Třetí gombík tohoto typu se nacházel v ženském hrobě 13 z Galanty - Papföldu. Pohřebiště je datováno do 10. století a hrob obsahoval dále řetízek z tenkého stříbrného drátu, 16 kusů stříbrných romboidních nášivek, závěsky srd-

219 Oba mají partnerské exempláře ve zlatém provedení se skleněnými vložkami v podobě gombíků z „hrobu kněžny“ z Želének.

220 Způsob výroby nemohu blíže specifikovat, protože jsem vycházela jen z publikačních výstupů a artefakty jsem neměla fyzicky v rukou.

221 Čaplovič 1954, 27, 29; Chropovský ed. 1978, 139.

OBR. 31: Slovenské gombíky s obdobami v moravském materiálu.

1a - Nitra - Mikov dvor, hrob 14, foto J. Foltýn; 1b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 104, foto J. Foltýn; 2a - Ducové, hrob 1070, foto J. Foltýn; 2b - Mikulčice, palác, hrob 780, foto J. Foltýn; 2c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 396A, foto J. Foltýn; 3a - Bratislavský hrad, hrob 174, foto J. Foltýn; 3b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 1182, foto J. Foltýn; 4a - Bratislavský hrad, kostel, hrob 53, podle Chropovský, ed. 1978, obr. 12: 1; 4b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 98, foto J. Foltýn; 5a - Šala-
-Veča, hrob 1, podle Chropovský, ed. 1978, obr. 100: 4; 5b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 216, foto J. Foltýn.

covitého tvaru, 2 bronzové drátěné náramky, bronzovou náušnici, skleněné korálky a listovitý hrot šípů vedle pánve.²²² Způsob výzdoby těchto gombíků se zdá být motivikou i technologicky blízký spíše českým než moravským exemplářům.²²³

Ke gombíkům známým z moravských hrobů se na Slovensku přidávají další dva charakteristické typy: prvním jsou lité plné „gombíky“ (většinou se stlačeným - hřibovitým - tělem a častými souběžnými rýhami na spodní části těla) (obr. 2: 1), druhým jsou lité duté vertikálně dělené „gombíky“ nezdobené či s rytou geometrizující výzdobou,²²⁴ ze kterých se často v hrobech nachází jen jedna polovina (obr. 2: 2).²²⁵ Tyto typy jsou zcela charakteristické pro povlkomoravský vývoj a vyskytují se často společně s prvky staromaďarské hmotné kultury, jejíž symbióza s regionálním substrátem bývá označována jako kultura Bjelo-Brdo.

4.4.5 Čechy

Nejvyšší koncentrace hmotné kultury ovlivněné Velkou Moravou se v Čechách váže na mocenská centra ve středních Čechách a v Polabí. Výběr českých lokalit, které porovnávám po stránce výskytu gombíků s Moravou, navazují právě na tyto oblasti a zdejší centrální či lokální aglomerace s cílem sledování výskytu gombíků na pohřebišťích v blízkém okruhu těchto center (tab. 43 v samostatné sekci za textem). Opět se nejedná o výčet všech nalezených českých gombíků²²⁶, ale o lokálně-analytický průzkum.

222 Točík 1992, 143-144; 146-147.

223 Např. Žalov-cihelna, hroby 11/1912, 22/1912; Tomková a kol., 2012, 34-35, 44-45; Lumbeho zahrada, hroby 84, 104; Frolík, Smetánka 2014, 152-154; 175-176. K problematice více v další části práce 4.4.7 *Regionální a nadregionální výskyt gombíků*.

224 Na lokalitě Tekovský Hrádok měly zdobené „gombíky“ také příčně nasazené ouško; Nevizánsky 2006, 294, 320.

225 Rejholcová 1995, 76; výskyt celých exemplářů také na lokalitách Levice - Géňa nebo Chlába; Nevizánsky 2006, 289, 292, 310, 315.

226 Poslední souhrn výskytu gombíků v Čechách publikovala N. Profantová (2015, 96-99) - zahrnuje 114 exemplářů a analýzu procentuálního zastoupení základních typů gom-

Gombíky tvoří součást výrazného velkomoravského kulturního vlivu v Čechách. Diplomaticko-politické vztahy Velké Moravy a Čech jsou navázané na kontakty moravských a českých elit a vrcholí přinejmenším v 80. letech a v 1. polovině 90. let 9. století za přímé Svatoplukovy nadvlády nad Čechami.²²⁷ Opodstatněné je jistě očekávání rodinných vazeb vysokých společenských vrstev z obou území,²²⁸ vedoucích snad k poskytnutí azylu někdejšími (příbuznými?) moravským spojencům na počátku 10. století.²²⁹ Kontakty potvrzuje výrazná difúze hmotné kultury. V první fázi lze zřejmě očekávat využití *gift-giving economy*, případně obchodní importy. Spolu se silícími kontakty politické reprezentace následovalo i sblížení oděvní kultury obou území, ústící do vlastní české produkce oděvu ovlivněného moravskými předlohami. Výskyt šperku velkomoravského charakteru v Čechách je archeology sledován již řadu let. V obecné rovině jsou tyto nálezy často chápány – vzhledem k jejich specifčnosti oproti Moravě – jako doklad činnosti samostatné české (pražské) šperkařské dílny.²³⁰ Několikrát došlo k exaktnímu srovnání nálezů sledováním výrobní technologie a materiálového složení gombíků, které tuto hypotézu de facto potvrdily.²³¹ Chronologicky je činnost dílny řazena do 10. století, minimálně jeho 1. poloviny, s potenciálem zprostředkování „velkomoravského“ klenotnictví dále (do Polska).²³²

V této souvislosti stojí za úvahu mj. otázka, pro koho bylo – v souladu s teorií přenosu idejí²³³ – udržení velkomoravského „dědictví“ zajímavé. Česká elita vzhlížela kulturně k Velké Moravě v době její existence a rozmachu, kdy docházelo ke vzájemným intenzivním kontaktům. Dalo by se tedy očekávat, že po zahájení nové politické etapy po smrti Svatopluka (Spytihněv I. a východofrancký Arnulf), umocněného zánikem Velké Moravy na počátku 10. století bude česká elita hledat i nové kulturní podněty a vyhaslý velkomoravský potenciál ustoupí do pozadí. Pokud zůstaly prvky velkomoravské kultury v Čechách živé i v 10. století, je otázkou, proč tomu tak bylo.²³⁴ Může to být na jednu stranu další podpůrný argument vzájemných (ro-

dinných?) vazeb obou území a zvýšená přítomnost odběratelů této módy (tj. někdejší velkomoravské elity?) v Praze.²³⁵ Ale je také možné, že k ukotvení moravských oděvních specifíků došlo v Čechách již dříve a tento trend zde prostě nějakou dobu pokračoval (respektive předměty velkomoravské tradice byly ještě nějakou dobu ukládány do hrobů), za postupného akceptování novinek – korálů, esovitých záušnic, apod. Teoreticky by ale připadalo v úvahu rovněž časové vřazení činnosti pražské šperkařské dílny již do druhé poloviny, respektive poslední třetiny 9. století.

Nejvíce nálezů gombíků z raně středověkých center v Čechách vykazují pohřebiště v aglomeraci Pražský hrad s celkem 15 hroby obsahujícími 36 gombíků, dále jsou to aglomerace Stará Kouřim, Levý Hradec – Klecany, Budeč a Libice s počty hrobů s gombíky atakujícími desítku. Také na pohřebištích dalších středočeských a polabských hradišt se objeví jednotky hrobů vybavených gombíky. Obecně je možné říci, že v rámci každého významného raně středověkého českého hradiště nalezneme na elitním pohřebišti nějakého zástupce tepaných či pájených gombíků, zpravidla v kombinaci s další významnou výbavou. Gombíky nejsou na pohřebištích v rámci aglomerací zastoupeny rovnoměrně. Většinou se objevují nejvíce na jedné elitní nekropoli regionu v bohatě vybavených hrobech. Dobrým příkladem je pohřebiště v Lumbeho zahradě Pražského hradu, které se blíží hranici 6 % hrobů s gombíky a dostává se tak na roveň některým moravským lokalitám. Vysoké zastoupení gombíků v hrobech blízké 6 % vykazuje rovněž pohřebiště U Libuše ve Staré Kouřimi, dalšími na gombíky bohatými nekropolemi jsou Libice nad Cidlinou – akropole a Žalov-cihelna.²³⁶ Gombíky obsahoval rovněž nejvýraznější raně středověký český hrob – solitérní dvojhrob muže a ženy nalezený v prostoru někdejší kolínské cihelny. Česká elita z konsolidujícího se jádra budoucího státu tedy plošně absorbovala charakteristický moravský zdobný oděvní prvek, který lze ale pouze v některých případech ztotožnit s moravskými „předlohami“, jak bude rozvedeno dále.

Charakter českých gombíků je typologicky i kvalitativně různorodý.²³⁷ Typologicky se setkáváme nejvíce s plechovými gombíky s tepaným

bíků: 28 % s tepanou (rytou) výzdobou, 10 % s filigránem a granulací, 9 % nezdobených, 4 % skleněných a 11 % ostatní (i ztracené).

227 Třeštík 1997, 334–338.

228 Doložené výjimečně (a s určitou interpretační opatrností) také v písemných pramenech – viz česká nevěsta směřující s vojenským doprovodem v roce 871 na Moravu (Annales Fuldenses, podle MMFH I 1966, 105–106; 357–358).

229 Třeštík 1997, 286–287; Měřinský 2006, 955–967.

230 Vývoj bádání shrnula přehledně Frolíková-Kaliszová 2020, 45–46.

231 Ottenwelter et al. 2020, 12:145/1–22.

232 Frolíková-Kaliszová 2020, 58–59.

233 Brather 2004, 390–414.

234 Obdobně se táže také David Kalhous (2020, 50)

235 Uvažovat lze samozřejmě i o dodatečné migraci řemeslníků po pádu Velké Moravy. Je ovšem otázkou, zda jsou řemeslníci spíše nositeli idejí nebo technologií a motivů. Ideologicky odlišně orientovaná elita by jistě neakceptovala velkomoravskou hmotnou kulturu jen proto, že ji zkušení řemeslníci byli schopni vyrobit.

236 Zde je poměr hrobů s gombíky k celkovému počtu hrobů vůbec nejvýraznější, ale pohřebiště bylo desítky let poškozováno těžbou hlíny bez evidence dalších hrobů a nálezů, což nepochybně vedlo ke zkrácení nálezové situace.

237 Pro srovnání kvalitativní stránky českých versus moravských gombíků viz Ottenwelter et al. 2020, 12:145/1–22.

ornamentem, které představují 60 % z uvedených českých nálezů. Zahrnují široké spektrum rostlinných, geometrických, ale také zoomorfních a antropomorfních ornamentů i vertikální žebrování. České tepané gombíky rovněž zpravidla dodržují moravské schéma dělení pláště na tři výzdobná pole. Mezi výzdobnými schémata je proti Moravě výrazněji zastoupený kruhový medailon (někdy nahrazovaný poli ve tvaru kosočtverce), mnohem méně se naopak objevuje schéma arkády (většinou je navíc stylizovaná), objeví se rovněž schéma sítě nebo průběžný motiv. Přibližně desetiprocentní je v Čechách výskyt gombíků s pájenou výzdobou – zejména s pájenými kroužky, s makovou a celoplošnou granulací, s pukličkami a dvouplášťových. Gombíky s pájenou výzdobou jsou tedy v Čechách výrazně méně zastoupeny než na Moravě a jejich zdejší specifikem je častější výskyt skleněných vložek vsazovaných do kovových přihrádek. Spíše výjimečně se potom v Čechách objeví nezdobené plechové exempláře a skleněné gombíky. Gombíky z Čech navazují na moravské předlohy také v technologii výroby pláště a záchytného mechanismu. Setkáme se s exempláři s pláští typu A a C, absenteje jen výrobní plášť typu B (na Moravě charakteristický pro zlaté gombíky s vertikálním žebrováním, které se v Čechách neobjevují). Co se týče záchytného systému, z obrazové dokumentace je možné detekovat typ A a B.

Některé české gombíky jsou velmi blízké moravským nálezům, jedná se o příklady téměř shodných exemplářů. Z pájených kusů jsou si nápadně blízké dvouplášťové gombíky z „hrobu kněžny“ ze Želének a z hrobu 98 u 2. kostela v Mikulčicích (a také z hrobu 53 z kostelního hřbitova na Bratislavském hradě). Rozdílný je použitý kov na jejich výrobu (zlato v Čechách, stříbro na Moravě a na Slovensku), a také původní osazení českého exempláře skleněnými vložkami, dnes vypadenými (obr. 32: 1). Dalšími – méně honosnými – typy gombíků oblíbených v Čechách i na Moravě jsou exempláře s pájenými kroužky nebo celoplošnou granulací. Z tepaných kusů lze navázat exemplář se spirálovitými motivy z dětského hrobu 132 ve Staré Kouřimi na celou skupinu moravských gombíků (např. Staré Město - Na Valách, hroby 122/51, 192/51; Mikulčice, hroby 544, 1526) (obr. 32: 2). Rovněž některé gombíky s rostlinnou ornamentikou jsou blízké moravským exemplářům – jde např. o kusy z hrobů 52 ze Žalova-cihelny a z hrobů 396A a 988 od mikulčické baziliky (obr. 32: 3), případně pár z hrobu 31 ze Žalova-cihelny a z hrobů 625 u mikulčické baziliky a 44 od 2. kostela (obr. 32: 4). Příklady by bylo možné uvést více, pro definování konkrétních výrobních okruhů by bylo ale nutné provést detailní výrobně-technologický průzkum.

U některých českých gombíků se objeví odlišné motivy výzdoby i její ztvárnění alternativním způsobem tepání. Obsahově se setkáváme v Čechách pravidelně s křesťanskou symbolikou, což je na Moravě u tepaných gombíků zcela výjimečná záležitost omezující se na jednotky exemplářů s vytepaným křížem.²³⁸ V Čechách jsou naopak křížky zastoupeny na téměř 20 % tepaných gombíků (obr. 33: 1) a kromě toho je zde doložena i sofistikovanější křesťanská symbolika.²³⁹ Dále je pro Čechy typické tepání abstraktních geometrizujících motivů (obr. 33: 2) a výskyt rozet lemovaných pletencovou „bordurou“ ve schématu medailonu (obr. 33: 3), případně nahrazení medailonů kosočtvercovými poli (obr. 33: 4). Specificky českým detailem je rovněž motiv stylizovaného ostře či hákovitě ukončeného lístku, někdy stočeného do tvaru S, který můžeme vidět např. na gombících z hrobů 108 a 115 z Lumbeho zahrady (obr. 33: 5). V otázce technologie lze v Čechách hovořit o svébytném stylu tepání využívajícího často dvojité linie doplněné o příčnou jemnou šrafuru – jako příklady lze uvést gombíky z hrobů 11/1912 a 22/1912 z Žalova-cihelny, a hroby 84 a 104 z Lumbeho zahrady (obr. 33: 1b, 1c, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a). Domnívám se, že lze u kusů kombinujících výše uvedené prvky hovořit o charakteristickém „českém“ gombíku, který vznikl jako zcela specifická místní varianta a jedná se tedy o artefakty, které bychom mohli označit za produkty samostatné dílny, ztotožnitelné snad se zmiňovanou pražskou šperkařskou dílnou.²⁴⁰ V této souvislosti nepřekvapí, že nejvyšší koncentraci těchto gombíků poskytlo pražské pohřebiště v Lumbeho zahradě, kde splňuje tyto parametry většina tepaných gombíků.

4.4.6 Západní Maďarsko

Centrem tzv. panonsko-slovanského²⁴¹ či karolínského osídlení,²⁴² které vykazuje neobvyklou blízkost velkomoravské hmotné kultury, se v Karpatké kotlině stala sídelní oblast v povodí řeky Zály u jezera Balaton. Aglomerace se rozkládala ko-

238 Pomijím nyní přenesenou symboliku kříže, která se objevuje v rozložení komponent na moravských gombících s pájenou výzdobou.

239 Ruka Páně (?) z hrobu 115 z Lumbeho zahrady (Frolík, Smetánka 2014, 188–189).

240 Zarážející je podoba českých gombíků, zvláště kusů z hrobu 104 z Lumbeho zahrady, s gombíky ze slovenských lokalit Nitra - Zobor (Amfiteáter) a Galanta - Papföld, nalezených v kontextu kulturního okruhu Bjelo-Brdo. Mohlo by se jednat o výrobky pražské dílny, které se dostaly na Nitransko v rámci diplomatických či obchodních kontaktů. Pro verifikaci této domněnky by byl nutný podrobný technologický průzkum.

241 Sós 1963, 9.

242 Szóke 2014, zvl. 38–59.

OBR. 32: České gombíky s obdobími v moravském materiálu.

1a - Želénky, hrob „kněžny“, foto J. Foltýn; 1b - Mikulčice, 2. kostel, hrob 98, foto J. Foltýn; 2a - Stará Kouřim, hrob 132, podle Šolle 1966, str. 152; 2b - Mikulčice, 12. kostel, hrob 1526, foto J. Foltýn; 2c - Uherské Hradiště - Sady, hrob 129/62, podle Galuška et al. 2018, 92; 3a - Levý Hradec (Žalov-cihelna), hrob 52, podle Tomková a kol. 2012, obr. 65; 3b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 396A, foto J. Foltýn; 3c - Mikulčice, 3. kostel, hrob 988, foto J. Foltýn; 4a - Levý Hradec (Žalov-cihelna), hrob 31, podle: Tomková a kol. 2012, obr. 44A; 1; 4b - Mikulčice, 3. kostel, hrob 625, foto J. Foltýn; 4c - Mikulčice, 2. kostel, hrob 44, foto J. Foltýn.

OBR. 33: České gombíky jako svébytné produkty „pražské“ dílny. 1 - křesťanské motivy na českých gombících; 2 - geometrizující motivy; 3 - pletencové bordury a medailony; 4 - kosočtvercová pole; 5 - esovitě či hákovitě ukončené lístky rostlinného ornamentu.

1a - Stará Kouřim, hrob 113a, podle Šolle 1966, tab. XXVIII: 3; 1b - Praha, Lumbeho zahrada, hrob 104, podle Frolík, Smetánka 2014, tab. XIV: 4; 1c - Praha, Lumbeho zahrada, hrob 84, podle Frolík, Smetánka 2014, tab. X: 1; 2a - Levý Hradec (Žalov-cihelna), hrob 11, podle Tomková a kol. 2012, obr. 25: 1; 2b - Levý Hradec (Žalov-cihelna), hrob 22, podle Tomková a kol. 2012, obr. 35: 1; 2c - Praha, Lumbeho zahrada, hrob 104, podle Frolík, Smetánka 2014, tab. XIV: 2; 3a - Levý Hradec (Žalov-cihelna), hrob 22, podle Tomková a kol. 2012, obr. 35: 2; 3b - Libochovičky, hrob 1, foto J. Foltýn; 4a - Praha, Lumbeho zahrada, hrob 84, podle Frolík, Smetánka 2014, tab. X: 2; 4b - Kačice, podle Šolle 1966, str. 155; 5 - Praha, Lumbeho zahrada, hrob 108, podle Ottenwelter et al. 2014, 169, fig. 4: 4a, c.

1a

1b

1c

2a

2b

2c

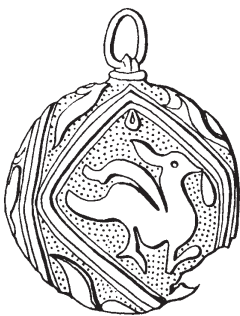
3a

3b

4a

4b

5a

5b

OBR. 34: Dolnopanonské gombíky s obdobami v moravském materiálu.

1a - Zalavár, Vársziget (Maďarsko), hrob 1/2000, foto Š. Krupičková; 1b - Uherské Hradiště - Sady, hrob 19/59, foto J. Foltýn; 2a - Zalavár, Borjúallás (Maďarsko), hrob 296, foto Š. Krupičková; 2b - Staré Město - Na Valách, hrob 193/51, foto J. Foltýn.

lem nejvýznamnější polohy Vársziget, kde je doloženo opevněné nížinné říční hradiště s pozůstatky několika kostelních staveb, ztotožnitelné s Mosaburgem známým z písemných pramenů 9. století. Osídlení zde potom pokračovalo kontinuálně do 11. století, kdy byl v místech nejvýše položené písečné duny zbudován arpádovský klášter, posléze přestavěný na vrcholně středověký hrad, zpustlý minimálně od 2. poloviny 16. století.²⁴³

Z centrální polohy ostrovního hradu (Vársziget) pochází dvě prozkoumaná kostelní pohřebiště s hroby z 9. století - u kostela Panny Marie a u baziliky sv. Hadriána. Hroby stejného stáří jsou známy také z kostelních poloh Récészkút a Borjúallás (k. ú. Zalasabár), ale i z četných dalších pohřebišť celé blízké sídelní oikumeny. Obraz výskytu gombíků je blízký situaci, kterou známe z Moravy. Na elitních pohřebištích kolem kostelů v opevněném Várszigetu se nachází poměrně široké spektrum „velkomoravských“ plechových gombíků zdobených tepáním i filigránem a granulací (tab. 44 v samostatné sekci za textem). Vzhledem k nejasnému datování téměř dvou tisíc hrobů objevených na Várszigetu není ale možné odhadnout procentuální zastoupení hrobů s gombíky z 9. století. Také další kostelní pohřebiště u ohrazeného dvorce s dřevěnou kostelní stavbou na bývalém říčním ostrově Bórjúallás vykazuje výrazný výskyt zdobených plechových, ale také skleněných gombíků. Zde se gombíky nacházely asi ve 2 % hrobů. Při-

blíže poloviční podíl na zdejších nálezech mají skleněné exempláře.

Panonské gombíky jsou shodného výrobně-technologického charakteru jako gombíky moravské. Pláště jsou utvářeny nejčastěji formou varianty A, v případě ojedinělého nálezu zlatého vertikálně žebrovaného gombíku potom jako varianta B. Varianta C podle dostupných zdrojů v Zalaváru absente. Záchytný systém je možné na základě obrazové dokumentace charakterizovat jako varianty A a B. Z plechových gombíků převažují exempláře s pájenou výzdobou (pukličkové, s pájenými kroužky nebo s celoplošnou granulací), další v pořadí výskytu jsou nezdobené exempláře a relativně nejméně je tepaných gombíků (dohromady pět kusů - jeden zlatý s vertikálním žebrováním, jeden pár a jeden solitér se stylizovanou rostlinnou výzdobou a jeden gombík s ptačím ornamentem). Vůbec nejvíce zastoupené jsou skleněné gombíky. Spektrum gombíkovitých artefaktů doplňuje ještě pár protáhlých kapkovitých plechových závěsků zdobených granulací a filigránem z polohy Vársziget, které připomínají byzantské ozdoby.²⁴⁴ Přes relativně typologicky bohatě strukturované zastoupení gombíků je procentuální zastoupení hrobů s gombíky výrazně nižší než na Moravě. Přitom zdejší charakter funerálních pramenů a vlastně i celého sídelního komplexu je velmi podobný např. Mikulčicím, dokonce by se snad dalo hovořit o typově nejbližších lokalitách, pokud bychom připustili, že Mikulčice byly administrativně-politickým centrem Velké Moravy, podobně jako na Várszigetu sídlil správce franského benefícia v Panonii.²⁴⁵ Obraz zdejších gombíků vypovídá o tom, že elitní exempláře mají v některých případech blízké analogie na Velké Moravě (obr. 34)²⁴⁶ a souvisí zřejmě s přímými kontakty mezi Pomoravím a povodím Zaly. Pokud bychom uvažovali, že se tyto gombíky

²⁴⁴ Viz např. nálezy z Preslavského pokladu (Aladžov 2018, 56-57; k tématu např. Krupičková 2020, Fig. 196: 3, 4); rovněž se snad může jednat původně o závěsek z honosné náušnice, viz Bosselmann-Ruickbie 2011, 231, Kat. Nr. 35a,b, 255, Kat. Nr. 70.

²⁴⁵ Zalavár i Mikulčice lze shodně charakterizovat jako regionální centra a sídla nejvyšších reprezentantů zároveň s vysokou koncentrací církevní architektury obklopené rozsáhlými nekropolemi. Obě lokality byly navíc založeny v podobných přírodních podmínkách písečných dun nad říčními rameny a nebyly jako celek výrazně poškozeny recentní zástavbou. Blíže např. Poláček 2020, 104-105.

²⁴⁶ Exempláře s pukličkami a makovou granulací se vyskytují velice hojně v Mikulčicích u 3. kostela, stejně tak jako jsou v moravském prostředí běžné gombíky s „ptačími“ tepanými motivy. Velmi blízké analogie má zlatý vertikálně žebrovaný gombík, kterému se nejvíce vizuálně podobají exempláře z hrobu 19/59 ze Sadů u Uherského Hradiště (Galuška et al. 2018, 30). Svou „moravskou variantu“ má i zlatá dvojice s filigránem a granulovanou výzdobou tvořící geometrické pásy z Borjúalláse - jejich alternativou jsou gombíky z hrobu 193/51 ze Starého Města u Uherského Hradiště (Hrubý 1955, 518-519).

²⁴³ Sós 1963, 5-10.

dostaly do oblasti Zalaváru s písemnými prameny proklamovaným odchodem Pribiny z Nitry, bylo by to podmíněno ukotvením jejich významu ve velkomoravské elitní hmotné kultuře již ve 30. letech 9. století. Zatím spekulativní je verifikace této teze typologickým rozbohem samotných panonských artefaktů - z pohřebiště kolem kostela sv. Hadriána známe jak zlatý žebrovaný gombík, o kterém se uvažuje jako o jednom ze zástupců staršího velkomoravského horizontu,²⁴⁷ tak exempláře s poněkud netypickou (stylizovanou nebo nepochopenou?) rostlinnou výzdobou, kterou bychom snad mohli považovat za formu pozdního derivátu.²⁴⁸ Pokud bychom gombíky chápali jako statusové symboly dynastie Mojmirůvců, kteří je distribuovali mezi své družiníky, nedává dle mého názoru smysl myšlenka, že by takový symbol udržoval při životě Pribina se svými družiníky po své porážce a nuceném odchodu z Nitry (833/836) dokonce několik let až do získání benefícia na jihu Blatenského jezera (840/842). Jako reálnější se mi tedy jeví spojit zdejší výskyt zdobených gombíků velkomoravského typu s kontakty obou území, které probíhaly nezávisle na těchto událostech, i když Pribinův původ je mohl iniciovat či umocnit.²⁴⁹ V aglomeraci Zalavár je zároveň vysoké procento skleněných nebo nezdobených plechových gombíků, které pravděpodobně nedetekují hroby nejvyšší aristokracie. Některé exempláře zdejších gombíků jsou potom odlišného - „nemoravského“ - charakteru, který lze demonstrovat použitím celoplošné granulace bez podkladových kroužků²⁵⁰ nebo vysokými a částečně nezdobenými pukličkami na páru gombíků z hrobu 120/89 (obr. 35).²⁵¹ Je otázkou, nakolik se odráží v těchto kusech regionální paralelní vývoj „gombíkové“ módy a/nebo chronologické aspekty. K formulování konkrétnějších závěrů by snad pomohlo publikování klíčových pohřebiště kolem kostela Panny Marie a baziliky sv. Hadriána, s možností studia většího množství celých hrobových inventářů.

Odlišným fenoménem je výskyt plechových zdobených elitních gombíků v kontextu staromaďarských pohřebiště či ojedinělých hrobů, které

OBR. 35: Svěbytné dolnopanonské gombíky bez analogií na Moravě. 1 - Granulace bez podkladových kroužků; 2 - svěbytná varianta pukliček.

1 - Zalavár, Borjúallás (Maďarsko), hrob 123, foto Š. Krupičková; 2 - Zalavár, Vársziget (Maďarsko), hrob 120/89, podle Szóke 2021, Abb. 102: 1.

se již neváží na aglomeraci Zalavár a při jejich výzkumu opouštíme i prostor západního Maďarska. Toto téma zpracoval Károly Mesterházy, který shromáždil dohromady 15 lokalit s gombíky s pájenou výzdobou a 9 lokalit s gombíky s tepanou výzdobou. Jen část těchto hrobů pochází z území současného Maďarska (11 lokalit s pájenou výzdobou a 2 lokality s tepanou výzdobou), další staromaďarské hroby s výskytem zdobených gombíků jsou známy zejména ze Slovenska (5 lokalit s tepanými gombíky a 1 s pájenou výzdobou), z Rumunska (3 lokality s gombíky s pájenou výzdobou), ze Srbska (1 tepaný exemplář) a z Ukrajiny (1 tepaný exemplář).²⁵² Tepané velké gombíky považuje K. Mesterházy ve staromaďarském kontextu za artefakty velkomoravského původu, které byly obchodním artiklem nebo válečnou kořistí.²⁵³

Mimo zdobené gombíky velkomoravské tradice popsané K. Mesterházym jsou ve staromaďarském kontextu naopak zcela běžné lité knoflíky nejrůznějších typů (často zploštělého - hřibovitého - tvaru) nebo spájené ze dvou odlitků (s vertikálním nebo horizontálním dělením povrchu, někdy zdobené).²⁵⁴ Nacházejí se nejčastěji v hrobech žen, ale i mužů a dětí a sloužily zřejmě ke spínání oděvů. Tyto kovové artefakty mohly být zřejmě i ve středoevropském kontextu doplňovány nedochovanými spínadly z organických materiálů.²⁵⁵

4.4.7 Regionální a nadregionální výskyt gombíků

247 Ungerma 2005, 714.

248 Výzdoba je blízká gombíkům z hrobu 106b-c z pohřebiště U Libuše ve Staré Kouřimi (hrob „kouřimské kněžny“, Šolle 1966, 266-267).

249 V této souvislosti je dobré ještě zmínit, že zatím nejsou žádné publikované doklady o osídlení Várszigetu či Borjúalláse před Pribinou a zdejší kostely a pohřebiště jsou ve svých počátcích spojovány výhradně s Pribinovým beneficiem; Szóke 2014.

250 Obdobné známe z Preslavského pokladu, viz Totev 1993, 64, Fig. 38 vpravo; Bosselmann-Ruickbie 2001, 24-25, 369, Abb. 12.

251 Evokují nálezy korálů a náušnicových ozdob z Chorvatska, např. z Bribiru-Vratnice, Biskupije-Crkviny nebo Kninu-Spasu (Petrinec 2009, 504, Tab. 180; 554, Tab. 230; 582, Tab. 258).

252 Mesterházy 2000, 211-226.

253 K. Mesterházy zároveň upozorňuje na složitost problematiky původu a rozšíření gombíků a v obecné rovině na vybrané analogické nálezy v širokém chronologickém rámci 8. - 11. století nalezených v rozsáhlém geografickém pásmu od střední Evropy po Kavkaz, Mesterházy 2000, 211-226.

254 Přehled staromaďarských spínadel viz Réka 2015, 153-175. Více viz kapitola 2.1.2 Lité „gombíky“.

255 Takto je například vysvětlen nepoměr mezi výskytem kovových spínadel v hrobech žen a mužů, respektive dětí (dominuje výskyt v ženských hrobech; Réka 2015, 153-175).

Velkomoravská centra v Pomoraví se stala podle očekávání místy stěžejního výskytu elitních gombíků.²⁵⁶ Jejich nálezy se pojí ke skupině 24 pohřebišť z okruhu velkomoravských centrálních aglomerací (tab. 45 v samostatné sekci za textem). Do této skupiny patří téměř všechna pohřebišť z akropole a podhradí Mikulčic a přibližně polovina pohřebišť z mikulčického zázemí. V prostoru aglomerace Staré Město – Uherské Hradiště nefiguje tak široká struktura pohřebišť s elitními gombíky, ale výskyt elitních nálezů je na několika lokalitách mimořádně vysoký. Na Pohansku u Břeclavi se koncentruje nobilita reprezentovaná elitními typy gombíků na kostelní pohřebišť a jinde v aglomeraci se s ní nesetkáme. Na většině nekropolí velkomoravských center sice převažují elitní gombíky nad neelitními, ale všechna centra zahrnují zároveň pohřební areály komunit s neelitními unifiko- vanými typy gombíků.

Více než tříčtvrtinová převaha elitních gombíků je typická pro pohřebišť kolem mikulčického 2., 3. a 6. kostela. Na pohřebišti u 2. mikulčického kostela tvoří neelitní složku skupinka dětských hrobů s gombíky v geometrickém schématu, jinak se zde de facto nevyskytl žádný neelitní gombík (nezdobené kusy byly zlaté, u železného artefaktu je důvodné podezření, že se jednalo o rolničku). U 3. mikulčického kostela můžeme sledovat malou sérii skleněných gombíků, u 6. kostela jde o jeden skleněný kus. Podobná nálezová situace se objevila ještě na pohřebišti v Sadech u Uherského Hradiště a u kostela na Špitálkách ve Starém Městě. Tato pohřebišť nám tedy na příkladu gombíků poskytují obraz neobvyklé koncentrace nobility s velice nízkým zastoupením pohřbívání alternativních komunit. Přesto lze očekávat, že nobilitu provázeli minimálně nerodinní příslušníci *famílií*, tj. de facto pomocné pracovní síly v domácnosti a tedy osoby nižšího společenského původu. Jejich hroby ovšem neobsahují vysloveně neelitní nebo lidové typy gombíků. Jako vysvětlení je možné nabídnout teorii, že tito jedinci nosili typologicky shodné gombíky jako nobilita, ovšem nižší kvality. V takovém případě bychom hroby nerodinných zástupců *famílií* mohli hledat mezi jedinci pohřbenými s gombíky ze slitiny mědi, zdobenými např. jednodušší tepanou výzdobou nebo hrubou řídkou granulací. Je otázkou, zda můžeme nízký výskyt lidového šperku na řadě pohřebišť velkých center vykládat chronologicky, tj. že se masové napodobeniny v době rozkvětu zdejších pohřebišť ještě nenosily nebo sem jejich nositelé měli možnost proniknout až po rozpadu společenského systému po

odchodu elit (viz ojedinělé pohřby se skleněnými gombíky u 3. kostela v Mikulčicích).

Výskyt gombíků mimo centrální aglomerace nevykazuje lineární návaznost na vzdálenost od těchto center. Naopak, objevují se místní „buňky“ s výrazným výskytem elitních gombíků, zpravidla na jednom či více pohřebišťích v blízkosti lokálního centra. Tyto hroby můžeme interpretovat jako pohřby lokálních elit navázaných mocensky na nobilitu v Pomoraví. Tato lokální elita mohla patřit k příjemcům exkluzivních darů z Mikulčic, Starého Města – Uherského Hradiště nebo Pohanska výměnou za politickou loajalitu a podporu (případně se mohlo jednat o elitu dosazenou z center v Pomoraví, spravující strategická hradiště na významných komunikacích). Reprezentanty darů můžeme spatřovat i v elitních gombicích, které v tomto období plnily funkci statusového symbolu. Z lokalit lze zařadit do skupiny nekropolí s vysokým zastoupením elitních gombíků především pohřebišť v Rajhradcích a Rebešovicích (neelitní složka zcela absentuje). Více než polovina zdejších gombíků byla vyrobena ze stříbra a artefakty se vždy nacházely v hrobě v „klasickém“ páru. Podobně kopíruje plošný rozptyl elitních gombíků mapu pohřebišť na hradišťích ležících na hlavních komunikačních trasách směrem na Slovensko a do Čech a gombíky zde tak mohou symbolizovat politicko-diplomatické vztahy s Velkou Moravou.²⁵⁷

Nálezy gombíků na jihozápadním Slovensku a v Čechách jsem již klasifikovala pojmem *mimoregionální výskyt*, neboť příslušnost těchto území pod moravskou svrchovanost není v průběhu 9. století konstantní ani územně a časově jasně definovaná. Gombíky se vyskytly v obou zmíněných regionech velmi masivně – v Čechách množství nálezů překračuje 100 kusů, na jihozápadním Slovensku se rovněž blíží k tomuto kulatému číslu. Rozdíly mezi oběma územími jsou ale patrné při bližším typologickém rozboru nálezů.

Bliže k Moravě má v tomto smyslu jihozápadní Slovensko. Výskyt elitních gombíků na Slovensku sice není početně ani zdaleka tak vysoký jako v Čechách (slovenská čísla se pohybují asi na polovině českého výskytu), ale konstrukčně, výzdobnými schématy i motivikou jsou slovenské gombíky shodné s moravskými, aniž by na nich byl patrný jakýkoliv vysloveně svébytný umělecko-řemeslný projev. Jedinou výjimku tvoří trojice velkých stříbrných tepaných gombíků z lokalit Nitra-Amfiteáter a Galanta-Papföld. Paradoxně ale tyto tři exempláře vykazují – díky geometrizující výzdobě

256 Elitní gombíky ve smyslu individuálních (nesériových) artefaktů s tepanou a pájenou výzdobou, případně artefaktů z drahých kovů.

257 Zatím není průkazná výrazná elitní komunita používající exkluzivní gombíky na znojenském hradišti, ale je možné, že je to dáno publikačním stavem. V muzeu na Hradišti sv. Hilpolyta je prezentován mj. také jeden pár tepaných gombíků s rostlinným ornamentem.

a způsobu tepání s přesekávanými liniemi – největší blízkost ke gombíkům z českých lokalit Žalov-cihelna (hroby 11/1912, 22/1912) a Lumbeho zahrada (hroby 84, 104).²⁵⁸ Interpretačně bych je tedy označila nejspíše za pozdní importy z Čech, jejichž uložení do hrobu spadá do období po zániku Velké Moravy, což koresponduje s artefakty kulturního okruhu Bjelo-Brdo, které tyto gombíky v hrobech provázely. Absence svébytných elitních gombíků na Slovensku svědčí podle mého názoru o tom, že zde nevznikla šperkařská dílna, která by je vyráběla.²⁵⁹ Honosné typy gombíků se tak na jihozápadní Slovensko zřejmě dostávaly převážně diplomatickou cestou (pomineme-li možnost obchodu, který je ale pro elitní zboží v tomto období spíše nepravděpodobný²⁶⁰). Slovenským specifíkem jsou početně bohatě zastoupené lité gombíky vyráběné na bázi slitin mědi a spojené se staromaďarským horizontem.²⁶¹ V budoucnosti mohou další sociálně-chronologické aspekty gombíků na jihozápadním Slovensku pomoci objasnit dosud nepublikované nálezy z mimořádně zajímavých časosběrných pohřebišť v Pováží (Borovce, Dubovany).

Naopak v Čechách můžeme sledovat jak složku elitních gombíků, které mají blízké analogie na Velké Moravě, tak početnou skupinu svérázných honosných gombíků, které na Moravě paralely nemají. Část gombíků se tedy do Čech dostávala z Moravy. Mohlo tomu tak být na jedné straně diplomatickou cestou (zahrnující možná rovněž sňatkovou politiku?), alternativně je možné udržet při životě i starší myšlenku, že se alespoň některé gombíky „moravského typu“ dostaly do Čech až s potenciální uprchlickou vlnou po zániku Velké Moravy.²⁶² Spektrum českých gombíků se ale rozrostlo o jejich vlastní – na Moravě nezávislou – produkci. České gombíky si sice i nadále udržují moravská konstrukčních řešení, ale mění se po stránce dílenského rukopisu a užívaných motivů. Motivy a schémata tepaných gombíků české produkce odkazují zdá se více k motivům známým ze sakrální

architektury projevující se výzdobou v podobě pletenců a rozet, na jiných exemplářích se jedná naopak o schematizaci a geometrizaci výzdoby. Typický je u tepaných gombíků české proveniencí odkaz ke křesťanské symbolice. Po stránce materiálu vykazují české tepané gombíky vyrobené ze stříbra menší tloušťku kovu (tzn. na gombících je méně použité suroviny, ačkoliv dosahují značné velikosti a v důsledku toho jsou křehčí).²⁶³

Poslední „enklávu“ elitních gombíků velkomoravského typu představuje aglomerace Zalavár v západním Maďarsku. Jejich zdejší výskyt souvisí s úzkými diplomatickými vztahy k Moravě, které vznikaly zřejmě jak s ohledem na původ prvního správce Pribiny, tak především intenzivními kontakty v průběhu 2. poloviny 9. století. Kromě gombíků majících období na Velké Moravě se ale objevují na zdejších pohřebišťích také exempláře, které neodpovídají moravské produkci. Jedná se vždy o gombíky s pájenou výzdobou v podobě aplikace filigránu a granulace a je tedy pravděpodobné, že odkazují spíše ke šperkařské tradici byzantsko-balkánské a jsou dokladem mimoregionální obliby dutých plechových oděvních ozdob.

4.4.8 Specifikace modelu relativní chronologizace velkomoravských gombíků

V návaznosti na prostorovou analýzu výskytu gombíků zejména ve středoevropském prostoru se budu věnovat jejich chronologizaci. Otázky detailní chronologizace velkomoravské hmotné kultury nejsou zatím spolehlivě vyřešeny, a to ve smyslu relativní ani absolutní chronologie. Starší komplexní chronologizace spoléhaly metodicky na klasické archeologické postupy vertikální, případně horizontální stratigrafie a hromadné porovnávání celých skupin artefaktů *per analogiam*. Výsledky byly následně komparovány s historickými daty známými z písemných pramenů a takto byla formulována absolutní data artefaktů.²⁶⁴ Teprve v posledních dvou dekadách se objevilo několik detailních analýz vybraných skupin artefaktů, jejichž výsledkem jsou první jasnější vývojové relativně chronologizační linie publikované včetně použitého metodického postupu.²⁶⁵ Relativní chronologizace gombíků je rovněž mým výzkumným záměrem, který jsem se ale pokusila realizovat alternativní metodou. Nejprve jsem vytvořila na

258 Tomková a kol. 2012, 34–35, 44–45; Frolík, Smetánka 2014, 152–154; 175–176.

259 Jiná situace může být u neelitních gombíků – v kapitole 2.1.1 *Skleněné gombíky* zmiňuji doklad sklářské výroby v Devínské Kobyle se skleněným gombíkem zachovaným in situ ve sklářské peci (Farkaš, Turčan, 1998, 33, 37). A samozřejmě to neznamená, že na Slovensku absentovaly šperkařské dílny produkující jiné předměty jemné kovovýroby – pozůstatky jedné z nich byly zřejmě objeveny např. v Zemianskom Podhradí (nepublikovaná informace z terénní komise v roce 2019).

260 Hlavica, Procházka 2020, 76–78.

261 K typologii litých gombíků se blíže vyjadřuji v kapitole 2.1.2 *Lité gombíky*.

262 Těžko říct, kterou z teorií by mohl podpořit fakt, že řada gombíků „moravského charakteru“ v Čechách nepatří k nejkvalitněji provedeným kusům, včetně solitérního exempláře z knížecího hrobu z Kolína nebo gombíků z hrobu 97 ve Staré Kouřimí a z hrobu 65/1952 ze Žalova-cihelny (Košta, Lutovský 2014, 37–39; Šolle 1966, 265; Tomková a kol. 2012, 119).

263 Technologické srovnání gombíků z Čech a Moravy in Ottenwelter et al. 2020, 12:145/1–22.

264 Chronologii velkomoravské hmotné kultury jako celku řešili J. Poulík (1948), V. Hrubý (1955, 1965), B. Dostál (1966), Z. Klánica (1990, 57–64), L. Galuška (1996), v poslední době zejména H. Chorvátová (2004; 2007; 2015) a Š. Ungerman (2005; 2011).

265 Košta 2008, 277–296; Ungerman 2005, 707–749; 2021, zejm. 131–148.

základě teoretické literatury obecný model vývoje gombíků v čase. Tento model je základním způsobem popsán již v kapitole 3.3 *Vstupní hypotéza o účelu velkomoravských gombíků v živé kultuře*, ale nyní se jej pokusím rozvést podrobněji, a to s využitím výsledků analýz, realizovaných v předěšlých částech práce.

Na základě principu nadregionálního šíření elitní módy mezi raně středověkou nobilitou²⁶⁶ spatřuji počátky gombíků na našem území v elitních exemplářích mimořádně řemeslné a umělecké kvality vyrobených ze zlata. Tomuto předpokladu neodporuje zmapování situace výskytu kulovitých plechových zdobených oděvních součástí mimo region Velké Moravy. Pokud bychom vybírali ze dvou kulturních pulzarů 9. století – Byzance a Franské říše – tak lze konstatovat, že se na naše území trend plechových kulovitých oděvních součástí šíří spíše z Byzancí ovlivněného jihovýchodu, jak podrobně rozebírám v kapitole 4.4.1 *Gombíky jako reprezentanti myšlenkové fúze*. Za přímé vzory nejstarších velkomoravských gombíků můžeme považovat kulovité plechové artefakty nalezené na chorvatských pohřebištích v Brestovaci a Trilje.²⁶⁷ Této nálezové situaci odpovídají menší rozměry a pájená výzdoba na „vzorových“ gombících z Velké Moravy, ke kterým řadím zejména zlaté exempláře z hrobů 300, 318, 380, 425, 490, 505, 553 a 580. Jedná se zároveň o jedny z nejvýznamnějších mikulčických hrobů, do kterých byli uloženi dospělí či juvenilní jedinci s další mimořádnou hrobovou výbavou; ve třech případech šlo dokonce o interiérové bazilikální hroby. Všechny tyto aspekty podporují myšlenku pohřbů nejvyšších velkomoravských elit, jejichž hrobová výbava obsahovala exkluzivní importy, včetně zlatých kulovitých plechových oděvních součástí, sloužících pravděpodobně ke spínání oděvu v místech výstřihu. Tři polyedrické gombíky v ženském hrobě 318 mají rovněž tvarovou oporu v jihovýchodní Evropě – z Balkánu je známý výskyt utvářením těla blízkých dutých plechových závěsků (?), byť zde byly dosud nalezeny pouze jednoduché nezdobené typy.²⁶⁸ Naopak velkomoravským specifikem jsou gombíky s tepanou výzdobou pláště, se kterými se setkáváme (až na několik výjimek) výhradně v prostoru jádra Velké Moravy a v přilehlých regionech s blízkými diplomaticko-politickými a příbuzenskými vazbami.

266 Ungerma 2005, 716. Více viz kapitoly 3.1.4 *Charakteristika šíření módních trendů (Šimon Ungerma)* a 3.3 *Vstupní hypotéza o účelu velkomoravských gombíků v živé kultuře*.

267 Zajímavá je v tomto kontextu oděvní tradice kulovitých ozdob/spínadel patrná na tradičním dalmátském oděvu až do moderní doby. Dvojice velkých kulovitých ozdob u krku, kterými jsou provlékány textilní šňůry přidržující výstřih, se objevují jako součást lidového oděvu ještě na počátku 20. století (Margaretić 2017, 50–51).

268 Fiedler 1992, 192–194.

Jejich výskyt by tedy měl následovat po skupině nejstarších gombíků s pájenou filigránní a granulovanou výzdobou, jakkoliv jistě ani tyto starší typy nevymizely bez dalšího vývoje. Měkkost ani malá plocha zlatých gombíků neposkytovaly dostatečný prostor pro umělecké ztvárnění složitých schémat a motivů. Teprve s využitím pevnějšího stříbra bylo dosaženo ideálních podmínek pro vznik obzvláště velkých a složitých tepaných gombíků, zástupců spíše mladšího vývojového stupně. Pro gombíky s tepanou výzdobou by tedy měly být typické střední až velké rozměry a materiálový přechod od zlata ke stříbru a k napodobeninám ze slitiny mědi. Významný interpretační potenciál spatřuji rovněž v proměně zachytného mechanismu. Nástup výroby gombíků s uzavřeným ouškem, které se může pohybovat v odděleném poutku, nasvědčuje změně funkce gombíků. Pohyblivé ouško se jeví jako výhodnější atribut závěsků než spínadel, které by měly být naopak spíše pevněji připoutány k podkladu ouškem nepohyblivým.

V tuto chvíli se nabízí paralela k proměně velikosti, výrobního materiálu a polohy v hrobě u západoevropských merovejských spon v období kolem poloviny 5. století. Zatímco v předchozím období se vyskytovaly v hrobech převážně spony z barevných kovů a železa, nově přibývá artefaktů z drahých kovů.²⁶⁹ Hroby ženských elit jsou vybaveny nápadnými, velice zdobnými a velikostně naddimenzovanými sponami.²⁷⁰ Lučikovité spony mění orientaci v hrobech – zatímco dříve se zde nacházely v horizontále, nově se jedná o převahu vertikální polohy a dochází rovněž k prostorovému posunu spon směrem k dolním partiím trupu a dolním končetinám.²⁷¹ Všechny tyto změny jsou interpretovány jako doklad odklonu od praktické funkce spínání oděvu prostřednictvím spon, které nadále slouží spíše jako statusový symbol vysokých společenských vrstev. Pokud by byla mojmírovská hra na efekt podobná jako u Merovejců, gombíky by se postupně proměnily z funkčních ozdobných spínadel maximálně střední velikosti směrem k velkým křehkým tepaným exemplářům, které již postrádaly praktickou funkci, což reálně podporuje masivní zastoupení takových exemplářů na centrálních velkomoravských pohřebištích. Jako statusové symboly se gombíky mohly stát součástí redistribuce a šířit se napříč elitou v rámci regionu i za jeho hranice (snad na bázi rodinných vazeb). Stále ještě různorodé a v zásadě kvalitní napodobeniny gombíků mohly vznikat na Velké Moravě poměrně záhy,²⁷² ovšem nárůst levné uniformní

269 Martin 1995, 46.

270 Steuer 1982, 489–490.

271 Martin 1995, 40–46; 2000, 226–230.

272 Viz spíše starší chronologické řazení gombíků s pájenými kroužky z Dolních Věstonic – Na pískách (Ungerma 2007,

produkce se musel rozvinout až s postupem času (jakkoliv na Velké Moravě nikdy nedosáhla takového rozsahu jako např. v Karpatské kotlině nebo na Balkáně). Postupně se rovněž rozšiřuje věková základna nositelů gombíků i na děti, u kterých se gombíky udržel v hrobech nejdéle, i po odeznění potřeby efektní reprezentace za pomoci množství exkluzivní hrobové výbavy u dospělých.

Naznačené chronologické proměny účelu gombíků, které vychází z teoretického modelování i z kombinování funkčních dat, jsem se pokusila ověřit klasickou archeologickou chronologizační metodou vertikální stratigrafie. Výzkum jsem realizovala opět na mikulčickém nálezovém souboru.

4.4.9 Chronologizace gombíků na základě superpozic hrobů u 3. kostela v Mikulčicích

Pro realizaci metody vertikální stratigrafie jsem zvolila gombíky objevené na pohřebišti u 3. mikulčického kostela, kde se nacházejí v rámci mikulčických pohřebišť nejsložitější superpozice hrobů s chronologicky citlivými nálezy.²⁷³ Z přehledu stratigrafických vztahů šedesáti hrobů s gombíky nalezených u baziliky je zřejmé, že v superpozici s jiným hrobem se nacházelo 23 z nich, ve čtyřech případech šlo o dvojitou superpozici – hrob s gombíky se nacházel mezi jinými dvěma hroby (tab. 46 v samostatné sekci za textem).

K řešení chronologických vztahů prostřednictvím superpozic bylo vhodných 15 hrobů s gombíky, a to s ohledem na chronologickou citlivost hrobové výbavy v superpozičních hrobech, a také

v souvislosti se stavem dochování gombíků. Za nejdůležitější srovnávací předmět s četným výskytem v hrobech a dobře argumentovanou chronologizací Jiřího Košty považuji ostruhu, kde vycházím z této následnosti typů: 1) se dvěma řadami nýtů/se dvěma nýty a žebrem souběžně s ramenem (v honosném provedení typ Biskupija-Crkvina); 2) se třemi nýty příčně k ramenu; 3) s páskovými rameny.²⁷⁴ Vedle ostruh jsou pro ženské hroby vhodným chronologizačním artefaktem vybrané skupiny šperku, zpracované systematicky Šimonem Ungermanem. U náušnic pokládám za důležitý argument jejich „stáří“ přítomnost zdobení na horním oblouku; detailně propracovanou chronologii mají potom bubínkové náušnice, které pojímám v této posloupnosti (zjednodušeně): 1) nezdobené bubínky se spojem překrytým filigránním drátem (varianta E); 2) s makovou granulací (tvořící motivy křížů) (varianty B, D); 3) s celoplošnou granulací na bubíncích (varianta C).²⁷⁵ Vycházím rovněž z dalších metodicky zdůvodněných publikovaných chronologizačních výsledků jiných artefaktů a odkazují na ně samostatně (tab. 47 v samostatné sekci za textem).

Na základě výše uvedených chronologizačních prací a s přihlédnutím k vertikálně a částečně i horizontálně stratigrafickým vztahům jsem se pokusila o exaktní rozdělení gombíků na relativně starší a relativně mladší,²⁷⁶ a to s pomocí následujícího „bodování“ za dodržení dalších doprovodných pravidel:

- > *Vertikální stratigrafie: bez superpozice = 0, za každý hrob nad hrobem s gombíky = -1, za každý hrob pod hrobem s gombíky = +1; tj. hroby se zápornou hodnotou vypovídají o převládajícím převrstvení a mohou patřit mezi starší pohřby; pro možnost sledování relevance byl evidován rovněž počet všech jednotlivých superpozic (číslo za lomítkem)*
- > *Nálezy v hrobě s gombíky: neobsahuje chronologicky citlivý artefakt = 0, obsahuje chronologicky citlivý artefakt spíše starší = -1, obsahuje chronologicky citlivý artefakt spíše mladší = +1; tj. hroby se zápornou hodnotou vypovídají o převládajících spíše chronologicky starších artefaktech a mohou patřit mezi starší hroby; pro možnost sledování relevance byl evidován rovněž počet všech chronologizačních artefaktů (číslo za lomítkem)*

135).

273 Stratigrafiím hrobů u baziliky a z nich vyplývajícím datování mj. gombíků se již dříve věnovali Š. Ungerman a B. Kavanová (2010, 80–83). Jejich předběžná analýza je založena na superpozici hrobu 480, který obsahoval solidus Michaela III., a dále na hloubce hrobů 396, 397, 499 a 553 jižně od baziliky. Co se týče hrobu 480, autoři soudí podle životních dat císaře Michaela III., že se „mince mohla do hrobu dostat nejdříve po roce 856; její výskyt v Byzanci po skončení vlády císaře je nepravděpodobný“. Samotné uložení do velkomoravského hrobu mohlo ale výrazně přesáhnout rok 867 (násilná smrt císaře), a to i přesto, že mince nevykazuje výrazné známky praktického užívání (mohla být např. delší dobu součástí kumulace bohatství elit). Dále – první tři jmenované hluboké hroby obsahují ostruhu s páskovými rameny, které jsou v této souvislosti označeny (vedle ostruh se třemi páry nýtů souběžných s ramenem – v honosných variantách typ Biskupija-Crkvina) jako starší srovnávací artefakt a od nich je potom odvozováno stáří dalších předmětů. Argument hloubky hrobu je určitě významný, na druhou stranu nemusí hloubka sama o sobě být vždy jednoznačným vodítkem pro stáří hrobu. Jen několik metrů západněji od zmiňované skupiny hrobů s páskovými ostruhami se nacházel v hloubce 125 cm (starší) hrob 565, následně částečně porušen mladším hrobem 589, který byl zahlouben výrazně více – 160 cm pod povrch. Roli navíc mohou hrát také stopy předchozího osídlení v okolí baziliky, kdy mohla přítomnost někdejších sídelních objektů v ploše vznikajícího pohřebiště ovlivnit hloubku ukládaných hrobů.

274 Košta 2008, 277–296.

275 Ungerman 2005, 707–749; 2021, zejm. 131–148.

276 Rozhodně se nejedná o všeobecnou periodizační ambici, spíše jde o snahu postihnout časovou vrstevnatost konkrétního artefaktu na konkrétní lokalitě. Dělit velkomoravské období do řady dílčích horizontů je dle mého názoru v tuto chvíli (a možná i trvale) nereálné.

- > *Nálezy v hrobech v superpozici vzhledem k hrobu s gombíky: hrob stratigraficky pod hrobem s gombíky s chronologicky starším nálezem a/nebo hrob stratigraficky nad hrobem s gombíky s chronologicky mladším nálezem = 0, hrob nad hrobem s gombíky s chronologicky starším nálezem = -1, hrob pod hrobem s gombíky s chronologicky mladším nálezem = +1; pro možnost sledování relevance byl evidován rovněž počet všech chronologizačních artefaktů (číslo za lomítkem); tj. hroby v superpozici pod hroby s gombíky se staršími artefakty jsou očekávaným nálezem, stejně tak, jako hroby v superpozici nad hroby s gombíky s mladšími artefakty - tj. nejsou „bodovány“; naopak pokud je v superpozici nad hrob se staršími artefakty, předpokládám vyšší stáří hrobu pod ním a naopak, pokud je v superpozici pod hrobem s gombíky pohřb s mladšími artefakty, předpokládám, že lze hrob s gombíky rovněž označit jako mladý.*
 - > Kategorie superpozic a nálezů slouží vzájemně jako kontrolní, ale pro hodnocení používám kombinaci obou faktorů.
 - > Pokud byla jedinou bodovou hodnotou superpozice, chronologické zařazení jsem nedefinovala z toho důvodu, že superpozice mohly následovat v rychlém sledu (např. hroby 431, 469). Tomuto průběhu pohřbívání nasvědčuje i fakt, že hroby v superpozicích jsou mnohdy vzájemně neporušené, ačkoliv jsou v některých případech oddělené jen velmi malou silou zeminy. Stejně tak jsem se vyhýbala závěrům u hrobů, které vykazovaly nějaký chronologicky citlivý artefakt pouze v superpozicním hrobě a opět nebylo možné řešit délku odstupů mezi pohřby (např. hroby 240, 300, 491). Obě tyto kategorie hrobů jsou v tabulce označeny termínem „nečiním závěr“.
 - > Za artefakty spíše starší považuji pro tuto analýzu: ostruhy se dvěma řadami nýtů/ se dvěma nýty a žebrem souběžně s ramenem (v honosném provedení typ Biskupija-Crkvina), přítomnost zdobení na horním oblouku u náušnic, u náušnic se čtyřmi bubínky nezdobené bubínky se spojením překrytým filigránním drátem (varianta E) a s makovou granulací (tvořící motivy křížů) (varianty B, D). Případné další nálezy vhodné pro chronologické srovnání jsou uvedeny a citovány přímo v tabulce níže.
 - > Za artefakty spíše mladší považuji pro tuto analýzu: ostruhy se třemi nýty příčně k rameni, ostruhy s páskovými rameny, náušnice se čtyřmi bubínky s celoplošnou granulací na bubíncích (varianta C). Případné další nálezy vhodné pro chronologické srovnání jsou uvedeny a citovány přímo v tabulce níže.
 - > Hroby s gombíky, které neleží v superpozici a ani neobsahují chronologicky citlivé artefakty mezi další výbavou, označuji termínem „nehodnotím“.
- Na základě tabulky 46 jsem gombíky z hrobů v superpozicích rozdělila na skupinu, která se váže spíše ke staršímu horizontu pohřbívání (obr. 36) a na skupinu, kterou řadím spíše k mladšímu horizontu hrobů u baziliky (obr. 37).
- Mezi gombíky uložené na pohřebišti u baziliky spíše ve starším horizontu řadím celkem 17 exemplářů z 8 hrobů. Vyznačují se několika specifiky. Jedním z nich je absence záchytného mechanismu typu A s uzavřeným kroužkem protaženým poutkem. Všechny gombíky, které spadají dle výše uvedené tabulky mezi starší nálezy, mají závěs řešený konstrukčně jako typ B nebo C s výjimkou stříbrného páru s celoplošnou granulací dělenou filigránními páskami z hrobu 505. Vzhledem k mimořádné řemeslné kvalitě tohoto páru i nezvyklému uložení v nefunkční poloze u nohou zemřelého bychom mohli jejich výskyt označit za pomyslný „mylník“ a vzorový pár (import?), jehož záchytný mechanismus byl dále napodobován. Jako další fenomén hrobů staršího horizontu se jeví z materiálového hlediska použití zlata,²⁷⁷ neboť z osmi zařazených hrobů jich obsahovalo šest alespoň jeden zlatý gombík.²⁷⁸ Nápadná je naopak úplná absence gombíků vyrobených z pozlacené slitiny mědi. Na základě analýzy nálezů od baziliky je také zřejmé, že gombíky ze starších hrobů jsou malé až střední velikosti (tj. do 3 cm v průměru). Dalším neobvyklým aspektem je vysoká koncentrace gombíků staršího horizontu v hrobech dospělých²⁷⁹ - v rámci posuzované skupiny pochází pouze dva exempláře z dětských hrobů (hroby 440, 10-14 let a 540, 5-9 let), zbylých šest hrobů staršího horizontu patřilo dospělým (hroby 380, 470, 490, 505, 553, 580). Významně vyšší je proti všeobecnému průměru rovněž zastoupení mužských hrobů - atributy mužské hrobové výbavy byly objeveny v pěti hrobech z osmi (hroby 380, 490, 540, 553, 580).²⁸⁰
- Podle předložené analýzy bylo do mladšího horizontu hrobů zařazeno 10 hrobových celků

²⁷⁷ Vyšší výskyt zlata ve starším velkomoravském horizontu zmínila také H. Chorvátová (2015, 155).

²⁷⁸ Zároveň je ale třeba upozornit na fakt, že v důsledku selekce srovnávacích chronologicky citlivých artefaktů (ostruhy, náušnice), došlo ve výsledku k vysoké koncentraci bohatých hrobů, zatímco hroby méně vybavené či vybavené chronologicky neprůkaznými artefakty z ní vypadly.

²⁷⁹ Hypotéza byla již předběžně publikována - viz Krupičková 2020, 306-308. Opět je ale třeba upozornit na selektivní zaměření analýzy na bohaté hroby, což může zkreslovat výsledek - viz poznámka 278.

²⁸⁰ Je zároveň nutné konstatovat, že u většiny hrobů nebylo možné pohlaví určit antropologicky a bylo odhadnuto na základě signifikantní hrobové výbavy - u dospělých bylo důvodem špatné zachování koster v dutých prostorách.

OBR. 36: Gombíky z hlouběji uložených hrobů v superpozicích u 3. kostela v Mikulčicích - tj. gombíky představující spíše starší vývojový horizont.

1 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 240; 2 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 300; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 380; 4, 5 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 440; 6, 7 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 470; 8 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 490; 9-14 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 15-17 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 553. Foto J. Foltyn.

s 19 gombíky. Po konstrukční stránce zahrnují tyto gombíky kompletní škálu utváření plášťů (typy A, B i C), a také záchytných mechanismů (rovněž A, B, C). Nápadné je vymizení zlatých gombíků - žádný zlatý exemplář se neřadí do mladšího horizontu. Zlatavá barevnost je nahrazována pozlacováním podkladu vyrobeného ze slitiny mědi. Oblibu si udržuje výroba stříbrných gombíků. Ubývání zlatých gombíků nemusí souviset s postupným úbytkem zlata v prostředí velkomoravské elity, jak by se mohlo na první pohled jevit logické. Pádovým důvodem může být prosazování se nového výzdobného stylu gombíků v podobě vytepávání složitých výzdobných motivů do jejich plášťů. Známe sice i exempláře s tepanými palmetami vyrobené ze zlata (např. hroby 380 a 490 od baziliky), ovšem jejich provedení nedosahuje zdaleka estetických

možností některých stříbrných exemplářů.²⁸¹ Právě tepané gombíky s rostlinným - ale také zoomorfním - ornamentem se v tuto chvíli jeví jako typičtí představitelé spíše mladšího horizontu bazilikálních hrobů. Jako charakteristický exemplář lze potom označit stříbrný velký gombík se záchytným mechanismem typu A (samostatný kroužek jištěný poutkem) a pláštěm utvářeným ze dvou polokoulí, někdy s připájeným vrchním límcem (typy A, C). Jako „vzorový“ hrob obsahující tyto gombíky můžeme označit celek 328. Mladá žena (20-29 let) byla pohřbena s trojicí velkých stříbrných gombíků (pár inv. č. 142a/57 a 142c/57, nepárový inv. č. 142b/57). Dále byla v jejím hrobě objevena plejáda zlatých

²⁸¹ Také konzultace se zlatníkem a konzervátorem M. Fořtem tuto hypotézu potvrzuje - podle jeho odborného názoru je zlato k detailnímu tepání příliš měkké.

OBR. 37: Gombíky z výše uložených hrobů v superpozicích u 3. kostela v Mikulčicích - tj. gombíky představující spíše mladší vývojový horizont.

1, 2 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 364; 3, 4 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 398; 5 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 437; 6 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 454; 7, 8 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 471; 9 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 491; 10, 11, 12, 13 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 508; 14, 15 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 662; 16, 17 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 987; 18, 19 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 1182.
Foto J. Foltýn, 6 - foto M. Bárta.

náušnic (čtyři exempláře se čtyřmi košíčky a tři exempláře se sedmi bubínky s makovou granulací). Stříbrné gombíky jsou velmi precizně zpracované, v případě analyzovaného exempláře 142b/57 se jedná o použití techniky repoussé s doklady pájení při dosažení téměř eutektického bodu.²⁸² Ženu si tedy dovoluji zařadit mezi velkomoravskou nobilitu spíše mladšího bazilikálního pohřebního horizontu. Nositeli gombíků zařazených analýzou do spíše mladšího horizontu pohřbů u baziliky byly v polovině případů děti, a to někdy velmi malé (hroby 437, 454, 471 a 662). Nadprůměrné je ale také zastoupení dospělých (hroby 328, 398, 508, 987, 1182) i hrobů mužů/s mužskými atributy (398, 437, 471).²⁸³

4.4.10 Proměny gombíků v prostoru a čase

Analýzy vlastních artefaktů a antropologických dat jejich nositelů vedly k objevu specifických vlastností gombíků navázaných na určité věkové a genderové skupiny. Tyto údaje jsem následně zařadila do prostorovou a chronologizační analýzou. To mi umožnilo sledovat vývoj gombíků a z toho vyvozovat určité závěry pro změny ve velkomoravské společnosti.

Obraz výskytu gombíků není homogenní. Gombíky se proměňují v rámci pohřebišť výrobně, konstrukčně, materiálově, velikostně i kvalitativně. Pro možnost vzájemného porovnání různých lokalit jsem opět sáhla ke kvalitativní determinaci gombíků a pracuji s termínem „elitní gombík“ (tento termín se poprvé objevuje v kapitole 4.1.10 *Přínos výzkumu technických a technologických dat gombíků a definice jejich elitnosti*). Tentokrát jsem ovšem potřebovala odlišit en bloc individualizované a náročnými technikami zpracované exempláře vyráběné pro velkomoravskou elitu od unifikovaných typů s potenciálem sériové výroby, navázané na širší společenské vrstvy s předpokladem chronologického posunu. Proto jsem mezi elitní gombíky zařadila všechny exempláře s pájenou a tepanou výzdobou, které se vymykají unifikovanému pojetí výzdoby (tj. většina typů gombíků). Ve druhé skupině vyráběné spíše sériově potom figurují nezdobené gombíky (mimo exempláře z drahých kovů), gombíky s aplikací kroužků nebo jednoduché hrubé řídké granulace, gombíky s geometrickým schématem z osmi polí, a rovněž skleněné exempláře.

Prostorově je nejvyšší koncentrace gombíků napojena na velkomoravská centra v Pomoraví.

Ukázalo se, že na všech třech klíčových velkomoravských lokalitách (Mikulčice, Staré Město - Uherské Hradiště, Pohansko u Břeclavi) se nacházejí nekropole s vysokou koncentrací elitních gombíků, ale také pohřebišť s převahou spíše méně honosného, často unifikovaného šperku. Také jednotlivá pohřebišť nebývají homogenní a některé hrobové celky obsahují elitní, jiné naopak neelitní gombíky. Přesto je ale možné rozřadit pohřebišť do několika „kvalitativních“ úrovní podle jejich výskytu. Například u 3. kostela v Mikulčicích začíná kvalitativní úroveň naprostou „špičkou“ v podobě zlatých, unikátních a mimořádně technologicky náročných a kvalitních gombíků. Proto již exempláře s tepanou výzdobou ze slitiny mědi působí v tomto kontextu jako napodobeniny určené spíše níže postaveným jedincům elitních komunit (vzdálenějším rodinným příslušníkům nebo jejich nerodinným členům raně středověkých *famílií*). Naopak výskyt gombíků s tepanou výzdobou v zázemí hradiště můžeme vždy chápat za významný - elitní - prvek, který je zde výrazně méně zastoupený než v případě unifikovaných typů gombíků. Jako místa pohřbů společenských špiček Velké Moravy lze na základě typologických skupin gombíků označit zejména pohřebišť od 2. a 3. kostela v Mikulčicích, ale také pohřebišť u kostela Na Špitálkách ve Starém Městě, na Výšině sv. Metoděje v Sadech u Uherského Hradiště a kolem prvního kostela na Pohansku u Břeclavi; na všech těchto lokalitách se objevují neelitní gombíky naprosto ojediněle. Specifická je dlouhodobě využívaná nekropole Na Valách ve Starém Městě s pestrým typologickým spektrem gombíků, prozrazujících pohřbívání různých společenských vrstev, včetně těch nejvyšších. Elity vybavené honosnými gombíky jsou ale zastoupeny i na pohřebišťích dalších sídelních oikumen, které souvisejí se strategickými polohami lokálních velkomoravských center. Jedná se například o Přerov (Chromečková zahrada v Předmostí) nebo Rajhrad (Rajhradice, Rebešovice). Výskyt honosných gombíků dále směřuje na klíčová hradiště středních Čech a na jihozápadní Slovensko směrem k Nitře a Bratislavě. Pouze v centrálních lokalitách v Pomoraví se ale koncentrují původní vzory celých typologických skupin elitních gombíků, jak s potenciálem importu (např. zlaté dvouplášťové exempláře z hrobu 505), tak patrně vlastní velkomoravské produkce (např. stříbrné gombíky z hrobu 328). Pohřebišť s výskytem méně elitních gombíků, respektive pouze s ojedinělými hroby s elitními gombíky, jsou zastoupena především lokalitami v zázemí velkomoravských center (Mikulčice-Panské, Prušánky), velkými nekropolemi v blízkosti lokálních center (Dolní Věstonice), ale v některých případech i malými venkovskými pohřebišti. Jedná se zpravidla o malé exempláře z pozlacené slitiny

282 Ottenwelter 2020b, 2-5.

283 Pro možné zkreslení výsledku nadprůměrného počtu dospělých či osob mužského pohlaví s gombíky viz poznámky 278, 279.

mědi, provedené například technikou jednodušší tepané výzdoby, celoplošné granulace, apod. Na těchto lokalitách ale převažují neelitní unifikované typy gombíků.

Jak byla proměna gombíků podmíněna chronologicky, jsem modelovala nejprve teoreticky. Výsledky lze shrnout tak, že na počátku vývoje gombíků stály luxusní importy zlatých exemplářů s pájenou výzdobou, které byly posléze napodobovány v různých materiálových a kvalitativních rovinách. Vlastní velkomoravská produkce, jakýsi „zlatý věk“ gombíků, je charakteristická především tepáním plechových gombíků, zvětšováním jejich velikosti, proměnou záchytného mechanismu a vznikem několika výrazně oblíbených typologických skupin (přední místo zaujímá rostlinný ornament ve schématu srdcovitého meandru nebo arkády). Postupně dochází rovněž k výrobě několika skupin unifikovaných napodobenin s potenciálem sériové produkce a tento vývoj se uzavírá zřejmě odléváním olovených závěsků.

Tento model jsem následně ověřovala pomocí metody vertikální stratigrafie, respektive rozбором hrobové výbavy hrobů od 3. kostela v Mikulčicích, ležících v superpozicích a obsahujících gombíky spolu s dalšími datovatelnými nálezy. Chronologický rozbor gombíků od mikulčické baziliky se mi stal vodítkem k zařazení některých gombíků spíše do staršího, respektive mladšího vývojového období pohřebiště. Základní charakteristikou gombíků ze spíše staršího horizontu je malá až střední velikost, konstrukce těla A nebo B, konstrukce záchytného mechanismu typu B nebo C, pájená výzdoba nebo vertikální žebrování, materiálově se jedná o zlaté nebo stříbrné exempláře. Naopak jako typické zástupce mladšího horizontu lze označit střední až velké gombíky s konstrukcí těla typu A nebo C, s pohyblivým záchytným mechanismem typu A, s tepanou výzdobou vyrobené ze stříbra nebo slitiny mědi.

Z rozboru bazilikálních superpozic plyne tedy několik významných trendů. Gombíky ze staršího horizontu hrobů jsou totiž převážně menších rozměrů a s vysokým procentuálním zatoupením zla-

tých exemplářů vyrobené často s využitím mimořádných řemeslných postupů a dosahující značné kvality ve zpracování. Dvouplášťové exempláře z hrobu 505 nebo zlatý pár s pájeným filigránem a granulací z hrobu 440 mohly být exkluzivními importy, ale zcela jistě byly minimálně vzory pro výrobu řady dalších gombíků. Ve „starší“ skupině tedy jak technické a technologické parametry gombíků (velikost, závěsný mechanismus, materiál, výrobní technologie), tak vysoké zastoupení dospělých a juvenilních jedinců včetně mužů coby jejich nositelů, odpovídají teoretickému modelu. Ve spíše mladším horizontu můžeme sledovat proměnu gombíků ve větší reprezentativní oděvní aplikace s pohyblivými oušky (jakkoliv nemizí ani dělená nepohyblivá ouška) ze stříbra či pozlacené slitiny mědi, které se objevují častěji v hrobech dětí, včetně malých dětí. Ani v tomto případě nejsou výsledky vertikálně-stratigrafické analýzy v rozporu s modelem.

Je pozoruhodné a velmi vědecky povzbudivé, že se v řadě aspektů shodují výsledky klasické vertikální stratigrafie se závěry vyplývajícími z porovnání funkčních dat sledovaných podle definovaného modelu. V obou liniích představují nejstarší vrstvu zlaté exempláře převážně s pájenou výzdobou z hrobů dospělých. Na ně teprve následně navazují stříbrné gombíky s tepanou převážně rostlinnou ornamentikou, postupně přibývá napodobenin vyrobených ze slitin mědi a gombíky se objevují častěji v dětských hrobech. Vertikální stratigrafie se ukázala v důsledku omezeného množství hodnotitelných hrobů méně citlivá pro odhalení některých nuancí, které se podařilo zachytit v rámci modelování. Mám na mysli například následnost tepaných schémat srdcovitého meandru a arkády. Vertikální stratigrafie rovněž vyloučila z analýzy některé skupiny zejména neelitních gombíků, které se v daném vzorku superpozicních hrobů neobjevily. Z tohoto pohledu se mi jeví kombinování různých metod jako zásadní výhoda a přístup s velkým potenciálem do budoucna, včetně možnosti řešení dosud nejasných chronologizačních otázek.

5 Původní účel gombíků v živé kultuře Velké Moravy

Gombíky vymizely z živé kultury před tisíci lety, aniž by jejich nositelé zanechali písemné či ikonografické záznamy o způsobech jejich použití. Zůstaly nám jen kovové artefakty bez textilních částí oděvu, jehož byly nedílnou součástí. Interpretace gombíků dosud nebyla zcela jasná a v minulosti publikovaný výzkum vedl zpravidla spíše k názorové pluralitě než ke shodě. Pokusila jsem se proto využít teoretických modelů, které vycházejí z komparace dat více oborů a v jejichž rámci byly popsány opakující se vývojové procesy, kterými procházela (raně středověká) společnost. Již ve stádiu modelování bylo zřejmé, že formulování otázek vedoucích k jediné exkluzivní odpovědi, je zavádějící. Ambivalentní interpretace gombíků (spínadlo vs. závěsek, statusový symbol vs. ochranný dětský amulet, apod.) přitom nehovoří o chybách v dosavadním výzkumu, ale o nepřijetí základního předpokladu, totiž že gombíky obsáhly více interpretačních rovin.

Interpretační roviny lze rozdělit do tří schematických skupin, které jsou paralelně součástí všech archeologických faktů. Jedná se o praktickou funkci, společenský význam a symbolický smysl.²⁸⁴ Každá interpretační rovina je zároveň proměnlivá v čase a prostoru, včetně váhy, kterou té které rovině přisuzovala historická společnost. V následující části práce se pokusím tímto způsobem interpretovat velkomoravské gombíky.

5.1 PRAKTICKÁ FUNKCE GOMBÍKŮ

Praktická funkce gombíků zahrnuje potenciálně možnost jejich použití jako oděvního spínadla, závěsku v náhrdelníku nebo ozdobné oděvní aplikace/nášivky.²⁸⁵ Všechny tři jmenované funkce mají

oporu v raně středověké eurasijské módě a jsou doložené z jiných regionů dochovaným oděvem nebo ikonograficky.

K výzkumu praktické funkce gombíků je obzvláště vhodné studium šperkařských technik, konstrukčního řešení gombíků a jejich rozměry. Ke spínání mohly být vhodné zejména menší typy gombíků s kompaktní výzdobou, které by byly bez větších problémů manipulovatelné do textilních poutek. Této charakteristice odpovídá typologicky pár gombíků s dochovanými textilními poutky z hrobu 498 u mikulčické baziliky. Jedná se o kompaktní typ polyedrických gombíků z pozlacené slitiny mědi s hrubou granulací a skleněnou aplikací, označované v literatuře termínem lucerňkové gombíky. Jsou malé velikosti, tepané ze dvou plechových a hráněných polokoulí, na horní polokouli opatřené závěsným ouškem varianty B, tedy s nepohyblivým spojem v podobě děleného poutka. Na spodní polokouli jsou opatřené kruhovou skleněnou vložkou. Další textilní rezidua poutek byla objevena ještě na nedochovaných gombících z hrobu 889 od 11. kostela v Mikulčicích. Také v tomto případě jde o exempláře ze dvou spájených polokoulí vyrobených z pozlacené slitiny mědi, dosahující malé velikosti s aplikací hrubé granulace ve spodní části gombíku a s nepohyblivým záchytným mechanismem. Oba uvedené typy byly tedy k pravidelnému provlékání textilními poutky relativně konstrukčně i velikostně vhodné. Rovněž pro oděvní spínadla s ouškou, která známe z mimovelkomoravských raně středověkých oblastí je charakteristický výskyt pevného záchytného mechanismu a menší velikost (zpravidla do jednoho centimetru v průměru).²⁸⁶ Domnívám se tedy, že právě exempláře gombíků menších rozměrů s pevným záchytným mechanismem mohly na Velké Moravě sloužit ke spínání oděvu. Tato charakteristika se týká také gombíků, které stojí podle teoretického modelu i chronologizační analýzy hrobů v superpozicích na počátku jejich vývoje na Velké Moravě. Jedná se nejčastěji o zlaté solitéry malé velikosti s převahou pájené výzdoby a pevným závěsným mechanismem z hrobů dospělých mužů na mikulčické akropoli. Na jejich oděvu mohl tento artefakt díky své kompaktnosti plnit úlohu sice křehkého, ale funkčního

284 Neustupný 1986, 543; 1993, zejm. 155–159; 2010, 83–90.

285 Publikována byla rovněž aplikace gombíků na pokrývku hlavy, čelenky nebo do vlasů. Tuto myšlenku zpropagoval V. Hrubý na základě nálezových okolností na pohřebišti Na Valách ve Starém Městě (Hrubý 1955, 92). Vedl jej k tomu častý výskyt gombíků v okolí lebky, a také znalost podobného použití ozdob v jiných kulturách, včetně Byzance. V prostředí byzantského císařského dvora byly zavěšovány na ceremoniální koruny plechové zdobené závěskou, které zřejmě inspirovaly i některé další tvůrce královských insignií raného středověku – jedná se např. o dochované koruny Alexia II. Komnena nebo Svatoštěpánskou uherskou korunu. V tuto chvíli ovšem nevidím přesvědčivé nálezové okolnosti gombíků, které by umožňovaly takovouto interpretaci jejich použití.

286 Bertl 2012, 187–211; Harrison 1986, 262–264; Ierusalims-kaja 1978, 183–211; 2012, 293–295, 349; Waldbaum 1983, 126, 134–136, pl. 46, 50–51.

exkluzivního spínadla. Vzhledem k tomu, že menší exempláře gombíků s pevným záchytným mechanismem z velkomoravských hrobů zcela nemizí ani v průběhu dalšího vývoje, je možné, že si část artefaktů uchovala spínací funkci dlouhodobě.

Charakteristický velkomoravský gombík představují ovšem exempláře s tepanou výzdobou obvykle velkých rozměrů mezi 2,5 až 3,5 cm, které by bylo mnohem obtížnější protahovat funkčními textilními poutky. U těchto typů gombíků nám při interpretaci jejich funkce nepomůže exaktní výzkum, protože neznáme žádný exemplář s dochovanými textilními rezidui. Důležitá je také konstrukční proměna těchto gombíků. Záchytný mechanismus u nich tvoří zpravidla kruhové ouško jištěné poutkem a prstencem, což je systém umožňující pohyb artefaktů. Princip pohyblivého ouška (byť realizovaného prakticky jiným způsobem) je známý z byzantských oděvních aplikací *pendilii*, které sloužily jako ozdobné nášivky okrajů reprezentativních elitních oděvů.²⁸⁷ Domnívám se, že pohyblivý záchytný mechanismus je principiálně nevhodné řešení pro oděvní spínadlo a evokuje naopak záměr umocnit pohyb artefaktu na oděvu. Motivací mohl být také zvukový efekt gombíků, neboť právě ve velkých exemplářích s tepanou výzdobou se našla většina vložených kuliček vydávajících při pohybu zvuk. Tyto aspekty mě vedou k závěru, že minimálně část gombíků postupně přestala sloužit svým nositelům jako funkční oděvní spínadlo a těžiště jejich účelu v živé kultuře se přesunulo do společenské reprezentační roviny, případně mohl být posílen rovněž symbolický smysl artefaktů. Vývojově se jedná o spíše mladší typy gombíků, což vyplývá z teoretického modelování i superpozic hrobů u mikulčické baziliky. Tedy proměna praktické funkce gombíků by špěla v čase od oděvního spínadla k symbolu společenského statusu. Gombíky tohoto typu jsou úzce vázány na elitní pohřebiště centrálních aglomerací nebo lokální elitní nekropole, jejichž umístění souvisí s výhodnou polohou hradišť navázaných na strategické komunikace a nezávisí na vzdálenosti od hlavních center. Přes počáteční běžný výskyt v hrobech dospělých postupně získávají převahu dětské hroby s těmito gombíky.

Další vývojový stupeň gombíků představuje zdánlivá reminiscence menších gombíků s pájeovou výzdobou, ale také rozmach gombíků s jednoduchou tepanou výzdobou vyrobených z (pozlačených) slitin mědi. Společnou mají tyto skupiny méně náročnou výrobní technologii a unifikovaný vzhled. Jinak dochází k parciálnímu „rozbití“ jednotných parametrů. Paralelně se u této skupiny objevují všechny konstrukční typy záchytných me-

chanismů, do pozadí ustupuje rovněž důraz na párovost a v hrobech se častěji se objeví jen jeden exemplář. Variabilitu v zacházení s gombíky dokresluje rovněž jejich společný výskyt se skleněnými korály včetně exaktně doloženého případu zavěšení gombíku do náhrdelníku. Na pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách byl skleněný gombík v hrobě 391/55 prokazatelně zavěšen v náhrdelníku, protože se dochoval textilní provázek procházející jeho ouškem i kovovou trubičkou ze skleněného korálku. V dalších dvou hrobech (485/49 a 600/56) byly gombíky s korály spojeny korozními produkty. Část skleněných gombíků zde tedy nepochybně sloužila jako závěsky v náhrdelníku, přestože se to netýkalo plošně všech nálezů.²⁸⁸ Ačkoliv se podobná aplikace nepodařila prokázat u žádného typu kovových velkomoravských gombíků, je evidentní, že s rozšířením sériové výroby gombíků pro méně elitní vrstvy dochází k jejich adaptaci na venkovskou módu. Dodržení oděvního „protokolu“ vyšších společenských vrstev má v kontextu těchto nálezů menší význam.

Zatímco velkomoravská elita mizí z písemných pramenů i hmotné kultury na počátku 10. století a s ní i charakteristická móda „klasic-kých“ forem gombíků (pokračující ještě po určitou dobu v Čechách), v lidovém prostředí gombíková móda rezonuje i nadále. Zřejmě ještě se závěrem velkomoravského období lze spojovat první (a zároveň poslední) lité olovené gombíkové závěsky, které v některých regionech nahrazují staromaďarské lité knoflíky nebo závěsky s vertikálně děleným tělem. Móda korálových náhrdelníků s kulovitými závěsky tak přetrvává zejména v bjelo-brdském inventáři v průběhu následujícího 10. století.

Co se týče rekonstrukce horních partií velkomoravského oděvu opatřeného gombíky, nabízí se řada analogií, které byly v minulosti přehledně publikovány.²⁸⁹ Jako důležité vodítko s ohledem na výsledky komparačního výzkumu merovejského oděvu považují neměnnost umístění a počtu gombíků v hrobech po celou dobu jejich vývoje. Zatímco proměnlivost místa nálezů spon a také jejich výrazná početní variabilita vedly u Merovejců k identifikaci nového oděvního střihu,²⁹⁰ pro Velkou Moravu v souladu s konstantností výskytu gombíků v hrobech radikální oděvní proměny elitní módy nepředpokládám. Standardně se gombíky objevují v hrobech v jednom nebo dvou

288 Ungerma 2007, 131; v přípravě.

289 Představu o pestrosti výstřihů raně středověkého oděvu je možné si učinit na základě nálezů textilu z koptského Egypta, Kavkazu nebo severovýchodní Evropy (Thomas 1990; Ierusalimskaja 1978; 2012; Ierusalimskaja, Borkopp 1996; Geijer 1938). Přehled střihových variant shromažďují a prakticky zkoušejí reenactři z řad amatérských archeologů; přehledně je shrnul např. T. Vlasatý (2018).

290 Martin 1995, 40–71.

287 Bosselman-Ruickbie v tisku.

(převážně párových) kusech. Jejich vyšší počty lze potom interpretovat jako více oděvních součástí s gombíky, do kterých byl zemřelý jedinec oblečený. V případě extrémních počtů (5-6 kusů) se zpravidla některé gombíky objevují v nefunkční (nestandardní) poloze svědčící o specifických důvodech jejich deponování. Samotný střih oděvu musel mít minimálně jeden průstřih ve výstřihu, aby bylo možné oděv pohodlně oblékat. Zatím otevřenou otázkou zůstává, zda dva gombíky svědčí o dvou průstřizích nebo jiném formování těchto partií oděvu. V případě velkých gombíků s pohyblivým závěsným mechanismem, které pravděpodobně nesloužily jako spínadla, nemusí jejich aplikace na oděvu se střihem souviset. Dokonce lze uvažovat, že mohly být na oděv aplikovány nikoliv našitím, ale přivázáním, čímž by bylo možné je využívat jen při vybraných příležitostech nebo měnit více různých párů.

Domnívám se tedy, že se praktická funkce gombíků v průběhu času proměňovala. Od menších exemplářů sloužících zřejmě jako oděvní spínadla směřoval jejich vývoj k velikostně naddimenzovaným kusům, které ztrácejí svou praktickou funkci a stávají se spíše reprezentativním statusovým symbolem. Gombíková móda vyznívá na „venkově“ adaptací na lidovější módu včetně použití těchto artefaktů jako závěsků v náhrdelnicích.

5.2 SPOLEČENSKÝ VÝZNAM GOMBÍKŮ

Oděvy je možné spojovat ve všech historických komunitách se složitými společenskými procesy a odívání tvoří neoddělitelnou součást kulturního systému společnosti.²⁹¹ Význam oděvních doplňků v raném středověku je evidentní zejména u elit. Vrcholem v tomto směru je písemnými prameny popsaný různorodý oděv byzantských nebo franských panovníků, určený výhradě pro přesně stanovené reprezentační a ceremoniální příležitosti.²⁹² Ačkoliv nemůžeme předpokládat podobně okázalé vystupování velkomoravské nobility, je nepochybné, že pro získání a udržení svých pozic musela investovat do oděvní sebereprezentace značné prostředky. Prostřednictvím luxusních importů demonstrovali její příslušníci své nadregionální kontakty a kontrolu nad obchodem, zadáváním vlastní výroby prokazovali přístup k drahým kovům a nejlepším řemeslníkům. Navíc mohla nobilita exkluzivní zboží využívat v rámci zavazující obdarovací strategie, aplikované na konkurenty, spojence nebo družiníky.²⁹³ Gombíky nacházené

většinou na pohřebištích velkomoravských center byly již v minulosti spojovány s velkomoravskou elitou²⁹⁴ a hrají v procesu etablování a proměn nejvyšších vrstev velkomoravské společnosti velice důležitou roli. Pro rozklíčování významu těchto artefaktů jsem navázala jejich jednotlivé typy na odhad věku a pohlaví jedinců s nimi pohřbených a sledovala jsem výskyt gombíků na různých lokalitách v rámci velkomoravského regionu i v širším středoevropském prostoru, a také potenciální myšlenkový původ gombíkových artefaktů ve vzdálenějších oblastech Evropy i Asie.

Za nejstarší typy gombíků objevujících se na našem území lze na základě teoretického modelu i analýzy materiálu z aglomerace v Mikulčicích označit zlaté exempláře mimořádných řemeslných kvalit a náročné výrobní technologie spíše menších rozměrů s pevným záchytným mechanismem (další informace viz kapitoly 4.4.8 *Specifikace modelu relativní chronologizace velkomoravských gombíků*, 5.1 *Praktická funkce gombíků*). S ohledem na společenský význam je pro tuto skupinu zásadní vysoká kvalita, ryzí kov použitý na jejich výrobu a exkluzivita, neboť se objevují jen v jednotkách exemplářů. Mezi jedinci pohřbenými s těmito artefakty figurují převážně dospělí muži, dále dospělé ženy a také dva juvenilní jedinci zastupující obě pohlaví. Hroby s těmito gombíky obsahovaly zpravidla také další honosnou výbavu. Za nejbližší analogie těchto artefaktů lze označit kulovité plechové oděvní aplikace z panonské i dalmatské části dnešního Chorvatska.²⁹⁵ Interpretuji je proto jako počátek gombíkové módy na Velké Moravě, některé aspirují na exkluzivní importy. Jejich nositelé používali pravděpodobně tyto zlaté exempláře jako luxusní a tudíž nepřehlédnutelná oděvní spínadla (viz kapitola 5.1 *Praktická funkce gombíků*). Zároveň jimi demonstrovali své nadregionální kontakty a bohatství. Gombíky v tuto chvíli nebyly etablovány širšími elitami a značí příslušnost k úzce vymezené dospělé (vládnoucí) skupině, jejíž část je s nimi po čase rovněž pohřbívána, a to s vysokým procentuálním zastoupením mužských pohřbů.

Vyšší početní zastoupení některých typů technologicky náročných gombíků s pájenou výzdobou hovoří o jejich zvyšující se oblíbě u širší nobility. Do hrobů se dostávají postupně zejména typy s pukličkovou výzdobou, gombíky s makovou granulací nebo jednodušší typy s celoplošnou granulací zasazenou do podložek z hladkých kroužků; materiálově získává převahu stříbro. Právě ztrátu exkluzivity zrcadlí se ve vyšším zastoupení těchto typů lze považovat za důkaz jejich oblíby u širší

291 Křížová 2001, 5.

292 Brather 2007, 190-194; Ball 2005, 11-78; Hardt 2004, 280-285.

293 Hlavica, Procházka 2020, 76-78.

294 Přehled tezí s citacemi viz tab. 1.

295 Bühler 2014, 173-202; Petrinec 2009, 160-162.

elity. Stále náročná výrobní technologie a použití drahých kovů zároveň poukazují na společensky významné a movité odběratele této módy.

Za velkomoravskou výrobní inovaci můžeme považovat gombíky s tepanou výzdobou. Tato technologie opouští až na několik výjimek zlatý kov a uplatňuje se zejména na stříbrných artefaktech, a následně na kusech z pozlacené slitiny mědi. Zvětšuje se velikost gombíků a mění se konstrukce záchytného mechanismu, což napovídá proměně praktické funkce, jak bylo popsáno v předchozí kapitole. Gombíky s tepanou výzdobou dosahují značné obliby, díky které se zachovaly v hrobech desítky artefaktů především s rostlinnou ornamentikou. Gombík se stává módou, symbolem etablované velkomoravské elity a běžnou součástí oděvní kultury vyšších vrstev společnosti centrálních aglomerací. Rozšiřuje se okruh nositelů gombíků směrem k nižším věkovým skupinám, včetně velmi malých dětí. Gombíky se rozšiřují snad jako součást obdarovací strategie do lokálních center ke zdejšími elitám. Setkáváme se tak s nimi v elitních hrobech na pohřebištích v Rajhradcích, Rebešovicích, v Předmostí u Přerova nebo Olomouci. Cesta elitních gombíků vede rovněž na Slovensko na centrální hradiště v Nitře a Bratislavě, či do lokálních center v Ducovém, Bíni, atd. Gombíky se dostávají také do Čech, kde se v průběhu času objevuje jejich charakteristické umělecko-řemeslné ztvárnění realizované v rámci samostatné šperkařské dílny. Několik jedinců s velkomoravskou hmotnou kulturou včetně gombíků bylo pohřbeno rovněž v balatonské aglomeraci Zalavár.

U velkomoravské nobility dochází k důležité proměně nositelů gombíků, respektive jedinců, kteří jsou s nimi ukládáni do hrobů. Těžiště elitních gombíků, často tepaných kusů velkých rozměrů vyrobených ze stříbra, se zcela přesouvá směrem k dětským hrobům. Důvody změny pohřebního ritu je zřejmě třeba hledat v kombinaci módních trendů, společenských proměn a religiozních aspektů. Módní gombíky napodobované pravděpodobně postupně více dílnami a profilující se jako oblíbená ozdoba širších společenských vrstev musely v očích elit ztratit minimálně kredit výsady a originality. Paralelně zřejmě dochází k tlaku na velkomoravské špičky k omezení pohřbívání s bohatou hrobovou výbavou, zejména tou, která je spojena s předkřesťanskými věrskými projevy (což by se mohlo týkat i případné apotropaického magického smyslu gombíků, jak bude popsáno v další kapitole). Dětské pohřby mohly naproti tomu déle unikat těmto opatřením. Děti byly důležitými činiteli společnosti pro její budoucí vývoj, ale v době svého dětství nedisponovaly funkcemi, mocí ani bohatstvím. Dopad jejich úmrtí na společnost byl tedy značný, ale samy děti mohly být jen v omezené

míře nositeli nových trendů. Tyto trendy museli nejprve přijmout za vlastní dospělí.²⁹⁶ Pokud zároveň vidíme ve způsobu pohřbu snahu po eliminaci společenského napětí způsobeného úmrtím,²⁹⁷ můžeme interpretovat bohaté dětské pohřby – včetně těch s gombíky – jako doklad celospolečenského významu úmrtí dětí elit. Tyto projevy je možné spojovat s nestabilitou společnosti, která si není jistá svou budoucností a zdůrazňuje tímto způsobem, že udržení statu quo v podobě předání vlády potomkům je pro ni nejen klíčovou, ale zřejmě rovněž ohroženou prioritou.²⁹⁸

Otázkou zůstává vysoký výskyt gombíků v dívčích hrobech. Vysvětlení může být poměrně prozaické, pokud uvážíme, že dětské hroby jsou genderově rozlišovány na základě doprovodné hrobové výbavy, nikoliv antropologickým odhadem. Vyjme-li součásti jezdecké výstroje u několika elitních dětí na akropoli, jsou archeologickým způsobem chlapecké hroby obtížně identifikovatelné. Není tedy vyloučeno, že mezi množstvím genderově nespecifických hrobů dětí s gombíky bychom našli „chybějící“ chlapce. Některé indicie ovšem naznačují, že trendy se projevily u jedinců mužského pohlaví dříve než u žen. Nasvědčoval by tomu detailní rozbor vývoje gombíků s tepanou výzdobou na akropoli, kde se nový trend objevuje postupně v pořadí *muž - žena/chlapec - dívka* (viz proměny v typologii gombíků popsané v kapitole 4.3.7 *Gombíky jako identifikátor sociálního statusu*). Není tedy vyloučeno, že gombíky mizí dříve z mužských a chlapeckých hrobů.

Vývoj gombíků se završil vznikem levnějších a do značné míry uniformních napodobenin ze slitin mědi, které můžeme nalézt mezi plechovými nezdobenými gombíky, gombíky s pájenou aplikací kroužků nebo jednoduché hrubé řídké granulace, gombíky s geometrickým schématem z osmi polí, a rovněž ve skupině skleněných exemplářů, nacházejících se nejhojněji mimo centra velkomoravských aglomerací.²⁹⁹ U nižších společenských vrstev se rozpadají pravidla na použití artefaktů – klesá párovost, prokazatelně se objevuje zavěšení do náhrdelníků, které odpovídá pronikání gombíků do „venkovské“ módy skleněných korálů. Gombíky tedy v této době již nefungují jako symbol elit a vysokého společenského statusu, ale jsou objektem komunitní módy, adaptovaným na oděvní zvyklosti běžné společnosti. Mimo elitní pohřebiště tvoří hlavní věkovou skupinu pohřbívanou

296 Paralelu můžeme spatřovat v novodobé etnografii, kde móda postupuje společností v následnosti muž - žena - chlapec - děvče (např. Margaretić 2011, 75; 2017, 27).

297 Halsall 2009, 207-208.

298 Halsall 2009, 175-176.

299 Vznik unifikovaných typů gombíků ale nejspíš nebyl zcela paralelní a některé typy mohou být z absolutně-datačního hlediska mírně starší a jiné mladší.

s gombíky děti. Jediným litým – a tedy skutečně sériově vyrobitelným gombíkovým artefaktem – jsou olovené závěsky ze závěru velkomoravského období, které se ale již masověji nerozšířily, zřejmě vzhledem k zániku struktury velkomoravských center. V povelkomoravském období dochází k parciálnímu využití litých staromadařských knoflíků a závěsků, které se stávají součástí náhrdelníků v kulturním okruhu Bjelo-Brdo. Pozdní produkce gombíků (respektive jejich ukládání do hrobů) doznívá v Čechách, odkud se některé kusy mohly paradoxně dostávat zase zpět na východ. O tom svědčí slovenské nálezy gombíků blízké produktům českých dílen (Nitra-Amfiteáter, Galanta-Papföld), nalézané rovněž v kontextu hmotné kultury okruhu Bjelo-Brdo.

Společenský význam gombíků prochází tedy v průběhu 9. a začátku 10. století výraznými proměnami. Na počátku stála zřejmě exkluzivní zlatá oděvní spínadla, snad importy, určené naprosté společenské špičce. Rozšířením výrobně náročných typů z drahých kovů mezi širší elitu se gombíky stávají identifikátorem velkomoravské nobility. Potlačena je jejich praktická funkce, okázalost je zdůrazněna zvětšováním jejich velikosti. Rozšiřuje se spektrum výrobních technik, které nyní tvoří svébytný regionální velkomoravský projev (tepaná výzdoba), což koresponduje s významem gombíků coby statusového symbolu elit Velké Moravy. Vyznění gombíků je spojeno s koncem jejich ukládání do hrobů dospělých a se vznikem spektra méně výrobně náročných a kvalitativně podřadně zpracovaných napodobenin ze slitin mědi. Vývoj vygradoval v sériovou výrobu unifikovaných kusů a v přechod k odlévání gombíků do forem. Tato masová produkce ale již neměla příležitost se plně uplatnit, jak to známe z jiných oblastí Evropy, a to s ohledem na proměny společnosti po pádu vládnoucí velkomoravské dynastie.

5.3 SYMBOLICKÝ SMYSL GOMBÍKŮ

Oděv díky své těsné vazbě na lidské tělo představuje jeden z nejindividuálnějších projevů hmotné kultury odrážející rovněž duchovní rovinu lidského bytí. Oděv je třeba vnímat v historickém kontextu jako účinný prostředek magické ochrany před neviditelnými silami, který vytváří symbolickou hráz mezi nahým tělem a okolním světem. Zároveň je třeba k oděvu počítat nejen jeho textilní složku, ale také související oděvní doplňky, které dotvářejí celkový vzhled.³⁰⁰ Apotropaický účel oděvu lze tedy předpokládat rovněž ve velko-

moravském prostředí a svůj podíl na něm musely mít rovněž gombíky.

Symbolický (ochranný) smysl gombíků je možné spatřovat ve více rovinách jejich technických a technologických parametrů. Základní charakteristikou artefaktů je jejich ztvárnění v podobě kulovitěho tělesa. Vzhledem k tomu, že kulovitý tvar je u gombíků de facto pravidlem (viz kapitola 4.1.7 *Tvar*), můžeme předpokládat, že byl pro jejich tvůrce důležitý a drželi se ho přes realizované konstrukční změny, adaptace šperkařských technologií nebo integrování nových výzdobných motivů. Kulovitý tvar je zároveň charakteristický také pro řadu dalších raně středověkých oděvních součástí z různých regionů, které jsou rovněž interpretované jako apotropaika. Zajímavou vizuální podobnost k umístování dvojic gombíků na klíčních kostech nabízí byzantské tuniky, které známe z ikonografie i na základě fyzicky dochovaných kusů z pouštního prostředí Egypta. Tyto pozdně antické tuniky mají kolem výstřihu vytkávané nebo našité textilní pásy nazývané *clavi* (sg. *clavus*), mající svůj původ v módě římských senátorů a jezdců. *Clavi* se nacházely na tunikách vždy v páru a v přeneseném slova smyslu „visely“ dolů z partií u klíčních kostí. Ukončeny mohly být textilním kruhem či oválem s motivem apotropaického významu. Právě symbolická ochrana svého nositele byla hlavním důvodem aplikování *clavi* na byzantské oděvy (obr. 38: 1).³⁰¹ Jiným příkladem kulovitých ochranných amuletů mimořádně blízkých gombíkům jsou tzv. *bound pendants* známé především z raného středověku západní Evropy, ale výjimečně se vyskytující i ve střední a jihovýchodní Evropě. Klasické provedení představují kuličky z křišťálu, umístěné ve dvou křížících se kovových páscích a opatřené záchytným ouškem.³⁰² Z moravského území jsou podobným způsobem upevněny skleněné kuličky nalezené ve funerálním kontextu na Pohansku u Břeclavi a v sídlištních vrstvách na lokalitě Staré Město – Na Valách (více se podobě a historii *bound pendants* věnuji v kapitole 2.1.1 *Skleněné gombíky*).

Symbolický smysl gombíků lze spatřovat rovněž v motivech exemplářů s tepanou výzdobou. Tyto motivy představují paralely k duchovním symbolům, které mají původ mimo prostorové hranice Evropy i časové vymezení raného středověku. K hlubokým tradicím antiky odkazuje motiv stylizovaného palmového listu, k sasánovskému kulturnímu okruhu zase ptačí ornamentika. Stejně tak jsou pestré analogie výzdobných schémat, jejichž jsou tyto motivy součástí. Arkádovité uspořádání motiviky je známé z raně středověké středoasijské

300 Křížová 2001, 5.

301 Thomas ed. 2016, 44, 47, 60, 109, 119, 130.

302 Kornbluth 2015, 50, 54; 2019, 130–132.

1a

1b

1c

2a

2b

2c

OBR. 38: Oděvní apotropaika podobná tvarem nebo způsobem aplikace gombíkům. 1 - Clavi na byzantských tunikách; 2 - bound pendants z hrobů merovejských žen.

1a - Vlněná tapiserie s postavami oděnými v tunikách s clavi (Egypt, 7. - 9. století), podle Thomas ed. 2016, 109; 1b - detail na clavi na tunice, Panopolis (Egypt, 6. století), podle Thomas ed. 2016, 47; 1c - tunika s clavi (Egypt, 450-650), Victoria and Albert Museum London [online]; 2a - anglosaský bound pendant, 6. století, British Museum [online]; 2b - franský amulet, Metropolitan Museum New York [online]; 2c - ochranný amulet z fosilie mořského ježka, Lindholm Høje (Švédsko, 9. století [online]).

OBR. 39: Křesťanská symbolika více či méně patrná v motivech nebo schématech mikulčických gombíků.

1 - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 3083/78; 2 - Mikulčice, 2. kostel, hrob 128; 3 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 505; 4 - Mikulčice, sídlištní nález, inv. č. 989/57; 5 - Mikulčice, 3. kostel, hrob 498. Foto M. Bárta.

toreutiky, umísťování zvířat či loveckých scén do medailonů je typické pro asijské i byzantské hedvábí. Různé typy meandrů, včetně srdcovitého, vedou kamenickým článkům dalmátské a severoitalské architektury. Tepané motivy na gombících představují tedy svým způsobem adaptaci dobové módy, kterou řemeslníci vtiskli i do plášťů těchto artefaktů. Paralelně je možné formulovat opačnou myšlenku, totiž že jde o dobové výtvarné pojetí zásadních duchovních principů, které provázejí lidstvo kontinuálně v čase i prostoru. Složitost problematiky je možné konkrétně demonstrovat například na motivu ptáčka. Podle detailního zpodobnění mohou ptáci v souladu se středoasijskými písemnými prameny významově obsáhnout například ilustrativní soubor doba se zlem (motiv ptáka s hadem v zobáku - na gombících se neobjevuje), ale také mohou být symbolem vlády³⁰³ (motiv ptáka s kapkovitým náhrdelníkem v zobáku - na gombících doložen v exempláři ze Starého Města - Na Valách z hrobu 251/49). Většina moravských gombíků s motivem ptáka ale neobsahuje žádný atribut, který by vedl ke specifikaci zamýšleného významu a jejich motivy jsou do značné míry stylizované oproti potenciálním orientálním nebo středomořským vzorům. Navíc je motiv ptáčka nutné považovat za všeobecně oblíbený ve všech kulturách, přičemž jenom z některých kultur se dochovaly písemné prameny, které by nám význam motivu

blíže zprostředkovaly.³⁰⁴ Zdá se tedy, že v obecné rovině nelze hovořit o původním nebo jediném významu motivů, ale spíše o uplatnění oblíbené symboliky, která mohla být ve významu časově a regionálně variabilní. Motivům na gombících tedy nejspíš přisuzovali jejich tvůrci nebo nositelé nějaký přenesený význam, který ale nelze bez písemných pramenů spolehlivě interpretovat. Výjimkou je křesťanská symbolika šířící se v moravském prostoru právě v 9. století a přetrvávající do současnosti s nepřerušenuou kontinuitou, díky které je nám její interpretace zřejmá i dnes. Křesťanské motivy na gombících prezentuje ztvárnění kříže, ať už explicitně v tepané či granulované podobě, nebo „skrytě“ v rámci výzdobných schémat některých typů gombíků (obr. 39). Užití křesťanské symboliky je potom mnohem častější na gombících z Čech, kde se objevuje na exemplářích, které jsou reprezentanty místní výroby z okruhu tzv. pražské dílny.

Kromě vizuálních charakteristik spadajících do symbolické interpretační roviny jsou některé gombíky také nositeli zvukového efektu. Právě zvuková složka archeologických artefaktů bývá spojována s jejich ochrannými magickými účinky.³⁰⁵ Zvukový efekt navíc spojuje gombíky s rolničkami, které jsou poměrně hojně zastoupené na pohřebištích velkomoravského venkova, ale v menším množství také na nekropolích centrálních aglomerací.

303 Kohoutková 2008, 33-45.

304 Kohoutková 2008, 46-47.

305 Smetánka 2003, 11-16.

Rolničky stejně jako gombíky jsou charakteristické zejména pro dětské hroby.³⁰⁶ Vysoká úmrtnost dětí u evropských historických společností vedla k rozvoji tradice apotropaik silně navázaných právě na její nejmladší zástupce³⁰⁷ a tento trend je zřejmý také ve střeoevropském raném středověku. Nabízí se tak teorie, že gombíky převažují v dětských hrobech, aby zde, podobně jako rolničky, plnily účel účinného apotropaika. Analýzou věku a pohlaví jedinců s ozvučenými gombíky z Mikulčic se nicméně nepotvrdil jejich zvýšený výskyt v hrobech dětí. Naopak byly tyto exempláře zastoupeny v různých věkových skupinách jedinců obou pohlaví.

306 Ungerman 2007, 231, 232.

307 Křížová 2011, 141-163.

Vysvětlení spočívá podle mého názoru ve faktu, že zvukový efekt je charakteristický především pro velké gombíky s tepanou výzdobou. Jedná se tedy o exempláře, které byly užívány jako statusový symbol a tento jejich účel převážil nad použitím coby dětského apotropaika. Prozaickým vysvětlením může být rovněž nízká intenzita ozvučení gombíků, která nedosahuje hlasitosti a tedy efektu známého u rolniček s otvorem.

U gombíků jako oděvní součásti můžeme oprávněně předpokládat, že byly integrální součástí symbolického smyslu oděvu. Ten se projevuje zejména v jejich tvaru, výtvarné symbolice a zvukovém efektu, které jsou podstatou apotropaického magického účinku gombíků.

6 Závěrečné shrnutí a úvahy směrem k dalšímu výzkumu

Předložená disertační práce zpracovává typické artefakty velkomoravské funerální archeologie, gombíky, metodou komparace teoretického modelu s multioborovou analýzou dat navázaných na vlastní artefakty z aglomerace Mikulčice v kombinaci se základními demografickými charakteristikami jejich nositelů. Výsledky těchto analýz byly porovnány s výskytem gombíků na dalších velkomoravských lokalitách a s mimoregionálním zastoupením gombíkovitých artefaktů. Proměnlivost gombíků byla zasazena na základě modelu do relativně chronologizačního rámce, verifikovaného metodou vertikální stratigrafie.

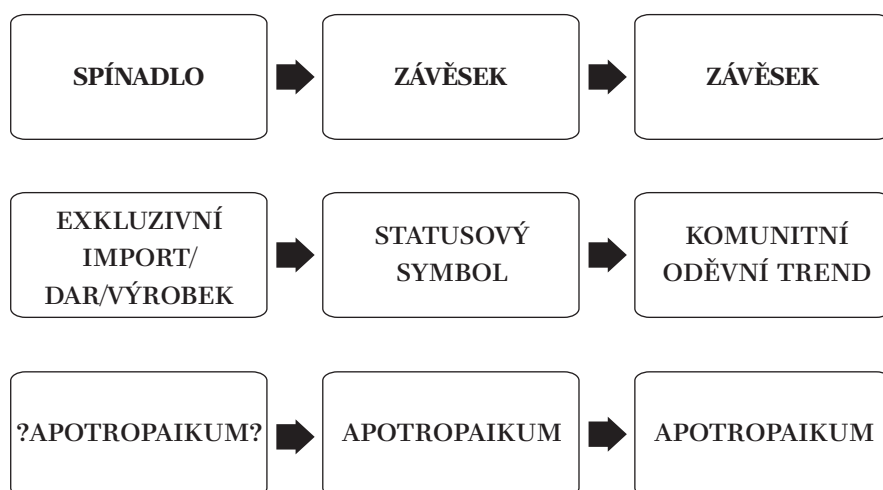
Nejprve jsem přistoupila k tvorbě teoretického modelu. Za základní východiska svého modelování označuji tři teze: 1) nutné je cílené kombinování funkčních a intencionálních dat, tedy vědomá práce s daty vypovídajícími o někdejší živé kultuře a daty navázanými na rituální rovinu pohřbu; 2) k rozpoznání účelu artefaktů v živé kultuře je vhodné a potřebné sledovat paralelně tři interpretační roviny, a to jsou praktická funkce, společenský význam a symbolický smysl; 3) účel artefaktů v živé společnosti byl proměnlivý v závislosti na její dynamice - cílem interpretace artefaktů je tedy zachycení časové a prostorové linie vývoje, nikoliv hledání jediné (správné) odpovědi; hybatelem raně středověké dynamiky byla elita, jejíž prostřednictvím docházelo k šíření nadregionálních idejí.

S vědomím těchto východisek jsem následně přistoupila k analýzám. Nejprve jsem analyzovala funkční data gombíků, která mají nezkrácenou vypovídací schopnost vzhledem k někdejší společnosti, protože nesouvisí s pohřebním rituálem. Jednalo se o deskripci samotných artefaktů, zahrnující charakteristiku jejich technických a technologických dat; sledovány tak byly šperkařské techniky a jejich náročnost a kvalita provedení, konstrukce pláště a záchytného systému, materiál, rozměry, tvar, přítomnost předmětů uvnitř gombíků a textilní rezidua na jejich povrchu. Kombinováním těchto skupin dat vyvstala základní struktura typických charakteristik gombíků. Například malá velikost, pájené techniky a nepohyblivý záchytný mechanismus převažují na zlatých gombících, naopak spíše střední až velká velikost spolu s pohyblivým závěsným mechanismem zase dominují u stříbrných gombíků s tepanou výzdobou, zatímco ke zmenšení velikosti a zjednodušování výzdoby dochází zpravidla u gombíků vyrobených ze slitin mědi.

Důležité bylo ale také vhodné kombinování funkčních parametrů s intencionálními daty v případech, kdy to mohlo pomoci v interpretaci. Z nálezových okolností hrobů s gombíky ovlivněných rituální rovinou pohřbu jsem speciálně analyzovala počet a umístění gombíků v hrobě a jejich společný výskyt s korály. Na základě analýz nálezového kontextu bylo možné konstatovat menší zastoupení párovosti u méně elitních typů gombíků nebo častější souběh méně elitních typů s korály.

Technické a technologické parametry gombíků a vybrané aspekty jejich nálezového kontextu byly kombinovány dále s odhadem věku a pohlaví jedinců uložených s nimi do hrobů. Srovnáním těchto okruhů funkčních dat se ve zpracovávaném souboru ukázaly různé shluky, představující souběh určitých vlastností artefaktů a charakteristických skupin jejich nositelů. Jednalo se například o zástupce elitních zlatých gombíků nalezených v hrobech dospělých mužů na pohřebišťích mikulčické akropole nebo stříbrné gombíky s pájenými pukličkami v hrobech dospělých žen nacházených tamtéž. Zásadním poznatkem je menší zastoupení pohřbů dospělých s gombíky mimo elitní pohřebiště, a také typologická návaznost gombíků na určité věkové a genderové skupiny v různých částech mikulčického hradiště. Tyto jevy svědčí o postupném šíření módních trendů v rámci hradiště a o proměnách společenského významu gombíků.

Mikulčické gombíky, které prošly podrobnou analýzou, jsem konfrontovala s výskytem gombíků na pohřebišťích v celém velkomoravském regionu, ale také s jejich zastoupením na území se silnými politicko-diplomatickými vazbami k Velké Moravě (jihozápadní Slovensko, Čechy) a v západním Maďarsku. Výskyt elitních gombíků na velkomoravských pohřebišťích je nejvyšší ve třech hlavních aglomeracích v Pomoraví. Další nekropole s gombíky nevykazují lineární návaznost na vzdálenost od center, ale lze je dát do souvislosti s lokálními centry - hradišti rozkládajícími se na klíčových komunikacích. Pohřebiště s gombíky je možné rozdělit na nekropole s převahou elitních typů gombíků (Rajhradice, Rebešovice, Předmostí - Chromečkova zahrada) a s dominancí napodobenin či sériově vyráběných artefaktů (Dolní Věstonice, Rajhrad). Na venkovských pohřebišťích se gombíky objevují výjimečně v jednotkách kusů (jedná se o elitní i sériové výrobky). Největší typologickou návaznost gombíků na nálezy z jádrového území Velké Moravy má jihozápadní Slovensko.

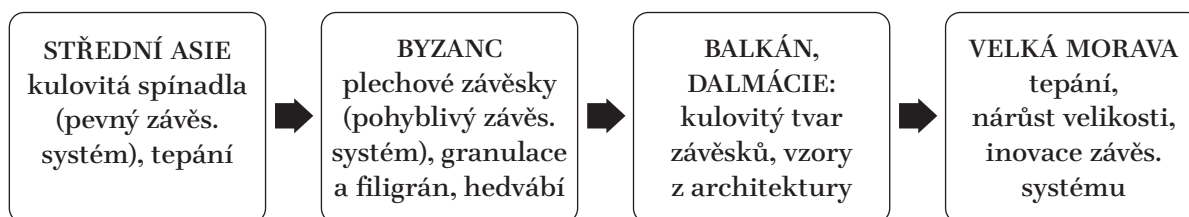
TAB. 48: Synchronizace interpretačních rovin gombíků.

Absentují zde doklady vlastní autentické produkce gombíků, přestože móda gombíkovitých artefaktů zde má své reminiscence ještě v 10. století v používání staromaďarských litých knoflíků a závěsků, a také prostřednictvím dokladů několika pravděpodobně pozdních českých importů. V Čechách je rovněž patrné u části gombíků napojení na moravskou produkci, ale mistrovsky provedené exempláře odtud pochází až v souvislosti s vlastním produkčním centrem označovaným v literatuře jako pražská dílna. Tyto gombíky jsou charakteristické svébytnou výzdobou v podobě častější aplikace skleněných vložek větších velikostí, vyšším zastoupením medailonů kruhového a nově i kosočtvercového tvaru, lemováním pletenci nebo čtenější křesťanskou symbolikou. Naprostá převaha pohyblivého záchytného systému a značná velikost i křehkost tenkostěnných gombíků svědčí pro jejich spíše společenský význam a symbolickou funkci. Většina gombíků z pohřebišť aglomerace Zalavár na jihu Blatenského jezera souvisí typologicky s moravskou produkcí, ale jejich výskyt není nikterak masový a omezuje se v rámci jednotlivých lokalit na jednotky hrobů. Výjimečně je možné se setkat také s artefakty odkazující technologicky k mimomoravskému (vlastnímu?) produkčnímu centru navazujícím zřejmě na delší tradici balkánské a dalmácké výroby. Právě z Balkánu a Dalmácie zřejmě pocházejí nejbližší vzory pro výrobu velkomoravských gombíků, což uvozují nálezy zlatých exemplářů s pájenou výzdobou z konce 8. a počátku 9. století z chorvatských lokalit Trilje a Brestovac.

Výsledkem analýz je charakteristika účelu gombíků v živé kultuře Velké Moravy. Při interpretaci jsem se opírala o schéma praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu artefaktů. „Váha“ těchto interpretačních kategorií gombíků se ve velkomoravské společnosti proměňovala a rekonstrukce jejich účelu je vlastně zároveň zachycením jejich vývoje. Předpokládám,

že gombíky byly zpočátku velikostně malými artefakty z drahých kovů (do 2 cm v průměru), vázanými na úzký okruh dospělých elit na akropoli a vyráběné technologií pájeného filigránu a granulace. Některé exempláře vykazující mimořádné technologické postupy a mistrné šperkařské provedení by mohly být označeny za importy - například pár dvouplášťových gombíků z hrobu 505 nebo pár gombíků s pájeným filigránem a granulací z hrobu 440. Vzhledem k nepohyblivému záchytnému mechanismu celé skupiny těchto exemplářů a jejich kompaktní velikosti je možné uvažovat o jejich praktické funkci coby exkluzivního oděvního spínadla. V další fázi reprezentované vlastní velkomoravskou výrobou gombíků dochází k rozšíření a posléze ustálení několika oblíbených typologických skupin. Masovější produkce zahrnuje zejména stříbrné exempláře a do obliby se dostává vedle pájené výzdoby také tepání povrchu gombíků. Okruh uživatelů gombíků se následně rozšiřuje na širší elitu centrálních aglomerací, včetně jejich dětských zástupců a gombíky pronikají také k příslušníkům lokálních elit navázaných politicky na aglomerace v Pomoraví. Gombíky v této fázi nabývají na velikosti, ustaluje se jejich párové použití a rozvíjí se nový způsob záchytného mechanismu, který evokuje alternativní způsob aplikace gombíků na oděv. Tyto proměny zřejmě souvisí s ústupem spínací funkce gombíků, které jsou nadále spíše ozdobným statusovým symbolem a zřejmě rovněž darem směřujícím od vládnoucí dynastie k širším elitám. V této etapě rozmachu gombíkové módy mezi elitou lze předpokládat počátky jejich obliby a napodobování mezi širšími společenskými vrstvami. První fázi napodobování představují artefakty z pozlacené slitiny mědi v méně kvalitním provedení, které jsou sice stále koncentrované na pohřebišťích centrálních aglomerací, ale jedinci s nimi pohřbení představují zřejmě spíše širší společenské plató, které můžeme hledat mezi vzdálenějšími rodinnými příslušníky

TAB. 49: Gombíky jako příklad kulturní difuze. Přenos myšlenky (*Idee*) se projeví místní stylovou variantou (*Stilvarante*).

elit nebo nerodinnými členy domácností (tzv. *famílii*). Postupně se objevují také uniformní typy gombíků s potenciálem sériové produkce, které jsou používány s vyšší variabilitou (nedodržování párových dvojic, zavěšování do náhrdelníků). Módní vlna zasáhne i méně elitní prostředí v zázemí velkomoravských center nebo rozvíjející se lokální centra. Móda gombíků mohla doznávat i po pádu velkomoravských elit, na Moravě ukládáním „lidové“ produkce do hrobů, na jihozápadním Slovensku alternativním použitím staromadařských knoflíků a závěšek a v Čechách pokračující produkcí samostatné dílny. Zda došlo vedle proměny funkce a významu rovněž ke změnám ve smyslové rovině chápání gombíků, není zcela jasné. Oděv a všechny jeho součásti mívaly pro své nositele standardně i apotropaickou funkci, která mohla být zatlačena na čas do pozadí, ale zcela nevymizela. Mohlo např. docházet k proměnám ornamentiky odkazující ke změnám v duchovním systému, na který bylo apotropaikum navázáno. Tím by se vysvětlovalo umocnění křesťanské symboliky na gombících české produkce jako doklad etablování nové víry a její veřejné proklamace.

Teoretický model a výsledky multioborové analýzy se podařilo podepřít také klasickou metodou vertikální stratigrafie, která byla aplikována na hroby v superpozicích od 3. mikulčického kostela. Níže uložené hroby s gombíky poskytly exempláře malých až středních rozměrů, převážně ze zlata a doplňkově ze stříbra, zpravidla s pájenou výzdobou s pevným záchytným mechanismem. Naopak hroby, které je převrstvovaly, obsahovaly převážně gombíky středních až velkých rozměrů s tepanou výzdobou a pohyblivým závěsným mechanismem, vyrobené většinou ze stříbra nebo slitin mědi. Tyto chronologizační závěry tedy korespondují s výše popsanou dynamikou vývoje gombíků.

Základní otázkou v úvodu byla definice účelu gombíků, které vymizely z živé kultury a nenacházíme k nim přímé paralely. Odpověď, jak bylo již napsáno výše, nemůže být jednoznačná. Gombíky procházely v souladu s vývojem společnosti dynamickými proměnami, které jsem se pokusila v rámci zpracovávaného souboru zachytit a popsat. Na základě předloženého výzkumu se domnívám, že funkčně se gombíky proměnily od oděvního spínadla k závěsku, významově od exkluzivního oděv-

ního spínadla přes statusový symbol po komunitní oděvní trend a zároveň si celou dobu udržely i jistý apotropaický kredit pro své nositele (tab. 48).

Další okruh úvodních otázek směřoval k původu gombíků. Obecně je možné říci, že vznik gombíků by nebyl možný bez symbiózy více kulturních vlivů, které nepocházely z Velké Moravy. V rámci celého známého raně středověkého světa sahajícího od západní Evropy po východní Asii probíhal čilý diplomatický a obchodní ruch. Tyto aspekty komunikace a distribuce umožňovaly přenos myšlenek (idejí) promítajících se i v artefaktuální rovině. Komunity pracovaly s více myšlenkovými proudy najednou, které obohacovaly o své vlastní kulturní aspekty, čímž docházelo ke vzniku místních variant. Ke vzniku moravských gombíků tak přispěly kulturní projevy směřující do Evropy z Asie a Byzance, rozhojněné o další impulzy z Balkánu a Dalmácie. Přímo na Velké Moravě došlo k dalšímu stupni integrace kulturních proudů patrně nejvíce v technologii tepání pláští gombíků (tab. 49). Pokud lze tepání označit za velkomoravskou stylovou variantu, je otázkou, kdo ji zde považoval za vlastní, respektive kdo na Moravě brilantní tepání ovládal. Mohlo se jednat o avarskou tradici? Je to jedna z hypotéz, jejíž ověření by si vyžadovalo detailní technologický průzkum artefaktů. Stejně zajímavé je „hledání konce“ gombíků. Jejich zřejmě posledním kulturním projevem je výroba v Čechách v 10. století, následně mizí z archeologických pramenů zřejmě v souvislosti s koncem přímé kulturní kontinuity Velké Moravy.

Předložená práce přinesla konkrétní výsledky určené k obhajobě před oborovou vědeckou platformou. Kromě těchto výsledků týkajících se gombíků ale považuji za slibný „vedlejší efekt“ otestování nových možností práce s funerálními daty mimo rámec klasické chronologie a typologie *per analogiam*. Dobrodružství objevování shluků kombinovaných dat a jejich interpretace prostřednictvím teoretických modelů může být cestou, jak posunout zdánlivě probádané dějiny Moravy 9. do mnohem konkrétnější podoby včetně detekce nových historických souvislostí. Funerální prameny v tomto směru představují obrovský nevytěžený potenciál, který může významně doplnit poznatky z pokročilejšího modelování např. v oblasti raně středověké sídelní struktury.

7 Vícestránkové tabulky

TAB. 23: Výskyt gombíků v návaznosti na pohlaví a věk jedinců na akropoli aglomerace Mikulčice.

Sledovaná kategorie	2. kostel	3. kostel	4. kostel	11. kostel	12. kostel	Akropole celkem
Celkem hrobů	235	576	106	81	88	1 086
Dospělí	118	265	50	39	36	508
Dospělí %	50 %	46 %	47 %	48 %	41 %	47 %
Děti	82	185	40	35	43	385
Děti %	35 %	32 %	38 %	43 %	49 %	36 %
Juvenilní	10	23	6	2	7	48
Juvenilní %	4 %	4 %	6 %	3 %	8 %	4 %
Neurčitelní	25	103	10	5	2	145
Neurčitelní %	11 %	18 %	9 %	6 %	2 %	13 %
Pohřbených s gombíky	36	60	3	9	5	113
% pohřbených s gombíky (Σ hrobů)	15 %	10 %	3 %	11 %	6 %	10 %
Dospělí s gombíky	12	24	-	5	1	42
Dospělí s gombíky % (hroby Σ dospělých)	10 %	9 %	-	13 %	3 %	8 %
Dospělí s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	33 %	38 %	-	56 %	20 %	36 %
<i>M</i>	6	9	-	2	-	17
<i>M</i> %	17 %	14 %	-	22 %	-	15 %
<i>F</i>	6	12	-	2	1	21
<i>F</i> %	17 %	19 %	-	22 %	20 %	18 %
<i>neurčitelní</i>	-	3	-	1	-	4
<i>neurčitelní</i> %	-	5 %	-	11 %	-	3 %
Děti s gombíky	16	26	3	4	4	53
Děti s gombíky % (hroby Σ dětí)	14 %	14 %	8 %	11 %	9 %	14 %
Děti s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	44 %	41 %	100 %	44 %	80 %	46 %
<i>M</i>	2	3	-	-	-	5
<i>M</i> %	6 %	5 %	-	-	-	4 %
<i>F</i>	2	8	-	-	1	11
<i>F</i> %	6 %	13 %	-	-	20 %	9 %
<i>neurčitelní</i>	12	15	3	4	3	37
<i>neurčitelní</i> %	33 %	24 %	100 %	44 %	60 %	32 %
Juvenilní s gombíky	3	7	-	-	-	10
Juvenilní s gombíky % (hroby Σ juvenilních)	30 %	30 %	-	-	-	21 %
Juvenilní s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	8 %	11 %	-	-	-	9 %
<i>M</i>	-	2	-	-	-	2
<i>M</i> %	-	3 %	-	-	-	2 %
<i>F</i>	2	3	-	-	-	5
<i>F</i> %	6 %	5 %	-	-	-	4 %
<i>neurčitelní</i>	1	2	-	-	-	3
<i>neurčitelní</i>	3 %	3 %	-	-	-	3 %
Věkově neurčitelní s gombíky	5	3	-	-	-	8
<i>M</i> s gombíky celkem	8	14	-	2	-	24
% <i>M</i> Σ hrobů s gombíky	22 %	23 %	-	22 %	-	21 %
<i>F</i> s gombíky celkem	10	23	-	2	2	37
% <i>F</i> Σ hrobů s gombíky	28 %	38 %	-	22 %	40 %	33 %
Neurčitelné pohlaví s gombíky celkem	18	23	3	5	3	52
% neurčitelné pohlaví Σ hrobů s gombíky	36 %	33 %	100 %	56 %	60 %	46 %

TAB. 24: Výskyt gombíků v návaznosti na pohlaví a věk jedinců na podhradích aglomerace Mikulčice.

Sledovaná kategorie	6. kostel	7. kostel	8. kostel	9. kostel	10. kostel ⁴	Kostelisko	Klášteřísko	Žabník ⁵	Podhradí celkem
Celkem hrobů	210	16	25	49	11	455	324	76	1166
Dospělí	89	7	7	33	-	238	164	36	574
Dospělí %	42 %	44 %	28 %	66 %	-	52 %	51 %	47 %	49 %
Děti	97	9	12	14	-	173	129	37	471
Děti %	46 %	56 %	48 %	28 %	-	38 %	40 %	49 %	40 %
Juvenilní	8	-	6	1	-	29	19	3	66
Juvenilní %	4 %	-	24 %	2 %	-	7 %	6 %	4 %	6 %
Neurčitelní	16	-	-	1	11	15	12	-	55
Neurčitelní %	8 %	-	-	2 %	100 %	3 %	4 %	-	5 %
Pohřbených s gombíky	17	-	1	7	-	29	9	-	63
% pohřbených s gombíky (Σ hrobů)	8 %	-	4 %	14 %	-	6 %	3 %	-	6 %
Dospělí s gombíky	-	-	-	3	-	6	-	-	9
Dospělí s gombíky % (hroby Σ dospělých)	-	-	-	9 %	-	3 %	-	-	2 %
Dospělí s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	-	43 %	-	21 %	-	-	15 %
<i>M</i>	-	-	-	2	-	2	-	-	4
<i>M</i> %	-	-	-	29 %	-	7 %	-	-	6 %
<i>F</i>	-	-	-	1	-	4	-	-	5
<i>F</i> %	-	-	-	14 %	-	14 %	-	-	8 %
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i> %	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Děti s gombíky	15	-	1	4	-	21	7	-	48
Děti s gombíky % (hroby Σ dětí)	13 %	-	8 %	29 %	-	14 %	5 %	-	10 %
Děti s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	81 %	-	100 %	57 %	-	83 %	64 %	-	75 %
<i>M</i>	3	-	-	-	-	1	-	-	4
<i>M</i> %	20 %	-	-	-	-	3 %	-	-	8 %
<i>F</i>	2	-	1	3	-	8	-	-	14
<i>F</i> %	13 %	-	100 %	43 %	-	28 %	-	-	12 %
<i>neurčitelní</i>	10	-	-	1	-	12	7	-	30
<i>neurčitelní</i> %	67 %	-	-	14 %	-	69 %	64 %	-	76 %
Juvenilní s gombíky	1	-	-	-	-	2	2	-	5
Juvenilní s gombíky % (hroby Σ juvenilních)	13 %	-	-	-	-	5 %	11 %	-	8 %
Juvenilní s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	7 %	-	-	-	-	7 %	18 %	-	8 %
<i>M</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	1
<i>M</i> %	6 %	-	-	-	-	-	-	-	2 %
<i>F</i>	-	-	-	-	-	2	-	-	2
<i>F</i> %	-	-	-	-	-	4 %	-	-	7 %
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-	2	-	2
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-	18 %	-	3 %
Věkově neurčitelní s gombíky	1	-	-	-	-	-	-	-	1
<i>M</i> s gombíky celkem	4	-	-	2	-	3	-	-	9
% <i>M</i> Σ hrobů s gombíky	24 %	-	-	33 %	-	10 %	-	-	14 %
<i>F</i> s gombíky celkem	2	-	1	4	-	14	-	-	21
% <i>F</i> Σ hrobů s gombíky	18 %	-	-	67 %	-	21 %	-	-	33 %
Neurčitelné pohlaví s gombíky celkem	11	-	-	1	-	12	9	-	33
% neurčitelné pohlaví Σ hrobů s gombíky	47 %	-	-	17 %	-	69 %	100 %	-	52 %

Tab. pozn. 4 Bližší antropologické údaje se mi nepodařilo získat.

Tab. pozn. 5 Bartošková 2019, 21-141.

TAB. 25: Výskyt gombíků v návaznosti na pohlaví a věk jedinců v zázemí aglomerace Mikulčice.

Sledovaná kategorie	Josefov-Záhu- menica ⁶	Kopčany- -Kačenáren ⁷	Kopčany- -sv. Margita ⁸	Mikulčice- -Panské ⁹	Mikulčice- -Trapíkov	Mikulčice- -Virgásky ¹⁰
Celkem hrobů	179	90	7	131	6	29
Dospělí	90	45	5	76	6	-
Dospělí %	50 %	50 %	71 %	58 %	100 %	-
Děti	79	22	2	39	-	-
Děti %	44 %	24 %	29 %	30 %	-	-
Juvenilní	10	-	-	8	-	-
Juvenilní %	6 %	-	-	6 %	-	-
Neurčitelní	-	23	-	8	-	29
Neurčitelní %	-	26 %	-	6 %	-	100 %
Pohřbených s gombíky	-	2	1	12	-	-
% pohřbených s gombíky (ze Σ hrobů)	-	2 %	14 %	9 %	-	-
Dospělí s gombíky	-	-	1	-	-	-
Dospělí s gombíky % (hroby Σ dospělých)	-	-	20 %	-	-	-
Dospělí s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	100 %	-	-	-
<i>M</i>	-	-	-	-	-	-
<i>M</i> %	-	-	-	-	-	-
<i>F</i>	-	-	1	-	-	-
<i>F</i> %	-	-	100 %	-	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i> %	-	-	-	-	-	-
Děti s gombíky	-	2	-	11	-	-
Děti s gombíky % (hroby Σ dětí)	-	13 %	-	28 %	-	-
Děti s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	100 %	-	92 %	-	-
<i>M</i>	-	-	-	-	-	-
<i>M</i> %	-	-	-	-	-	-
<i>F</i>	-	-	-	3	-	-
<i>F</i> %	-	-	-	25 %	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	2	-	8	-	-
<i>neurčitelní</i> %	-	100 %	-	67 %	-	-
Juvenilní s gombíky	-	-	-	1	-	-
Juvenilní s gombíky % (hroby Σ juvenilních)	-	-	-	13 %	-	-
Juvenilní s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	-	8 %	-	-
<i>M</i>	-	-	-	1	-	-
<i>M</i> %	-	-	-	8 %	-	-
<i>F</i>	-	-	-	-	-	-
<i>F</i> %	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
Věkově neurčitelní s gombíky	-	-	-	-	-	-
<i>M</i> s gombíky celkem	-	-	-	1	-	-
% <i>M</i> Σ hrobů s gombíky	-	-	-	8 %	-	-
<i>F</i> s gombíky celkem	-	-	1	3	-	-
% <i>F</i> Σ hrobů s gombíky	-	-	100 %	25 %	-	-
Neurčitelné pohlaví s gombíky celkem	-	2	-	8	-	-
% neurčitelné pohlaví ze Σ hrobů s gombíky	-	100 %	-	67 %	-	-

Tab. pozn. 6 Hanáková, Stloukal 1966.

Tab. pozn. 7 Pracuji pouze s hroby z výzkumů L. Kraskovské z let 1961 a 1964 (tj. dohromady 83 hrobů, Kraskovská 1965, 19–49). Sedm hrobů z výzkumu V. Vráblikové nebylo publikováno (jen nálezořá zpráva).

Tab. pozn. 8 Antropologický odhad podle Baxa et al. 2010, 493–494.

Tab. pozn. 9 Rukopis uložený na Výzkumné základně Mikulčice-Trapíkov.

Tab. pozn. 10 Demografické údaje se mi nepodařilo dohledat.

Sledovaná kategorie	Mutěnice- -Hrubé Kapansko	Nový Pod- -dvorov ¹¹	Prušánky- -Podsedy I ¹²	Prušánky- -Podsedy II ¹³	Skalica- -Kopečnica ¹⁴	Zázemí celkem
Celkem hrobů	13	4	325	298	109	1191
Dospělí	11	-	165	169	55	622
Dospělí %	85 %	-	51 %	57 %	51 %	52 %
Děti	-	-	137	101	24	404
Děti %	-	-	42 %	34 %	22 %	34 %
Juvenilní	1	-	6	10	1	36
Juvenilní %	8 %	-	2 %	3 %	1 %	3 %
Neurčitelní	1	4	17	18	29	129
Neurčitelní %	8 %	100 %	5 %	6 %	27 %	11 %
Pohřbených s gombíky	-	-	7	6	5	33
% pohřbených s gombíky (ze Σ hrobů)	-	-	2 %	2 %	5 %	3 %
Dospělí s gombíky	-	-	-	1	1	3
Dospělí s gombíky % (hroby Σ dospělých)	-	-	-	0,60 %	1 %	0,50 %
Dospělí s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	-	17 %	20 %	9 %
<i>M</i>	-	-	-	-	-	-
<i>M</i> %	-	-	-	-	-	-
<i>F</i>	-	-	-	1	1	3
<i>F</i> %	-	-	-	17 %	20 %	9 %
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i> %	-	-	-	-	-	-
Děti s gombíky	-	-	7	5	3	28
Děti s gombíky % (hroby Σ dětí)	-	-	5 %	5 %	13 %	7 %
Děti s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	100 %	83 %	60 %	88 %
<i>M</i>	-	-	-	-	1	1
<i>M</i> %	-	-	-	-	20 %	3 %
<i>F</i>	-	-	6	1	1	11
<i>F</i> %	-	-	86 %	17 %	20 %	34 %
<i>neurčitelní</i>	-	-	1	4	1	16
<i>neurčitelní</i> %	-	-	14 %	67 %	20 %	50 %
Juvenilní s gombíky	-	-	-	-	-	1
Juvenilní s gombíky % (hroby Σ juvenilních)	-	-	-	-	-	6 %
Juvenilní s gombíky % (Σ hroby s gombíky)	-	-	-	-	-	3 %
<i>M</i>	-	-	-	-	-	1
<i>M</i> %	-	-	-	-	-	3 %
<i>F</i>	-	-	-	-	-	-
<i>F</i> %	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
<i>neurčitelní</i>	-	-	-	-	-	-
Věkově neurčitelní s gombíky	-	-	-	-	1	1
<i>M</i> s gombíky celkem	-	-	-	-	1	2
% <i>M</i> Σ hrobů s gombíky	-	-	-	-	20 %	6 %
<i>F</i> s gombíky celkem	-	-	6	2	2	14
% <i>F</i> Σ hrobů s gombíky	-	-	86 %	33 %	40 %	42 %
Neurčitelné pohlaví s gombíky celkem	-	-	1	4	2	17
% neurčitelné pohlaví Σ hrobů s gombíky	-	-	14 %	67 %	40 %	52 %

Tab. pozn. 11 Demografické údaje se mi nepodařilo dohledat.

Tab. pozn. 12 Klanica 2006a, 2006b.

Tab. pozn. 13 Na lokalitě byly zkoumány středohradištní a mladohradištní hroby. Časové rozdělení hrobů ale není v publikaci uvedeno (Klanica 2006a, 2006b), zvolila jsem proto postup k detekci mladohradištních hrobů prostřednictvím nálezů mince nebo esovitě záušnice. Z celkového počtu 364 hrobů obsahovalo tyto artefakty 66 hrobů. Tyto hroby jsem vyloučila z celkového počtu hrobů jako jednoznačně mladohradištní. Ostatní hroby řadím pro potřeby této práce mezi středohradištní, ačkoliv jsem si vědoma, že to nemusí zcela odpovídat realitě.

Tab. pozn. 14 Demografický odhad zahrnuje 76 jedinců z výzkumu V. Budinského-Křičky z let 1943-1944 (Budinský-Křička 1959) a dále zahrnuje 33 pohřbů z výzkumu I. L. Červinky z let 1922-1923, které byly ale demograficky hodnoceny jen z části. Šlo o 7 hrobů, zbylé jsou zařazeny jako neurčitelné (Kraskovská 1959, 163-185).

TAB. 26: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – děti akropole.
o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení jedinci – děti	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	57	100 %	5	9 %	12	21 %	40	70 %
Počet gombíků v analýze	101	100 %	8	8 %	30	30 %	63	63 %
Počet v hrobě průměrně	1,8	-	1,6	-	2,5	-	1,6	-
Počet párových	68	67 % Σ	5	71 % Σ M	20	69 % Σ F	43	66 % Σ N
Počet hrobů s jedním gombíkem	20	35 % Σ	2	40 % Σ M	2	17 % Σ F	16	40 % Σ N
Počet hrobů s dvojicí gombíků	31	55 % Σ	3	60 % Σ M	6	50 % Σ F	23	58 % Σ N
Počet hrobů s trojicí gombíků	2	4 % Σ	-	-	2	17 % Σ F	-	-
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	2	4 % Σ	-	-	1	8 % Σ F	1	2 % Σ N
Počet hrobů s pěticí gombíků	1	2 % Σ	-	-	1	8 % Σ F	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	5	5 % Σ	-	-	-	-	5	8 % Σ N
S tep. výzdobou celkem	48	48 % Σ	6	75 % Σ M	16	53 % Σ F	26	41 % Σ N
<i>S tep. výzdobou – vertikální žebrování</i>	4	8 % tep.	-	-	2	13 % tep. F	2	7 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – rostlinný o.</i>	34	71 % tep.	6	100 % tep. M	8	50 % tep. F	20	78 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – zoomorfní o.</i>	2	4 % tep.	-	-	1	6 % tep. F	1	4 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – antropomorfní o.</i>	2	4 % tep.	-	-	-	-	2	7 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – geometrický o.</i>	6	13 % tep.	-	-	5	31 % tep. F	1	4 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – arkáda</i>	12	25 % tep.	2	33 % tep. M	2	13 % tep. F	8	30 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – medailon</i>	4	8 % tep.	-	-	2	13 % tep. F	2	8 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – srdcovitý meandr</i>	12	25 % tep.	4	67 % tep. M	1	6 % tep. F	7	26 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – jiný (průběžný) meandr/motiv</i>	4	8 % tep.	-	-	1	6 % tep. F	3	12 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – síť</i>	2	4 % tep.	-	-	-	-	2	8 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – geometrický obraz</i>	6	13 % tep.	-	-	5	31 % tep. F	1	4 % tep. N
<i>S tep. výzdobou – neznámé</i>	8	17 % tep.	-	-	5	31 % tep. F	3	12 % tep. N
S páj. výzdobou celkem	34	34 % Σ	1	14 % Σ M	12	41 % Σ F	21	32 % Σ N
<i>S páj. výzdobou – celoplošná granulace</i>	7	21 % páj.	-	-	1	8 % páj. F	6	27 % páj. N
<i>S páj. výzdobou – hrubá řídká granulace</i>	9	26 % páj.	1	100 % páj. M	2	17 % páj. F	6	27 % páj. N
<i>S páj. výzdobou – maková granulace</i>	8	23 % páj.	-	-	3	25 % páj. F	5	24 % páj. N
<i>S páj. výzdobou – filigránní dráty</i>	6	18 % páj.	-	-	4	27 % páj. F	2	9 % páj. N
<i>S páj. výzdobou – filigránní plíšky (dvouplášťové)</i>	2	6 % páj.	-	-	2	17 % páj. F	-	-
<i>S páj. výzdobou – pukličky</i>	2	6 % páj.	-	-	-	-	2	9 % páj. N
Skleněný	9	9 % Σ	-	-	2	7 % Σ F	7	11 % Σ N
Železný	1	1 % Σ	-	-	-	-	1	1 % Σ N
Olovený	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	4	4 % Σ	1	14 % Σ M	-	-	3	5 % Σ N
Materiál: zlato	6	6 % Σ	-	-	2	7 % Σ F	4	6 % Σ N
Materiál: stříbro	31	31 % Σ	4	57 % Σ M	9	31 % Σ F	18	28 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	5	5 % Σ	1	14 % Σ M	1	3 % Σ F	3	5 % Σ N
Materiál: pozlacená slitina mědi	49	48 % Σ	2	29 % Σ M	15	52 % Σ F	32	49 % Σ N
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	1	1 % Σ	-	-	-	-	1	1 % Σ N
Materiál: sklo	9	9 % Σ	-	-	2	7 % Σ F	7	11 % Σ N
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	36	36 % Σ	-	-	12	41 % Σ F	24	37 % Σ N
Velikost: střední	25	25 % Σ	2	29 % Σ M	8	28 % Σ F	15	23 % Σ N
Velikost: velká	8	8 % Σ	3	43 % Σ M	-	-	5	8 % Σ N
Nehodnoceno	32	32 % Σ	2	29 % Σ M	9	31 % Σ F	21	32 % Σ N
Předměty uvnitř	4	4 % Σ	2	29 % Σ M	-	-	2	3 % Σ N

TAB. 27: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – děti podhradí. o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení jedinci - děti	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	44	100 %	3	7 %	14	32 %	27	61 %
Počet gombíků v analýze	77	100 %	5	6 %	33	43 %	39	51 %
Počet v hrobě průměrně	1,8	-	1,7	-	2,4	-	1,4	-
Počet párových	48	62 % Σ	4	80 % Σ M	24	73 % Σ F	20	51 % Σ N
Počet hrobů s jedním gombíkem	22	50 % Σ	1	33 % Σ M	5	36 % Σ F	16	59 % Σ N
Počet hrobů s dvojicí gombíků	16	36 % Σ	2	67 % Σ M	4	29 % Σ F	10	37 % Σ N
Počet hrobů s trojicí gombíků	3	7 % Σ	-	-	2	14 % Σ F	1	4 % Σ N
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	2	5 % Σ	-	-	2	14 % Σ F	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	1	2 % Σ	-	-	1	7 % Σ F	-	-
Nezdobené gombíky	7	9 % Σ	-	-	4	12 % Σ F	3	8 % Σ N
S tep. výzdobou celkem	29	37 % Σ	4	80 % Σ M	10	30 % Σ F	15	38 % Σ N
<i>S tep. výzdobou - vertikální žebrování</i>	4	14 % Σ tep.	-	-	1	10 % Σ tep.	3	20 % Σ tep.
<i>S tep. výzdobou - rostlinný o.</i>	17	59 % Σ tep.	4	100 % Σ tep.	6	60 % Σ tep.	7	47 % Σ tep.
<i>S tep. výzdobou - zoomorfní o.</i>	4	14 % Σ tep.	-	-	3	30 % Σ tep.	1	7 % Σ tep.
<i>S tep. výzdobou - antropomorfní o.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - geometrický o.</i>	4	14 % Σ tep.	-	-	-	-	4	26 % Σ tep.
<i>S tep. výzdobou - arkáda</i>	11	39 % tep.	4	100 % tep. M	2	20 % tep. F	5	33 % tep. N
<i>S tep. výzdobou - medailon</i>	3	10 % tep.	-	-	3	30 % tep. F	-	-
<i>S tep. výzdobou - srdcovitý meandr</i>	5	17 % tep.	-	-	2	20 % tep. F	3	20 % tep. N
<i>S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv</i>	3	10 % tep.	-	-	-	-	3	20 % tep. N
<i>S tep. výzdobou - síť</i>	2	7 % tep.	-	-	2	20 % tep. F	-	-
<i>S tep. výzdobou - geometrický obraz</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - neznámé</i>	5	17 % tep.	-	-	1	10 % tep. F	4	27 % tep. N
S páj. výzdobou celkem	19	25 % Σ	-	-	11	33 % Σ F	8	21 % Σ N
<i>S páj. výzdobou - celoplošná granulace</i>	7	37 % Σ páj.	-	-	7	64 % Σ páj.	-	-
<i>S páj. výzdobou - hrubá řídká granulace</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - maková granulace</i>	5	26 % Σ páj.	-	-	-	-	5	63 % Σ páj.
<i>S páj. výzdobou - filigránní dráty</i>	3	16 % Σ páj.	-	-	1	9 % Σ páj.	3	37 % Σ páj.
<i>S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - pukličky</i>	3	16 %	-	-	3	27 %	-	-
Skleněný	14	18 % Σ	-	-	5	15 % Σ F	9	23 % Σ N
Železný	4	5 % Σ	1	20 % Σ M	-	-	3	8 % Σ N
Olovený	1	1 % Σ	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	4	5 % Σ	-	-	3	9 % Σ F	1	2 % Σ N
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	22	29 % Σ	2	40 % Σ M	14	42 % Σ F	6	15 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: (pozlacená) slitina mědi	36	47 % Σ	2	40 % Σ M	13	39 % Σ F	21	54 % Σ N
Materiál: olovo	1	1 % Σ	-	-	1	3 %	-	-
Materiál: železo	4	5 % Σ	1	20 % Σ M	-	-	3	8 % Σ N
Materiál: sklo	14	18 % Σ	-	-	5	15 % Σ F	9	23 % Σ N
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	15	19 % Σ	-	-	9	27 % Σ F	6	15 % Σ N
Velikost: střední	20	26 %	4	80 % Σ M	7	21 % Σ F	10	26 % Σ N
Velikost: velká	2	3 % Σ	-	-	2	6 % Σ F	-	-
Nehodnoceno	40	52 % Σ	1	20 % Σ M	15	45 % Σ F	23	59 % Σ N
Předměty uvnitř	1	1 % Σ	-	-	1	3 % Σ F	-	-

TAB. 28: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – děti zázemí.
o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	27	100 %	-	-	13	48	14	52 %
Počet gombíků v analýze	51	100 %	-	-	23	45 %	28	55 %
Počet v hrobě průměrně	1,9	-	-	-	1,8	-	2	-
Počet párových	34	67 % Σ	-	-	14	61 % Σ F	20	71 % Σ N
Počet hrobů s jedním gombíkem	8	30 % Σ	-	-	4	31 % Σ F	4	29 % Σ N
Počet hrobů s dvojicí gombíků	15	56 % Σ	-	-	8	61 % Σ F	7	50 % Σ N
Počet hrobů s trojicí gombíků	3	11 % Σ	-	-	1	8 % Σ F	2	14 % Σ N
Počet hrobů se čtyřicí gombíků	1	3 % Σ	-	-	-	-	1	7 % Σ N
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	9	18 % Σ	-	-	7	30 % Σ F	2	7 % Σ N
S tep. výzdobou celkem	10	20 % Σ	-	-	3	13 % Σ F	7	25 % Σ N
S tep. výzdobou - vertikální žebrování	5	50 % tep.	-	-	3	100 % tep. F	2	29 % tep. N
S tep. výzdobou - rostlinný o.	3	30 % tep.	-	-	-	-	3	43 % tep. N
S tep. výzdobou - zoomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - antropomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický o.	2	20 % tep.	-	-	-	-	2	29 % tep. N
S tep. výzdobou - arkáda	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - medailon	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - srdcovitý meandr	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - síť	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický obraz	4	40 % tep.	-	-	-	-	4	57 % tep. N
S tep. výzdobou - bez určení	6	60 % tep.	-	-	3	100 % tep. F	3	43 % tep. N
S páj. výzdobou celkem	11	21 % Σ	-	-	5	22 % Σ F	6	21 % Σ N
S páj. výzdobou - celoplošná granulace	1	9 % páj.	-	-	-	-	1	17 % páj. N
S páj. výzdobou - hrubá řádká granulace	1	9 % páj.	-	-	-	-	1	17 % páj. N
S páj. výzdobou - maková granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní dráty	9	82 % páj.	-	-	5	100 % páj. F	4	66 % páj. N
S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - pukličky	-	-	-	-	-	-	-	-
Skleněný	16	31 % Σ	-	-	6	26 % Σ F	10	36 % Σ N
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olovený	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	5	10 % Σ	-	-	2	9 % Σ F	3	11 % Σ N
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	4	8 % Σ	-	-	-	-	4	14 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	12	24 % Σ	-	-	3	13 % Σ F	9	32 % Σ N
Materiál: slitina mědi	18	35 % Σ	-	-	14	61 % Σ F	4	14 % Σ N
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	1	2 % Σ	-	-	-	-	1	4 % Σ N
Materiál: sklo	16	31 % Σ	-	-	6	26 % Σ F	10	36 % Σ N
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	40	78 % Σ	-	-	17	74 % Σ F	23	82 % Σ N
Velikost: střední	1	2 % Σ	-	-	-	-	1	4 % Σ N
Velikost: velká	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	10	20 % Σ	-	-	6	26 % Σ F	4	14 % Σ N
Předměty uvnitř	-	-	-	-	-	-	-	-

TAB. 29: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců - juvenilní jedinci akropole. o. - ornament, páj. - pájenou, pájených, tep. - tepanou, tepaných, F - female, M - male, N - pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení juvenilní jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	7	100 %	1	14 %	5	72 %	1	14 %
Počet gombíků v analýze	14	100 %	1	7 %	11	79 %	2	14 %
Počet v hrobě průměrně	2	-	1	-	2,2	-	2	-
Počet párových	10	71 % Σ	-	-	8	73 % Σ F	2	100 % Σ N
Počet hrobů s jedním gombíkem	2	29 % Σ	1	100 % Σ M	1	20 % Σ F	-	-
Počet hrobů s dvojicí gombíků	3	43 % Σ	-	-	2	40 % Σ F	1	100 % Σ N
Počet hrobů s trojicí gombíků	2	29 % Σ	-	-	2	40 % Σ F	-	-
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou celkem	7	50 % Σ	-	-	7	64 % Σ F	-	-
S tep. výzdobou - vertikální žebrování	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - rostlinný o.	6	86 % tep.	-	-	6	86 % tep.	-	-
S tep. výzdobou - zoomorfní o.	1	14 % tep.	-	-	1	14 % tep.	-	-
S tep. výzdobou - antropomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - arkáda	2	29 % tep.	-	-	2	29 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - medailon	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - srdcovitý meandr	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - síť	2	29 % tep.	-	-	2	29 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - geometrický obraz	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - bez určení	3	42 % tep.	-	-	3	42 % tep. F	-	-
S páj. výzdobou celkem	6	43 % Σ	1	100 % Σ M	3	27 % Σ F	2	100 % Σ N
S páj. výzdobou - celoplošná granulace	2	33 % páj.	-	-	2	67 %	-	-
S páj. výzdobou - hrubá řídká granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - maková granulace	2	33 % páj.	1	100 % páj.	1	33 % páj.	-	-
S páj. výzdobou - filigránní dráty	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - pukličky	2	33 % páj.	-	-	-	-	2	100 % páj.
Skleněný	-	-	-	-	-	-	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olovený	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	1	7 % Σ	-	-	1	9 % Σ F	-	-
Materiál: zlato	1	7 % Σ	1	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	10	72 % Σ	-	-	8	73 % Σ F	2	100 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	1	7 % Σ	-	-	1	9 % Σ F	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	2	14 % Σ	-	-	2	18 % Σ F	-	-
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	3	21 % Σ	1	100 % Σ M	2	18 % Σ F	-	-
Velikost: střední	5	36 % Σ	-	-	3	27 % Σ F	2	100 % Σ N
Velikost: velká	4	29 % Σ	-	-	4	37 % Σ F	-	-
Nehodnoceno	2	14 % Σ	-	-	2	18 % Σ F	-	-
Předměty uvnitř	1	7 % Σ	-	-	1	9 % Σ F	-	-

ТАВ. 30: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců - juvenilní jedinci podhradí. o. - ornament, páj. - pájenou, pájených, tep. - tepanou, tepaných, F - female, M - male, N - pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení juvenilní jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	3	100 %	1	33 %	2	67 %	-	-
Počet gombíků v analýze	6	100 %	1	17 %	5	83 %	-	-
Počet v hrobě průměrně	2	-	1	-	2,5	-	-	-
Počet párových	4	67 % Σ	-	-	4	80 % Σ F	-	-
Počet hrobů s jedním gombíkem	2	33 % Σ	1	100 % Σ M	1	20 % Σ F	-	-
Počet hrobů s dvojicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů s trojicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	1	17 % Σ	-	-	1	20 % Σ F	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou celkem	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - vertikální žebrování</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - rostlinný o.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - zoomorfni o.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - antropomorfní o.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - geometrický o.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - arkáda</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - medailon</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - srdcovitý meandr</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - síť</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - geometrický obraz</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S tep. výzdobou - neznámé</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou celkem	2	33 % Σ	1	100 % Σ M	1	20 % Σ F	-	-
<i>S páj. výzdobou - celoplošná granulace</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - hrubá řídká granulace</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - maková granulace</i>	1	50 % páj.	-	-	1	100 % páj.	-	-
<i>S páj. výzdobou - filigránní dráty</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>S páj. výzdobou - pukličky</i>	1	50 % páj.	1	100 % páj.	-	-	-	-
Skleněný	-	-	-	-	-	-	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olověný	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	4	67 % Σ	-	-	4	80 % Σ F	-	-
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	2	33 % Σ	1	-	1	20 % Σ F	-	-
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	4	67 % Σ	-	-	4	80 % Σ F	-	-
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	1	17 % Σ	1	100 % Σ M	-	-	-	-
Velikost: střední	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: velká	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	5	83 % Σ	-	-	5	100 % Σ F	-	-
Předměty uvnitř	-	-	-	-	-	-	-	-

TAB. 31: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – juvenilní jedinci zázemí. o. - ornament, páj. - pájenou, pájených, tep. - tepanou, tepaných, F - female, M - male, N - pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení juvenilní jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	2	100 %	2	100 %	-	-	-	-
Počet gombíků v analýze	6	100 %	6	100 %	-	-	-	-
Počet v hrobě průměrně	3	-	3	-	-	-	-	-
Počet párových	6	100 % Σ	6	100 % Σ M	-	-	-	-
Počet hrobů s jedním gombíkem	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů s dvojicí gombíků	1	50 % Σ	1	50 % Σ M	-	-	-	-
Počet hrobů s trojicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	1	50 % Σ	1	50 % Σ M	-	-	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou celkem	6	100 % Σ	6	100 % Σ M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - vertikální žebrování	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - rostlinný o.	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - zoomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - antropomorfní o.	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický o.	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - arkáda	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - medailon	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - srdcovitý meandr	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - síť	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický obraz	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - neznámé	2	33 % tep.	2	33 % tep. M	-	-	-	-
S páj. výzdobou celkem	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - celoplošná granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - hrubá řídká granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - maková granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní dráty	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - pukličky	-	-	-	-	-	-	-	-
Skleněný	-	-	-	-	-	-	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olověný	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	6	100 % Σ	6	100 % Σ M	-	-	-	-
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	4	66 % Σ	4	66 % Σ M	-	-	-	-
Velikost: střední	2	33 % Σ	2	33 % Σ M	-	-	-	-
Velikost: velká	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Předměty uvnitř	-	-	-	-	-	-	-	-

TAB. 32: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – dospělí akropole.
o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení dospělí jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	38	100 %	16	42 %	21	55 %	1	3 % Σ N
Počet gombíků v analýze	68	100 %	24	34 %	40	61 %	4	1 % Σ N
Počet v hrobě průměrně	1,8	-	1,6	-	1,9	-	4	-
Počet párových	45	67 % Σ	16	62 % Σ M	29	73 % Σ F	-	-
Počet hrobů s jedním gombíkem	17	45 % Σ	8	50 % Σ M	8	38 % Σ F	-	-
Počet hrobů s dvojicí gombíků	16	42 % Σ	6	38 % Σ M	10	47 % Σ F	-	-
Počet hrobů s trojicí gombíků	3	7 % Σ	1	6 % Σ M	2	10 % Σ F	-	-
Počet hrobů se čtyřicí gombíků	1	3 % Σ	1	6 % Σ M	-	-	1	100 % Σ N
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	1	3 % Σ	-	-	1	5 % Σ F	-	-
Nezdobené gombíky	1	1 % Σ	-	-	1	2 % Σ F	-	-
S tep. výzdobou celkem	40	54 % Σ	19	83 % Σ M	17	41 % Σ F	4	100 % Σ N
S tep. výzdobou - vertikální žebrování	3	6 % tep.	3	16 % tep. M	-	-	-	-
S tep. výzdobou - rostlinný o.	27	58 % tep.	11	58 % tep. M	12	71 % tep. F	4	100 % tep. N
S tep. výzdobou - zoomorfní o.	5	14 % tep.	4	21 % tep. M	1	6 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - antropomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický o.	5	22 % tep.	1	5 % tep. M	4	23 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - arkáda	5	13 % tep.	1	5 % tep. M	4	24 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - medailon	8	20 % tep.	5	26 % tep. M	3	17 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - srdcovitý meandr	10	25 % tep.	2	11 % tep. M	6	35 % tep. F	2	50 % tep. N
S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv	5	13 % tep.	3	16 % tep. M	2	12 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - síť	3	7 % tep.	1	5 % tep. M	-	-	2	50 % tep. N
S tep. výzdobou - geometrický obraz	3	7 % tep.	1	5 % tep. M	2	12 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - neznámé	6	15 % tep.	6	32 % tep. M	-	-	-	-
S páj. výzdobou celkem	22	33 % Σ	4	15 % Σ M	18	45 % Σ F	-	-
S páj. výzdobou - celoplošná granulace	6	27 % páj.	-	-	6	33 % páj. F	-	-
S páj. výzdobou - hrubá řídká granulace	3	14 % páj.	3	75 % páj. M	-	-	-	-
S páj. výzdobou - maková granulace	2	9 % páj.	-	-	2	11 % páj. F	-	-
S páj. výzdobou - filigránní dráty	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)	2	9 % páj.	-	-	2	11 % páj. F	-	-
S páj. výzdobou - pukličky	9	41 % páj.	1	25 % páj. M	8	45 % páj. F	-	-
Skleněný	-	-	-	-	-	-	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olověný	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	6	9 % Σ	1	4 % Σ M	5	12 % Σ F	-	-
Materiál: zlato	7	10 % Σ	5	21 % Σ M	2	5 % Σ F	-	-
Materiál: stříbro	35	51 % Σ	7	29 % Σ M	26	63 % Σ F	2	50 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	2	3 % Σ	-	-	2	5 % Σ F	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	23	34 % Σ	12	50 % Σ M	9	22 % Σ F	2	50 % Σ N
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	1	2 % Σ	-	-	1	3 % Σ F	-	-
Velikost: malá	22	33 % Σ	12	50 % Σ M	10	24 % Σ F	-	-
Velikost: střední	19	28 % Σ	5	21 % Σ M	12	29 % Σ F	2	50 % Σ N
Velikost: velká	9	13 % Σ	-	-	7	17 % Σ F	2	50 % Σ N
Nehodnoceno	18	27 % Σ	7	29 % Σ M	11	27 % Σ F	-	-
Předměty uvnitř	3	5 % Σ	1	4 % Σ M	2	5 % Σ F	-	-

TAB. 33: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – dospělí podhradí.
o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení dospělí jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N ¹⁵	N %
Počet hrobů v analýze	9	100 %	3	33 %	4	45 %	2	22 %
Počet gombíků v analýze	13	100 %	3	23 %	6	46 %	4	31 %
Počet v hrobě průměrně	1,4	-	1	-	1,5	-	2	-
Počet párových	6	46 % Σ	-	-	4	100 % Σ F	1	50 % Σ N
Počet hrobů s jedním gombíkem	6	67 % Σ	3	100 % Σ M	2	50 % Σ F	1	50 % Σ N
Počet hrobů s dvojicí gombíků	2	22 % Σ	-	-	2	50 % Σ F	-	-
Počet hrobů s trojicí gombíků	1	11 % Σ	-	-	-	-	1	50 % Σ N
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou celkem	7	54 % Σ	1	33 % Σ M	4	67 % Σ F	2	50 % Σ N
S tep. výzdobou – vertikální žebrování	1	14 % tep.	-	-	-	-	1	50 % tep. N
S tep. výzdobou – rostlinný o.	4	57 % tep.	1	100 %	2	50 %	1	50 % tep. N
S tep. výzdobou – zoomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou – antropomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou – geometrický o.	2	29 % tep.	-	-	2	50 %	-	-
S tep. výzdobou – arkáda	1	13 % tep.	-	-	1	25 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou – medailon	2	29 % tep.	-	-	-	-	2	100 % tep. N
S tep. výzdobou – srdcovitý meandr	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou – jiný (průběžný) meandr/motiv	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou – síť	2	29 % tep.	1	100 % tep. M	1	25 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou – geometrický obraz	2	29 % tep.	-	-	2	50 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou – neznámé	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou celkem	2	15 % Σ	-	-	-	-	2	50 % Σ N
S páj. výzdobou – celoplošná granulace	2	100 % páj.	-	-	-	-	2	100 % páj. N
S páj. výzdobou – hrubá řídká granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou – maková granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou – filigránní dráty	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou – filigránní plíšky (dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou – pukličky	-	-	-	-	-	-	-	-
Skleněný	3	23 % Σ	1	33 % Σ M	2	33 % Σ F	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olověný	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	1	8 % Σ	1	33 % Σ M	-	-	-	-
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	1	8 % Σ	-	-	-	-	1	25 % Σ N
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	9	69 % Σ	2	67 % Σ M	4	67 % Σ F	3	75 % Σ N
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	3	23 % Σ	1	33 % Σ M	2	33 % Σ F	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	6	46 % Σ	1	33 % Σ M	2	33 % Σ F	3	75 % Σ N
Velikost: střední	3	23 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	1	25 % Σ N
Velikost: velká	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	4	31 % Σ	2	67 % Σ M	2	33 % Σ F	-	-
Předměty uvnitř	-	-	-	-	-	-	-	-

Tab. pozn. 15 Z polohy Kostelisko jsou dva hroby s odlišným antropologickým odhadem pohlaví a archeologickou genderovou identitou: v hrobě 1665a byly u kostry nalezeny mj. meč a dvojice ostruh, v hrobě 1766 ostruhy s doprovodným kováním. V obou případech se ovšem jedná zřejmě o vícehroby. Pro potřeby této analýzy jsem je vložila z důvodu nevyjasněných nálezových okolností do kategorie neurčitelných dospělých.

TAB. 34: Technologická charakteristika gombíků v závislosti na věku a pohlaví pohřbených jedinců – dospělí zázemí.
o. – ornament, páj. – pájenou, pájených, tep. – tepanou, tepaných, F – female, M – male, N – pohlaví neurčeno.

Vlastnosti gombíku/ pohřbení dospělí jedinci	celkem	%	M	M %	F	F %	N	N %
Počet hrobů v analýze	4	100 %	-	-	4	100 %	-	-
Počet gombíků v analýze	6	100 %	-	-	6	100 %	-	-
Počet v hrobě průměrně	1,5	-	-	-	1,5	-	-	-
Počet párových	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Počet hrobů s jedním gombíkem	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Počet hrobů s dvojicí gombíků	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Počet hrobů s trojicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se čtveřicí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů s pěticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Počet hrobů se šesticí gombíků	-	-	-	-	-	-	-	-
Nezdobené gombíky	1	17 % Σ	-	-	1	17 % Σ F	-	-
S tep. výzdobou celkem	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
S tep. výzdobou - vertikální žebrování	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - rostlinný o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - zoomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - antropomorfní o.	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický o.	2	50 % tep.	-	-	2	50 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - arkáda	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - medailon	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - srdcovitý meandr	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - jiný (průběžný) meandr/motiv	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - síť	-	-	-	-	-	-	-	-
S tep. výzdobou - geometrický obraz	1	50 % tep.	-	-	1	50 % tep. F	-	-
S tep. výzdobou - neznámé	1	50 % tep.	-	-	1	50 % tep. F	-	-
S páj. výzdobou celkem	3	50 % Σ	-	-	3	50 % Σ F	-	-
S páj. výzdobou - celoplošná granu- lace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - hrubá řídká gran- ulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - maková granulace	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - filigránní dráty	3	100 % páj.	-	-	3	100 % páj. F	-	-
S páj. výzdobou - filigránní plíšky (dvouplášťové)	-	-	-	-	-	-	-	-
S páj. výzdobou - pukličky	-	-	-	-	-	-	-	-
Skleněný	-	-	-	-	-	-	-	-
Železný	-	-	-	-	-	-	-	-
Olovený	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: zlato	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacené stříbro	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: pozlacená slitina mědi	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Materiál: slitina mědi	4	67 % Σ	-	-	4	67 % Σ F	-	-
Materiál: olovo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: železo	-	-	-	-	-	-	-	-
Materiál: sklo	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	-	-	-	-	-	-	-	-
Velikost: malá	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Velikost: střední	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Velikost: velká	-	-	-	-	-	-	-	-
Nehodnoceno	2	33 % Σ	-	-	2	33 % Σ F	-	-
Předměty uvnitř	-	-	-	-	-	-	-	-

TAB. 37: Chronologický rámec výskytu různých druhů kulovitých oděvních součástí se závěsným ouškem v eurasijském prostoru.

Výrobní typ gombíku/ Lokalizace	Morava	Čechy	JZ Slovensko	Panonie
Plechový nezdobený	1. pol. 9. stol.? – počátek 10. stol.?	2. pol. 9. – 10. stol.	2. pol. 9. stol. – 10. stol.	1. pol. 9. stol. – 11. stol.
Plechový zdobený – pájená výzdoba	1. pol. 9. – počátek 10. stol.	2. pol. 9. – 10. stol.	2. pol. 9. – 10. stol.	9.–10. stol. (9. stol. – aglomerace Zalavár, 10. stol. – v kontextu staromadařské hmotné kultury ²⁰⁾)
Plechový zdobený – tepaná výzdoba	1. pol. 9. – počátek 10. stol.	2. pol. 9. – 10. stol.	2. pol. 9. – 10. stol. (9. stol. – velkomoravské lokality; 10. stol. – nálezy v kontextu staromadařské/ Bie-lo-Brdo kultury: Galanta-Papföld, Bratislava – Rusovce, Mudrunovo, Nitra – Amfiteáter)	9.–10. stol. (9. stol. – aglomerace Zalavár, 10. stol. – v kontextu staromadařské hmotné kultury: Heves, neznámá lokalita v župě Hajdú-Bihar)
Litý plný (hřibovitý tvar)	-	-	10.–11. stol.	10.–11. stol.
Litý dutý ze dvou částí – horizontální dělení	-	-	10.–11. stol.	10.–11. stol.
Litý dutý ze dvou částí – vertikální dělení	-	-	10.–11. stol.	10.–11. stol.
Skleněný	1. pol. 9. – počátek 10. stol.	Výjimečně: 2. pol. 9. – počátek 10. stol.	1. pol. 9. – počátek 10. stol.	Výjimečně: 9. stol. – 1. pol. 10. stol.
Textilní a jiný organický materiál	-	-	-	-
Plechové střežovité (mit abgerundet pyramidenförmigen Blechen ¹⁹⁴⁾)	Výjimečně: Staré Město – Na Valách (hrob 286/49) ¹⁹⁵			

Tab. pozn. 16 Oťa 2008, 122; 2014, 142, Pl. 19.

Tab. pozn. 17 Važarova 1976, obr. 122, 127, 129, 142, 149, 164, 165; 1980, 305, Ryc. 1, 2, 6;

Tab. pozn. 18 Na lokalitě Sudak (byzantská Sugdeja) odkryto několik nekropoli s četným výskytem nezdobených „gombíků“, litých z jednoho kusu i pájených (také tepaných?); interpretovány jsou jako пуговицы-подвески (pugovitsy-podveski), objevují se často ve více kusech v kontextu náhrdelníku, ale také ve dvou kusech na hrudi; datace není zcela jasná – minimálně některé hroby z 9. a 10. století (např. hroby 28, 62, 146, 150, 216, 253); Majko 2007.

Tab. pozn. 19 Není zcela evidentní typ exempláře – může se jednat také o plný litý nebo litý ze dvou částí; Ierusalimskaja 2012, 74.

Tab. pozn. 20 Např. lokality Geszteréd, Ibrány, Sárrétudvari-Hízófold, Tokaj; Mesterházy 2000, 211–212.

Tab. pozn. 21 Exkluzivní nálezy ojedinele: Brestovac (poslední třetina 8. století – počátek 9. století); Bühler 2014, 24, 25, 191–192; Trilj (poslední třetina 8. století); Petrincec 2009, 160–162; k datování rovněž Ungerma 2005, 715; v 9. – 10. století se objevují podlouhlé protažené zdobené závěsky; Petrincec 2009, 294–296, Tab. 320; obecně Jelovina 1976, 113–114.

Tab. pozn. 22 Cluj – Mesterházy 2000, 211; emailová výzdoba na exempláři z lokality Alba Iulia – Ciugudean 2006, 28–29.

Tab. pozn. 23 Važarova 1976, obr. 122, 127, 129, 142, 149, 164, 165; 1980, 305, Ryc. 1, 2, 6; Totev 1993, zejm. 58–75; Bosselmann-Ruickbie 2011, 18–40, zvl. 24–25.

Tab. pozn. 24 Ozdobné závěsky (pendilia) zdobené granulací a filigránem, protáhlého tvaru; Bosselmann-Ruickbie v tisku.

Tab. pozn. 25 Viz tab. poznámka 18.

Tab. pozn. 26 Kopievka – Linka-Geppener 1948, 184, Tab. II.

Tab. pozn. 27 V kontextu staromadařského pohřbu;

Tab. pozn. 28 9. století; Stroh 1954, 30, Taf. 1: 1, 2.

Tab. pozn. 29 Korošec 1950, 95–97

Tab. pozn. 30 Važarova 1976, 208, 209

Tab. pozn. 31 Bez udání lokality – vertikálně žebrovaný exemplář; Antonaras 2012, 121, Fig. 3

Tab. pozn. 32 Birka, 9–10. století; Arbman 1940, Taf. 93; Geijer 1938, 143, 150, Taf. 33.

Tab. pozn. 33 Gnězdovo, 9. – 12. století, nalezeny in situ včetně spínané látky, u mužů pravidelně 4–5 kusů v hrově; Gnězdovo – Kainov red. 2018, např. 216; 386; 433–434; 438–439.

Tab. pozn. 34 Sudak (Krym), kvadratické závěsné ouško i diskovitý tvar; dále viz tab. poznámka 18.

Tab. pozn. 35 Diskovitý – tvar; Papanikolau-Bakirtzi ed. 2002, 397.

Tab. pozn. 36 Odlišný typ než v Evropě; Ierusalimskaja 2012, 144.

Tab. pozn. 37 Není zcela evidentní typ exempláře – může se jednat také o plný litý nebo plechový nezdobený; Ierusalimskaja 2012, 74.

Výrobní typ gombíku/ Lokalizace	Evropa	Asie
Plechový nezdobený	6. stol. - ≥ 11. stol. (Rumunsko, ¹⁶ Bulharsko, ¹⁷ Krym ¹⁸)	Kavkaz: 8.-9. stol. ¹⁹
Plechový zdobený - pá- jená výzdoba	2. pol. 8. - 11. stol. (Chorvatsko, ²¹ ojedinele Rumunsko, ²² Bulharsko, ²³ Řecko, ²⁴ Ukrajina, Krym, ²⁵ Rusko ²⁶)	-
Plechový zdobený - tepaná výzdoba	Vyjímečně, 9.-10. stol.: Subotica (UKR); ²⁷ Senčanski Tresnjevac (SRB); Matzhausen (D); ²⁸ Ptuj (SVN); ²⁹ Dolni Lukovit (BGR); ³⁰ Řecko ³¹	-
Litý plný (hřibovitý tvar)	9.-12. stol.; Švédsko; ³² Rusko; ³³ Ukra- jina; ³⁴ Řecko ³⁵	Kavkaz: 8.-9. stol. ³⁶
Litý dutý ze dvou částí - horizontální dělení	10.-11. stol. (Rumunsko, Maďarsko)	Kavkaz: 8.-9. stol. ³⁷
Litý dutý ze dvou částí - vertikální dělení	Vyjímečně: Rumunsko, 10. - 11. stol. ³⁸	-
Skleněný	Bound pendants: Francie, Británie, pol. 5. - konec 7. stol. ³⁹	-
Textilní a jiný organický materiál	Vyjímečně: Birka (SWE): 9-10. stol., uzlíky vyrobené z textilní porty ⁴⁰	Egypt: 4.-6. stol., textilní knoflík s pevným organickým jádrem; ⁴¹ Kavkaz: 8.-9. stol., textilní uzlíky, knoflíky potažené látkou, kost ⁴²
Plechové střečovité (mit abgerundet pyramiden- förmigen Blechen ¹⁹⁴)	Vyjímečně: Obiřšia Nouă, Sultana (ROU) ⁴³	-

Tab. pozn. 38 Oța 2008, 122; 2014, 142, Pl. 19.

Tab. pozn. 39 Kornbluth 2015, 54.

Tab. pozn. 40 Geijer 1938, Taf. 28.

Tab. pozn. 41 Aben 1979, 12-13.

Tab. pozn. 42 Ierusalimskaja 1978, 203; 2012, 75.

Tab. pozn. 43 Fiedler 1992, 193.

Tab. pozn. 44 Hrubý 1955, 456-457, tab. 67: 3, 4.

Tab. pozn. 45 Fiedler 1992, 193.

TAB. 38: Výskyt gombíků v aglomeraci Mikulčice. Gomb. – bombík, zdob. – zdobený, nezdob. – nezdobený, plech. – plechové, tep. – tepané, Fe – železo, Au – zlato, Ag – stříbro, neurč. – neurčený.

Lokalita ⁴⁶	Lokalizace	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	% hrobů s gomb.	gomb. plech. zdob.	% gomb. plech. zdob.	gomb. tep.	% gomb. tep.	gomb. plech. s kro- užky	% gomb. plech. s kro- užky
2. kostel	akropole	236	67	36	15 %	56	84 %	32	48 %	-	-
3. kostel	akropole	564	122	63	11 %	109	90 %	68	56 %	2 ⁴⁸	2 %
4. kostel	akropole	106	3	3	3 %	3	100 %	3	100 %	-	-
11. kostel	akropole	81	12	9	11 %	8	67 %	4	33 %	-	-
12. kostel	akropole	79	8	5	6 %	4	50 %	3	38 %	-	-
6. kostel	podhradí	205	30	16	8 %	29	97 %	19	63 %	-	-
7. kostel	podhradí	16	3	2	13 %	2	67 %	2	67 %	-	-
8. kostel	podhradí	26	4	1	4 %	1	25 %	-	-	-	-
9. kostel	podhradí	80	10	7	9 %	3	30 %	1	10 %	-	-
10. kostel	podhradí	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kostelisko	podhradí	415	50	29	7 %	24	48 %	15	30 %	1	2 %
Klášteřisko	podhradí	317	15	11	4 %	5	33 %	5	33 %	4	27 %
Žabník	podhradí	74	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Josefov-Záhu- menica	zázemí	171	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kopča- ny-Kačenař (3 polohy)	zázemí	92	2	2	2 %	1	50 %	1	50 %	-	-
Kopčany- - sv. Margita	zázemí	7	2	1	14 %	2	100 %	2	100 %	-	-
Mikulčice- -Panské	zázemí	113	27	12	11 %	9	33 %	8	30 %	3 ⁵⁰	11 %
Mikulčice- -Trapíkov	zázemí	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mikulčice- -Virgásky	zázemí	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mutěnice- -Hrubé Ka- pansko	zázemí	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nový Poddv- orov	zázemí	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Prušánky- -Podsedy I	zázemí	308	13	8	3 %	4	31 %	2	15 %	2	15 %
Prušánky- -Podsedy II	zázemí	234	8	6	3 %	4	50 %	-	-	2	25 %
Skalice- -Kopečnica	zázemí (mohylník)	109	12	5	5 %	10	83 %	6	50 %	2	17 %
Celkem Mi- kulčice	-	3296	386	214	7 %	284	74 %	171	44 %	16	4 %
Celkem akro- pole	-	1066	212	116	11 %	180	85 %	110	52 %	2	1 %
Celkem podhradí	-	1144	112	66	6 %	64	57 %	42	38 %	5	5 %
Celkem zázemí	-	1084	62	32	3 %	30	48 %	18	29 %	9	15 %

Tab. pozn. 46 Pro výzkum byla použita data z nepublikovaných inventurních knih 1954–2016 a deskripce vlastních nálezů; dále potom data z následujících publikací – pro akropoli a podhradí: Poláček, Marek 2005; Poulík 1957, 241–388; Poulík 1963; Klanica et al. 2019; Profantová, Kavanová 2003; Klanica 1985; Kouřil 2010; pro zázemí: Hanáková, Stloukal 1966; Baxa 2010; Klanica 2006a, 2006b; Budinský-Krička 1959.

Tab. pozn. 47 V případě 2. kostela se jedná o výskyt 4 zlatých nezdobených drobných gombíčků ve dvou hrobech. Protože jsou ze zlatého kovu, počítám je v celkovém součtu (tab. 45) mezi elitní gombíky.

Tab. pozn. 48 Tyto dva gombíky s kroužky byly vyrobeny ze zlata, proto je řadím v celkovém součtu (tab. 45) mezi elitní gombíky.

Tab. pozn. 49 Jeden z nezdobených gombíků od baziliky byl vyrobený ze stříbra – řadím jej tedy v celkovém součtu (tab. 45) mezi elitní gombíky.

Tab. pozn. 50 Dva z gombíků s filigránními kroužky byly vyrobeny ze stříbra, počítám je tedy mezi elitní gombíky (viz tab. 45).

Lokalita ⁴⁶	Lokalizace	gomb. plech. nezdob.	% gomb. plech. nezdob.	gomb. sklo	% gomb. sklo	gomb. litých/ Fe	% gomb. litých/ Fe	neurč. gomb.	% neurč. gomb.	gomb. Au/Ag
2. kostel	akropole	4 ⁴⁷	6 %	-	-	1 (Fe)	1 %	6	9 %	4/32
3. kostel	akropole	2 ⁴⁹	2 %	4	3 %	-	-	4	3 %	14/55
4. kostel	akropole	-	-	-	-	-	-	-	-	-/2
11. kostel	akropole	-	-	2	17 %	1 (Fe)	8 %	1	8 %	-/1
12. kostel	akropole	-	-	4	50 %	-	-	-	-	-/-
6. kostel	podhradí	-	-	1	3 %	-	-	-	-	-/10
7. kostel	podhradí	-	-	-	-	-	-	1	33 %	-/3
8. kostel	podhradí	2	50 %	-	-	1	25 %	-	-	-/-
9. kostel	podhradí	-	-	7	70 %	-	-	-	-	-/2
10. kostel	podhradí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Kostelisko	podhradí	5	10 %	9	18 %	3 (Fe)	6 %	8	16 %	-/13
Klášteřísko	podhradí	-	-	5	33 %	1 (Fe)	7 %	-	-	-/2
Žabník	podhradí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Josefov-Záhu- menica	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Kopčá- ny-Kačenáreň (3 polohy)	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/1
Kopčany- - sv. Margita	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Mikulčice- -Panské	zázemí	6	22 %	7	26 %	-	-	2	8 %	-/2
Mikulčice- -Trapíkov	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Mikulčice- -Virgásky	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Mutěnice- -Hrubé Ka- pansko	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Nový Poddv- orov	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Prušánky- -Podsedy I	zázemí	3	23 %	5	39 %	1	8 %	-	-	-/-
Prušánky- -Podsedy II	zázemí	-	-	4	50 %	-	-	-	-	-/1
Skalice- -Kopečnica (mohylník)	zázemí	1	8 %	-	-	-	-	-	-	-/-
Celkem Mi- kulčice	-	23	6 %	48	12 %	8	2 %	20	5 %	18/122
Celkem akro- pole	-	6	3 %	10	5 %	1	-	11	5 %	18/90
Celkem podhradí	-	7	6 %	22	20 %	5	1 %	9	8 %	-/30
Celkem zázemí	-	10	16 %	16	26 %	1	2 %	-	-	-/2

TAB. 39: Výskyt gombíků v aglomeraci Staré Město - Uherské Hradiště. Gomb. - bombík, zdob. - zdobený, nezdob. - nezdobený, plech. - plechové, tep. - tepané, Fe - železo, Au - zlato, Ag - stříbro, neurč. - neurčený.

Lokalita ⁵¹	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	% hrobů s gomb.	gomb. plech. zdob.	% gomb. plech. zdob.	gomb. tep.	% gomb. tep.	gomb. plech. s kro- užky	% gomb. plech. s kro- užky
Uherské Hradiště, Sady, Výšina sv. Metoděje	87	26	13	15 %	20	77 %	11	42 %	-	-
Uherské Hradiště, Sady, Horní Kotvice	242	7	5	3 %	1	14 %	-	-	-	-
Staré Město, Na Valách (etapa 1-1479; 1480-1660)	1660	179	96	6 %	117	65 %	80	45 %	13	8 %
Staré Město, Špitálky, pohřebiště u kostela	46	17	10	22 %	15	88 %	9	47 %	-	-
Staré Město, Špitálky, mimo kostelní pohřebiště (souhrn poloh Na Špitálkách, Čertův kout, Niva, Písečnice, Čtvrtě)	158	1	1	< 1 %	-	-	-	-	-	-
Staré Město - Na Dědině (sv. Michal)	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Staré Město - Na kostelíku	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Staré Město - Nad haltýři	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Staré Město - Na zahrádkách	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uherské Hradiště - Ostrov sv. Jiří	7	2	1	14 %	2	100 %	-	-	-	-
Staré Město - Rybárny	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Modrá u Velehradu	45	4	2	4 %	2	50 %	-	-	-	-
Celkem	2305	236	128	6 %	157	67 %	100	42 %	14	6 %

Tab. pozn. 51 Pro výzkum byla použita data z těchto publikací: Galuška 1996; 2002, 51-69; Galuška et al. 2018; Marešová 1983; Hrubý 1955; Poulik 1955, 307-351; Hrubý, Hochmanová, Pavelčík 1955; Hochmanová 1962, 201-256; Hrubý 1965; Menoušková 2020.

Tab. pozn. 52 Jeden nezdobený gombík byl vyroben ze zlata, proto jej ve výsledné tabulce počítám k elitním kusům (viz tab. 45).

Tab. pozn. 53 Šest nezdobených exemplářů bylo vyrobeno ze zlata, dva ze stříbra. Ve výsledné tabulce je z tohoto důvodu počítám k elitním kusům (viz tab. 45).

Lokalita ⁵¹	gomb. plech. nezdob.	% gomb. plech. nezdob.	gomb. sklo	% gomb. sklo	gomb. litych/ Fe	% gomb. litych/ Fe	neurč. gomb.	% neurč. gomb.	gomb. Au/Ag
Uherské Hradiště, Sady, Výšina sv. Metoděje	1 ⁵²	4 %	5	19 %	-	-	-	-	6/9
Uherské Hradiště, Sady, Horní Kotvice	-	-	6	86 %	-	-	-	-	-/1
Staré Město, Na Valách (etapa 1-1479; 1480-1660)	16 ⁵³	9 %	19	11 %	2 (Pb)	1 %	10	6 %	16/71
Staré Město, Špitálky, pohřebiště u kostela	-	-	1	6 %	-	-	1	6 %	3/10
Staré Město, Špitálky, mimo kostelní pohřebiště (souhrn poloh Na Špitálkách, Čertův kout, Niva, Písečnice, Čtvrťe)	-	-	-	-	-	-	1	100 %	-/-
Staré Město - Na Dědině (sv. Michal)	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Staré Město - Na kostelíku	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Staré Město - Nad haltýři	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Staré Město - Na zahrádkách	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Uherské Hradiště - Ostrov sv. Jiří	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Staré Město - Rybárny	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Modrá u Velehradu	-	-	2	50 %	-	-	-	-	-/2
Celkem	17	7 %	34	14 %	2	1 %	12	5 %	25/93

TAB. 40: Výskyt gombíků v aglomeraci Pohansko u Břeclavi. gomb. – bombík, zdob. – zdobený, nezdob. – nezdobený, plech. – plechové, tep. – tepané, Fe – železo, Au – zlato, Ag – stříbro, neurč. – neurčený.

Lokalita ⁵⁴	Lokalizace	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	% hrobů s gomb.	gomb. plech. zdob.	% gomb. plech. zdob.	gomb. tep.	% gomb. tep.	gomb. plech. s kro- užky	% gomb. plech. s kro- užky
Velmožský dvorec: První kostel	opevněné centrum	407	67	32	8 %	58	87 %	41	61 %	-	-
Velmožský dvorec: Pohřebiště II + ojedinělé hroby	opevněné centrum	16	6	3	19 %	5	83 %	2	33 %	-	-
Žárové pohřebiště	opevněné centrum	32	1	1	3 %	-	-	-	-	-	-
Lesní školka	opevněné centrum	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Východní brána	opevněné centrum	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lesní hrúd	opevněné centrum	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Val	předhradí	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Severovýchodní předhradí - rozptýlené	předhradí	63	3	1	2 %	-	-	-	-	-	-
Severovýchodní předhradí: Druhý kostel	předhradí	152	11	6	4 %	4	36 %	4	36 %	-	-
Jižní předhradí	předhradí	205	3	3	2 %	-	-	-	-	-	-
Kostice - Zadní hrúd	zázemí	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Poštorná - Kono- pliska	zázemí	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lanzhot - Padělky	zázemí	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bernhardstahl	zázemí	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Stará Břeclav - Přední čtvrtky	zázemí	8	1?	1?	-	-	-	-	-	-	-
Bernhardstahl - Drei Berge	zázemí	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rabensburg - Tier- garten	zázemí	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hrušky/Moravský Žižkov - Břeclavské jochy	zázemí	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ojedinělé nálezy v zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem Pohansko	-	1009	91	46	5 %	67	74 %	47	52 %	-	-
Celkem opevněné centrum	-	584	74	36	6 %	63	85 %	43	58 %	-	-
Celkem předhradí	-	458	17	10	2 %	4	24 %	4	24 %	-	-
Celkem zázemí	-	92	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tab. pozn. 54 Pro výzkum byla použita data z těchto publikací: Kalousek 1971; Macháček et al. 2016; Přichystalová et al. 2019; Dresler 2016.

Lokalita ⁵⁴	Lokalizace	gomb. plech. nezdob.	% gomb. plech. nezdob.	gomb. sklo	% gomb. sklo	gomb. litých/ Fe	% gomb. litých/ Fe	neurč. gomb.	% neurč. gomb.	gomb. Au/Ag
Velmožský dvorec: První kostel	opevněné centrum	3	5 %	5	8 %	1 (Pb)	2 %	-	-	2/27
Velmožský dvorec: Pohřebiště II + ojedinělé hroby	opevněné centrum	-	-	1	17 %	-	-	-	-	2/1
Žárové pohřebiště	opevněné centrum	-	-	1	100 %	-	-	-	-	-/-
Lesní školka	opevněné centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Východní brána	opevněné centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Lesní hrúd	opevněné centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Val	předhradí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Severovýchodní předhradí - rozptýlené	předhradí	1	33 %	-	-	2 (Pb)	67 %	-	-	-/-
Severovýchodní předhradí: Druhý kostel	předhradí	2	18 %	4	36 %	1 (Pb)	10 %	-	-	-/-
Jižní předhradí	předhradí	-	-	3	100 %	-	-	-	-	-/-
Kostice - Zadní hrúd	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Poštorná - Kono- pliska	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Lanžhot - Padělky	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Bernhardstahl	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Stará Břeclav - Přední čtvrtky	zázemí	-	-	1	100 %	-	-	-	-	-/-
Bernhardstahl - Drei Berge	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Rabensburg - Tier- garten	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Hrušky/Moravský Žižkov - Břeclavské jochy	zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
ojedinělé nálezy v zázemí	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Celkem Pohansko	-	6	7 %	14	16 %	4 (Pb)	4 %	-	-	4/28
Celkem opevněné centrum	-	3	4 %	7	5 %	1	1 %	-	-	4/28
Celkem předhradí	-	3	18 %	7	41 %	3	18 %	-	-	-/-
Celkem zázemí	-	-	-	14	16 %	-	-	-	-	-/-

TAB. 41: Výskyt gombíků mimo centrální aglomerace - výběr. Šedě podsvícené lokality s více než 50 hroby. Gomb. - bombík, zdob. - zdobený, nezdob. - nezdobený, plech. - plechové, tep. - tepané, Fe - železo, Cu - měď, Au - zlato, Ag - stříbro, neurč. - neurčený, Hřib. - hřibovitý.

Lokalita	Lokalizace	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	hrobů s elitními gomb.	% hrobů s gomb.	% hrobů s elitními gomb.	gomb. plech. zdob.	% gomb. plech. zdob.	gomb. tep.	% gomb. tep.
Dolní Věstonice, Na Pískách (RS) ⁵⁵	Lokální centrum	1308	118	61	2	9 %	< 1 %	3	3 %	2	2 %
Boleradice, Randle ⁵⁶	venkov	59	3	1	1	2 %	2 %	2	67 %	2	67 %
Velké Bílovice, Úlehly ⁵⁷	venkov	71	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mutěnice, Hrubé Kapan- sko I ⁵⁸	venkov	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rajhrad ⁵⁹	Lokální centrum	619	15	7	2	1 %	< 1 %	7	47 %	6	40 %
Rajhradice ⁶⁰	Lokální centrum	239	20	10	10	4 %	4 %	20	100 %	17	85 %
Rebešovice, terasa na levém břehu Svratky ⁶¹	Lokální centrum	147	10	5?	5?	3 %	3 %	≥ 6	≥ 60 %	≥ 4	≥ 40 %
Jířkovice ⁶²	Venkov	≥ 10 (?)	1	1	1	-	-	1	100 %	1	100 %
Brno, Lišeň, Staré Zámky ⁶³	Lokální centrum?	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuřim, Díly u sv. Jána, Za Špihlíkem ⁶⁴	venkov	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Olomouc, cen- trum (Terezián- ská zbrojnice, Wurmova 3, „kočárovny“, Horní náměstí, Ostružnická, Pekařská) ⁶⁵	Lokální centrum	≥ 30	≥ 3	2	1	7 %	3 %	3	100 %	2	67 %
Olomou, Nemi- lany ⁶⁶	Lokální centrum	56	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Olomouc, Ho- lice ⁶⁷	Lokální centrum?	21	2	1	-	5 %	-	-	-	-	-
Olomouc, Slavonín, Horní lán ⁶⁸	Lokální centrum?	100	≥ 2	≥ 1	≥ 1	-	-	≥ 2	-	≥ 2	-
Pěňčín, dům Fr. Přikryla ⁶⁹	venkov	6	3	1	-	17 %	-	-	-	-	-
Přerov, Před- mostí, Nivky ⁷⁰	Lokální centrum?	58	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Morkov- ice-Slížany, cihelna ⁷¹	Venkov (i žárové hroby)	≥ 8 (2 žár.)	2	1	1	13 %	13 %	2	100 %	2	100 %
Brankovice ⁷²	Venkov (mo- hlyník)	3	2	1	-	33 %	-	-	-	-	-
Žlutava, vrch Tresný ⁷³	Venkov? (mohlyník)	19	1	1	-	5 %	-	-	-	-	-
Stěbořice ⁷⁴	Periferie (mohlyník)	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem mimo centrální aglomerace		19	2821	182	93	≥ 24	3 %	≥ 46	25 %	≥ 38	21 %
Celkem lokální centra		9	2578	170	87	≥ 21	3 %	41	24 %	33	19 %
Celkem venkov		10	243	12	6	2 %	50 %	5	42 %	5	42 %

Lokalita	Lokalizace	gomb. s krou- žky	% gomb. s krou- žky	gomb. plech. nezdob.	% gomb. plech. nezdob.	gomb. sklo	% gomb. sklo	gomb. litych	% gomb. litych	gomb. Au/Ag
Dolní Věstonice, Na Piskách (RS)	Lokální centrum	21	18 %	4	4 %	83	70 %	5 (Pb)	4 %	-/3
Boleradice, Randle	venkov	1	33 %	-	-	-	-	-	-	-/-
Velké Bílovice, Úlehly	venkov	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Mutěnice, Hrubé Kapan-sko I	venkov	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Rajhrad,	Lokální centrum	3	20 %	-	-	4	27 %	1 (slitina Cu - hřib.)	6 %	-/4
Rajhradice,	Lokální centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/14
Rebešovice, terasa na levém břehu Svatky	Lokální centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/6
Jířkovice	Venkov	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Brno, Lišeň, Staré Zámky	Lokální centrum?	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Kuřim, Díly u sv. Jána, Za Špihlíkem	venkov	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Olomouc, cen-trum (Terezián-ská zbrojnice, Wurmova 3, „kočárovny“, Horní náměstí, Ostružnická, Pekařská)	Lokální centrum	1	33 %	-	-	-	-	-	-	-/2
Olomou, Nemi-lany	Lokální centrum	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Olomouc, Holice	Lokální centrum?	2	100 %	-	-	-	-	-	-	-/-
Olomouc, Slavonín, Horní lán	Lokální centrum?	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Pěnčín, dům Fr. Přikryla	venkov	-	-	2	67 %	1	33 %	-	-	-/-
Přerov, Před-mostí, Nivky	Lokální centrum?	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Morkov-ice-Slížany, cihelna	Venkov (i žárové hroby)	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Brankovice	Venkov (mo-hylník)	-	-	-	-	2	100 %	-	-	-/-
Žlutava, vrch Tresný	Venkov? (mohylník)	-	-	-	-	1	100 %	-	-	-/-
Stěbořice ^l	Periferie (mohylník)	-	-	-	-	-	-	-	-	-/-
Celkem mimo centrální aglomerace	19	28	15 %	6	3 %	91	50 %	6	3 %	-/28
Celkem lokální centra	9	27	16 %	4	2 %	87	51 %	6	4 %	-/28
Celkem venkov	10	1	8 %	2	17 %	4	33 %	-	-	-/-

- Tab. pozn. 55 Podle Ungerman 2007.
- Tab. pozn. 56 V dětském hrobě 48 se nacházel pár gombíků s tepanou geometrickou výzdobou z pozlacené slitiny mědi a další gombík ze slitiny mědi (?) s kroužky (Poulik 1948, 157).
- Tab. pozn. 57 Měřinský 1985.
- Tab. pozn. 58 Kavánová 1982, 504–520.
- Tab. pozn. 59 Podle Staňa 2006; Hendrychová 2014; 2016.
- Tab. pozn. 60 Podle Staňa 2006; Hendrychová 2014; 2016.
- Tab. pozn. 61 Z pohřebiště pochází tři páry stříbrných gombíků a dva páry gombíků z pozlacené slitiny mědi; dva stříbrné páry byly s největší pravděpodobností s tepanou rostlinnou výzdobou, minimálně jeden pár z pozlacené slitiny mědi patřil polyedrickým gombíkům s hrubou řídkou granulací a skleněnými vložkami (tzv. lucerničkové) (Nekvasil 1954, 433–437, obr. 188–189).
- Tab. pozn. 62 Jeden exemplář hustě vertikálně žebrovaného gombíku ze slitiny mědi s rytou „hvězdou“ na spodním pólu, připomíná český nález z Kanína (Mařík 2009, 72–99, tab. 47). Na pohřebišti převažovaly mladohradištní hroby – celkový počet kopaných hrobů je 110 (Dostál 1966, 132–133).
- Tab. pozn. 63 Štrof, Růžička 1997, 389–393.
- Tab. pozn. 64 Velkomoravské pohřby pochází z rozrušených pohřebišť; Tereziánská zbrojnice: výhradně dětské hroby, v hrobě 21/96 deformovaný gombík ze slitiny mědi s pájenými kroužky (kroužky údajně stříbrné? – rarita); Wurmova 3: dva mimořádně vybavené pohřby žen, v hrobě 48/99 dva stříbrné gombíky (Bláha 2001, 51–52, 60). Potenciál dalších nálezů hrobů vybavených gombíky skýtá rovněž Dómské návrší – tepaný gombík s rostlinnou výzdobou byl objevený v odpadní jámě ze 14. století (Dohnal 1997, 27–28, obr. 3: 4); na ulici Pekařská 9 bylo objeveno 13 ve středověku vyloupených (tedy původně bohatě vybavených?) hrobů (Bláha 2001, 62).
- Tab. pozn. 65 Přichystalová, Kalábek 2014.
- Tab. pozn. 66 Podle Dohnal 1985.
- Tab. pozn. 67 Pohřebiště s kontinuou pohřbívání do 10. století a s doloženou nomádkou bojovnickou složkou poskytlo minimálně 2 tepané gombíky s pletencovým ornamentem (Kouřil 2013, 215–216). Další nálezy nebyly publikovány.
- Tab. pozn. 68 Dva nezdobené gombíky ze slitiny mědi a jeden skleněný žlutozelené barvy (interpretovaný jako závěsek) se našly v hrobě dítěte (dívky) spolu s náhrdelníkem ze 16 korálek, náušnicemi ze slitiny mědi s rýhovanými závěsky s kuličkou a nádobou (Dostál 1966, 152–153).
- Tab. pozn. 69 Staňa 1960, 90–91; 1961, 92. Pozůstatky elitního pohřebiště pochází z lokality Předmostí – Chromečkova zahrada. Martin Kříž zde vykopal v místě dříve porušovaného pohřebiště 140 raně středověkých koster (včetně mladohradištních). Z lokality pochází min. 14 kusů gombíků: pár tepaných gombíků s rostlinným ornamentem z pozlacené slitiny mědi, pár stříbrných gombíků s tepaným rostlinným ornamentem, jeden gombík se stylizovanou tepanou rostlinnou výzdobou z pozlacené slitiny mědi, pár stříbrných gombíků s makovou ornamentální granulací a další nepárový kus, pár zlatých gombíků s celoplošnou granulací a další tři stříbrné gombíky s celoplošnou granulací, neobvyklý hruškovitý zlatý gombík (interpretovaný jako závěsek). Není ovšem jasná návaznost předmětů na hroby a toto zajímavé pohřebiště s velkým výzkumným potenciálem tedy do analýzy nezařazují (Kříž 1896, 51–61; Dostál 1966, 62–63, 155–156).
- Tab. pozn. 70 V hrobě 5 (žena?) pár tepaných gombíků s rostlinným ornamentem z pozlacené slitiny mědi, v hrobě dále stříbrný kroužek (z náušnice?), nůž. Na pohřebišti s kombinací žárových a kostrových hrobů se objevily min. 2 sekery a 2 páry ostruh (jeden pár s háčky, druhý pár se třemi nýty příčně k ramenu) (Dostál 1966, 165–167).
- Tab. pozn. 71 V mohyle 1 u kostry juvenilního jedince (15 let, dívka) dva světlezelené skleněné gombíky, v hrobě dále kroužková náušnice, náhrdelník z 12 skleněných korálek, nůž (Dostál 1966, 115).
- Tab. pozn. 72 V hrobě c v mohyle 12 (dítě – dívka) se nacházel skleněný gombík z namodralého skla, v hrobě dále náušnice s litými hrozníčky a nůž (Dostál 1966, 194–196).
- Tab. pozn. 73 Kouřil, Tymonová 2013.

TAB. 42: Výskyt gombíků ve vybraných velkomoravských sídelních oikumenách na Slovensku. Gomb. - bombík, zdob. - zdobený, plech. - plechové, Fe - železo, Au - zlato, Ag - stříbro.

Lokalita ⁷⁴	Charakteristika ⁷⁵	Orientační datace ⁷⁶	hrobů Σ ⁷⁷	gomb. Σ	hrobů s gomb.	gomb. zdob. plech.	gomb. sklo	gomb. litych	gomb. Au/Ag
Bíňa, nejvyšší terasa (polohy Hospodársky dvor fary, Farský dvor, Farská zahrada, Park, Rotunda) ⁷⁸	LC	2. pol. 9. stol. - 1. pol. 10. stol.	37	6	2	6	0	0	0/6
Bíňa - Cénapart ⁷⁹	ZC	2. pol. 9. stol.	3	0	0	0	0	0	0/0
Bíňa - Stredný val ⁸⁰	ZC?	2. pol. 9. stol.	4	0	0	0	0	0	0/0
Bíňa - Strojový park (2 polohy) ⁸¹	ZC?	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	14	0	0	0	0	0	0/0
Ipeľský Sokolec, Staré pieskovisko ⁸²	V	9. stol.	11	0	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Bíňa souhrn	-	-	69	6	2	6	0	0	0/6
Bratislava, Devín - Hradný areál - Pri kostole ⁸³	C	2. pol. 9. stol.	6	≥3	1	≥3	0	0	0/≥3
Bratislava, Devín - Hradný areál S, SZ část ⁸⁴	C?	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	7	0	0	0	0	0	0/0
Bratislava, Devín - Za kostolom ⁸⁵	ZC	9. - 1. pol. 10. stol.	122	2	1	0	2	0	0/0
Bratislava, Devín - Staré Vinohrady ⁸⁶	ZC	9. stol.	26	2	1	2	0	0	0/0
Bratislava, Devín - Vinohrady pri Morave ⁸⁷	ZC	9. stol.	16	0	0	0	0	0	0/0
Bratislava, Hradná vyvýšenina - Pri kostole ⁸⁸	C	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	229	4	3	4	0	0	0/1
Bratislava, Staré Mesto ⁸⁹	ZC	9. - 1. pol. 10. stol.	51	0	0	0	0	0	0/0
Bratislava, Zlaté piesky ⁹⁰	ZC		35	3	2	0	3	0	0/0
Stupava-Mást, pozemek J. Mádera ⁹¹	V	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	16	1	2	0	2	0	0/0
Aglomerace Bratislava souhrn	-	-	508	15	10	9	7	0	0/4
Nitra, Staré Mesto, Hradný kopec (akopole) ⁹²	C	9. - 1. pol. 10. stol.	18	0	0	0	0	0	0/0
Nitra, Staré Mesto, Vášok (areál předpokládaného podhradí) ⁹³	P	9. - 1. pol. 10. stol.	14	1	1	1	0	0	1/0
Nitra, Staré Mesto, pod svahy Boriny (mimo opevnění) ⁹⁴	ZC	9. - 1. pol. 10. stol.	39	0 ⁹⁵	0	0	0	0	0/0
Nitra, Zobor ⁹⁶	ZC	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	176	16	11	3	3	0	0/0
Nitra, Dolné Krškany, Závod Mier ⁹⁷	ZC	9. stol.	54	2	2	0	1	0	0/0
Nitra, Dolné Krškany, Dvor OSP ⁹⁸	ZC	9. stol.	5	0	0	0	0	0	0/0
Nitra, Dolné Krškany, Sklady OD Prior ⁹⁹	ZC	1. pol. 9. stol.	6	0	0	0	0	0	0/0
Nitra, Horné Krškany, Kasárne pod Kalváriou, Mäsokombinát ¹⁰⁰	ZC	1. pol. 9. stol.; 2. pol. 9. stol. - 1. pol. 10. stol.	106	6	5	0	2	3	0/0
Nitra, Mikov dvor ¹⁰¹	ZC	9. - 1. pol. 10. stol.	53?	5	2	5	0	0	0/5
Nitra, Chrenová, Bau-max-Shell ¹⁰²	ZC	9. stol.	11	0	0	0	0	0	0/0
Nitra, Chrenová, severně od Mačacieho zámku ¹⁰³	ZC	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	10	0	0	0	0	0	0/0
Čakajovce ¹⁰⁴	V	9. - 12. stol.	805 ¹⁰⁵	48	20	3	1	35	0/0
Dolné Lefantovce, Dolné Konopiská ¹⁰⁶	V	9. stol.	12	2	1	0	0	2?	0/0
Aglomerace Nitra souhrn	-	-	1309	80	42	12	7	40	1/5
Ducové ¹⁰⁷	C	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	25	2	1	2	0	0	0/0

Lokalita ⁷⁴	Charakteristika ⁷⁵	Orientační datace ²⁵⁴	hrobů Σ ⁷⁶	gomb. Σ	hrobů s gomb.	gomb. zdob. plech.	gomb. sklo	gomb. litych	gomb. Au/Ag
Pobedim, Hradištia ¹⁰⁸	C	2. pol. 9. – 1. pol. 10. stol.	99	?	?	≥ 2	≥ 2	?	0/0
Pobedim, Na laze ¹⁰⁹	ZC	2. pol. 9. – 1. pol. 10. stol.	142	5	4	0	3	0	0/0
Aglomerace Ducové souhrn	-	-	266	7	5	4	5	0	0/0
Michal nad Žitavou, Do- movina ¹¹⁰	V	9. – 1. pol. 10. stol.	34	3	2	0	2	0	0/0
Abrahám, Komárov vrškok ¹¹¹	V	9. stol.	2	1	1	1	0	0	0/0
Cífer-Pác, Drahy ¹¹²	V	9. – 1. pol. 10. stol.	37	1	2	2	0	0	0/0
Smolenice, Záhumenice ¹¹³	V	2. pol. 9. stol. – 1. pol. 10. stol.	43	3	3	0	0	1	0/1
Veľký Grob, Za potoky ¹¹⁴	V	9. – 1. pol. 10. stol.	133	2	1	0	2	0	0/0
Bajč, Medzi kanálmi; So- ciálny dom ¹¹⁵	V	9. stol.	26	≥ 2	2	0	2	0	0/0
Mužla-Čenkov, Orechový sad ¹¹⁶ , Vilmarket ¹¹⁷	V	9. – 1. pol. 10. stol.	64	2	2	1	0	1	0/1
Svätý Peter, Kistrét ¹¹⁸	V	9. stol.	68	1	1	0	0	1?	0/0
Galanta, Papföld ¹¹⁹	V	10. stol.	22	4	3	1	0	3	0/0
Šaľa, Veča, Pieskovisko ¹²⁰	V	2. pol. 9. – 1. pol. 10. stol.	25	3	1	3	0	0	0/3
Trnovec nad Váhom, Horný Jatov, Remízka ¹²¹	V	9. – 11. stol.	528	6	6	0	1	5	0/0
Tvrdošovce, Kerektó ¹²²	V	9. stol.	24	1	1	0	1	0	0/0
Jihozápadní Slovensko souhrn			3158	137	84 ¹²³	39	27	51	1/17

Tab. pozn. 74 Výběr a uspořádání lokalit vychází z údajů v knize Velkomoravské pohřebiská (Hanuliak 2004).

Tab. pozn. 75 Strukturou pohřebišť v návaznosti na ekonomicko-sociální strukturu centrálních území Slovenska se zabýval M. Hanuliak (2009, 62-72).

Tab. pozn. 76 Podle Hanuliak 2004.

Tab. pozn. 77 Většina slovenských lokalit byla využívána dlouhodobě a hroby nejsou zařazeny do přesného časového úseku raného středověku. Z toho důvodu je údaj jen orientační, s rozsahem velkomoravského osídlení zpravidla nesouvisí.

Tab. pozn. 78 V nejvyšší opevněné poloze hradiska byly na několika místech objeveny pozůstatky pohřebišť elitního charakteru. Z polohy Hospodársky dvor fary pochází nejbohatší hrob 14 (žena 17-25 let, snad s novorozencem) obsahoval mj. 2 stříbrné gombíky s tepaným rostlinným (?) ornamentem a 2 stříbrné gombíky celoplošnou granulací; dále min. 9 stříbrných bubinkových náušnic, 3 stříbrné sloupečkové náušnice stříbrný prsten s granulovaným butonem, měděný plechový prsten, 2 nože; Holčík 1991, 85-105. Dva stříbrné plechové gombíky s tepanou rostlinnou výzdobou byly i v dětském hrobě v poloze Farská zahrada; Holčík 1980, 113-114, 327.

Tab. pozn. 79 Ruttkay, Cheben 1992, 109-132.

Tab. pozn. 80 Habovštiak 1966, 466-467.

Tab. pozn. 81 Podle Hanuliak 2004, 256.

Tab. pozn. 82 Vendtová, Rejholec 1963, 237-246.

Tab. pozn. 83 Pár celých a další fragmenty stříbrných vertikálně žebrovaných gombíků v hrobě novorozence 191/86; Plachá, Hlavicová 2011, 96-97.

Tab. pozn. 84 Podle Hanuliak 2004, 257.

Tab. pozn. 85 Pár skleněných gombíků byl nalezen v dětském hrobě 113; Plachá, Hlavicová 2011, 62.

Tab. pozn. 86 Pár jednoduchých hraněných gombíků ze slitiny mědi v dětském hrobě 24; Kraskovská 1963, 391-406.

Tab. pozn. 87 Keller 1978, 117-118.

Tab. pozn. 88 Torzo velkomoravského pohřebišťe kolem kostelní stavby, s gombíky dětský hrob 53 (stříbrný dvouplášťový), dětský hrob 174 (dva z pozlacené slitiny mědi s geometrickým rytým ornamentem) a hrob dospělého 177 (opět pozlacený ze slitiny mědi s geometrickým rytým ornamentem); Šedivý, Štefanovičová eds. 2012, 323-326; Štefanovičová, Fiala 1967, 151-216.

Tab. pozn. 89 Při záchranných výzkumech bylo v intravilánu dnešní Bratislavy východně od hradu objeveno min. 51 velkomoravských hrobů; Šedivý, Štefanovičová eds. 2012, 337-346.

Tab. pozn. 90 Venkovské pohřebišťe ve vzdálenosti cca 7 km od Bratislavského hradu vyznačující se neobvyklým množstvím vícečetných hrobů; na lokalitě byly nalezeny 3 skleněné gombíky (hroby 5, 6); Šedivý, Štefanovičová eds. 2012, 348-350.

Tab. pozn. 91 Z rozrušeného pohřebišťe zachráněn mj. hrob 2 se dvěma skleněnými gombíky (v kombinaci s náhrdelníkem), Kraskovská 1954, 145-146.

Tab. pozn. 92 V prostoru někdejší opevněné akropole hradiska se v zastavěném intravilánu (lokace JV bastion, Morový sloup, Pribinovo nám., Východné nádvorie, Západný svah) podařilo náhodně odhalit na různých místech 18 hrobů z období Velké Moravy, bez gombíků; literatura podrobněji viz Hanuliak 2004, 271.

Tab. pozn. 93 Na předpokládaném opevněném předhradí objevovány relikty pohřebních areálů a sídlištní hroby (ulice Piaristická a Farská), literatura podrobněji viz Hanuliak 2004, 271-272; osamocený zlatý gombík s vertikálním žebrováním, posbíraný ze zničených hrobů v Piaristické ulici 12 v roce 1961, má velmi blízkou analogii v Uherském Hradišti - Sadech, hrobě 19/59 (Čaplovič 1954, 37).

Tab. pozn. 94 Několik pohřebních areálů jižně a jihozápadně od opevněného předhradí (ulice Braneckého, Špitálská, Štefaníkova, Štúrova, Železničarska), bez gombíků; literatura podrobněji viz Hanuliak 2004, 270, 272.

Tab. pozn. 95 M. Hanuliak (2004, 269) avizuje v Železničarské ulici výskyt gombíku - zřejmě je zpráva o něm v nepublikovaných NZ.

- Tab. pozn. 96 Úbočí Zoboru vykazují silné rané středověké osídlení, které je interpretováno jako síť samostatných osad a pohřebišť (Fusek 2008, 271-290); pracovně jsem zdejší pohřebiště spojila do jednoho bloku (na základě publikace Hanuliak 2004, 272-273: Dražovská cesta, Dolnozoborská cesta, Lupka, Martinský vrch, Šindolka). Gombíky byly objeveny v těchto polohách a hrobech: Zobor - Dolnozoborská cesta (výzkum 1973, 51 hrobů, Chropovský 1978, 99-122), s gombíky hrob 15; Zobor - Lupka (výzkum 1959, 92 hrobů, Chropovský 1962, 175-240), s gombíky hroby 8, 10, 34, 43, 47, 71, 82; Zobor - Šindolka-Vinohrady (výzkum 1961, 1 hrob, Hanuliak 2004, 273, tab. LXXII: 4). Za mimořádnou lze označit nálezkovou situaci v poloze Amfiteáter: v hrobě 38 byly objeveny souběžně esovité záušnice, bronzový nákrčník a náramek z pleteného drátu a dva plechové tepané gombíky se stylizovanou geometrizující výzdobou připomínající dvouplášťové exempláře; také v hrobě 73 se našel plechový gombík s tepanou geometrizující výzdobou spolu se záušnicemi; oba gombíky jsou interpretovány jako závěšky. Při sběru v prostoru záchranného výzkumu byl navíc nalezen další plechový gombík s motivem tepaných ptáčků (Čaplovič 1954, 27, 29).
- Tab. pozn. 97 Ve dvou hrobech se našlo po jednom gombíku, v hrobě 13 nezdobený gombík ze slitiny mědi, v hrobě 17 skleněný gombík; Chropovský 1977, 134-137; Hanuliak, Chropovský 2019a, 287-365.
- Tab. pozn. 98 Pramene 1989, 211
- Tab. pozn. 99 Pramene 1989, 211
- Tab. pozn. 100 V poloze Mäsokombinát časově i etnicky rozmanité pohřebiště poskytlo lité „hřibovité“ knoflíky (hrob 34), polovinu litého vertikálně členěného závěsku (hrob 81), plechový nezdobený gombík (hrob 29), dva skleněné nezdobené gombíky, minimálně jeden tvořil přívěsek náhrdelníku (hroby 16 a 75); Hanuliak, Chropovský 2019b, 142-143. V blízkosti druhého pohřebiště (?) jihozápadně od svahů Kalvárie se zachráněnými 5 hroby, bez gombíků.
- Tab. pozn. 101 Součástí skupin hrobů objevených záchranným výzkumem v sídlištním prostoru byl i bohatě vybavený juvenilní ženský hrob 14, který obsahoval elitní velkomoravskou výbavu včetně dvou párů plechových gombíků - jeden původně dvouplášťový, druhý s tepanou rostlinnou ornamentikou; v sousedním ženském hrobě 15 se našel ještě další stříbrný gombík (Chropovský 2002, 49-53; Fusek 2008, 275, 278-280).
- Tab. pozn. 102 Podle Hanuliak 2004, 270.
- Tab. pozn. 103 Pramene 1989, 216, 217.
- Tab. pozn. 104 Na pohřebišti s širokou chronologií byly objeveny typologicky pestré gombíky; plechové: v hrobě 191: pár plechových gombíků ze slitiny mědi s pájenými filigránními kroužky, v hrobě 426: jeden plechový gombík ze slitiny mědi s natavenými filigránními dráty, v hrobě 451: zlomky minimálně 3 plechových gombíků; v hrobě 475: ouško z plechového gombíku, v hrobě 614: nezdobený gombík ze slitiny mědi, v hrobě 763: část nezdobeného gombíku ze slitiny mědi, v hrobě 770: nezdobený gombík ze slitiny mědi, výrobní varianta B (s límcem); jediný skleněný gombík pochází z hrobu 123 (v kontextu náhrdelníku); nejvíce je na lokalitě litých „gombíků“, a to vertikálně dělené nezdobené exempláře ze dvou dutých polovin po jednom kuse v hrobech 123, 156 (3 kusy), 351, 426 a 646, a ještě jeden obdobný zdobený v hrobě 426, v tomtéž hrobě i unikátní exemplář hruškovitého tvaru s rytou výzdobou shodnou se zdobeným vertikálně děleným (celkem v tomto hrobě 4 gombíky), a konečně i drobné plně lité „gombíky“ převážně hřibovitého tvaru, někdy s litou výzdobou, v hrobech 123 (4 kusy), 124, 376 (2 kusy), 351 (3 kusy), 391 (2 kusy), 458, 468 (2 kusy), 513, 567 (2 kusy), 579 (4 kusy), 646 (3 kusy), 743; Rejholcová 1995a; 1995b; 1999.
- Tab. pozn. 105 V publikaci M. Hanuliaka a M. Rejholcové (1999, 7-13) je zařazeno do velkomoravského horizontu 146 hrobů z Čakajovců. Autoři ovšem nepublikovali rozdělení konkrétních hrobů do jednotlivých horizontů a hrobové celky s nálezy jsou rámcově dohledatelné jen prostřednictvím seriačních tabulek. Jejich seriační grafy navíc podrobil přesvědčivé kritice Š. Ungerman (2007, 40-42). Gombíkovité artefakty se nacházejí i v povelkomoravském horizontu. Z těchto důvodů jsem upustila od chronologické specifikace hrobů.
- Tab. pozn. 106 V hrobě nedospělého jedince se našly dva železné gombíky v textilním balu; Rejholcová 1992, 251-276.
- Tab. pozn. 107 Dva nepárové gombíky ze zlacené slitiny mědi pokryté tepaným rostlinným ornamentem se našly v dětském hrobě 1070 spolu s 5 stříbrnými sloupečkovými náušnicemi; na pohřebišti starší fáze výrazně převažují mužské hroby; Jakab, Ruttkay, Stloukal 1979, 119-140.
- Tab. pozn. 108 Na lokalitě objeveny hroby s blíže nepublikovaným množstvím skleněných gombíků, hroby jsou interpretované jako pozánikový horizont hradiska s pohřby venkovské populace; v hrobě 42 objeveny 2 skleněné gombíky a dva gombíky ze slitiny mědi s napájenými kroužky; Biáleková 1963, 351, 355-356; 1965, 534-535; 1972, 123-124.
- Tab. pozn. 109 Z ženského hrobu 59 pochází 1 skleněný gombík, z dětského hrobu 75 dva skleněné gombíky, z dětského hrobu 84 zlacený bronzový gombík, nápadně připomínající rolničku a v hrobě 90 byl uložen nezdobený gombík ze slitiny mědi (Vendtová 1969, 171-193).
- Tab. pozn. 110 Všechny tři gombíky - dva skleněné (hrob 20) a jeden nezdobený ze slitiny mědi (H 7) byly nalezeny společně s esovitými záušnicemi; Točík 1971, 191-199.
- Tab. pozn. 111 Dva náhodně objevené velkomoravské hroby, v hrobě 1 dítě se stříbrnými hrozničkovými náušnicemi s ¾ oblouku opleteným drátkem a s gombíkem ze slitiny mědi? (zřejmě se jedná o pukličkový typ), Chropovský ed. 1978, 11-12.
- Tab. pozn. 112 V juvenilním hrobě 19 se nacházel pár gombíků ze slitiny mědi, které byly vyzdobeny imitací granulace, vyrobenou unikátní metodou vybíjení z vnitřní strany; Zábojník 1985, 205-216.
- Tab. pozn. 113 Pohřebiště spadající částečně do povelkomoravského období; v hrobě 10/72 litý hřibovitý knoflík; v hrobě 11/72 stříbrný (?) nezdobený gombík; v hrobě 55/72 nezdobený gombík ze slitiny mědi (Dušek 1979, 365-372).
- Tab. pozn. 114 V dětském hrobě 77 dva skleněné světle zelené gombíky; Chropovský 1957, 181.
- Tab. pozn. 115 Na dvou pohřebištech se našly skleněné gombíky, min. 2 kusy ve 2 hrobech; Čaplovič, Cheben, Ruttkay 1988, 40; Točík 1992, 115-118.
- Tab. pozn. 116 Dětský hrob 5, kde se našly „dva sříbrné pozlacené gombíky (ozdoba opasku?), zdobené tauzováním“, později interpretované jednoznačně jako opaskové kování (viz Kuzma, Šalkovský 1986, 138; Hanuliak, Kuzma 2015, 274), do svého souhrnu nezařazují.
- Tab. pozn. 117 V poloze Vilmarket se jednalo o jeden litý „gombík“ z ženského hrobu 39 a jeden stříbrný plechový gombík s tepanou rostlinnou výzdobou z dětského hrobu 44; Hanuliak, Kuzma 2015, 155, 156.
- Tab. pozn. 118 Železný gombík byl objeven v hrobě 57 (Béřes 1995, 111-158).
- Tab. pozn. 119 Na pohřebišti z 10. století s nomádskou (staromadarskou) složkou několik litých „gombíků“: v hrobě 3 hřibovitý ze slitiny mědi, v hrobě 5 hřibovitý z olova, v hrobě 13 hřibovitý ze slitiny mědi, sběrem nalezeny další 2 hřibovité exempláře ze slitiny mědi z porušených hrobů; v hrobě 13 tepaný plechový gombík s geometrickou výzdobou z pozlacené slitiny mědi (v hrobě dále např. drátěný náramek, řetěz, stříbrné plechové závěšky srdcovitého tvaru); další hroby z výzkumu v roce 1971 dosud nepublikovány; v poloze Matuškovo - Kertalja se našly další 2 lité hřibovité kusy a 2 plechové nezdobené gombíky ze slitiny mědi pocházející z rozrušených hrobů; Točík 1992, 139-156.
- Tab. pozn. 120 Mužský hrob 1 obsahoval 3 stříbrné plechové gombíky - dva s tepaným rostlinným ornamentem, jeden polyedrický s makovou granulací, dále také sekeru, kopí, křesadlo a vědro; Točík 1992, 118-132.
- Tab. pozn. 121 Nejrozsáhlejší odkryté slovenské pohřebiště lze datovat do 9. - 11. století; ve čtyřech hrobech (61, 128, 160, 278) se nacházely drobné hřibovité „gombíky“, často v kontextu náhrdelníku; v hrobě 193 se jednalo o skleněný gombík; v hrobě 230 šlo rovněž o hřibovitý exemplář, ale s polokulovitou hlavicí rovněž ukončenou hlavicí (Točík 1971, 135-184).
- Tab. pozn. 122 Kompletně prozkoumané malé pohřebiště s jedním skleněným gombíkem v hrobě 6 (Točík 1971, 209-214).
- Tab. pozn. 123 E. Pavlovičová uvádí pro Slovensko 93 kusů gombíků (Pavlovičová 1996, 98), M. Hanuliak uvádí ze Slovenska 69 hrobů s gombíky (Hanuliak 2004, 177).

TAB. 43: Výskyt gombíků ve vybraných velkomoravských sídelních oikumenách v Čechách. Pol. – polovina, stol. – století, Gomb. – bombík, zdob. – zdobený, plech. – plechové, Fe – železo, Au – zlato, Ag – stříbro.

Lokalita ¹²⁴	Charakteristika ¹²⁵	Orientační datace	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	gomb. zdob. plech.	gomb. nezdob. plech.	gomb. sklo	gomb. litých	gomb. Au/Ag
Praha, Pražský Hrad, II. nádvoří (kostel P. Marie) ¹²⁶	C	1. třetina 10. stol. - 13. stol.	81	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Pražský Hrad, III. nádvoří (u monolitu, svatovítský komplex) ¹²⁷	C	před 900 - 14. stol.	≥ 247	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Pražský Hrad, Jízdárna (též střední a východní skupina prostoru Jízdárny) ¹²⁸	C?	poslední třetina 9. - počátek 11. stol.	66	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Pražský Hrad, Lumbeho zahrada (též Za jízdárnou nebo západní skupina prostoru Jízdárny) ¹²⁹	C	poslední třetina 9. - počátek 11. stol.	141	21	8	20	0	1	0	2/4
Praha, Pražský Hrad - Královská zahrada ¹³⁰	C?	poslední třetina 9. - 1. pol. 10. stol.	-	1	1	1	0	0	0	0/0
Praha, Pražský Hrad - Jelení ulice (též Jelení ulice - Lumbeho zahrada) ¹³¹	ZC?	poslední třetina 9. - 1. pol. 10. stol.	15	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Pražský Hrad, Jiřská ulice (u Daliborky) ¹³²	C?	raný středověk	≥ 5	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Hradčany - Strahov ¹³³	ZC	závěr 9. - 10. stol.	-	2	2	2	0	0	0	0/1
Praha, Střešovice - křižovatka Prašný most (též ulice Milady Horákové) ¹³⁴	ZC	závěr 9. - 10. stol.	77	1	2	2	0	0	0	0/0
Praha, Střešovice - Triangl ¹³⁵	ZC	10. stol.	50	8	1	4	4	0	0	0/0
Praha, Střešovice - Malovanka ¹³⁶	ZC	10. stol.	-	3	1	2	1	0	0	0/0
Praha, Střešovice - Panenská ¹³⁷	ZC	10. stol.	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Praha, Střešovice - Strahovská cihelna ¹³⁸	ZC	10. stol.	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Pražský hrad souhrn¹³⁹	-	-	≥ 682	36	15	31	5	1	0	2/5
Stará Kouřim, U Libuše (též Libušino jezírko) ¹⁴⁰	LC	9. - 1. pol. 10. stol.	152	18	7	17	1?	0	0	0/10
Stará Kouřim, vnitřní hradiště ¹⁴¹	LC?	2. pol. 10. stol.	38	0	0	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Stará Kouřim souhrn	-	-	190	18	7	17	1?	0	0	0/0
Klecany II, hradiště ¹⁴²	LC	závěr 9. - 10. stol.	40	3	1	0	3	0	0	0/0
Klecany I (zámecká zahrada), předpolí hradiště ¹⁴³	ZC	poslední třetina 9. - 1. pol. 11. stol.	82	1	1	1	0	0	0	0/0
Roztoky, Žalov, hradiště Levý Hradec, kostel sv. Klimenta ¹⁴⁴	LC	2. pol. 9. - 1. třetina 10. stol.	84	0	0	0	0	0	0	0/0
Roztoky, Žalov, předpolí hradiště Na Panenské ¹⁴⁵	LC	2. pol. 9. - 1. třetina 10. stol.	≥ 146	0	0	0	0	0	0	0/0
Roztoky, Žalov, předpolí hradiště, cihelna ¹⁴⁶	ZC	2. pol. 9. - 2. polovina 10. stol.	46	8	6	8?	0	0	0	0/2
Libčice nad Vltavou, Králupská, 5. května, Letky, Chýnov ¹⁴⁷	-	2. pol. 9. - 10. stol.?	-	1	1	1	0	0	0	0/0
Aglomerace Levý Hradec - Klecany souhrn¹⁴⁸	-	-	≥ 398	12	8	9?	3	0	0	0/2
Kováry, hradiště Budeč, rotunda sv. Petra ¹⁴⁹	C	1. pol. 10. stol.	56	1?	1	1	0	0	0	0/1
Zákolany, cukrovar, předpolí hradiště Budeč ¹⁵⁰	C	2. pol. 9. - 1. pol. 10. stol.	≥ 100	2	2	2	0	0	0	0/1

Lokalita ¹²⁴	Charakteristika ¹²⁵	Orientační datace	hrobů Σ	gomb. Σ	hrobů s gomb.	gomb. zdob. plech.	gomb. nezdob. plech.	gomb. sklo	gomb. litéch	gomb. Au/Ag
Kováry, hradiště Budeč, Na Týnici ¹⁵¹	ZC	2. pol. 9. – 10. stol.	114	0	0	0	0	0	0	0/0
Libochovičky ¹⁵²	ZC	konec 9. – 1. pol. 10. stol.	1	1	2	2	0	0	0	0/0
Brandýsek, pískovna ¹⁵³	ZC	konec 9. – 1. pol. 10. stol.	52	0	0	0	0	0	0	0/0
Stehelčevy, U cihelny ¹⁵⁴	ZC	konec 9. – 1. pol. 10. stol.	≥ 6	0	0	0	0	0	0	0/0
Žižice, V Rostelích ¹⁵⁵	V	9.-10. stol.?	18	6	3	1	2	2	1	0/0
Aglomerace Budeč souhrn ¹⁵⁶	-	-	≥ 347	10	8	6	2	2	1	0/2
Libice nad Cidlinou, Akro- pole ¹⁵⁷	C	2. pol. 9. – 10. stol.	369	12	8	12	0	0	0	0/4
Opolany, Kanín I, II, III ¹⁵⁸	C	2. pol. 9. – 10. stol.	213	2	1	2	0	0	0	0/0
Libice nad Cidlinou, u nádraží ¹⁵⁹	ZC	10. stol.	53	0	0	0	0	0	0	0/0
Libice nad Cidlinou, U cukrovaru ¹⁶⁰	ZC	2. pol. 9. – 10. stol.	82	0	0	0	0	0	0	0/0
Libice nad Cidlinou, Na růžku ¹⁶¹	ZC	2. pol. 9. – 10. stol.	12	0	0	0	0	0	0	0/0
Libice nad Cidlinou, katol- ický a evangelický hřbitov ¹⁶²	ZC?	2. pol. 9. – 10. stol.	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Libice nad Ci- dlinou souhrn ¹⁶³	-	-	≥ 729	14	9	14	0	0	0	0/4
Stará Boleslav, vnitřní hrad ¹⁶⁴	C	2. pol. 10. – 12. stol.	≥ 296	0	0	0	0	0	0	0/0
Stará Boleslav, předhradí ¹⁶⁵	C	2. pol. 10. – 12. stol.	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Dřevčice, cihelna ¹⁶⁶	V?	2. pol. 9. – 10. stol.?	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Brandýs nad Labem, Brázdímská + neznámá lokalita ¹⁶⁷	V?	2. pol. 9. – 10. stol.?	≥ 12	0	0	0	0	0	0	0/0
Zápy ¹⁶⁸	V?	10.-11. stol.?	≥ 9	0	0	0	0	0	0	0/0
Čelákovice ¹⁶⁹	V?	10.-11. stol.	≥ 19	0	0	0	0	0	0	0/0
Nehvizdy, Nehvizdky ¹⁷⁰	V	2. pol. 9. – 1. pol. 10. stol.	≥ 7	0	0	0	0	0	0	0/0
Mochov, ppč. 347, 352, Písk- ovna za cukrovarem ¹⁷¹	V	2. pol. 9. – 10. stol.?	-	0	0	0	0	0	0	0/0
Zeleneč ¹⁷²	ZC?	Konec 9. – 1. pol. 10. stol.	144	1?	1	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Stará Boleslav souhrn ¹⁷³	-	-	≥ 487	1	1?	0	0	0	0	0/0
Kolín I (historické jádro) ¹⁷⁴	C	9. stol.	1	0	0	0	0	0	0	0/0
Kolín II, III, IV (pravobřeží), včetně „knížecího dvo- jhrobu“ ¹⁷⁵	C	9.-10. stol.	≥ 30	6	2	5?	0?	0	0	0/0
Kolín V (levobřeží) ¹⁷⁶	ZC?	9.-10. stol.	≥ 17	0	0	0	0	0	0	0/0
Kobylnice ¹⁷⁷	ZC?	9. stol.	1	0	0	0	0	0	0	0/0
Aglomerace Kolín souhrn ¹⁷⁸	-	-	≥ 48	5	1	5	0	0	0	0/0
Zabrušany, hradisko ¹⁷⁹	C	8./9.-10. stol.	nenal- ezeny	-	-	-	-	-	-	-
Želénky, Liščí vršek ¹⁸⁰	C	2. pol. 9. stol.	6	2	1	2	0	0	0	2/0
Aglomerace Zabrušany souhrn	-	-	6	2	1	2	0	0	0	2/0
Čechy souhrn	-	-	≥ 2 887	99	51	85	11	3	1	4/13

- Tab. pozn. 124 Nálezy gombíků v Čechách publikovala naposledy přehledně N. Profantová (Profantová a kol. 2015, 98-99).
- Tab. pozn. 125 Pro Prahu podle Tomková, Frolík 2005, 7-24; Frolík, Kaupová 2016, 116. V poloze Jiřský klášter se pohřbívání před 11. stoletím nepotvrdilo, viz Mašterová 2016, 85-158.
- Tab. pozn. 126 Frolík 2013, 91-105; Frolík ed. 2017, soupis hrobů a datace 149-151; kostel postaven cca 882/884, v exteriéru cca 18 hrobů s možným datováním do 10. století, v interiéru zřejmě kenotaf Bořivoje I. († kolem 890) a Spytihněva I. († po 915) a jeho manželky.
- Tab. pozn. 127 Frolík 2005, 30-31; v rotundě uloženy ostatky knížete Václava a dále hroby K1 (snad Boleslav I./Boleslav II.) a K2 (snad příslušná manželka Biagota/Emma).
- Tab. pozn. 128 Tomková 2005b, 387-402; 2006, 13-77.
- Tab. pozn. 129 Na gombíky nejbohatší české pohřebiště; v hrobě 16 pohřbena mladá žena mj. se 13 stříbrnými náušnicemi s bubínky ve tvaru koňských hlaviček, s drátěným náhrdelníkem se zavěšenou kaptorgou a párem zlatých gombíků se vsazenými zelenými a modrými skleněnými vlozkami a pájeným filigránem; obdobná nálezková situace byla v hrobě 53, tentokrát šlo o hrob ženy ve věku maturus I vybavené mj. 8 bubínkovými náušnicemi, opět řetízku z pleteného drátu, kaptorgou a párem stříbrných pozlacených gombíků zdobených makovou granulací a skleněnými vlozkami; v dětském hrobě 74B se nacházela dvojice vertikálně žebrovaných gombíků z pozlacené slitiny mědi se skleněnou vložkou a skleněný gombík se skleněným ouškem (!) (v hrobě dále mj. také rolnička a sekera); v dětském hrobě 84 byl objeven pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s antropomorfním motivem v kosočtverečných medailonech s přesekávanými liniemi; v dětském hrobě 99 se nacházela dvojice gombíků z pozlacené slitiny mědi zdobených tepaným rostlinným ornamentem; v dětském hrobě 104 byly objeveny dva páry gombíků z pozlacené slitiny mědi spolu se záušnicemi, první pár byl zdobený tepaným geometrickým ornamentem ve tvaru křížů v kruhových medailonech, druhý pár tepaným motivem „křížových listovců“; v dětském hrobě 108 se jednalo o pár gombíků z pozlacené slitiny mědi se stylizovaným rostlinným ornamentem a křížkem na spodním pólu; další čtyři gombíky pochází z hrobu 115, juvenilní jedinec byl pohřben mj. spolu s 5 stříbrnými hrozníčkovými náušnicemi, párem stříbrných gombíků s ptačím ornamentem a tlapatým křížem na spodním pólu a dalším párem gombíků z pozlacené slitiny mědi s motivem rozet v medailonech, obepínaných lidskýma rukama; Frolík, Smetánka 2014.
- Tab. pozn. 130 Velký tepaný gombík z pozlacené slitiny mědi s motivem kříže v kruhovém medailonu byl identifikován ve sbírkách Národního muzea dodatečně jako artefakt objevený na lokalitě roku 1837; Sklenář, Sláma 1976, 661-662; Tomková 2006, 5-12.
- Tab. pozn. 131 Tomková 2006, 78-104.
- Tab. pozn. 132 Tomková, Matiašek 2016, 159-165.
- Tab. pozn. 133 Ve dvou dětských hrobech se nacházel vždy jeden kus tepaného gombíku s rostlinným ornamentem: hrob 38/79 obsahoval exemplář z pozlacené slitiny mědi, hrob 59/79 stříbrný kus; Tomková 2005a, 225; Dragoun 2006, 129-144.
- Tab. pozn. 134 V hrobě 2 s pohřbem mladé ženy se nacházely mj. také náušnice s očky, stříbrné a jantarové perly a také dva zdobené tepané gombíky z pozlacené slitiny mědi; Tomková 2013, 48-52.
- Tab. pozn. 135 V dětském hrobě 16 objeveno 8 gombíků ze slitiny mědi, z toho 4 exempláře plechové nezdobené a 4 exempláře s natavenými kroužky z torovaného drátu; gombíky mohly být součástí náhrdelníku; Frolíková-Kaliszová 2014, 320-321; 2020, 48-49.
- Tab. pozn. 136 Z hrobu 1/1933 pochází tři gombíky ze slitiny mědi (?): pozlacený velký s vertikálním žebrovaním doplněným o připájený perlový drát v místě prohlubní žeber, téměř identický pozlacený menší exemplář a nezlacený nezdobený plechový gombík; Tomková 2005a, 223-224; 2006, 123-124.
- Tab. pozn. 137 Tomková 2006, 115-121.
- Tab. pozn. 138 Tomková 2006, 115-121.
- Tab. pozn. 139 Lokality shromážděny primárně podle Tomková, Frolík 2005, 7-24.
- Tab. pozn. 140 Tzv. knížecí pohřebiště: v dětském hrobě 86 pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s rostlinnou tepanou výzdobou (orientální úponky blízké např. výzdobě některých nádob z pokladu ze Sannicolau Mare); v hrobě 96b (dospělý, antropologicky muž, archeologicky žena) pár stříbrných gombíků s motivem sítě s rotinnou tepanou výzdobou; v juvenilním hrobě 97 pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s tepanou silně stylizovanou geometrickou výzdobou (nepochopení vzoru?); v ženském hrob 106b-c (tzv. hrob kouřimské kněžny) objeveny celkem 4 stříbrné gombíky ve dvou párech dohromady sladěných a zdobených stylizovanou rostlinnou ornamentikou (nepochopení vzoru?); v ženském hrobě 110 stříbrný gombík s rostlinným ornamentem (strukturou výzdoby a mírně protáhlým tvarem připomíná exempláře 1037a/57 a 1037b/57 z Mikulčic), v hrobě snad ještě jeden gombík ze slitiny mědi (není vyobrazen) a dále železná miskovitá forma o průměru 22 mm interpretovaná jako forma pro výrobu gombíků; v dětském hrobě 111 „železná vylitky z gombíku, silně rzi prostoupené“ (?) - nepočítám; v dětském hrobě 113a pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s motivem pletence se vsazenými tlapatými kříži; v dětském hrobě 132 pár drobných stříbrných gombíků s malými pájenými kroužky, dále jeden gombík z pozlacené slitiny mědi se spirálovitými motivy (analogie ve Starém Městě - Na Valách, hroby 122/51, 192/51; v Mikulčicích, hroby 544, 1526), dále stříbrný gombík s celoplošnou granulací; Šolle 1966.
- Tab. pozn. 141 Areál někdejšího hraděště použit k pohřbívání po přesunu centra do poloh ke sv. Jiří a sv. Vojtěchu; Šolle 1966; Šolle 1981.
- Tab. pozn. 142 V dětském hrobě 35 nalezena trojice tepaných nezdobených gombíků ze slitiny mědi, Profantová a kol. 2015, 170.
- Tab. pozn. 143 V dětském hrobě H1/F drobný zlacený gombík ze slitiny mědi s vertikálními žebry, nalezený pod lebkou; Profantová a kol. 2015, 96-99.
- Tab. pozn. 144 Tomková a kol. 2012; 2020.
- Tab. pozn. 145 Tomková a kol. 2012; 2020.
- Tab. pozn. 146 Gombíky v hrobech v prostoru cihelny: dětský hrob 11/1912 - tepaný z pozlacené slitiny mědi s geometrickým ornamentem s přesekávanými lištami; hrob 22/1912 - tepaný z pozlacené slitiny mědi s geometrickým ornamentem s přesekávanými lištami; (dvoj) hrob 31/1912 - z pozlacené slitiny mědi s tepaným rostlinným ornamentem (stylizovaný srdcovitý meandr) a další dvě stříbrná ouška od gombíků; hrob 52/1913 - z pozlacené slitiny mědi s tepaným rostlinným ornamentem; dětský hrob 47/1952 - ze slitiny mědi s kroužky z hladkého drátu (drobné, řídké - připomínají podkladové kroužky pro granule), v kontextu náhrdelníku; juvenilní (?) hrob 65/1952 - z pozlacené slitiny mědi s tepaným stylizovaným ornamentem (nepovedeným?), vydává zvuk (předmět uvnitř); Tomková 2012; 2020. Tomková a kol. 2012; 2020.
- Tab. pozn. 147 Z řady poloh na katastru obce pochází doklady raně středověkých pohřebišť, rozkopávaných již od 19. století. V blíže nespecifikovaném hrobě v ulici 5. května byl kolem roku 1890 objeven pozlacený gombík ze slitiny mědi s celoplošnou granulací; Sláma 1977, 66-69.
- Tab. pozn. 148 Podle Tomková a kol. 2012; 2020; Profantová a kol. 2010; 2015.
- Tab. pozn. 149 Jediný gombík v kontextu hrbitova pochází ze sekundární polohy z porušených vrstev uvnitř kostela nad hrobem 344 - jedná se o stříbrný pozlacený exemplář s tepanou pletencovou výzdobou; Šolle 1990, 165; Bartošková, Štefan 2006, 736.
- Tab. pozn. 150 Čtrnáct hrobů zkoumáno v roce 1978, další hroby zničeny dřívě; gombíky bez bližšího kontextu pochází ze starých záchranných aktivit z počátku 20. století: měděný pozlacený gombík s motivem ptáčka v kosočtvercovém poli a stříbrný gombík s rozeta-mi v síti tvořené pletencovým ornamentem; Šolle 1982, 197-199.
- Tab. pozn. 151 Původní velikost cca 200 hrobů.
- Tab. pozn. 152 Náhodný nález hrobu z roku 1847; hrob obsahoval vedle meče a jantarových korálek také dva pozlacené tepané gombíky ze slitiny mědi s motivem rozety v kruhovém poli; hrobová výbava by nasvědčovala pohřbu min. dvou jedinců (muž a žena; obdobný závěr publikován již A. Bartoškovou a I. Štefanem, 2006, 746); autoři upozorňují na podobnost gombíku s nálezem z Nitry - Zoboru (poloha Amfiteáter); Sláma, Sklenář 1974, 625-627.

- Tab. pozn. 153 Kytlicová 1968, 193-248.
- Tab. pozn. 154 Sláma 1977, 155-156.
- Tab. pozn. 155 Ze tří hrobů pochází gombíky: v dětském hrobě 3 se nacházely dva skleněné a jeden železný; v hrobě 17 se jednalo o dva nezdobené gombíky; z porušených hrobů pochází postříbřený gombík ze slitiny mědi zdobený makovou granulací; Sláma 1977, 189-192.
- Tab. pozn. 156 Lokality shromážděny podle Bartošková, Štefan 2006, 724-757.
- Tab. pozn. 157 V hrobě 110 tepaný gombík ze slitiny mědi s rostlinným ornamentem; v hrobě 130 malý gombík ze slitiny mědi s motivy rozet ve schématu sítě; v ženském hrobě 135 pár stříbrných tepaných gombíků s rostlinným ornamentem; v hrobě 159 rozpadlý tepaný gombík ze slitiny mědi; v hrobě 164 tepaný gombík ze slitiny mědi s poškozeným ornamentem; v hrobě 245a pár tepaných gombíků z pozlacené slitiny mědi s geometrickým ornamentem uspořádaným do schématu sítě; v hrobě 268 pár stříbrných gombíků s pukličkami a makovou granulací uspořádanou do podoby tlapatých křížů; v mužském hrobě 329 pár gombíků z pozlacené slitiny mědi; Turek 1976, 249-316.
- Tab. pozn. 158 V hrobě 148 pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s atypickou výzdobou hustého vertikálního žebrování akcentovaného na dolním pólu motivem kříže v medailonu; Mařík 2009, 72-99, tab. 47.
- Tab. pozn. 159 Mařík 2009, 105-108.
- Tab. pozn. 160 Mařík 2009, 99-105.
- Tab. pozn. 161 Mařík 2009, 110-112.
- Tab. pozn. 162 Mařík 2009, 111.
- Tab. pozn. 163 Lokality shromážděny podle Mařík 2005, 331-350.
- Tab. pozn. 164 Boháčová ed. 2003, 221-224; Sláma 1977, 153.
- Tab. pozn. 165 Boháčová ed. 2003, 224-225; Sláma 1977, 153; Sommer 1977, 394-405.
- Tab. pozn. 166 Sláma 1977, 38-39.
- Tab. pozn. 167 Sláma 1977, 24.
- Tab. pozn. 168 Sláma 1977, 180-181.
- Tab. pozn. 169 Sláma 1977, 28-28; Špaček, Snitilý 2003, 322-340.
- Tab. pozn. 170 Sláma 1977, 81-82.
- Tab. pozn. 171 Špaček, Snitilý 2003, 349-357.
- Tab. pozn. 172 Z kontextu porušeného dětského hrobu 138 pochází zlomek dutého kulovitěho předmětu se záchytným ouškem, který by mohl být pozůstatkem gombíku (rolničky mívají závěsné ouško lité v jednom kuse s artefaktem - tato možnost se dle kresby nezdá pravděpodobná); Lutovský, Špaček 2020, 54-55.
- Tab. pozn. 173 Lokality shromážděny podle Boháčová ed. 2003, 13; Boháčová 2008, 183-184.
- Tab. pozn. 174 Historické jádro je snad hypoteticky ztotožnitelné s raně středověkým hradištěm, byť doklady opevnění tohoto stáří zatím nebyly nalezeny; zničený dvojhrob (dva muži?) s ostruhami, úlomkem skleněné nádoby, železnou přezkou, vědrem; Košta, Lutovský 2014, 122.
- Tab. pozn. 175 V pravobřežním pásu kolem předpokládaného hradiště doklady pohřebišť, vesměs ničených při stavebních pracích; Valentová, Tvrdlík 2004, 555-562; z hrobu v poloze Zengrova, cukrovar pochází z jednoho hrobu blíže nespecifikovaný gombík, Hrala 1985, 47; osamocený „knížecí“ dvojhrob (muže a ženy) zničený v prostoru cihelny v roce 1864 je možné označit za nejvýznamnější český raně středověký hrobový celek; obsahoval rovněž - bez možnosti identifikace přesnějšího uložení - 5 gombíků: pár pozlacených gombíků ze slitiny mědi s pájenou výzdobou z kroucených filigránních drátů a masivních granulí, pár pozlacených gombíků ze slitiny s vertikálním žebrováním a skleněnou vložkou, doplněné granulací a soliterní gombík opět z pozlacené slitiny mědi s tepaným silně stylizovaným ornamentem (nepochopení předlohy?); Košta, Lutovský 2014, 37-39; 93-99.
- Tab. pozn. 176 Valentová, Tvrdlík 2004, 561-563.
- Tab. pozn. 177 Dvořák, Filip 1946, 94.
- Tab. pozn. 178 Lokality shromážděny podle Košta, Lutovský 2014, 121-126.
- Tab. pozn. 179 Váňa 1951, 58-60.
- Tab. pozn. 180 Pod mohylou se šesti hroby v předpolí hradiště v Zabuřanech byl objeven bohatě vybavený ženský hrob („hrob kněžny“), obsahující mj. dva dvouplášťové zlaté gombíky s nejbližší analogií v Mikulčicích u 2. kostela, v hrobě 98 (podrobněji k problematice dvouplášťových gombíků Smetánka 1994, 105-115).

TAB. 44: Výskyt gombíků v sídelní aglomeraci Zalavár. Gomb. – bombík, zdob. – zdobený, plech. – plechové, Fe – železo, Au – zlato, Ag – stříbro, stol. – století, pol. – polovina.

Lokalita ¹⁸¹	Charakteristika	Orientační datace	hrobů Σ	hrobů s gomb.	gomb. plech. zdob.	gomb. plech. nezdob.	gomb. sklo	gomb. Au/Ag
Zalavár, Vársziget, Hadriánova bazilika ¹⁸²	C	9.-11. stol.	cca 1 500	≥ 5	≥ 9	-	≥ 4	1/8
Zalavár, Vársziget, kostel P. Marie ¹⁸³	C	9.-10. stol.	323	≥ 3	1?	2?	0	0/0
Zalavár, Révészút, „bazilika“ ¹⁸⁴	ZC/C	9. stol., 11. stol., 14.-15. stol.	138	2	0	1	1	0/0
Zalaszabar, Borjúállás, dřevěný kostel ¹⁸⁵	C	9. stol. – 1. třetina 10. stol.	805	16	8	2	≥ 10	0/7
Zalaszabar, Dezsősziget ¹⁸⁶	ZC?	9. stol.	82	1	0	0	2	0/0
Zalavár, Rézes, Hosszúsziget ¹⁸⁷	ZC?	9. stol.	17	2?	0?	0?	2?	0/0?
Zalavár, Mekenye, Vágásalja-dűlő ¹⁸⁸	ZC?	8.-9. stol.	2	0	0	0	0	0/0
Kesztehely, Fenékpuszta ¹⁸⁹	ZC?	2. pol. 9. – 10. stol.	70	2	0	1	1	0/0
Kesztehely, Dobogó ¹⁹⁰	V	9. stol.	7	0	0	0	0	0/0
Nagyrada ¹⁹¹	ZC?	9. stol.	8	0	0	0	0	0/0
Nagykanisza, botanická zahrada ¹⁹²	V?	9. stol.	cca 100	-	-	-	-	-
Balatonberény ¹⁹³	V?	9. stol.	73	-	-	-	-	-
Balatszentgyörgy ¹⁹⁴		9. stol.	37	-	-	-	-	-
Garabonc-Ófalu ¹⁹⁵	ZC?	9. stol.	122	2	0	1	0	0/0
Alsórajk-Határi tábla ¹⁹⁶	ZC?	9. stol.	27	1	0	0	1	0/0
Agglomerace Zalavár souhrn	-	-	cca 3 427	≥ 34	≥ 18	≥ 7	≥ 21	≥ 1/15

Tab. pozn. 181 Soustředila jsem se na okolí Zalaváru, topograficky vycházím z publikace Bély M. Szókeho (1976).

Tab. pozn. 182 Hroby nacházející se v okolí Hadriánovy baziliky dosud nebyly komplexně publikovány – děkuji proto B. M. Szókemu za ústní informaci, že všechny gombíky z Várszigetu byly zveřejněny v dílčích studiích; v bohatě vybaveném dívčím hrobě 120/89 pár stříbrných pozlacených gombíků s pukličkami pokrytými makovou granulací; v hrobě 65/2000 se nacházel pár stříbrných gombíků se stylizovanou rostlinnou výzdobou (nepochopení dekoru?); v hrobě 1/2000 pár stříbrných gombíků s ptačím motivem a nepárový zlatý gombík s vertikálním žebrovaním, v hrobě 10/99 se nacházely 3 skleněné gombíky, z lokality pochází zřejmě ještě minimálně čtvrtý skleněný gombík, vystavený v Maďarském národním muzeu; Szóke 2010, 9–52; 2014. Z nových výzkumů byly publikovány dva stříbrné (pozlacené?) gombíky – jeden s pájenými kroužky, druhý s pukličkami a makovou granulací; Szóke 2007, 413.

Tab. pozn. 183 Kostel P. Marie a jeho okolí byl poškozen novější okolní zástavbou (arpádovský klášter, vrcholně středověký hrad); min. 12 hrobů z 9. století bylo v jeho bezprostřední blízkosti zachyceno výzkumem B. M. Szókeho (2010, 36), objevil se zde zřejmě jeden plechový gombík s pájenými filigranními drátky (Szóke 2010, Abb. 17: 3); z 50. let 20. století je známých východně od kostela 311 hrobů z 9. – 10. století rovněž náležících rovněž k původnímu kostelnímu pohřebišti; v mužském hrobě 318 kulatý knoflík ze slitiny mědi (nezdobený?), v mužském hrobě 95 opět menší knoflík ze slitiny mědi (nezdobený?); Sós 1963.

Tab. pozn. 184 Identifikováno bylo více stavebních fází kostela – předpokládá se, že nejstarší dřevěná stavba patří do 9. století, vícekrát se prostrídaly sakrální a funerální funkce areálu, uvádím počet hrobů z nejstarší fáze pohřbívání v 9. století; Sós 1969, 74, 101; Szóke 2014, 69–70. V hrobě 15/61 nezdobený gombík ze slitiny mědi a v hrobě 84 skleněný gombík; Sós 1969, 51–103.

Tab. pozn. 185 Na někdejší ostrově v řece Zále byly objeveny pozůstatky velmožského dvorce s kostelní stavbou a bohatě vybaveným pohřebištem – nálezy dosud nebyly jako celek publikovány, ale informace o gombicích jsem získala díky laskavosti autora výzkumu dr. Róberta Müllera, za což mu velice děkuji; z pohřebiště pochází z hrobu 123 pár stříbrných gombíků s celoplošnou granulací (bez podkladových kroužků), v hrobě 167 se nacházel tepaný gombík z pozlacené slitiny mědi s motivem palmy, v hrobě 296 byl objeven pár gombíků z pozlaceného stříbra s granulací lemovanou perlovým drátem a dělicí gombík dvěma pásy v poledníkovém a jedním pásem v rovnoběžném směru, z hrobu 352 pochází nezdobený pár ze slitiny mědi, v hrobě 473 se jednalo o stříbrný gombík zdobený granulací a z hrobu 691 pochází pár gombíků s pukličkami s trojicí trjúhelníků z makové granulace z pozlaceného stříbra; skleněné gombíky pochází z hrobů: 318, 355, 439, 474, 500, 572, 592, 612, 618, 719.

Tab. pozn. 186 Pohřebišť vzdálené 650 m od kostelní stavby a zdejšího funerálního komplexu Borjúállás; v dětském hrobě 81 se nacházely dva skleněné gombíky; Müller 1992, 285.

Tab. pozn. 187 Záchranným výzkumem zachycené kostry, interpretované jako součást kostelního pohřebiště, publikované 2 gombíky (skleněné?); Szóke 1976, 85; 2021, 430, Abb. 91: 29, 30.

Tab. pozn. 188 V roce 1964 objeveny dvě kostry z 8. – 9. století; Szóke 1976, 85–91.

Tab. pozn. 189 Před jižní zdí pozdněřímského opevněného sídliště bylo odkryto raně středověké pohřebišťe neelitního charakteru; v dětském hrobě 3 skleněný gombík, v ženském hrobě 47 nezdobený gombík ze slitiny mědi; Sós 1961, 247–305.

Tab. pozn. 190 Na východním okraji rozsáhlejšího pozdněřímského pohřebiště objeveny i hroby z 9. století; Sági 1981, 120–121.

Tab. pozn. 191 Zničené pohřebišťe z 9. století; zachráněno 8 hrobů; Szóke 1976, 86.

Tab. pozn. 192 Zničené pohřebišťe, dohled nad výkopem cca 20 hrobů, podrobně nepublikováno; Szóke 1976, 89.

Tab. pozn. 193 Většina hrobů z rozsáhlého pohřebiště z 9. století byla zničena při stavbě železnice – 52 hrobů zachráněno v roce 1905, 21 hrobů vykopáno v roce 1957 – ze staršího výzkumu pochází také avarské nálezy, mladší výzkum obsahuje jen inventář 9. století; Szóke 1976, 86; Sós 1973, 144.

Tab. pozn. 194 Záchranným výzkumem bylo zachyceno 37 hrobů z 9. století, podrobně nepublikováno; Szóke 1976, 86.

Tab. pozn. 195 Na ploše písečné duny ostrova byla objevena dvě pohřebišťe z 9. století (I, II); v dětském hrobě I 47 plechový nezdobený gombík; v dětském hrobě II 38 se nacházel olověný litý gombík s vysokým ouškem „moravského typu“; Szóke 1992, 90–92.

Tab. pozn. 196 Netypický biritální pohřebišťe (na lokalitě také dalších 9 žárových hrobů); v dětském hrobě 21 skleněný žlutozelený gombík, byl nalezen v kontextu s korálky; Szóke 1995, 98–100.

TAB. 45: Souhrnný přehled pohřebišť velkomoravských center s elitními gombíky. Šedě podsvícené jsou lokality, které mají alespoň 50 hrobů. Gomb. - bombík, tep. - tepaný, zdob. - zdobený, plech. - plechové, Fe - železo, Au - zlato, Ag - stříbro.

Elitní pohřebiště	% hrobů s gomb./ Σ hrobů	% hrobů s elitními gomb./ Σ hrobů	% hrobů s neelitními gomb./ Σ hrobů	% elitních gomb./ Σ gomb.	% elitních tepaných gomb./ Σ gomb.	% neelitních gomb./ Σ gomb.	% elitně neurčitelných gomb./ Σ gomb.	% Au gomb./ Σ gomb.	% Ag gomb./ Σ gomb.
Mikulčice, 2. kostel	15 %	12 %	3 %	84 %	36 %	16 %	-	6 %	48 %
Mikulčice, 3. kostel	11 %	9 %	2 %	90 %	56 %	9 %	1 %	12 %	45 %
Mikulčice, 4. kostel	3 %	3 %	-	100 %	100 %	-	-	-	67 %
Mikulčice, 11. kostel	10 %	7 %	3 %	55 %	33 %	36 %	9 %	-	8 %
Mikulčice, 12. kostel	6 %	2 %	4 %	50 %	38 %	50 %	-	-	-
Mikulčice, 6. kostel	8 %	7 %	1 %	97 %	63 %	3 %	-	-	33 %
Mikulčice, 7. kostel	13 %	6 %	-	67 %	67 %	-	33 %	-	100 %
Mikulčice, 8. kostel (1 hrob)	4 %	-	-	25 %	-	75 %	-	-	-
Mikulčice, 9. kostel	8 %	3 %	5 %	30 %	10 %	70 %	-	-	20 %
Mikulčice, Kostelisko	7 %	3 %	4 %	48 %	30 %	36 %	16 %	-	26 %
Mikulčice, Klášterisko	3 %	1 %	2 %	33 %	33 %	67 %	-	-	13 %
Kopčany, Kačenáreň	2 %	1 %	-	50 %	50 %	-	50 %	-	50 %
Kopčany, sv. Margita	14 %	14 %	-	100 %	100 %	-	-	-	-
Mikulčice, Panské	11 %	5 % ¹⁹⁷	9 % ¹⁹⁸	31 %	30 %	69 %	-	-	7 %
Prušánky I	3 %	1 %	2 %	15 %	15 %	85 %	-	-	-
Prušánky II	3 %	1 %	2 %	25 %	-	75 %	-	-	13 %
Skalica, Kopečnica	5 %	3 %	2 %	55 %	36 %	45 %	-	-	-
Staré Město, Na Valách	6 %	4 %	2 %	70 %	45 %	24 %	6 %	9 %	40 %
Staré Město, Špitálky, kostel	22 %	20 %	2 %	88 %	47 %	6 %	6 %	16 %	56 %
Uherské Hradiště, Sady	15 %	12 %	3 %	81 %	42 %	19 %	-	23 %	34 %
Uherské Hradiště, Ostrov sv. Jiří	14 %	14 %	-	100 %	-	-	-	-	-
Modrá u Velehradu	4 %	2 %	2 %	50 %	-	50 %	-	-	50 %
Břeclav-Pohansko, první kostel + pohřebiště II a OH	9 %	7 %	2 %	85 %	59 %	15 %	-	6 %	38 %
Břeclav-Pohansko, druhý kostel	4 %	1 %	3 %	36 %	36 %	64 %	-	-	-

Tab. pozn. 197 V hrobech 61 a 78 se objevují kombinace elitních a neelitních gombíků (procenta hrobů tedy v součtu neodpovídají celku).
Tab. pozn. 198 *Ibidem*.

TAB. 46: Bazilika – hroby s gombíky a jejich vertikálně stratigrafické vztahy a superpozice. Gomb. – gombík, hr. – hrob, ob. – objekt, Fe – železo..

Hrob s gomb. č.	Hloubka hrobu	Stratigrafická situace nad hrobem s gomb.	Stratigrafická situace pod hrobem s gomb.
146	35 cm	-	-
164	60-65 cm	-	-
170	50 cm	-	-
216	60 cm (?)	hr. 215 (nůž)	-
240	75 cm	destrukční vrstva kamenů a malty hr. 248	-
250	100 cm	destrukční kra	-
290	110 cm	-	-
300	135 cm	hr. 245 (nálezy viz dále)	-
318	80 cm (severní loď)	kamenné plotny s maltou	obj. 105
328	130 cm	-	hr. 345 (bez nálezů)
343	50 cm (obložen kameny)	-	obj. 110
349	85 cm	-	v zásypu ob. 100
364	135 cm (zřejmě chybný údaj)	-	hr. 530 (pravděpodobně) (Fe předmět)
380	200 cm (středová loď)	lité maltové podlahy	-
390	70-120 cm (lebka-nohy)	-	okraj příkopu
396	130 cm (spodní vrstva hrobů)	-	-
398	80 cm	-	hr. 553 (nálezy viz dále)
424	100 cm	-	-
425	120 cm	-	-
427	110 cm	-	ve výplni obj. 115
431	90 cm	hr. 251 (nálezy viz dále), hr. 305 (přeslen)	hr. 470 (nálezy viz dále)
437	75 cm	hr. 305 (hr. 437 porušen při jeho hloubení) (přeslen)	hr. 470 (nálezy viz dále)
440	110 cm	hr. 439 (nálezy viz dále)	-
452	90 cm	x (60 cm od hr. 451, o 4 cm výše)	-
454	110 cm	těsně vedle hr. 249, který je o 10-20 cm výše (nůž)	hr. 501 (nálezy viz dále)
465	150 cm	hr. 385 (zasahuje pod jeho sokl) (bez nálezů)	-
469	140 cm	hr. 459 (nálezy viz dále)	ve výplni obj. 131
470	120 cm (zřejmě současný s hr. 471)	hr. 437 (nálezy viz dále), hr. 305 (přeslen), hr. 431 (nálezy viz dále)	-
471	120 cm (zřejmě současný s hr. 470)	-	-
472	80 cm	hr. 257 (2 neurčitelné Fe předměty)	hr. 552 (?) (nálezy viz dále)
473	90 cm (obložen kameny)	-	-
478	140 cm	-	-
490	195 cm (nartex)	stěna nartexu (?)	-
491	80 cm	-	hr. 492 (bez nálezů), 548 (nálezy viz dále)
498	145 cm (zřejmě současný s hr. 499)	-	-
504	105 cm	hr. 503 (bez nálezů)	-
505	150 cm	hr. 481 (bez nálezů)	pravděpodobně porušil hr. jámu 511 (nálezy viz dále)
508	135 cm	-	v zásypu obj.u 134
510	170 cm (nejhlubší hr. ve skupině)	-	-
512	120 cm	-	okraj zásypu příkopu (obj. 135)
522C	125-140 cm	-	obj. 141
525	110-120 cm	hr. 524 (bez nálezů)	-

Hrob s gomb. č.	Hloubka hrobu	Stratigrafická situace nad hrobem s gomb.	Stratigrafická situace pod hrobem s gomb.
531	140 cm	-	-
540	140 cm	hr. 464 (nálezy viz dále)	-
544	80-85 cm (nohy-hlava) (jižní loď)	kompaktní blok malty	-
549	120 cm	-	-
550	120 cm (ve skupině porušených hr. jižně od apsidy baziliky)	-	-
553	145 cm	hr. 398 (nálezy viz dále)	pravděpodobně porušil hr. 511 (nálezy viz dále)
557	95 cm (porušen zvířecí norou)	-	porušil hr. 519 (kosti shrnuty při ukládání) (bez nálezů)
567	165 cm	-	-
580	170 cm (středová loď)	červeně omítnutá zídka, zásyp pod negativem vnitřní dělicí zdi lodi	-
586	130-140 cm (hlava-nohy)	-	obj. 162
590	170 cm	hr. 372, 394 (oba bez nálezů)	-
625	40 cm	-	-
662	95 cm	-	hr. 664 (nálezy viz dále)
675	80 cm	-	-
987	105 cm (obložen kameny)	-	obj. 715
988	65 cm	-	hr. 989 (?) (bez nálezů)
1116	-	-	v zásypu příkopu (obj. 663)
1182	144 cm	-	zásyp obj. 167 (žlábek v pomysleném protažení stěny mezi nartexem a atriem)

TAB. 47: Přehled superpozic a hrobové výbavy v hrobech s gombíky. Gomb. - gombík, pohlaví - pohl., hr. - hrob, tep. - tepaný, Fe - železo, × - nehodnotím.

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
146	1-4 roky	Nevím (nedochovaný)	Zlomek „bronzů“, zlomek nože	-	-
164	M, 20-29 let	Zlomek tepaného gombíku ze Ag plechu	Fe tyčinka	-	-
170	5-9 let	Pár polyedrických pozlacených gombíků ze slitiny mědi s tepaným antropoidním ornamentem	Dva kančí kly?	-	-
216	15-19 let	Pár velkých Ag gomb. s tep. rostlinným ornamentem a modrými skleněnými očky, další silně pozlacený stříbrný gombík tvaru dvojitého čtyřbokého jehlanu, zdobený trojúhelníčky jemné granulace	nůž	-	-
240	F?, 50-60?	Ag gomb. s celoplošnou granulací	Pár Au náušnic se čtyřmi košíčky, dvě Au náušnice s oboustranným hrozníčkem, nůž	Hr. 248 (M?, 20-29): litá přezka bez trnu z pozlacené slitiny mědi s vrubem, masivní plastické lité nákončí z pozlacené slitiny mědi s rytinou lidské postavy na rubové straně, ostruhy s páskovými rameny a třemi nýty, přezka	-
250	?, 20-29 let	Ag tepaný? gombík ve zlomcích	pár Au náušnic s devíti košíčky, čtyři Ag pozlacené náušnice s oboustranným hrozníčkem, další zlatá hrozníčková náušnice a jedna stříbrná s uzlíkem; nůž	-	-
290	1-4 roky	Pár bronzových pozlacených gombíků zdobený tepanými palmetami v srdcovitém meandru	Měděný drát z náušnice	-	-
300	15-19 let	malý Au gombík s výzdobou makové granulace v podobě trojúhelníků v šesti svislých polích	sekera-bradatice, 3? nože, kování pyxidy, vědro, železná přezka	Hr. 245 (M, 30-59 let): železné ostruhy s ploténkami pětiúhelného? tvaru s řadou tří mědi podložených nýtů, zdobené trojlístkem vyloženým mědí; železné hřebíky, bruslovité hladidlo	-
318	?, ?	Pár stříbrných pozlacených gombíků olivovitého tvaru, pokrytých celoplošnou granulací na kroužcích, vespod modré očko, trojice zlatých polyedrických gombíků, zdobených hrubou granulací a pěti modrými skleněnými očky	Trojice zlatých náušnic s oboustranným asymetrickým hrozníčkem a se spodním obloukem zdobeným granulací a perlovým drátkem hrozníčkem a se spodním obloukem zdobeným granulací a perlovým drátkem	-	-
328	?, 20-29	Tři velké Ag gombíky s tepanými palmetami v srdcovitém meandru, dva párové, třetí párový ke gombíku z hr. 343	Čtyři Au náušnice se čtyřmi košíčky, tři Au náušnice se sedmi bubínky a trojúhelníčky makové granulace, nůž	-	Hr. 345 (M, 30-59 let): bez nálezů

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
146	-	-	x	
164	-	-	x	
170	-	-	x	
216	-	-	x	
240	NAD: páskové ostruhy H240: -	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: 0/1 Celkem: -1/3	Nečiním závěr	Náušnice se čtyřmi košíčky se objevují již od staršího VM horizontu, stejně tak jako gombíky s celoplošnou granulací
250	-	-	x	
290	-	-	x	
300	NAD: Ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni H300: -	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: 0/1 Celkem: -1/3	Nečiním závěr	
318	-	-	x	Analogie: hr. 498, hr. 205 Pohansko u Břeclavi, první kostel
328	H328: náušnice se sedmi bubínky a makovou granulací ¹⁹⁹ POD: -	Stratigrafie: +1/1 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/1	Spíše mladší	Párový gombík v hr. 343 na druhé straně baziliky - bez dalších nálezů

TAB. 47: Pokračování 1

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
343	1-4 roky	Velký stříbrný gombík s tepanými palmetami v srdcovitém meandru, párový ke gombíku z hr. 328	-	-	-
349	1-4 roky	Pár velkých stříbrných gombíků s tepanými palmetami v arkádách	-	-	-
364	?, ?	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi protáhlého tvaru s hladkým povrchem, po obvodu pět zrněk granulace a jedno naspodu	16 příčně členěných skleněných korálů (plus 3 jednoduché korály - segmenty?), 3 stříbrné hrozníkové náušnice, nůž, bronzové pozlacené zrnko	-	Hr. 530 (? , 1-4 roky): bez nálezů Hr. 564 (? , ?): garnitura přezky, průvlečky a nákončí podkolenních vázání, garnitura železných ostruh se třemi nýty příčně k rameni s přezkami, průvlečkami a nákončími
380	Dospělý	Zlatý gombík s tepanými palmetami	zlatý plíšek, železné vědro s ptáčkem, stříbrné pozlacené přezky a nákončí z podkolenních vázání, nůž/ocílka, křesací kámen, skoby a kování rakve	-	-
390	M, 30-59 let	Stříbrný gombík s pukličkami? (ve zlomcích)	Stříbrná přezka bez trnu, stříbrné nákončí opasku s filigránní výzdobou a dvěma gemami na líci a s postavou oranta na rubu, 3 kování ve tvaru dvojice ptáčků, průvlečka? se zoomorfním motivem, dvojice drobných nákončí a přezek, vědro, pérové nůžky	-	-
396A	Dítě?	Celkem 5 gombíků: velký stříbrný s tepanými palmetami v arkádách, pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s palmetami v arkádách, pár gombíků z pozlacené slitiny mědi se stylizovanými palmetami v medailonech	Čtyři stříbrné náušnice s oboustranným hrozníčkem, nůž	-	-
398	M, 30-59 let	Pár pozlacených gombíků ze slitiny mědi s tepaným průběžným ornamentem se stylizovanými rostlinnými prvky	ostruhy s parabolickými rameny, čtvercovými ploténkami a příčnou řadou nýtů s bodcem kyjovitého tvaru (d. 2,7 cm), střep skleněného poháru a střepy z nádoby tzv. antických tvarů (nemusí s hrobem souviset nebo může souviset s hrobem v superpozici)	-	Hrob 553 (M, dospělý): pár zlatých gombíků polyedrického tvaru s tepaným motivem lilií, hrubou granulací a skleněnou vložkou, další stříbrný oválný gombík s rostlinným ornamentem, železná souprava kování opasku (nákončí, přezka), železná souprava kování podkolenních vázání se stříbrnou tauzií (nákončí, průvlečky), železné ostruhy se dvěma řadami nýtů na ploténkách (d. bodce 3,5 cm), šipka s křídélky, sekera-bradvice, vědro, ocílka, břitva, kování rakve?

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
343	-	-	×	Párový k nalezenému gombíku pochází z hrobu 328 na druhé straně baziliky - na základě datování H328 je možné i H343 zařadit jako spíše mladší
349	-	-	×	
364	H364: - POD: hr. 564 s ostruhamse třemi nýty příčně k ramenu	Stratigrafie: +2/2 Nálezy: +1/1 Celkem: +3/3	Spíše mladší	
380	H380: přezky a nákončí podkolenních vázání franské provenience z 1. poloviny 9. stol. (Lennartson) ²⁰⁰	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: - 1/1	Spíše starší	Podkolenní vázání má analogie v hr. 1665 (Kostelisko)
390	-	-	×	
396A	-	-	×	Hluboké hroby jižně od baziliky, ale těsně sousedící (trochu níže položený) mužský pohřeb 396 obsahoval ostruhy se třemi nýty příčně k ramenu
398	H398: ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni POD: ostruhy se dvěma řadami nýtů souběžných s ramenem	Stratigrafie: +1/1 Nálezy: +1/2 Celkem: +2/3	Spíše mladší	

TAB. 47: Pokračování 2

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
424	5-9 let	Stříbrný gombík s makovou granulací v podobě pyramidek sestavených ze čtyř granulí, tři plechové objímky po obvodu a jedna na spodním pólu tvoří reziduum pro (původně skleněné?) vložky	Čtyři stříbrné náušnice s oboustranným hrozníčkem	-	-
425	Dospělý	Zlatý gombík s vertikálním žebrováním	dva železné nože, železný meč typu N, železné ostruhy neznámé konstrukce	-	-
427	Dospělý	Celkem 4 gombíky: pár velkých stříbrných gombíků s rostlinným ornamentem ve schématu sítě, pár gombíků z pozlacené slitiny mědi se stylizovanými palmetami v srdcovitém meandru	Dva nože	-	-
431	10-14 let	nespecifikovatelný zlomek stříbrného gombíku (ouško)	tři železa (dvě tvaru pásky, třetí snad kovadlinka?), nůž	Hrob 251 (1-4 roků): kamenné obložení, nůž, nádoba, s hrobem spojován rovněž parohový terčík s lukostřelcem/animálním motivem - příslušnost nálezu ale nejasná ²⁰¹ Hrob 305 (F, 30-59 let): přeslen	-
437	dítě	stříbrný gombík s makovou granulací rozdělenou do 6 výzdobných polí, napodobujících rozložení dvouplášťové gombíky, vypadené skleněné vložky? nebo pukličky?	železné ostruhy hustě tauzované stříbrem s parabolicky rozvřenými rameny a jednou řadou nýtů, přezky s průvlečkami tauzované stříbrem, nůž, zřejmě také ptáčkovité záponky (nedochované)	Hrob 305 (F, 30-59 let): přeslen	Hrob 470 (F, dospělá): 8 drobných zlatých náušnic s oboustranným hrozníčkem, pár gombíků z pozlaceného stříbra s makovou granulací uspořádanou do cik-cak linií (krokvicový motiv), stříbrný pozlacený prsten s polokulovitým butonem se třemi trojicemi drobnějších skleněných vložek
440	10-14 let	pár zlatých gombíků s pájenou filigránní výzdobou z kroucených drátů v podobě kroužků	zlatá náušnice se čtyřmi košíčky, silně poškozená stříbrná bubínková náušnice se zdobeným horním obloukem, poškozená stříbrná náušnice s oboustranným hrozníčkem a zdobeným horním obloukem	Hrob 439 (30-59 let): železné ostruhy s parabolickými dlouhými rameny s plotenkami se dvěma řadami nýtů podložených žlutým kovem, bodec válcovitý zahrocený (d. 2,3 a 3 cm), podlouhlé železné nákončí štítkovitého tvaru střežovitěho průřezu, kování rakve	-
452	5-9 let	Gombík s celoplošnou granulací podloženou kroužky z hladkého drátku	-	-	-
454	5-9 let	velký stříbrný gombík ve zlomcích s motivem palmety v arkádách	stříbrný prsten s kónickým butonem zdobeným makovou granulací v kombinaci s filigránem, dva železné nože, zahrocená kost	-	Hrob 501 (M, dospělý) železné páskové ostruhy bez nýtků, dvě železné přezky ve tvaru písmene D

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
424	-	-	×	
425	-	-	×	Na základě analýzy gombíků s vertikálním žebrovaním se jeví zlaté exempláře jako reprezentanti staršího horizontu
427	-	-	×	Jeden pár má nalogickou výzdobu schématu sítě jako v hrobě 1314 z Kosteliska (zde s ptačími motivy, spolu s bubínkovými náušnicemi s celoplošnou granulací - typ C)
431	NAD: - H431: -	Stratigrafie: - 2/2 Nálezy: 0/0 Celkem: - 2/2	Nečiním závěr	
437	NAD: - H437: ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni POD: krokvicový motiv na gombíku analogický k hrobům 24/48 a 25/48 z pohřebiště Na Valách ²⁰²	Stratigrafie: 0/2 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/3	Spíše mladší	
440	NAD: ostruhy se dvěma řadami nýtů souběžných s ramenem H440: náušnice s granulovaným horním obloukem	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: -2/2 Celkem: -3/3	Spíše starší	
452	-	-	×	
454	H454: - POD: páskové ostruhy	Stratigrafie: +1/1 Nálezy: +1/1 Celkem: +2/2	Spíše mladší	

TAB. 47: Pokračování 3

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
465	1-4 roky	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s celoplošnou granulací na kroužcích z hladkého drátu	Dvě stříbrné náušnice s oboustranným hrozníčkem	-	-
469	F, 60+ let	velmi kvalitní stříbrný gombík s tepanou palmetou v esovitém meandru (horní polovina)	dvě zlaté náušnice s oboustranným hrozníčkem (jedna s pyramidkami makové granulace), 2 nože	Hrob 459 (F, dospělá): stříbrná náušnice se čtyřmi košíčky a tíárovitým bubínkem se zavěšenými (a odloženými) ozdobnými řetízky, 2 nože	-
470	F, dospělá	pár gombíků z pozlaceného stříbra s makovou granulací uspořádanou do cik-cak linií (krokví)	8 drobných zlatých náušnic s oboustranným hrozníčkem, stříbrný pozlacený prsten s polokulovitým butonem se třemi trojicemi drobnějších skleněných vložek	Hrob 305 (F, 30-59 let): přeslen Hrob 437 (dítě): stříbrný gombík s makovou granulací rozdělenou do 6 výzdobných polí, vypadené skleněné vložky? nebo pukličky?, Železné ostruhy hustě tauzované stříbrem s parabolicky rozvřenými rameny a jednou řadou nýtů, přezky s průvlečkami tauzované stříbrem, nůž Hrob 431 (10-14 let): nespecifikovatelný zlomek stříbrného gombíku (ouško), tři železa (dvě tvaru pásky, třetí snad kovadlinka?), nůž	-
471	1-4 roky	Pár velkých stříbrných gombíků hruškovitého tvaru s tepanými rozvinutými palmetami v arkádách	Páskové ostruhy se třemi nýty, dvě přezky s průvlečkami a nákončí	-	-
472	dítě	zlomky kvalitního velkého stříbrného gombíku se srdcovitým meandrem, pár skleněných gombíků, gombík (závěsek) z měděného plechu s plastickou lištou na spoji polokouli	pár stříbrných náušnic s oboustranným hrozníčkem, dva nože, bronzové úlomky v kůži, vědro	Hrob 257 (5-9 let): Zlomek železných tyčinek, další železný předmět (průvlečka?)	Hrob 552 (dospělý): železné ostruhy s parabolickými rameny se dvěma nýty, sekera bradatice, dva nože
473	1-4 roky	Gombík z pozlacené slitiny mědi s tepaným ornamentem stylizovaných palmet v srdcovitém meandru, skleněný gombík z lehce nazelenalého skla se železným ouškem	-	-	-
478	Dospělý	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s rozetou v medailonu, solitérní gombík z postříbřené slitiny mědi s palmetami v arkádách	Skoby z rakve	-	-

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
465	-	-	×	
469	NAD: - H469: -	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: 0/0 Celkem: -1/1	Nečiním závěr	
470	NAD: ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni H470: - ²⁰³	Stratigrafie: -3/2 Nálezy: 0/1 Celkem: -3/3	Spíše starší	Zřejmě současný s hrobem 471, zařazeným jako spíše mladší - rozpormůže být způsoben zkreslením vlivem násobné stratigrafie vzniklé v rychlém sledu
471	H471: páskové ostruhy	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/1	Spíše mladší	Zřejmě současný s hrobem 470 - datovací rozpormůže být způsoben zkreslením vlivem rychlého vzniku násobné stratigrafie hrobu 470
472	NAD: - H472: - POD: ostruhy se dvěma nýty a středovým žebrem, bradatice s dlouhými ostny	Stratigrafie: 0/2 Nálezy: 0/2 Celkem: 0/4	Nečiním závěr	
473	-	-	×	
478	-	-	×	

TAB. 47: Pokračování 4

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
490	Dospělý	Zlatý gombík s tepanými palmetami v arkádách	Stříbrem tauzované ostruhy s ploténkami s dvojicí nýtů po stranách středového žebra s dlouhým bodcem (3,8 cm), stříbrné přezky, průvlečka a nákončí, nože, šídlo, ocílka, zlomky železa, kování rakve	-	-
491	1-4 roky	pár stříbrných pozlacených gombíků dělených do 16 polí vyplněných makovou granulací v motivu přesýpacích hodin	-	-	Hrob 492 (M, 30-59 let): bez nálezů; leží zároveň nad hrobem 496 (5-9 let): zlomky stříbrné náušnice s oboustranným hrozníčkem? Hrob 548 (M, 30-59 let): velké železné ostruhy ve tvaru písmene U s malým bodcem a nízkými širokými lopatkovitými ploténkami, po obou stranách jeden nýt; d. bodce 1,8 cm; nůž, ocílka?, úštěp, sekera-bradatice, vědro
498	1-4 roky	Pár pozlacených gombíků ze slitiny mědi polyedrického tvaru s hrubou granulací a skleněnou modrou kruhovou vložkou na spodním pólu, na povrchu zbytky textilních poutek	Nůž, kování rakve	-	-
504	1-4 roky	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s vertikálním žebrovaním	Stříbrná náušnice s oboustranným hrozníčkem, tordovaným drátkem a klíčkovou, zlomky stříbrné sloupečkové náušnice s bubínky s makovou granulací	-	-
505	F, dospělá	pár zlatých dvouplášťových gombíků, pár stříbrných gombíků s pukličkami a makovou granulací, pár stříbrných gombíků s celoplošnou granulací rozdělenou perlovými dráty vertikálně a horizontálně na osm polí	ozdoba (nákončí?) ve tvaru knihy, stříbrná náušnice se čtyřmi menšími bubínky a s tíarovitým bubínkem s řetízky, zlomky obdobné náušnice, zlatá náušnice s deseti bubínky, zlatá náušnice se šesti košíčky, zlatá náušnice se čtyřmi bubínky, 4 nože, zlomky bronzu	Hrob 481 (1-4 let): bez nálezů	Hrob 511 (dítě): zlomek náušnice z pozlacené slitiny mědi (s jednostranným hrozníčkem nebo závěskem), min. 64 kotoučkovitých - nejasný počet s nataveným vláknem (nedochované), 6 dvoukónických (olivovitých) a 5 válcovitých korálek s natveným vláknem, nůž
508	Dospělý	Dva páry gombíků: první pár z pozlacené slitiny mědi s ptačími motivy v medailonech, druhý pár se stylizovaným rostlino-animálním motivem v arkádách	Ostruhy s páskovými rameny, přezky, dva nože	-	-
510	F, 20-29 let	Blíže neidentifikovatelné zlomky gombíku	Dvě stříbrné hrozníčkové náušnice, dva nože, vědro	-	-

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
490	H490: ostruhy se dvěma nýty a středovým žebrem	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: -1/1 Celkem: -1/1	Spíše starší	
491	H491: - POD: ostruhy se dvěma nýty a středovým žebrem, bradavice s dlouhými ostny	Stratigrafie: +2/2 Nálezy: 0/2 Celkem: +2/4	Nečiním závěr	
498	-	-	×	Uložený ve stejné hloubce a stratigrafické pozici s 499? (ostruhy s páskovými rameny, pod hrobem 480 s mincí)
504	-	-	×	
505	NAD: - H505: náušnice se čtyřmi bubínky typu D; náušnice se zdobeným horním obloukem bubínky POD: korály s nataveným vláknem ²⁰⁴	Stratigrafie: 0/2 Nálezy: -2/2 Celkem: -2/4	Spíše starší	
508	H508: ostruhy s páskovými rameny	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/1	Spíše mladší	
510	-	-	×	

TAB. 47: Pokračování 5

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
512	Dospělý	Pár stříbrných gombíků s pukličkami ve zlomích, solitérní gombík z hladkého stříbrného plechu	Pár zlatých náušnic se čtyřmi košíčky, zlomky stříbrných náušnic, stříbrné drátky, částečně spletené do šňůry, nůž	-	-
522C	Dítě	Zlomky dvou stříbrných (nepárových?) gombíků s rostlinným ornamentem	Pár stříbrných náušnic s velkými jednostrannými hrozničky (dále další dva dětské pohřby s další výbavou: vědro, dvě nádoby, slitek olova, jantarový korál, dva nože)	-	-
525	5-9 let	Zlomky stříbrného gombíku s tepanými palmetami	Drátek ze slitiny mědi	Hrob 524 (? , novorozenec?): bez nálezů	-
531	1-4 roky	Pár bronzových pozlacených gombíků se spojem polokoulí překrytým perlovým drátem a se spodní polovinou zdobenou filigránem, granulemi a (vypadenou) skleněnou vložkou	Nůž	-	-
540	5-9 let	drobné zlomky stříbrného gombíku s hrubou granulací	sekera, dva nože, pár železných ostruh s plotenkami se dvěma řadami vertikálně uspořádaných nýtků, kování ostruh, vědro	Hrob 464 (M, 30-59 let): ostruhy s plotenkou s horizontální řadou nýtů, nůž, zavírací nůž	-
544	M, 20-29	Gombík z pozlacené slitiny mědi se spirálovitými motivy?	Vědro, šídlo, kování rakve	-	-
549	1-4 roky	Skleněný gombík se železným ouškem		-	-

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
512	-	-	×	
522C	-	-	×	Nález slitku olova u paralelního pohřbu
525	NAD: - H525: -	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: 0/0 Celkem: -1/1	Nečiním závěr	
531	-	-	×	
540	NAD: : ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni H540: ostruhy se dvěma řadami nýtů souběžných s ramenem	Stratigrafie: -1/1 Nálezy: -1/2 Celkem: -2/3	Spiše starší	
544	-	-	×	
549	-	-	×	

TAB. 47: Pokračování 6

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
550	1-4 roky	Dva nepárové gombíky: zlomky stříbrného gombíku s tepaným ptáčkem a křížkem na spodním pólu, velký tepaný gombík z pozlacené slitiny mědi se stylizovaným průběžným rostlinným motivem (párový v hrobě 420b u 2. kostela)	Stříbrná korálka s pukličkami a makovou granulací, zlatá lunice s makovou granulací (kosočtverce) a filigránem okolo, tři nože, pár náušnic z kroužkového drátu, zlomek náušnice s jednoduchým uzlíčkem	-	-
553	dospělý	pár zlatých gombíků polyedrického tvaru s tepaným motivem lilií, hrubou granulací a skleněnou vložkou, další stříbrný oválný gombík s rostlinným ornamentem	železná souprava kování opasku (nákončí, přezka), železná souprava kování podkolenních vázání se stříbrnou tauzií (nákončí, průvlečky), železné ostruhy se dvěma řadami nýtů na ploténkách (d. bodce 3,5 cm), šipka s křídélky, sekera-bradvice, vědro, ocílka, břitva, kování rakve?	Hrob 398 (M, 30-59 let): pozlacený gombík ze slitiny mědi s tepaným průběžným ornamentem se stylizovanými rostlinnými prvky, Ostruhy s parabolickými rameny, čtvercovými ploténkami a příčnou řadou nýtů s bodcem kyjovitého tvaru (d. 2,7 cm), střep skleněného poháru a střepy z nádoby tzv. antických tvarů (nemusí s hrobem souviset nebo může souviset s hrobem v superpozici)	Hrob 511 (dítě): zlomek náušnice z pozlacené slitiny mědi (s jednostranným hrozníčkem nebo závěskem), min. 64 kotoučkovitých - nejasný počet s nataveným vláknem (nedochované), 6 dvoukónických (olivovitých) a 5 válcovitých korálků s natveným vláknem, nůž
557	10-14 let	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s tepaným motivem palmet v srdcovitém meandru	Neobvyklá ostruha s malou jazykovitou ploténkou se dvěma nýty pod sebou, bodce kónický na příčně členěné základně (příslušnost k hrobu nejistá - uvedena jen v inventáři)	-	Hrob 519 (F, 30-59 let): bez nálezů
567	F, 30-59 let	Dva nepárové gombíky: velmi malý stříbrný gombík s celoplošnou granulací na kroužcích, gombík z pozlacené slitiny mědi s motivem palmet v arkádách	Tři zlaté náušnice s oboustranným hrozníčkem, zlomky stříbrných hrozníčkových náušnic, nůž	-	-
580	Dospělý	Zlatý gombík s vertikálním žebrováním	Meč (bez možnosti určení), přezka, průvlečka a nákončí opasku, sax, sekera, nůž, vědro, zavírací nůž, ocílka, křesací kámen, kování rakve	-	-
586	Dítě	drobné zlomky páru stříbrných tepaných gombíků, původně s ornamentem z makové granulace	zlomky stříbrné pozlacené náušnice s granulovanými bubínky (blíže nespecifikované) a snad ještě hrozníčkové náušnice, dva železné nože, kování rakve	-	-
590	Dítě	Pár stříbrných gombíků s celoplošnou granulací na kroužcích	nákončí, neurčitelné železné předměty, vědro, skoby z rakve	-	-
625	F, 20-29 let	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s tepaným motivem palmety v srdcovitém meandru	Plechová železná kování	-	-

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
550	-	-	×	Párový k velkému gombíku z pozlacené slitiny mědi nalezen v hrobě 420b (2. kostel) - zde spolu s náušnicí se čtyřmi bubínky s granulovaným vzorem (varianta B, D)
553	NAD: ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni H553: ostruhy se dvěma řadami nýtů souběžných s ramenem POD: korály s nataveným vláknem ²⁰⁶	Stratigrafie: 0/2 Nálezy: -1/3 Celkem: -1/5	Spíše starší	
557	H557: - POD: -	Stratigrafie: +1/1 Nálezy: 0/0 Celkem: +1/1	Nečiním závěr	
567	-	-	Nehodnotím	
580	H580: meč archaické konstrukce (bez hlavice) ²⁰⁵	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: -1/1 Celkem: -1/1	Spíše starší	Na základě analýzy gombíků s vertikálním žebrovaním se jeví zlaté exempláře jako reprezentanti staršího horizontu
586	-	-	Nehodnotím	
590	-	-	Nehodnotím	
625	-	-	Nehodnotím	

TAB. 47: Pokračování 7

Hrob s gomb.	Pohřbený jedinec - pohl. a věk	Druh gomb.	Další nálezy v hrobě s gomb.	Mladší hrob (NAD)	Starší hrob (POD)
662	1-4 roky	pár mimořádně kvalitních velkých gombíků z pozlacené slitiny mědi s motivem tepaných rozet vytvořených technikou repousé; nedochovaný zlomek stříbrného gombíku s tepaným rostlinným ornamentem	stříbrná náušnice s oboustranným asymetrickým hrozníčkem	-	Hrob 664 (M, 60+ let): pár železných ostruh se třemi horizontálně umístěnými nýty, nůž, zavírací nůž, železná tyčinka
675	15-19 let	Stříbrný gombík s tepaným motivem stylizovaných palmet v arkádách, palmety ukončené ptačími hlavičkami	-	-	-
987	F, 30-59 let	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi se stylizovaným rostlinným motivem v medailonech s přesekávanými okraji	Nádoba s příměsí grafitu, dva nože, dva kotoučkovité, jeden soudkovitý, jeden válcovitý skleněný korál, korál tvořený železnou trubičkou?	-	-
988	10-14 let	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi se stylizovanými palmami v arkádách	-	-	-
1116	1-4 roky	Nezdobený gombík ze slitiny mědi? (nedochovaný)	-	-	-
1182	F, 30-59 let	Pár gombíků z pozlacené slitiny mědi s jednoduchou geometrickou (rytou?) výzdobou	Zlomky osmi stříbrných náušnic s původně šesti bubínky s makovou granulací uspořádanou do kosočtverců tvořících motiv křížků, příčně členěný korál, miniaturní litý závěsek ve tvaru oka, malý železný hrot	-	-

Hrob s gomb.	Datovatelné předměty	Časová hladina (bazilika)	Objektivní hodnocení	Komentář
662	H662: - POD: ostruhy s jednou řadou nýtů příčně k rameni	Stratigrafie: +1/1 Nálezy: +1/1 Celkem: +2/2	Spíše mladší	
675	-	-	Nehodnotím	
987	H987: nádoba s grafitem ²⁰⁷	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/1	Spíše mladší	K datování korálů není možné se blíže vyjádřit - dochovaly se pouze kresby v inventáři (zřejmě lze zařadit obecně do kategorie vícebarevných ²⁰⁸)
988	-	-	Nehodnotím	
1116	-	-	Nehodnotím	
1182	H1182: náušnice se šesti bubínky? ²⁰⁹	Stratigrafie: 0/0 Nálezy: +1/1 Celkem: +1/1	Spíše mladší	

Tab. pozn. 199 Š. Ungerman je zahrnul s ohledem na jejich výskyt ve stratigraficky nejnižších hrobech Na Valách, a také na základě obdobné výzdoby jako u čtyřbubínekových náušnic, mezi šperk objevující se již od staršího velkomoravského horizontu (Ungerman 2005, 711). Naopak L. Galuška je datuje především na základě kontextu hrobů 15/48 a 251/49 spíše do 2. poloviny 9. až počátku 10. století (Galuška 2013, 244-249). V obou hrobech byly náušnice se sedmi bubínky a makovou granulací provázeny dalšími kusy se čtyřmi bubínky a celoplošnou granulací na kroužcích, což by tomuto pozdějšímu datování odpovídalo (Ungerman 2021, 44-60). Domnívám se, že i tyto mikulčické exempláře můžeme datovat spíše do mladšího horizontu pohřbívání.

Tab. pozn. 200 Ungerman 2020, 332.

Tab. pozn. 201 Klanica et al. 2019, 31.

Tab. pozn. 202 Ungerman 2017, 40

Tab. pozn. 203 Krokvicový motiv na gombíku analogický ke kovovým korálům z hrobů 24/48 a 25/48 z pohřebiště Na Valách ve Starém Městě, Ungerman 2017, 40. Osobně nejsem přesvědčená pouze na základě podobné výzdoby o analogickém stáří hrobů z obou lokalit (tj. 470 z Mikulčic a 24/48 a 25/48 ze Starého Města).

Tab. pozn. 204 Ungerman 2005, 714, 740-741.

Tab. pozn. 205 Košta 2005, 172.

Tab. pozn. 206 Ungerman 2005, 714, 740-741.

Tab. pozn. 207 Poláček 1999, 740-759.

Tab. pozn. 208 Staššíková-Štukovská, Ungerman 2009, 146-147.

Tab. pozn. 209 Viz poznámka 199 v případě hrobu 1182 se jedná o původně šestibubínekovou náušnici, ale chronologizace je dle mého názoru obdobná).

8 Použitá literatura a prameny

- ABEN, K. H. 1979: Een koptisch kinderjurke. *Medelingen-blad Vereniging van Vrienden van het Allard Pierson Museum* 17, 12–13.
- AJBABIN, A. I., CHAJREDINOVA, Ě. A. 2009: *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe. Band 1. Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 83. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- ALADJOV, A. 2018: Le trésor de Preslav: Découverte, composition et datation. In: J. Durand et al.: *Le trésor de Preslav. Reflet d'un âge d'or du Moyen Âge bulgare. Catalogue d'exposition, Musée du Louvre, Paris, jusqu'au 5 novembre 2018*. Musée du Louvre-Catalogues des expositions. Paris: Somogy Éditions d'art, 38–67.
- ANDERSSON, E. B. 2008: Tools, textile production and Society in Viking Age Birka. In: M. Gleba, Ch. Munkholt, M.-L. Nosch (eds.): *Dressing the past*. Oxford: Oxbow, 68–85.
- ANOŠKINOVÁ, V. 1995: Identifikácia orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení na príklade analýzy ornito-animálnej výzdoby. *ARS* 2-3 (1995), 124–138.
- ANTONARAS, A. CH. 2012: Middle and Late Byzantine Jewellery from Thessaloniki and its Region. In: B. Böhlendorf-Arslan, A. Ricci (eds.): *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*. BYZAS 15 (2012). Istanbul: Ege Yayinlari, 117–126.
- ARBMAN, H. 1940: *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-Aktiebolag.
- BALL, J. L. 2005: *Byzantine dress. Representation of secular dress in eight- to twelfth-century painting*. New York: Palgrave Macmillan.
- BARČÁKOVÁ, L. 2014: Výroba raně středověkého šperku z naleziště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. In: J. Frolik et al.: *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 163–288.
- BARTOŠKOVÁ, A., ŠTEFAN, I. 2006: Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality). *Archeologické rozhledy* LVIII, 724–757.
- BAXA, P. 2010: Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom pri sv. Margite“ von Kopčany. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 41. Brno: Archäologisches Institut der Akademie Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 135–147.
- BAXA, P., HOŠEK, J., OTTENWELTER, E., DĚD, J. 2010: Restaurátorský-průzkum vybraných nálezů z lokality Kopčany. *Archeologické rozhledy* LXII, 492–513.
- BENDA, K. 1961: Contribution á l'étude du style des parures de la Grande Moravie. *Byzantinoslavica* XXII, 55–64.
- BÉREŠ, J. 1995: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slovenská archeológia* XLIII(1), 111–158.
- BERTI, F. 2012: Grave Goods from the Necropolis in the Agora of Iasos. In: B. Böhlendorf-Arslan, A. Ricci (eds.): *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*. BYZAS (Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul) 15. Istanbul: Ege Yayinlari, 187–211.
- BIALEKOVÁ, D. 1963: Výskum slovanského hradiska v Pobedime v rokoch 1959–1962. *Archeologické rozhledy* XV, 349–364, 369–372.
- BIALEKOVÁ, D. 1965: Výskum slovanského hradiska v Pobedime r. 1964. *Archeologické rozhledy* XVII, 516, 530–538.
- BIALEKOVÁ, D. 1972: Výskum slovanského hradiska v Pobedime, okr. Trenčín. *Archeologické rozhledy* XXIV, 121–129.
- BIER, C. 2013: Sasanian textiles. In: D. T. Potts (ed.): *The Oxford Handbook of Ancient Iran*. Oxford: Oxford University Press.
- BLÁHA, J. 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období veľkomoravské říše. In: P. Kouřil (ed.): *Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.–1.10.1999*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 41–68.
- BOHÁČOVÁ, I. 2008: Contribution to the study of hinterland of the Early Medieval Stará Boleslav. In: L. Poláček (Hrsg.): *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren*. Internationale Tagungen in Mikulčice VI. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 31. Brno: Archäologisches Institut der Akademie Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 179–194.

- BOHÁČOVÁ, I. ed. 2003: *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. Mediaevalia archaeologica V. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- BÖHNER K. 1981: *Childeric von Tournai. III Archäologisches Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 4. Berlin, New York: De Gruyter, 441–460.
- BOSELDMANN, A. 2001: Zwei kugelförmige Anhänger mit Emaildekoration. In: M. Puhle (Hrsg.): *Otto der Grosse, Magdeburg und Europa. Eine Ausstellung im Kulturhistorischen Museum Magdeburg vom 27. August – 2. Dezember 2001*. Mainz: von Zabern, 489–490.
- BOSELDMANN-RUICKBIE, A. 2011: *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- BOSELDMANN-RUICKBIE, A. v tisku: The Preslav Treasure and Byzantine Imperial Jewellery and Enamels of the 9th and 10th Centuries. In: *Byzanz zwischen Orient und Okzident*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- BRANIŠ, A., JAMBOR, J., KŮS, J. 1968: *Technologie pro I., II. a III. ročník OU a UŠ. Učební obor 0486 zlatník a klenotník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BRATHER, S. 2004: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- BRATHER, S. 2007: Von der "Tracht" zur "Kleidung". Neue Fragestellungen und Konzepte in der Archäologie des Mittelalters. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 35, 185–206.
- BRATHER, S. 2008: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter – RGA-E* 57, 237–273.
- BŘEZINOVÁ, H., PŘICHYSTALOVÁ, R. 2014: Úvahy o textilní výrobě na Pohansku na základě analýzy nálezů textilních fragmentů a předmětů souvisejících se sprádaním a tkaním. *Památky archeologické* LV, 155–214.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1959: *Slovanské mohyly v Skalici/Slawische Hügelgräber in Skalica*. Archaeologica slovacica – fontes 2. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BÜHLER, B. 2014: *Der „Schatz“ von Brestovac, Kroatien. Seine kulturellen Beziehungen und technologischen Aspekte*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- BÜHLER, B., FREIBERGER, V. 2018a: *Der Goldschatz von Sănnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). Teil I*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 142(1). Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- BÜHLER, B., FREIBERGER, V. 2018b: *Der Goldschatz von Sănnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). Teil 2*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 142(1). Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- BUREŠ, J. 1964: Islamská ornamentika ze Skalice. *Sborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 15 (Musaica 4), 44–62.
- CIUGUDEAN, H. 2006: Necropoli de la Alba Iulia – "Stația de Salvare" (The Necropolis from Alba Iulia – "Stația de Salvare"). In: H. Ciugudean, Z. K. Pinter, G. T. Rustoiu (eds.): *Habitat – religie – etnicitate: Descoperiri arheologice din secolele IX–XI in transilvania (Habitat-religion-ethnicity: 9th – 11th century archaeological finds in transylvania. Catalog de expoziție (Exhibition catalogue). Bibliotheca musei apulensis XXI*. Alba Iulia: Editura „Altip“ Alba Iulia, 12–120.
- ČAPLOVIČ, P. 1954: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. *Slovenská archeológia* II, 5–50.
- ČAPLOVIČ, D., CHEBEN, I., RUTTKAY, M. 1988: Rozsiahly terénny výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Bajči. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987*, 39–40.
- DANEŠ, F. 1994: Technologie versus technika. *Vesmír* 73, 657, 1994/11.
- DEMO, Ž. 1996: *Vukovar – Lijevo Bara*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- DISTELBERGER, A. 2004: Die Darstellung von sozialem Alter bei Awarinnen aus Österreichischen Gräberfeldern. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 20, 25–42.
- DOHNAL, V. 1985: Raněstředověké osídlení a počátky hradu v Olomouci. *Časopis Slezského muzea* 34, série B, 97–113.
- DOHNAL, V. 1997: Raněstředověká Olomouc a její dálkové kontakty. *Střední Morava – kulturně historická revue* 4, 23–44.
- DONCHEVA, S. 2015: Kalüpi i matritsi ot bülgarskoto srednovekovie (IX–XIV v.) / Moulds and dies from Bulgarian middle ages (IXth–XIVth c.). Veliko Tarnovo: Faber.
- DOSTÁL, B. 1965: Das Vordringen der großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. In: R. Hošek et al. (ed.): *Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské misie na Moravu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- DOSTÁL, B. 1966: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia, 60–65.
- DOSTÁL, B. 1970: Severovýchodní předhradí Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E15, 117–144.
- DOSTÁL, B. 1975: *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- DOSTÁL, B. 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 27, 135–201.
- DOSTÁL, B. 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku. *Jižní Morava* 29, 31–53.
- DRAGON, Z. 2006: Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu II. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2*. Castrum Pragense 7(2). Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 129–144.
- DRESLER, P. 2016: *Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?* Brno: Masarykova univerzita.
- DUŠEK, S. 1979: Velkomoravské pohřebisko v Smoleniciach. *Slovenská archeológia* XXVII(2), 365–373.
- DVOŘÁK, F., FILIP, J. 1946: Slovanské nálezy na Kolínsku. *Památky archeologické* XLII (1939–1946), 70–94.
- EISNER, J. 1947: K dějinám našeho hradištního šperku. *Časopis Národního muzea* 106, 83–106.
- FARKAŠ, Z., TURČAN, V. 1998: Včasnostredoveká sklárska pec v Bratislave na Devínskej Kobyle. *Slovenská archeológia* XLVI(1), 31–54.
- FIEDLER, U. 1992: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts and der unteren Donau. Teil I*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt.
- FROLÍK, J. 2005: Hroby přemyslovských knížat na Pražském hradě. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 25–46.
- FROLÍK, J. 2013: Pohřebiště na II. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologia historica* 38(1), 95–105.
- FROLÍK, J. ed. 2017: *Pohřebiště u kostela Panny Marie a na II. nádvoří Pražského hradu. Díl II. Analýza*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 289–310.
- FROLÍK, J., KAUFMANOVÁ, S. 2016: Pohřebiště Pražského hradu a možnosti jejich sociální interpretace. *Archaeologia historica* 41(1), 101–122.
- FROLÍK, J., SMETÁNKA, Z. 2014: *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, D. 2014: Pohřebiště z 10. století v Praze-Střešovicích – předběžná zpráva. *Archaeologia historica* 39(1), 315–329.
- FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, D. 2020: Nový příspěvek ke šperkařské produkci pražské dílny. *Archaeologia historica* 45(1), 45–65.
- FUSEK, G. 2008: Die Nebenareale in der Struktur der großmährischen Burgstadt von Nitra. In: I. Boháčová, L. Poláček (Hrsg.): *Burg - Vorburg - Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*. Internationale Tagungen in Mikulčice VII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 35. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 271–290.
- GÁLL, E. 2013: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10.-11. századi temetői, szórvány- és kincsletelei I, II*. Szeged: Magyar Nemzeti Múzeum.
- GALUŠKA, L. 1996: *Uherské Hradiště - Sady. Křesťanské centrum Říše velkomoravské*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- GALUŠKA, L. 2002: Deset let archeologických výzkumů Moravského zemského muzea v oblasti Starého Města (1992–2001). *Přehled výzkumů* 43 (2001), 51–69.
- GALUŠKA, L. 2013: *Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy/Search for the Origin. From Avar Bronze Items Great Moravian Gold*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- GALUŠKA, L. 2017: *Slované - stopy předků. O Moravě v 6. - 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- GALUŠKA, L., HOCHMANOVÁ-VÁVROVÁ, V., HRUBÝ, V., MITÁČEK, J. 2018: *Uherské Hradiště-Sady 500 let křesťanství ve střední Evropě - I. Katalog pohřebiště*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- GEIJER, A. 1938: *Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-Aktiebolag.
- GIESLER, J. 1981: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *Prähistorische Zeitschrift* 56, 3–167.
- GONČAROV, S. A., KADIEVA A. A., 2019: Katakombnyye pogrebeniya mogil'nika Balta na verkhnem tereke.

- Po materialam raskopok V. I. Dolbezheva v 1897 godu. *Kavkazologiya/Caucasology. Istoriya, etnologiya i arkeologiya Kavkaza* 1/2019, 12–42.
- HABOVŠTIAK, A. 1966: K otázke datovania hradiska v Bíni. *Slovenská archeológia* XIV, 439–486.
- HALSALL, G. 1995: *Early Medieval Cemeteries: An Introduction to Burial Archaeology in the Post-Roman West*. Glasgow: Cruitine Press.
- HALSALL, G. 1996: Female status and power in early Merovingian central Austrasia: the burial evidence. *Early Medieval Europe* 5(1), 1–24.
- HALSALL, G. 2009: *Cemeteries and Society in Merovingian Gaul*. Cambridge: Brill.
- HANÁKOVÁ, H., STLOUKAL, M. 1966: *Staroslovenské pohrebíšťe v Josefově*. Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd 76(9). Praha: Academia.
- HANULIAK, M. 1993: Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. *Slovenská archeológia* XLI, 83–112.
- HANULIAK, M. 2004: *Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia VIII. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- HANULIAK, M. 2009: Svedectvo nekropol o ekonomicko-sociálnej štruktúre zázemia veľkomoravských centier z územia Slovenska. In: P. Dresler, Z. Měřínský (eds.): *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.–26. 4. 2006*. Archaeologica mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 2. Brno: Masarykova univerzita, 62–72.
- HANULIAK, M., CHROPOVSKÝ, B. 2019a: Pohrebisko z 9. storočia v Nitre-Dolných Krškanoch. *Slovenská archeológia* LXVII(2), 287–365.
- HANULIAK, M., CHROPOVSKÝ, B. 2019b: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Nitre-Horných Krškanoch. *Slovenská archeológia* LXVII(1), 113–193.
- HANULIAK, M., KUZMA, I. 2015: *Mužla-Čenkov II. Osídlenie z 9. – 13. storočia*. Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXV. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- HANULIAK, M., REJHOLCOVÁ, M. 1999: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie)*. Vyhodnotenie. Bratislava: Veda vyd. SAV, Archeologický ústav SAV.
- HARDT, M. 2004: *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*. Europa im Mittelalter 6. Berlin: Akademie Verlag.
- HÄRKE, H. 1993: Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 23, 141–146.
- HÄRKE, H. 1997a: Early Anglo-Saxon social structure. In: J. Hines (ed.): *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the eight century: an ethnographic perspective*. Studies in Historical Archaeoethnology 2. Woodbridge: Boydell Press, 125–170.
- HÄRKE, H. 1997b: Final Comments: Ritual, Symbolism and Social Inference. In: C. Kjeld Jensen, K. Høilund Nielsen (eds.): *Burial and Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Oxford: Aarhus University Press.
- HÄRKE, H. 2004: The Anglo-Saxon wapon burial rite: an interdisciplinary analysis. *Opus* 3, 197–207.
- HÄRKE, H. 2014: Grave goods in early medieval burials: messages and meanings. *Mortality* 2014. Dostupné online: <http://dx.doi.org/10.1080/13576275.2013.870544>.
- HARRISON, R. M. et al. 1986: *Excavations at Saraçhane in Istanbul, Volume 1*. Princeton Legacy Library 442. Princeton: Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- HENDRYCHOVÁ, S. 2014: *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích*. Rkp. diplomové práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Uloženo: Digitální repozitář Univerzity Karlovy [online]. [cit. 2021-06-21]. Dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/62895>
- HENDRYCHOVÁ, S. 2016: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. *Archaeologia historica* 41(1), 87–99.
- HENDRYCHOVÁ, S. 2018: Velikomoravski nakit s Ptujja. In: J. Lux, B. Štular, K. Zanier (eds.): *Slovani, naša dediščina*. Vestnik XXVII. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 198–203.
- HLADÍK, M., MAZUCH, M., LÁTKOVÁ, M. v tisku: *Great Moravian Settlement in Mikulčice-Trapíkov and Economic Hinterland of the Power Centre. Rural economy, Centers and Organizational and Functional Principles of the Great Moravia*. Studien zum Burgwall von Mikulčice 13. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno.
- HLAVICA, M., PROCHÁZKA, R. 2020: *Basic Principles of the Great Moravian Economy*. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 75–78.

- HOCHMANOVÁ, V. 1962: Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě - Na Valách. Výzkum v letech 1957-1959. *Časopis Moravského musea*, vědy společenské, XLVII, 201-256.
- HOLČÍK, Š. 1980: Zisřovací výzkum v Bíni. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978*, 113-114, 327.
- HOLČÍK, Š. 1991: Velkomoravské pohřebisko v Bíni. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXV - Archeológia 1*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Archeologické múzeum, 85-105.
- HRALA, J. 1985: Hánin - hradiště libického zázemí a kolínské aglomerace. *Sborník Národního muzea. Řada A - Historie* XLIX(1-2), 45-50.
- HRUBÝ, V. 1955: *Staré Město - velkomoravské pohřebiště „Na valách“*. Monumenta archaeologica III. Praha: Nakladatelství československé Akademie věd.
- HRUBÝ, V. 1965: *Staré Město - Velkomoravský Velehrad*. Monumenta archaeologica XIV. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HRUBÝ, V., HOCHMANOVÁ, V., PAVELČÍK, J. 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. *Časopis Moravského muzea - vědy společenské* XL, 42-126.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2008a: Gombíky s tepanou výzdobou. *Zborník Slovenského národného múzea* 102, 153-170.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2008b: K problému terminologie a interpretácie guľovitých príveskov - velkomoravských gombíkov. *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 209-218.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2009: Kultúrno-historický význam gombíkov. *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 7-19.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2015: *Chronológia ženského honosného šperku vo včasnóm stredoveku a jeho historický význam*. Nепublikovaná disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Historické vědy, Ústav pro archeologii (dnes Archeologie pravěku a středověku). Dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/80651>.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2018: Schmuckkolektionen an der mittleren Donau. In: E. Nowotny, M. Obenaus, S. Uzunoglu-Obenaus (Hrsg.): *50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger*. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Neue Folge 5. Krems: Edition Donau-Universität Krems, 125-137.
- CHROPOVSKÝ, B. 1957: Slovanské pohřebisko z 9. stor. vo Velkom Grobe. *Slovenská archeológia* V(1), 174-239.
- CHROPOVSKÝ, B. 1962: Slovanské pohřebisko v Nitre na Lupke. *Slovenská archeológia* X(1), 175-240.
- CHROPOVSKÝ, B. 1977: Slovanské kostrové pohrebisko v Nitre-Dolných Krškanoch. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*, 134-137.
- CHROPOVSKÝ, B. 1978: Pohrebisko z 9.-10. storočia v Nitre pod Zoborom. *Slovenská archeológia* XXVI(1), 99-122
- CHROPOVSKÝ, B. 2002: Bola v Nitre na Mikovom dvore pochovaná slovanská princezná? In: *Almanach Nitra*. Nitra, 49-53.
- CHROPOVSKÝ, B. ed. 1978: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- IERUSALIMSKAJA, A. A. 1978: Le cafetan aux simourghs du tombeau de Mochtchevaja Balka (Caucase septentrional). *Studia Iranica* 7(2), 183-211.
- IERUSALIMSKAJA, A. A., BORKOPP, B. 1996: *Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg*. München, St. Peterburg: Bayerisches Nationalmuseum, Staatliche Ermitage.
- IERUSALIMSKAJA, A. A. 2012: *Moshtcevaya Balka. An unusual archaeological site at the north Caucasus Silk road*. St. Petersburg: The State Hermitage Publishers.
- ISTVÁNOVITS, E. 2003: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete.
- JAKAB, J., RUTTKAY, A., STLOUKAL, M. 1979: Prikostolné pohrebisko velkomoravského veľmožského dvorca v Ducovom. *Sborník Národního muzea, Přírodní vědy*, 148, 119-140.
- JAMES, E. 1977: *The Merovingian Archaeology of South-West Gaul*. B.A.R. Supplementary Series 28. Oxford: British Archaeological Reports.
- JELOVINA, D. 1976: *Starohrvatske nekropole*. Biblioteka znanstvenih djela 2. Split: Čakavski sabor.
- JØRGENSEN, L., NØRGÅRD JØRGENSEN, A., MANNERING, U., MALMROS, C. 1997: *Nørre Sandegård Vest: a cemetery from the 6th-8th centuries on Bornholm*. København: Det Kongelige Nordiska Oldskriftselskab.
- KAINOV, S. YU. red. 2018: *Gnězdovskij archeologičeskij kompleks Vypusk 1. materialy i issledovanija*. Trudy Gosudarstvennogo Istoriceskogo Muzeja. Moskva: Gosudarstvennyj Istoriceskij Muzej.
- KALHOUS, D. 2020: In Search of Identity: The Mojmirid Dynasty, Moravians and the Nature of Power. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 47-50.

- KALOUSEK, F. 1971: *Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Archeologické prameny z pohřebiště*. Spisy University J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta, 169. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- KAVÁNOVÁ, B. 1982: Slovanské kostrové pohřebiště v Mutěnicích, okr. Hodonín. *Archeologické rozhledy* XXXIV, 504–520.
- KAVÁNOVÁ, B. 2009: Zlaté gombíky z Mikulčic – spektrometrická analýza. In: P. Dresler, Z. Měřinský (eds.): *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice*. Archaeologia Mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum 2. Brno: Masarykova Univerzita, 127–135.
- KAVÁNOVÁ, B. 2011: Spektrometrická analýza zlatých náušnic z pohřebiště u baziliky v Mikulčicích. In: L. Bílek, J. Kováčik (eds.): *Šestnáct příspěvků k dějinám (Velké) Moravy. Sborník k narozeninám Bohuslava F. Klímy*. Brno: Masarykova univerzita, 23–29.
- KAVÁNOVÁ, B., ŠMERDA, J. 2010: Zlatý solidus Michala III. z hrobu 480 u baziliky v Mikulčicích. In: Š. Ungerman, R. Přichystalová (eds.): *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 151–162.
- KELLER, I. 1978: Súčasný stav výskumu slovanského Devína. *Archaeologia historica* 3(1), 115–120.
- KLANICA, Z. 1970: Velkomoravský gombík. *Archeologické rozhledy* XXII, 421–446.
- KLANICA, Z. 1985: Mikulčice – Kláštersko. *Památky archeologické* LXXVI, 474–539.
- KLANICA, Z. 1990: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: L. Galuška (ed.): *Staroměstská výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání u příležitosti 40 let archeologických výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevů první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na Valách*. Brno – Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 57–64.
- KLANICA, Z. 1991: K interpretaci motivu ptáčka na jihomoravských památkách 8. – 9. století. In: *Kulturně historické styky Moravy. XX. Mikulovské sympozium 1990*. Brno, Mikulov: Muzejní a vlastivědná společnost, Okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, 181–193
- KLANICA, Z. 2006a: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště, Díl I. Příspěvek ke *chronologii časné středověké hmotné kultury ve střední Evropě*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno.
- KLANICA, Z. 2006b: *Nechvalín, Prušánky. Vier slawische Nekropolen. Teil 2, Katalog*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno.
- KLANICA, Z., KAVÁNOVÁ, B., KOUŘIL, P., UNGERMAN, Š. 2019: *Mikulčice – Die Nekropole an der dreischiffigen Basilika*. Studien zum Burgwall von Mikulčice XII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 58. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno.
- KLEEMAN, J. 1992: *Grabfunde des 8. und 9. Jahrhunderts im nördlichen Randgebiet des Karolingerreiches*. Thesis. Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn Philosophische Fakultät.
- KOHOUTKOVÁ, K. 2008: *Zvěrné motivy aplikované na výrobcích uměleckého řemesla v období 9. – 11. století na území Čech a Moravy* [online]. Rkp. diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. [cit. 2021-07-20]. Dostupné online: <https://theses.cz/id/4400vy/>.
- KOKKOTIDIS, K. G. 1999: *Von der Wiege bis zur Bahre – Untersuchungen zur Paläodemographie der Alamannen des frühen Mittelalters*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln. Nепublikovaná disertační práce. Dostupná online: <https://kups.ub.uni-koeln.de/1200/>.
- KOROŠEČ, J. 1950: *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KORNBLUTH, G. 2015: Merovingian rock crystal: practical tools and status markers. In: A. Willemsen, H. Kik (eds.): *Golden Middle Ages in Europe. New research into early-medieval communities and identities*. Turnhout: Brepols.
- KORNBLUTH, G. 2019: Pilulae and bound pendants: Roman and Merovingian amulets. In: K. Endreffy, A. M. Nagy, J. Spier (eds.): *Magical Gems in their Contexts*. *Studia archaeologica* 229. Roma: L'Erma di Bretschneider, 125–134.
- KOSTELNÍKOVÁ, M. 1973: *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. Praha: Academia.
- KOŠTA, J. 2005: Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Zentrum Mikulčice. In: P. Kouřil (Hrsg.): *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Materialien der internationalen Fachkonferenz. Mikulčice, 25.–26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 157–191.
- KOŠTA, J. 2008: Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích. *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 277–296.

- KOŠTA, J., LUTOVSKÝ, M. 2014: *Raně středověký knížecí hrob z Kolína*. Fontes Archaeologici Pragenses 41. Praha: Národní muzeum.
- KOUŘIL, P. 2008: Kostel číslo 8 v Mikulčicích a jeho archeologický výzkum. In: L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček (eds.): *Východní Morava v 10. - 14. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, Archeologický ústav AV ČR, Brno, 53-77.
- KOUŘIL, P. 2010: Kirche Nr. 7 in Mikulčice. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 41. Brno: Archäologisches Institut der Akademie Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 57-69.
- KOUŘIL, P. 2013: Soubor šperků - stříbrné náušnice a pozlacené gombíky. In: S. Jemelková (ed.): *Mezi východem a západem. Svatý Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, Arcidiecézní muzeum Olomouc, 215-216.
- KOUŘIL, P., POLÁČEK, L. 2013: Goldfunde von Mikulčice. Probleme und Perspektiven. In: M. Hardt, O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic 16. - 19. 11. 2011*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt: Greiner, 407-422.
- KOUŘIL, P., TYMONOVÁ, M. 2013: *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 34. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- KRASKOVSKÁ, L. 1954: Staroslovanské pohřebiště v Máste při Bratislave. *Slovenská archeológia* II, 144-152.
- KRASKOVSKÁ, L. 1959: Prvé výskumy na slovanskom mohylníku v Skalici. *Slovenská archeológia* VII, 163-185.
- KRASKOVSKÁ, L. 1963: Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré vinohrady). *Slovenská archeológia* XI(2), 391-406.
- KRASKOVSKÁ, L. 1965: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. *Sborník Slovenského národného múzea* 59, *História* 5, 19-49.
- KRUPÍČKOVÁ, Š. 2020: Gombíky: Unique Symbol of the Great Moravian Elites. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 295-308.
- KRUPÍČKOVÁ, Š., OTTENWELTER, E., BŘEZINOVÁ, H. 2019: Examples for using "gombíky" based on archaeological sources: two case studies from Moravian findings. *Přehled výzkumů* 60(2), 57-77.
- KRUPÍČKOVÁ, Š., OTTENWELTER, E., POLÁČEK, L., ROBBIOLOLA, L. v tisku: *Early medieval "gombíky" from Mikulčice: archaeological context, function, occurrence, typology, construction, and characterization of materials and manufacturing processes*. Serie Monographies Instrumentum at Editions Mergoïl.
- KŘÍŽ, M. 1896: Mé výzkumné práce u Předmostí a jich hlavní výsledky. *Časopis Vlastivědného spolku musejního v Olomouci* XIII, 51-61.
- KŘÍŽOVÁ, A. 2001: Lidový oděv a historický kostým (poznámky k terminologii, formě a funkci oděvu). *Národopisná revue* XI(1), 5-9.
- KŘÍŽOVÁ, A. 2011: Dětský šperk jako apotropaion. In: A. Křížová: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*. Etnologické studie 11. Brno: Masarykova univerzita, 141-163.
- KUZMA, I., ŠALKOVSKÝ, P. 1986: Šiesta sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1985*, 136-138.
- KYTLICOVÁ, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku. *Památky archeologické* LIX, 193-248.
- LENNARTSSON, M. 1997/1998: *Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik*. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelarchäologie 54/55. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- LINKA-GEPPENER, N. 1948: Koptivskii skarb. *Archeologia* T2, 182-190.
- LUTOVSKÝ, M., ŠPAČEK, J. 2020: *Raně středověké pohřebiště v Zelenči*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech.
- MACHÁČEK, J. 2001: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- MACHÁČEK, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků? *Archeologické rozhledy*, LVII(1). Praha, 100-138.
- MACHÁČEK, J. 2012: „Velkomoravský stát“ - kontroverze střeoevropské medievistiky. *Archeologické rozhledy* LXIV, 775-787.
- MACHÁČEK, J. 2015: O Velké Moravě, archeologii raného středověku i o nás samých. *Archeologické rozhledy* LXVII, 464-494.
- MACHÁČEK, J., DRESLER, P., PŘICHYSTALOVÁ, R., SLÁDEK, V. 2016: *Břeclav-Pohansko VII. Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí*. Brno: Masarykova univerzita.

- Majko, V. V. 2007: *Srednevekove nekopoli Sudaksoj doliny*. Kiev: Akademperiodika.
- MAREŠOVÁ, K. 1983: *Uherské Hradiště – Sady. Staroslovanské pohřebiště v Horních Kotvicích*. Brno, Uherské Hradiště: Moravské museum, ONV Uherské Hradiště.
- MARGARETIĆ, B. 2011: *Kako ti stoji u skrínji, tako stoji i na tebi. Narodna nošnja Dubrovačkoga primorja iz fundusa Etnografskog muzeja. / Clotehs Chests Make the Woman. Folk Costume of Dubrovačko Primorje from the Holdings of the Ethnographic Museum*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji.
- MARGARETIĆ, B. 2017: *Tradicijski nakit. Župa dubrovačka, Rijeka dubrovačka i Dubrovačko primorje. / Traditional jewellery. Župa dubrovačka, Rijeka dubrovačka and Dubrovačko primorje*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji.
- MARTIN, M. 1995: Schmuck und Tracht des frühen Mittelalters. In: M. Martin, J. Prammer (Hrsg.): *Frühe Baiern im Straubinger Land*. Straubing: Gäubodenmuseum, 40–71.
- MARTIN, M. 2000: Early Merovingian woman's brooches. In: K. R. Brown, D. Kidd, Ch. T. Little (eds.): *From Attila to Charlemagne. Arts of the early medieval period in the Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art symposia 1. New York: Metropolitan Museum of Art, 226–241.
- MAŘÍK, J. 2005: Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* LVII, 331–350.
- MAŘÍK, J. 2009: *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 7. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- MASIA-RADFORD, K. 2013: Luxury Silver Vessels of the Sasanian Period. In: D. T. Potts (ed.): *The Oxford Handbook of Ancient Iran*. Oxford handbooks. Oxford: Oxford University Press.
- MAŠTEROVÁ, K. 2016: Pohřebiště Jiřský klášter. In: J. Frolík a kol.: *Pohřebiště ve vnitřním areálu Pražského hradu*. Castrum Pragense 15. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 85–158.
- MENOUŠKOVÁ, D. 2020: Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. Ostrova Sv. Jiří. *Archaeologia historica* 45(2), 809–829.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1985: *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bilovicích. K problematice venkovských pohřebišť 9. – 10. století na Moravě*. Praha: Academia.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. *Památky archeologické* LXXVII, 18–80.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 2006: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha: Libri.
- MESTERHÁZY, K. 2000: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokban (Great Moravian ornamental buttons in the Magyar graves of the Hungarian conquest period). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2000, 211–227.
- MMFH 2008: Bartoňková, D., Havlík, E., Masařík, Z., Večerka, R. (eds.): *Magnae Moraviae Fontes Historici. Prameny. I. Annales et chronicae*. Brno: Masarykova univerzita.
- MÜLLER, R. 1992: Gräberfeld und Siedlungsreste aus der Karolingerzeit von Zalaszabar-Deszösziget. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 314–315.
- NEKVASIL, J. 1954: Vyzkum v Rebešovicích na Moravě. *Archeologické rozhledy* 6, 433–437, obr. 188–189.
- NEPPER IBOLYA, M. 2002a: *Hajdú-Bihar megye 10.–11. századi sírleletei. Rész 1*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Szeged, Debrecen: Déri Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete.
- NEPPER IBOLYA, M. 2002b: *Hajdú-Bihar megye 10.–11. századi sírleletei. Rész 2*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Szeged, Debrecen: Déri Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete.
- NEUSTUPNÝ, E. 1986: Nástin archeologické metody. *Archeologické rozhledy* XXXVIII, 525–549.
- NEUSTUPNÝ, E. 1993: *Archaeological Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NEUSTUPNÝ, E. 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň: Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni.
- NEUSTUPNÝ, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň: Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni.
- NEVIZÁNSKY, G. 1979: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *Slovenská archeológia* XXVII(2), 375–404.
- NEVIZÁNSKY, G. 2006: Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. *Slovenská archeológia* LIV(2), 285–328.
- NIEDERLE, L. 1913: *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Dílu 1. svazek 2*. Praha: Bursík a Kohout.

- OŤA, S. 2008: *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*. Bibliotheca Brukenthal XXVIII. Sibiu: Altip.
- OŤA, S. 2014: *The mortuary archaeology of the Medieval Banat (10th–14th Centuries)*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, Volume 26. Leiden, Boston: Brill.
- OTTENWELTER, E. 2018: *Report of SEM/EDS analyses jewellery from Mikulčice*. Nepublikovaná analytická zpráva TP-2018-50014. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- OTTENWELTER, E. 2019: *Report of SEM/EDS analyses jewellery from Mikulčice, 1956–1978*. Nepublikovaná analytická zpráva TP-2019-50025. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- OTTENWELTER, E. 2020a: *Report of SEM/EDS analyses jewellery from Mikulčice, Rajhradice, Rajhrad, Nechvalín, 1957–1988*. Nepublikovaná analytická zpráva TP-2020-50019. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- OTTENWELTER, E. 2020b: Mikulčice Elite Jewellery: A Technical Study of Gombíky. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Brno, 309–316.
- OTTENWELTER, E. 2021: *Report of SEM/EDS analyses jewellery from Mikulčice, 1957–1975*. Nepublikovaná analytická zpráva TP-2021-50014. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- OTTENWELTER, E., BARČÁKOVÁ, L., JOSSE, C., ROBBIOLA, L., KRUPČIKOVÁ, Š., FROLÍK, J., POLÁČEK, L. 2020: Technological characterization of early Medieval gilded copper hollow pendants (gombíky), from Mikulčice (Moravia) and Prague Castle (Bohemia). *Archaeological and Anthropological Sciences* [online] 12, Article number 145 [cit. 2020-12-12]. Available from: <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01084-4>.
- OTTENWELTER E., DĚD J., BARČÁKOVÁ L. 2014: Technical study of jewellery from Lumbe's Garden cemetery at Prague Castle. In: J. Frolík et al.: *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 163–287.
- PAPANIKOLAU-BAKIRTZI, D. ed. 2002: *Byzantine Hours. Works and Days in Byzantium. Daily Life in Byzantium*. Athens: Kapon Editions.
- PAVLOVIČOVÁ, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. *Slovenská archeológia* XLIV(1), 95–153.
- PECK, E. H. 1992: Clothing VIII. In Persia from the Arab conquest to the Mongol invasion. *Encyclopædia Iranica* [online] V(7), 760–778. [cit. 2021-10-12]. Dostupné online from: <http://www.iranicaonline.org/articles/clothing-viii>.
- PETRINEC, M. 2009: *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen Kroatischen Staates*. Monumenta medii aevi Croatiae 3. Split: Museum der kroatischen archäologischen Denkmäler.
- PLACHÁ, V., HLAVICOVÁ, J. 2011: *Ranostredoveký Devín*. Bratislava: Elán.
- POLÁČEK, L. 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. *Archeologické rozhledy* LI, 740–759.
- POLÁČEK, L. 2007: Ninth-century Mikulčice: the „market of Moravians“? The archaeological evidence of trade in Great Moravia. In: J. Henning (ed.): *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium* 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 499–524.
- POLÁČEK, L. 2008: Das Hinterland des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren*. Internationale Tagungen in Mikulčice VI. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften, Brno, 257–298.
- POLÁČEK, L. 2010: Die Kirchen von Mikulčice aus siedlungsarchäologischer Sicht. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 31–55.
- POLÁČEK, L. 2020a: Princely Residence and Proto-Town. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 139–147.
- POLÁČEK, L. 2020b: Settlement Agglomeration Mikulčice-Kopčany: Research, Topography and Settlement Development. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 107–112.
- POLÁČEK, L. 2020c: Settlement Agglomeration Mosapurc/Zalavár, Hungary. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 104–105.
- POLÁČEK, L., MAREK, O. 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1972. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice VII*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 24. Brno Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 9–358.
- POLÁČEK, L., VELEMÍNSKÝ, P. 2013: Mikulčice und Problematik der Sozialstruktur Großmährens – Möglichkeiten und

- Grenzen der Untersuchung. In: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (Hrsg.): *Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70. Langenweissbach: Beier & Baran, 405–422.
- POULÍK, J. 1948: *Staroslovanská Morava*. Praha: Státní archeologický ústav.
- POULÍK, J. 1955: Nález kostela z doby říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě. *Památky archeologické* XLVI, 307–351.
- POULÍK, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. I. Zpráva za r. 1954–1956. *Památky archeologické* XLVIII(2), 241–388.
- POULÍK, J. 1963: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Praha: Academia.
- POULÍK, J. 1975: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha: Academia.
- PRAMENE 1989: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj, 1. a 2. časť*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej Akadémie vied.
- PROFANTOVÁ, N. 2008: Byzantské nálezy 6. – 11. století v Čechách a na Moravě. In: P. Charvát, P. Maříková Vlčková (edd.): *Země Koruny české a východní Středomoří ve středověku a novověku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 73–121.
- PROFANTOVÁ, N. a kol. 2010: *Klecany. Raně středověká pohřebiště II*. Praha: Epocha, Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- PROFANTOVÁ, N. a kol. 2015: *Klecany. Raně středověká pohřebiště I*. Praha: Epocha, Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- PROFANTOVÁ, N., FRÁNA J. 2003: Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě. *Archeologické rozhledy* LV, 47–58.
- PROFANTOVÁ, N., KAVÁNOVÁ, B. 2003: *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno.
- PROKEŠ, L. 2007: *Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami)*. In: Z. Měřínský (ed.): *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 1*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- PŘICHYSTALOVÁ, R., BOBEROVÁ, K., KALOVÁ, K. 2019: *Břeclav – Pohansko IX. Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie)*. Brno: Masarykova univerzita.
- PŘICHYSTALOVÁ, R., KALÁBEK, M. eds. 2014: *Raně středověké pohřebiště Olomouc-Nemilany*. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, 424. Brno: Masarykova univerzita.
- REJHOLCOVÁ, M. 1992: Velkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 28, 251–276.
- REJHOLCOVÁ, M. 1995a: *Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie)*. Katalóg. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- REJHOLCOVÁ, M. 1995b: *Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie)*. Analýza. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- REJHOLCOVÁ, M. 1999: *Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie)*. Vyhodnotenie. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- RÉKA, A. 2015: A 10–11. századi fűlesgombok tipokronológiája Hajdú-Bihar megye és a Rétköz területén Újabb adatok a honfoglalás kori viselet kérdéséhez. *Acta iuvenum. Sectio archaeologica* 2, 153–175.
- RJABCEVA, S. S. 2014: Contacts between Eastern Europe and Great Moravia. In: P. Kouřil (ed.): *Great Moravia and the beginnings of Christianity*. Brno: The Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Brno, 170–177.
- ROHANOVÁ, D. 2020: Development of Glass Production Technology. In: L. Poláček et al. 2020: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 360–361.
- RUTTKAY, M., CHEBEN, I. 1992: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bini. *Slovenská archeológia* XL(1), 109–134.
- SÁGI, K. 1981: *Das römische Gräberfeld von Keszthely-DOBÓGÓ*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SCHRÁNIL, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku. *Obzor prehistorický* IV, 160–193.
- SCHULZE-DÖRLAMM, M. 2010: Bemerkungen zu den jüngsten Elementen des Schatzes von Nagyszentmiklós und zum Zeitpunkt seiner Deponierung. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 31–32, 127–142.

- SKLENÁŘ, K., SLÁMA J. 1976: Nález slovanských kostrových hrobů v bývalé Královské zahradě Pražského hradu v roce 1837. *Archeologické rozhledy* XXVIII, 659–665, 720.
- SLÁMA, J. 1977: *Mittelböhmen in Frühmittelalter I. Katalog der Grabfunde*. Praehistorica V. Praha: Univerzita Karlova.
- SLÁMA, J., SKLENÁŘ, K. 1974: Nález slovanského kostrového hrobu u Libochoviček (okr. Kladno) v r. 1847. *Archeologické rozhledy* XXVI, 625–628.
- SMETÁNKA, Z. 1994: *Příspěvek ke studiu karolinského vlivu na velkomoravský šperk v Čechách a na Moravě*. Praehistorica XXI, 105–115.
- SMETÁNKA, Z. 2003: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SMETÁNKA, Z., STAŇA, Č. 1996: Velká Morava a Praha (rentgenfluorescenční analýza zlatých šperků z Velké Moravy a jejich vztah k Pražskému hradu). In: Z. Kurnatowska (Hrsg.): *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej II*. Wrocław: Werk, 137–142.
- SMETÁNKA, Z., ŠTVERÁK, B. 1992: X-ray fluorescent analysis of gold and gilded jewels from the cemetery in Lumbe gardens at Prague Castle. *Archeologické rozhledy* XLIV, 418–430.
- SOMMER, P. 1977: Archeologický výzkum staroboleslavského hradiště. *Archeologické rozhledy* XXIX, 394–405.
- Sós, Á. Cs. 1961: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely Fenékpusztá. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XIII(1–4), 247–305.
- Sós, Á. Cs. 1963: *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. Archaeologia Hungarica. Series Nova XLI. Budapest: Akadémiai Kiadó, Verlag der ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- Sós, Á. Cs. 1969: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár-Récéskút in den Jahren 1961–1963. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXI(1–2), 4–103.
- Sós, Á. Cs. 1973: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22. München: Beck.
- STAECKER, J. 2009: Geschlecht, Alter und materielle Kultur. Das Beispiel Birka. *Historia archaeologica – RGA-E* 70, 475–500.
- STAŇA, Č. 1960: Nové slovanské pohřebiště v Předmostí u Přerova. *Přehled výzkumů* 5, 90–91.
- STAŇA, Č. 1961: Pokračování záchranného výzkumu na slovanském pohřebišti v Předmostí u Přerova. *Přehled výzkumů* 6, 92.
- STAŇA, Č. 2006: *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Katalog*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 29. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D., UNGERMAN, Š. 2009: Sklené korálky z včasnostředověkého pohřebiska v Dolních Věstonicích. In: P. Dresler, Z. Měřinsky (eds.): *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.–26. 4. 2006*. Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana – Supplementum 2. Brno: Masarykova univerzita, 136–149.
- STEUER, H. 1982: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse, dritte Folge, 128. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- STLOUKAL, M. 1963: První pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor. *Památky archeologické* LIV(1), 114–140.
- STLOUKAL, M. 1964: Čtvrté pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor. *Památky archeologické* LV(2), 479–505.
- STLOUKAL, M. 1967: Druhé pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor koster z pohřebiště u trojlodního kostela. *Památky archeologické* LVIII(1), 272–319.
- STLOUKAL, M. 1969: Třetí pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor koster z pohřebiště kolem 4. kostela. *Památky archeologické* LX(2), 498–532.
- STLOUKAL, M. 1981: Pohřebiště kolem 11. kostela na hradišti „Valy“ u Mikulčic. *Památky archeologické* LXXII, 459–491.
- STLOUKAL, M., VYHNÁNEK, L. 1976: *Slované z velkomoravských Mikulčic*. Praha: Academia.
- STROH, A. 1954: *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 4. Kallmünz: Michael Lassleben.
- SZŐKE, B. M. 1976: Zalavár. *Zalai gyűjtemény* 6, 69–102.
- SZŐKE, B. M. 1992: Karolingerzeitliche Gräberfelder I–III von Garabonc-Ófalu. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 41–262.

- SZŐKE, B. M. 1995: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. *Antaeus. Communicationes ex instituto archaeologico Academiae scientiarum Hungaricae* 23, 61-146.
- SZŐKE, B. M. 1996: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. In: B. M. Szőke (ed.): *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 23, 61-146.
- SZŐKE, B. M. 2007: New findings of the excavations in Mosaburg/Zalavár (Western Hungary). In: J. Henning (ed.): *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium I. The Heirs of the Roman West*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- SZŐKE, B. M. 2010: Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 31-32, 9-52.
- SZŐKE, M. 2014: *The Carolingian age in the Carpathian basin*. Budapest: Hungarian National Museum
- SZŐKE, M. 2021: *Die Karolingerzeit in Pannonien*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 145. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- ŠEDIVÝ, J., ŠTEFANOVIČOVÁ, T. (eds.) 2012: *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc - na križovatke kultúr*. Bratislava: Slovart.
- ŠOLLE, M. 1966: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Monumenta archaeologica XV. Praha: Academia.
- ŠOLLE, M. 1981: *Kouřim v průběhu věků*. Praha: Academia.
- ŠOLLE, M. 1982: Slovanská pohřebiště pod Budčí. *Památky archeologické* LXXIII, 174-216
- ŠOLLE, M. 1990: Rotunda svatého Petra a Pavla na Budči (okr. Kladno). *Památky archeologické* LXXXI(1), 140-207.
- ŠPAČEK, J., SNÍTILÝ, P. 2003: Archeologické akce na území sledovaném Městským muzeem v Čelákovcích od konce 19. století do roku 2000. In: D. Dreslerová (ed.): *Výzkumy v Čechách 2000*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 317-416.
- ŠPEHAR, P., STRUGAR BEVC, N. 2016: *Batajnica - Velika humka. Ranomadžarska nekropola*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., FIALA, A. 1967: Velkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. *Zborník Filozofickej Fakulty univerzity Komenského - Historica* XVIII, 151-216.
- ŠTROF, A., RŮŽIČKA, V. 1997: Středohradištní hrob z Kuřimi, okr. Brno-venkov. *Pravěk Nová řada* 7, 389-393.
- TÄUBL, K. 1976: *Zlatnictví*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- THOMAS, T. K. (ed.) 2016: *Designing identity: The power of textiles in the late Antiquity*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- THOMAS, T. K. 1990: *Textiles from medieval Egypt, A.D. 300-1300*. Pittsburgh: The Carnegie Museum of Natural History.
- Toččík, A. 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). *Slovenská archeológia* XIX(1), 135-276.
- Toččík, A. 1992: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7. - 14. storočí. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 28, 5-248.
- TOMIČIĆ, Ž. 2011: Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca. *Archaeologia Adriatica* 4 (2010), 117-166.
- TOMKOVÁ, K. 2005a: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1. Castrum Pragense 7*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 217-304.
- TOMKOVÁ, K. 2005b: Pohřebiště Jízdárna (Úvod). In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1. Castrum Pragense 7*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 387-402.
- TOMKOVÁ, K. 2006: Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu I. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2. Castrum Pragense 7(2)*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 5-128.
- TOMKOVÁ, K. 2013: Urbs Praga und Levý Hradec - von Sklaven zu Fürsten. In: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (Hrsg.): *Soziale Gruppen und Gesellschaftstrukturen im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70. Langenweissbach: Beier & Beran, 43-55.
- TOMKOVÁ, K. a kol. 2012: *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha.

- TOMKOVÁ, K. a kol. 2020: *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II.* Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- TOMKOVÁ, K., FROLÍK, J. 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1.* Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 7–24.
- TOMKOVÁ, K., KOŠTA, J. 2015: Raně středověké pohřebiště v Mělníku-Rousovicích. *Archeologie ve středních Čechách* 19, 271–318.
- TOMKOVÁ, K., MATIÁŠEK, J. 2016: Pohřebiště Jiřská ulice a ulice U Daliborky. In: J. Frolík a kol.: *Pohřebiště ve vnitřním areálu Pražského hradu.* Castrum Pragense 15. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 159–165.
- TOTEV, T. 1993: *The Preslav treasure.* Shoumen: Altos.
- TŘEŠTÍK, D. 1997: *Počátky Přemyslovců.* Česká historie 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- TŘEŠTÍK, D. 2001: *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- TUREK, R. 1976: Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A - Historie* XXX(5) (1976), 249–316.
- UNGERMAN, Š. 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. *Archeologické rozhledy* LVII, 707–749.
- UNGERMAN, Š. 2007: *Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích - Na Pískách.* Rkp. disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2021-06-21]. Dostupné online: <https://theses.cz/id/g76wda/>.
- UNGERMAN, Š. 2011: Tzv. blatnicko-mikulčický horizont a jeho vliv na chronologii raného středověku. In: V. Turčan (ed.): *Karolínska kultúra a Slovensko. Štúdie.* Zborník Slovenského národného múzea - Archeológia, Supplementum 4. Bratislava: Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum, 131–151.
- UNGERMAN, Š. 2016: „Karantánsko-köttlašský“ šperk na jihozápadním Slovensku a v dalších částech Karpatské kotliny. *Přehled výzkumů* 57(2), 11–48.
- UNGERMAN, Š. 2017: Prachtfingerringe im frühmittelalterlichen Mähren (9. - 10. Jahrhundert). Bemerkungen zur Chronologie und Provenienz des grossmährischen Luxus schmucks. *Přehled výzkumů* 58(2), 19–95.
- UNGERMAN, Š. 2020a: Carolingian Imports in Great Moravia. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 51–57.
- UNGERMAN, Š. 2020b: Specialised Craft Production. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 179–186.
- UNGERMAN, Š. 2020c: Earrings as Typical Representatives of the „International“ Fashion. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 273–277.
- UNGERMAN, Š. 2020d: Jewellery making tradition and the Value of Craftmanship. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 278–280.
- UNGERMAN, Š. 2020e: Imports or Local Imitations? In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 281–286.
- UNGERMAN, Š. 2021: *Frühmittelalterliche Ohrringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa. Eine Fallstudie zur Entstehung des grossmährischen Prachtschmucks.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 69. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno.
- UNGERMAN, Š. v přípravě: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích - Na pískách. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- UNGERMAN, Š., KAVÁNOVÁ, B. 2010: Das Gräberfeld bei der Basilika von Mikulčice. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII.* Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 71–86.
- VALENTOVÁ, J., TVRDÍK, R. 2004: Předlokační osídlení Kolína. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 547–583.
- VÁŇA, Z. 1951: Slovanské hradiště u Zabušan. *Archeologické rozhledy* III (1951), 53–55, 58–60, 90, 95.
- VAŽAROVA, Ž. 1976: *Slavjani i Prbulgari po danji na nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bulgarija.* Sofia: Izdatelstvo na Bŭlgarskata Akademiya na naukite.
- VAŽAROVA, Ž. 1980: Bogatoje pograbenije ženščiny v mogilnike vozle bolšoj baziliki v Pliske. In: B. Dostál, J. Vignatiová (eds.): *Slované 6. - 10. století. Sborník referátů*

ze symposia Břeclav-Pohansko 1978. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

VELEMÍNSKÝ, P., BEJDOVÁ, Š., BIGONI, L., BRZOBOHATÁ, H., DRTIKOLOVÁ KAUPOVÁ, S., BRUKNER HAVELKOVÁ, P., IBROVÁ, A., SLÁDEK, V., STRÁNSKÁ, P., VELEMÍNSKÁ, J., ZAZVONILOVÁ, E., BRŮŽEK, J. 2020: The Anthropological, Demographic and Health Consequences of Living in Early Medieval Great Moravia. In: L. Poláček et al.: *Great Moravian Elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Science, Institute of Archaeology, 387–416.

VENDTOVÁ, V. 1969: Slované osídlenie Pobedima a okolia. *Slovenská archeológia* XVII(1), 119–232.

VENDTOVÁ, V., REJHOLEC, E. 1963: Slované pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slovenská archeológia* XI, 237–246.

VLASATÝ, T. 2018: „Je gombík knoflíkem?“ Návrh funkcí velkomoravského gombíku. Projekt Forlog.[online]. [cit. 2018-09-10]. Dostupné online: <http://sagy.vikingove.cz/tag/gombik/>.

WALDBAUM, J. C. 1983: *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974. Archaeological exploration of Sardis*. Harvard: Harvard University Press.

ZÁBOJNÍK, J. 1985: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 21, 205–216.

ZAZVONILOVÁ, E., VELEMÍNSKÝ, P., BRŮŽEK, J. 2020a: Paleodemografická interpretace kosterních souborů minulých populací: nové hodnocení raně středověkých pohřebišť u 3. a 6. kostela v Mikulčicích. *Archeologické rozhledy* LXXII, 67–101.

ZAZVONILOVÁ, E., VELEMÍNSKÝ, P., BRŮŽEK, J. 2020b: The impact of using new and conventional methods for the age-at-death estimation in a Czech medieval population (Mikulčice, 9th–10th century): the relationship between age-at-death and linear enamel hypoplasia. *Anthropologischer Anzeiger* 77(3), 259–268.